

ISSN (Print) 2789-4320
ISSN (Online) 2789-4339

<https://doi.org/10.32523/2789-4320-2025-1>

ECONOMIC SERIES
OF THE BULLETIN
OF L.N. GUMILYOV ENU

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ СЕРИЯ
ВЕСТНИКА ЕНУ
ИМЕНИ Л.Н. ГУМИЛЕВА

Л.Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕҰУ
ХАБАРШЫСЫНЫҢ
ЭКОНОМИКА СЕРИЯСЫ

№1•2025

2010 жылдан бастап шығады

Founded in 2010

Издается с 2010 года

Жылына 4 рет шығады

Published 4 times a year

Выходит 4 раза в год

Астана, 2025
Astana, 2025

Бас редактор:

Б.Т. Аймурзина, э.ғ.д., профессор, Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан

Бас редактордың орынбасары:

Б.Ж. Акимова, экономика ғылымдарының кандидаты, Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан

Редакция алқасы:

Майдырова А.Б.	э.ғ.д., проф., Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Муталиева Л.М.	э.ғ.к., проф., Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Мухияева Д.М.	PhD, қауымдаст. проф., Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Сембиева Л.М.	э.ғ.д., проф., Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Толысбаев Б.С.	э.ғ.д., проф., Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Шалболова У.Ж.	э.ғ.д., проф., Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Курманов Н.А.	PhD, проф., Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Аманова Г.Д.	э.ғ.к., қауымдаст. проф., Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Есенова Г.Ж.	э.ғ.к., қауымдаст. проф., «Назарбаев Зияткерлік мектептері» дербес білім беру ұйымының Педагогикалық шеберлік орталығы, Астана, Қазақстан
Досжан Р.Д.	PhD, доцент, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Алматы, Қазақстан
Таубаев А.А.	э.ғ.д., профессор, Esil University ректоры, Астана, Қазақстан
Адамбекова А.А.	э.ғ.д., проф., әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Алматы, Қазақстан
Жусупова А.К.	э.ғ.к., доцент, проф., Халықаралық бизнес университетінің (UIB), Алматы, Қазақстан
Курманалина А.К.	э.ғ.к., проф., Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қарағанды, Қазақстан
Искаков Б.М.	э.ғ.к., қауымдаст. проф., «Тұран-Астана» университеті, Астана, Қазақстан
Умирзаков С.Ы.	э.ғ.д., проф., НАРХОЗ университеті, Алматы, Қазақстан
Лавровский Б.Л.	э.ғ.д., проф., Новосибирск мемлекеттік техникалық университеті, Новосибирск, Ресей
Мадиярова Д.М.	э.ғ.д., проф., Ресей халықтар достығы университеті, Мәскеу, Ресей
Никифорова Е.В.	э.ғ.д., проф., РФ Үкіметінің жанындағы Қаржы университеті, Мәскеу, Ресей
Петрова М.	PhD, доцент, Әулие Кирилл және Мефодий атындағы Университет, Ұлы Тырново, Болгария
Шинкевич А.	т.ғ.д., э.ғ.д., проф., Қазан ұлттық зерттеу технологиялық университетінің логистика және менеджмент кафедрасының меңгерушісі, Қазан, Ресей
Филимонов В.	PhD, доцент, Суррей университеті, Гилдфорд, Ұлыбритания
Мустафа Солак	PhD, проф., Анкара университеті, Анкара, Түркия
Христукаскас Чесловас	Профессор, э.ғ.д., Витаутас Ұлы университеті, Каунас, Литва
Петров А.	э.ғ.д., проф., РФ Үкіметінің жанындағы Қаржы университеті, Мәскеу, Ресей
Фэн Вэй	PhD, проф., Солтүстік-Батыс ауылшаруашылық университеті, Сиань, Қытай

Редакцияның мекенжайы: **010008, Қазақстан, Астана қ., Қ.Сәтпаев к-сі, 2**

Тел.: **(7172) 709-500, (ішкі 32-600)**. E-mail: **vest_econom@enu.kz**

Жауапты хатшы: **Б.А. Еспенбетова**. Техникалық хатшы: **З.Р. Башу**

Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ хабаршысының экономика сериясы

Меншіктенуші: «Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті» Коммерциялық емес акционерлік қоғам
Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігімен тіркелген. 19.02.2021 ж.

№ KZ26VPY00032638 қайта есепке қою туралы куәлігі.

Мерзімділігі: жылына 4 рет.

Типографияның мекенжайы: 010008, Қазақстан, Астана қ., Қажымұқан к-сі, 13/1, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті

Тел.: +7(7172)709-500 (ішкі 32-600)

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті

Editor-in-Chief B. Aimurzina.

Doctor of Economic Sciences, Prof., L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan

Deputy Editor-in-Chief B.Zh. Akimova, *Candidate of Economic Sciences L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan*

Editorial board

Maidyrova A.B.	Doctor of Economic Sciences, Prof., L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan
Mutaliyeva L.M.	Candidate of Economic Sciences, Prof., L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan
Mukhiyayeva D.	PhD, Assoc.Prof., L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan
Sembieva L.M.	Doctor of Economic Sciences, Prof., L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan
Tolysbayev B.S.	Doctor of Economic Sciences, Prof., L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan
Shalbolova U.Zh.	Doctor of Economic Sciences, Prof., L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan
Kurmanov N.A.	PhD, Prof., L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan
Amanova G.D.	Candidate of Economic Sciences, Assoc.Prof., L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan
Yessenova G.Zh.	Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Educational Programs of the Private Institution «Center for Pedagogical Excellence» AEO NIS, Astana, Kazakhstan
Doszhan R.D.	PhD, Assoc. Professor, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan
Taubayev A.A.	Doctor of Economic Sciences, Prof., Rector of Esil University, Astana, Kazakhstan
Adambekova A.A.	Doctor of Economic Sciences, Professor, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan
Zhussupova A.K.	Candidate of Economic Sciences, Assoc.Prof., Professor, Department of Finance and Accounting, University of International Business (UIB), Almaty, Kazakhstan
Kurmanalina A.K.	Candidate of Economic Sciences, Professor of the Department of Finance, Karaganda Buketov University, Karaganda, Kazakhstan
Iskakov B.M.	Candidate of Economic Sciences, Assoc.Prof., «Turan-Astana» University, Astana, Kazakhstan
Umirzakov S.I.	Doctor of Economic Sciences, Professor, Vice Provost for Academic Affairs, NARXOZ University, Almaty, Kazakhstan
Lavrovskii B.L.	Doctor of Economic Sciences, Prof., Novosibirsk State Technical University, Novosibirsk, Russia
Madiyarova D.M.	Doctor of Economic Sciences, Prof., RUDN university, Moscow, Russia
Nikiforova E.V.	Doctor of Economic Sciences, Prof., Financial University under the Government of the Russian Federation, Moscow, Russia
Petrova M.	PhD, Assoc. Prof., Saints Cyril and Methodius Velikotyrnovsky University, Veliko Tynovo, Bulgaria
Shinkevich Alexey	Doctor of Economic Sciences, Prof., Kazan National Research Technological University, Kazan, Russian Federation
Filimonau Viachaslau	PhD, Assoc.Prof., University of Surrey, Guildford, United Kingdom
Solak Mustafa	PhD, Professor, Head of the Department of Management, Ankara University, Ankara, Turkey
Christauskas Česlovas	Professor, Doctor of Economic Sciences, Vytautas Magnus University, Kaunas, Lithuania
Petrov Aleksandr	Doctor of Economic Sciences, Prof., Financial University under the Government of the Russian Federation, Moscow, Russian Federation
Feng Wei	PhD, Prof., Tianjin University, Tianjin, China

Editorial address: **L.N.Gumilyov Eurasian National University, Satpayev str. 2, Astana, Kazakhstan, 010008.**

Tel.: **(7172) 709-500 (ext. 32- 600).** E-mail: **vest_econom@enu.kz.**

Executive Secretary: **B.A. Yespenbetova.** Technical secretary: **Z.R. Bashu**

Economic Series of the bulletin of the L.N. Gumilyov ENU

Owner: Non-profit joint-stock company «L.N. Gumilyov Eurasian National University»

Registered by the Ministry of Information and Social Development of the Republic of Kazakhstan. Rediscount certificate № KZ26VPY00032638 dated 19.02.2021. Periodicity: 4 times a year.

Address of printing house: L.N.Gumilyov Eurasian National University, Kazhimukan str. 13/1, Astana, Kazakhstan 010008;

Tel.: +7(7172) 709-500, (ext. 32-600)

© L.N. Gumilyov Eurasian National University

Главный редактор Б.Т. Аймурзина
д.э.н., профессор, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Зам. главного редактора Б.Ж. Акимова,
кандидат экономических наук, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Редакционная коллегия:

Майдырова А.Б.	д.э.н., проф., ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Муталиева Л.М.	к.э.н., проф., ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Мухияева Д.М.	PhD., ассоц.проф, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Сембиева Л.М.	д.э.н., проф., ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Толысбаев Б.С.	д.э.н., проф., ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Шалболова У.Ж.	д.э.н., проф., ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Курманов Н.А.	PhD, проф., ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Аманова Г.Д.	к.э.н., доцент, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Есенова Г.Ж.	к.э.н., ассоц. проф., «Центр педагогического мастерства» АОО НИИШ, Астана, Казахстан
Досжан Р.Д.	PhD, доцент, КазНУ имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан
Таубаев А.А.	д.э.н., проф., ректор Esil University, Астана, Казахстан
Адамбекова А.А.	д.э.н., проф., КазНУ имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан
Жусупова А.К.	к.э.н., ассоц. проф., проф., Университет международного бизнеса (UIB), Алматы, Казахстан
Курманалина А.К.	к.э.н., проф., Карагандинский университет им. академика Е.А. Букетова, Караганда, Казахстан
Искаков Б.М.	к.э.н., ассоц. проф., университет «Туран-Астана», Астана, Казахстан
Умирзаков С.Ы.	д.э.н., проф., Университет НАРХОЗ, Алматы, Казахстан
Лавровский Б.Л.	д.э.н., проф., Новосибирский государственный технический университет, Новосибирск, Россия
Мадиярова Д.М.	д.э.н., проф., РУДН, Москва, Россия
Никифорова Е.В.	д.э.н., проф., Финансовый университет при Правительстве РФ, Москва, Россия
Петрова М.	PhD, доцент, Великотырновский университет «Святых Кирилла и Мефодия», Велико Тырново, Болгария
Шинкевич А.	д.т.н., д.э.н., проф., Казанский национальный исследовательский технологический университет, Казань, Россия
Филимонов В.	PhD, доцент, Университета графства Суррей, Гилфорд, Великобритания
Мустафа Солак	PhD, профессор, Университет Анкары, Анкара, Турция
Христукасас Чесловас	д.э.н., проф., Университет Витаутаса Великого, Каунас, Литва
Петров А.	д.э.н., проф., Финансовый Университет при Правительстве РФ, Москва, Россия
Фэн Вэй	PhD, проф., Северо-Западный аграрный университет, Сиянь, КНР

Адрес редакции: **ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, ул. К. Сатпаева, 2, каб., г. Астана, Казахстан, 010008**
Тел.: (7172) 709-500 (вн. 32-600). E-mail: vest_econom@enu.kz.

Ответственный секретарь: **Б.А. Еспенбетова**. Технический секретарь: **З.Р. Башу**

Экономическая серия вестника ЕНУ имени Л.Н. Гумилева

Собственник: Некоммерческое акционерное общество «Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева»
Зарегистрировано Министерством информации и общественного развития Республики Казахстан. Свидетельство о постановке на переучет № KZ26VPY00032638 от 19.02.2021 г. Периодичность: 4 раза в год.

Адрес типографии: 010008, Казахстан, г. Астана, ул. Кажымукана, 13/1, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева. тел.: +7(7172)709-500 (вн. 32-600)

©Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева

МАЗМҰНЫ/ CONTENT/ СОДЕРЖАНИЕ

ЭКОНОМИКА/ ECONOMICS/ ЭКОНОМИКА

С.Е. Нурпеисов, Седлов А.П. Қазіргі әлемдегі көші-қон үрдістері: факторлар мен салдарды талдау.....	
S. Nurpeissov, A. Sedlov. Migration processes in the modern world: analysis of factors and consequences.....	
С.Е. Нурпеисов, Седлов А.П. Миграционные процессы в современном мире: анализ факторов и последствий.....	8
А. Нұрғалиұлы, Ш.А. Смагулова, К.Н. Бекетова. Қазақстанның электр энергетикасы саласындағы мемлекеттік басқару практикасын бағалау: эконометрикалық тәсіл.....	
A. Nurgaliuly, S. Smagulova, K.N. Beketova. Assessing public administration practices in Kazakhstan's electric power industry: an econometric approach.....	
А. Нұрғалиұлы, Ш.А. Смагулова, К.Н. Бекетова. Оценка практики государственного управления в электроэнергетической отрасли Казахстана: эконометрический подход.....	25
Ш.Н. Есенбек, А.К. Жұмағұлова, Л.Н. Сорокина. Ұлттық экономиканың бәсекеге қабілеттілігін арттыру мақсатында ғылымды қаржыландырудың тиімділігі.....	
Ch.N. Yessenbek, A.K. Zhumagulova, L.N. Sorokina. The effectiveness of science financing to increase the competitiveness of the national economy.....	
Ч.Н. Есенбек, А.К. Жұмағұлова, Л.Н. Сорокина. Эффективность финансирования науки в целях повышения конкурентоспособности национальной экономики.....	52

МЕНЕДЖМЕНТ/ MANAGEMENT/ МЕНЕДЖМЕНТ

К.К. Хасенова, Е.Д. Мұратбеков, Е.М. Әбенев. Басқаруды цифрландыру: бизнес-процестерді жақсарту үшін BPMN қолдану.....	
K.K. Khassenova, E.D. Muratbekov, Y.M. Abenov. Digitalization of management: application of BPMN to improve business processes.....	
К.К. Хасенова, Е.Д. Мұратбеков, Е.М. Әбенев. Цифровизация управления: применение BPMN для улучшения бизнес-процессов.....	67
Л.К. Арынова, З.С. Имярова. Түлектердің ұтқырлығы және өңірлерге оралу: Қазақстандағы еңбек көші-қоны үрдістері	
L.K. Arynova, Z.S. Imyarova. Graduate Mobility vs. Regional Return: Labor Migration Patterns in Kazakhstan.....	
Л.К. Арынова, З.С. Имярова. Мобильность выпускников и возвращение в регионы: Тенденции трудовой миграции в Казахстане.....	84
Е.В. Игнатова, С.В. Золотарева, Г.Ж. Есенова. Қазақстанның жоғары оқу орындарын дербес басқару: миф немесе шындық?.....	
E.V. Ignatova, S.V. Zolotareva, G.Zh. Yessenova. Autonomous management of universities in Kazakhstan: myth or reality?.....	
Е.В. Игнатова, С.В. Золотарева, Г.Ж. Есенова. Автономное управление вузами Казахстана: миф или реальность?.....	101
Ш.Ө. Оразғалиева, С.К. Тажиева. Блокчейн технологиясы Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік басқарудың тиімділігін арттыру құралы ретінде.....	
Sh.O. Orazgaliyeva, S.K. Tazhiyeva. Blockchain technology as a tool for improving the efficiency of public administration in the Republic of Kazakhstan.....	
Ш.Ө. Оразғалиева, С.К. Тажиева. Технология блокчейн как инструмент повышения эффективности государственного управления в РК.....	120

ҚАРЖЫ /FINANCE/ ФИНАНСЫ

Н.У. Бағаева, Ф.А. Нуманова. Қазақстандағы ғылымды қаржыландыру: мәселелері мен болашағы.....	
N.U. Bagayeva, F.A. Numanova. Financing of science in Kazakhstan: problems and prospects	
Н.У. Бағаева, Ф.А. Нуманова. Финансирование науки в Казахстане: проблемы и перспективы.....	140
А.К. Газалиева, А.К. Сембеков. Қазақстанның қор нарығы: инвестициялық әлеуетті іске асыру мәселелері және даму перспективалары.....	
A.K. Gazaliyeva, A.K. Sembekov. Kazakhstan's stock market: problems of realizing investment potential and development prospects.....	
А.К. Газалиева, А.К. Сембеков. Фондовый рынок Казахстана: проблемы реализации инвестиционного потенциала и перспективы развития.....	158
И.С. Журтыбаева, Ж.М. Бұлақбай, И.Ю. Федорова. Қазақстан Республикасындағы бюджетаралық қатынастар жүйесінің дамуына талдау.....	
I.S. Zhurtybayeva, Zh.M. Bulakbay, I.U. Fedorova. Analysis of the development of the system of inter-budgetary relations in the Republic of Kazakhstan.....	
И.С. Журтыбаева, Ж.М. Булақбай, И.Ю. Федорова. Анализ развития системы межбюджетных отношений в Республике Казахстан.....	175
З.Қ. Есымханова, Т.Б. Бирмагамбетов, Б.Т. Мукушев. Тұтынушылық кредиттеудің Қазақстан экономикасына әсері.....	
Z.K. Yessymkhanova, T.B. Birmagambetov, B.T. Mukushev. Impact of consumer lending on the economy of Kazakhstan.....	
З.К. Есымханова, Т.Б. Бирмагамбетов, Б.Т. Мукушев. Влияние потребительского кредитования на экономику Казахстана.....	196

ТУРИЗМ/ TOURISM/ТУРИЗМ

Д.А. Сейдуалин, А.Х. Муканов, А.С. Омарова. «Ұлытау» табиғи паркінің туристік брендінің қалыптастырудың негізгі аспектілері	
D.A. Seidualin, A.H. Mukanov, A.S. Omarova. Key aspects of the formation of the tourist brand of the Ulytau natural park.....	
Д.А. Сейдуалин, А.Х. Муканов, А.С. Омарова. Ключевые аспекты формирования туристского бренда природного парка «Улытау».....	214
Ж.Н. Орымбасар, Қ.Қ. Нұрашева, Л.П. Молдашбаева. Қазақстан аймақтарындағы ішкі туризмнің даму тенденциялары мен перспективалары.....	
Zh.N. Orymbassar, K.K. Nurasheva, L.P. Moldashbaeva. Trends and prospects for the development of domestic tourism in the regions of Kazakhstan.....	
Ж.Н. Орымбасар, К.К. Нұрашева, Л.П. Молдашбаева. Тенденции и перспективы развития внутреннего туризма в регионах Казахстана.....	239
К.А. Омарова, К.П. Мусина, К.Б. Тукибаева. Туризмнің емдік-сауықтыру және медициналық түрлері, жалпы және айрықша ерекшеліктері.....	
K.A. Omarova, K.P. Musina, K.B. Tukibaeva. Therapeutic and medical types of tourism: common and distinctive features.....	
К.А. Омарова, К.П. Мусина, К.Б. Тукибаева. Лечебно-оздоровительный и медицинский виды туризма: общие и отличительные особенности	257

ЕСЕП ЖӘНЕ АУДИТ / ACCOUNTING AND AUDIT / УЧЕТ И АУДИТ

<i>A.C. Алиев, Г.Д. Аманова, К.Ж. Садуакасова.</i> Құрылыс бизнесіндегі экономикалық қауіпсіздікті есептік-аналитикалық қамтамасыз етудің негізгі компоненттері.....	
<i>A.S. Aliyev, G.D. Amanova, K.Zh. Saduakasova.</i> The main components of calculation and analytical support of economic security in construction business.....	
<i>A.C. Алиев, Г.Д. Аманова, К.Ж. Садуакасова.</i> Основные составляющие учетно-аналитического обеспечения экономической безопасности в строительном бизнесе.....	276
<i>A.K. Жахметова, Б.А. Алибекова.</i> Мемлекеттік аудиттегі мемлекеттік бағдарламалардың іске асыру тиімділігін бағалау.....	
<i>A.K. Zhakhmetova, B.A. Alibekova.</i> Effectiveness evaluation of the implementation of state programs in state audit.....	
<i>A.K. Жахметова, Б.А. Алибекова.</i> Оценка эффективности реализации государственных программ в государственном аудите.....	292
<i>A.P. Мукушева, М.А. Серикова, С. Christauskas.</i> Қазақстан Республикасындағы кадрлық ресурстарды басқару тиімділігінің мемлекеттік аудитінің мәселелері мен болашағы.....	
<i>A.R. Mukusheva, M.A. Serikova, C.Christauskas.</i> Problems and prospects of audit of the efficiency of state policy in the field of development of small and medium entrepreneurship in the Republic of Kazakhstan.....	
<i>A.P. Мукушева, М.А. Серикова, С. Christauskas.</i> Проблемы и перспективы государственного аудита эффективности управления кадровыми ресурсами в Республике Казахстан.....	306
<i>A.B. Тулаганов, А.А. Адамов, Р.Ә. Есберген.</i> Қазақстан Республикасының аграрлық секторында су ресурстарын мемлекеттік басқару.....	
<i>A.B.Tulaganov, A.A.Adamov, R.A.Yesbergen.</i> State management of water resources in the agricultural sector of the Republic of Kazakhstan.....	
<i>A.B. Тулаганов, А.А. Адамов, Р.А. Есберген.</i> Государственное управление водными ресурсами в аграрном секторе Республики Казахстан.....	322
<i>José María Cordero Aparicio.</i> Табиғи ресурстарды басқару және сапасын бағалауға арналған мемлекеттік аудит механизмдерін жетілдіру: Еуропалық Одақ тәжірибесі.....	
<i>José María Cordero Aparicio.</i> Enhancing State Audit Mechanisms for Quality Assessment and Governance of Natural Resources: Insights from the European Union Experience.....	
<i>José María Cordero Aparicio.</i> Совершенствование механизмов государственного аудита для оценки качества и управления природными ресурсами: опыт Европейского Союза.....	340

ХҒТАР 06.77.05

Ғылыми мақала

<https://doi.org/10.32523/2789-4320-2025-1-8-24>

Қазіргі әлемдегі көші-қон үрдістері: факторлар мен салдарды талдау

С.Е. Нурпеисов^{*1}, А.П. Седлов²

¹ «Тұран-Астана» университеті, Астана, Қазақстан

² РҒА экономика институтының адами әлеуетті дамыту орталығы, Мәскеу, Ресей

(E-mail: nurpeisov@tau-edu.kz)

Аңдатпа. Мақалада көші-қон үрдісінің теориялық аспектілері қарастырылған. Қазіргі уақытта көші-қон үрдісін зерттеу өзекті мәселелердің қатарына еніп отыр. Көші-қон бұл адамдардың әлеуметтік-экономикалық ахуалын жақсарту, жұмыс іздеу, қақтығыстар мен қуғын-сүргін салдарынан бір елден екінші елге немесе бір елдің өңірлері арасындағы көшу үрдісі. Бұл үрдіс елдер мен аумақтардың әлеуметтік-экономикалық дамуына, сондай ақ мәдени әртүрлілікке үлкен әсер етеді. Осы мәселе төңіріндегі зерттеулер көші-қонның себептері мен салдарын жақсы түсінуге, сонымен қатар көші-қон ағындарын тиімді басқаруға бағытталған саясатты жүргізуге және мәселені реттеуге бағытталған бағдарламаларды әзірлеуге көмектеседі. Жалпы көші-қон үрдісін зерттеу мәселенің таралу ауқымы мен бірге көші-қон үрдісіне қатысушы субъектілер үшін ғана емес, Біріккен Ұлттар Ұйымының тұрақты даму тұжырымдамасының он жеті мақсатына қол жеткізу жағдайларында да маңызды болып отыр.

Мақалада көші-қон ұғымы қарастырылып, халықтың көшіп-қонуының себептері жүйелендіріліп, топтастырылған. Әр кезеңдердегі көші-қон үрдісінің ерекшеліктері келтіріліп, көші-қон функциялары қарастырылған. Дүниежүзілік банктің деректеріне сүйене отырып, әлемдегі көші-қон үрдісінің қазіргі жағдайына талдау жасалған. Географиялық аумақтарға мигранттар мен босқындардың таралуы және көшіп-қонудың себептері айқындалған.

Сондай-ақ статистикалық мәліметтерді пайдалана отырып, Қазақстандағы көші-қон процестеріне талдау жасалды.

Түйін сөздер: ел, экономика, көші-қон, үрдіс, мәселе, фактор, себеп.

Received 19.12.2024. Revised 12.03.2025. Accepted 14.04.2025. Available online 31.03.2025

Кіріспе

Жаһандану жағдайында капиталдардың ғана емес адамдардың да қозғалысы қарқын алуда. Адамдардың дағдарысты және экономикалық дамуы төмен елдерден жақсы өмірді іздеп, дамыған немесе тұрақты экономикасы қалыптасқан елдерге қарай көшіп-қонуы жиілеп отыр. Көші-қон үрдісі шын мәнінде қазіргі уақыттың өзекті мәселелерінің біріне айналды. Көші-қон үрдісінің қарқын алуы осы үрдіске қатысып отырған тараптар арасында бірқатар мәселелерді туғызуда. Көші-қон үрдісі маңызды әлеуметтік құбылыс бола отырып, елдердің экономикалық, мәдени, әлеуметтік және саяси жағдайларына әсерін тигізіп жатыр. Жыл сайын бір елден екінші елге бағытталған миллиондаған адамдардың қозғалысы жақсы өмірді іздеу, жұмыс істеу, білім алу, соғыс немесе басқа да қақтығыстардан қашу, табиғи апаттар мен климаттық өзгерістердің әсері тәрізді себептерге байланысты туындауда.

Халықтың қозғалысы мигранттың шыққан еліне де және қабылдаушы елге де айтарлықтай әсер етеді. Қабылдаушы елге жұмыс күші тапшылығын толтырып, әлеуметтік және мәдени өмірге ықпал ету арқылы экономикалық дамуға үлес қосуы мүмкін. Сонымен қатар жаппай көші-қон жиілігі, әлеуметтік және экономикалық мәселелерді тудырады, еңбек нарығындағы бәсекелестікті өсіреді, жергілікті инфрақұрылымға жүктемені (білім беру, емдеу мекемелеріне және т.б.) арттыру арқылы кері әсерін де тигізуі мүмкін. Ал, мигрант өзі шыққан елге демографиялық өзгерісті, жұмыс күшінің тапшылығы немесе білікті мамандардың кетуі тәрізді өзгерістерді әкелуі мүмкін.

Көші-қон үрдісіне қатысушылар келген және шыққан аумақтарында көші-қонның салдары мен себептерін айқындауға, үрдісті басқаруға қатысты тиімді шешімдерді қабылдауды талап етеді.

Қазақстан Республикасының қазіргі жағдайында көші-қон саясаты маңызды орын алады. Мемлекетте көші-қон саясатының 2023-2027 жылдарға арналған тұжырымдамасында аталмыш үрдістің ағымдағы жағдайы талданып, көші-қон үрдістерін басқарудың және оның мәселелерін шешуде қолданылып жатқан АҚШ, ҚХР, РФ және басқа да мемлекеттердің тәжірибелері сараланған. Сонымен қатар көші-қон үрдісінің даму қағидаттары мен тәсілдері, нысаналы индикаторлар мен күтілетін нәтижелер тұжырымдалған [1].

Әдебиетке шолу

Әлемде орын алып отырған саяси және экономикалық жағдайлардың салдарынан көші-қон үрдісі жаңа сипатқа ие болып жатыр [2].

Көші-қон туралы, оған ғылыми категория ретінде түсінік беретін бірыңғай заманауи аппараттың жоқтығы байқалады. Қазіргі ғылымда көші-қон мәселесі теориялық жалпылама, фрагментті сипатқа ие, бұл мигранттар, көші-қон ағындары мен үрдісі туралы толық және сенімді деректердің жеткіліксіздігімен байланысты болып отыр.

Ағылшын ғалымы Э.Г. Равенштейн 1885-1889 жылдары көші-қон туралы алғашқы ғылыми түсінікті енгізді деп болжанады [3]. «Миграция» (лат. тілінен migration – қоныс аудару) термині халықтың бір елдің ішінде (ішкі көші-қон) немесе бір елден екінші елге (халықаралық көші-қон) қоныс аударуын білдіреді. Өмір сүру және қауіпсіздік құқығы

мәселесі өзекті болып отыр. Көптеген елдер азаматтарының физикалық қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселесін толық қанды шеше алмай отыр. Өмірді сақтау және адамның қауіпсіз ортада өмір сүру уәжі көші-қонның негізгі себептері мен алғышарттарының бірі [4]. Адам құқықтарын қорғау жөніндегі конвенциялар мен халықаралық нормалар басты рөлге ие. Қалыптасқан мәселелерді шешу үшін қандай шаралар жасалып жатқанын, көші-қон үрдісінің өсуі не төмендеуіне байланысты қандай болжамдар жасалған және бұл көрсеткіштер дамыған және дамушы елдерге қандай мүмкіндік әкелетінін қарастыру маңызды. Көші-қон үрдісінің сұрақтарын зерттеп жүрген ғалымдардың келесі бір тобы қоршаған орта мен әлеуметтік-экономикалық жағдайлардан туындайтын өзгерістерге жауап беру мен бейімделу көші-қон арқылы көрініс беретіндігіне назар аударған [5]. Қоршаған ортаның өзгерісіне қарсы іс-қимыл жасаумен қатар адамдардың көшіп-қон туралы шешімдеріне және қозғалыстарына психоәлеуметтік және әлеуметтік-экономикалық факторлар (білім, табыс, адамның ниеті, мәдени сәйкестілік) әсер етеді. Авторлардың келесі бір тобы климаттың өзгеруіне сәйкес көші-қон өзара байланысты көп факторлардың салдарынан шешім қабылдау үрдісінің нәтижесі болып табылатындығын тұжырымдап, себеп-салдарлық байланыстарды да, факторлар арасындағы жанама байланыстарды да талдауға назар аударған [6].

Зерттеу әдістері

Мақаланың зерттеу материалдарының ақпараттық көзін Халықаралық көші-қон жөніндегі ұйымның есептері, ҚР-ң Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің статистикалық көрсеткіштері, шетелдік және отандық ғалымдардың еңбектері, ғылыми мақалалар құрады.

Зерттеу барысында жалпы қолданыстағы бірқатар ғылыми әдістер қолданыс тапты.

Көші-қон мәселесі бойынша жазылған шетелдік және жақын шетелдік ғалымдардың еңбектеріне сипаттау, түсіндіру және жіктеу әдістерінің көмегімен шолу жасалынды. Зерттеліп отырған құбылыс пен үрдістің ерекшелігі және мазмұны сипаттау, түсіндіру әдістерінің көмегімен нақтыланды. Көші-қон үрдісінің даму жағдайы мен ерекшелігін жүйелендіру үшін жіктеу әдісі қолданылды.

Халықаралық көші-қонның өзгерістері туралы есептерде келтірілген деректер мен ҚР-ң Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің көрсеткіштеріне статистикалық талдау жасалып, деректерді көрнекі түрде көрсету, зерттеліп отырған мәселенің тенденциялары мен өзгеру қарқынын анықтау үшін графикалық өңдеу әдісі пайдаланылды.

Зерттеу тақырыбы аясында қол жеткізілген нәтижелер жалпылау әдісі арқылы тұжырымдалды.

Нәтижелер және талқылаулар

Халықтың көші-қонын бір жақты қарастыруға болмайды, себебі адамдардың кеңістік-уақыт шегінде көшіп-қонуына түрлі себептер әсерін тигізеді. Көші-қон - көп қырлы үрдіс. Халықтың көшіп-қонуының себептерін жүйелендіре келе, шартты түрде төмендегідей топтастыруға болады:

– экономикалық мүмкіндіктер: халықтың көп бөлігі жақсы экономикалық мүмкіндіктерді іздейді. Бұл жоғары жалақы төленетін жұмысты іздеуі, жаңа нарықтарға немесе бизнес мүмкіндіктеріне қол жеткізуге ұмтылыстарын қамтуы мүмкін.

– білім және кәсіби тұрғыдан даму: адамдардың білім алу немесе арнайы оқу бағдарламаларын меңгеруі үшін қоныс аударуы. Бұл адамдардың кәсіби дағдылары мен шеберліктеріне сәйкес келетін жұмыс іздеу мәселесін де қамтуы мүмкін.

– қауіпсіздік және тұрақтылық: мигранттардың басым бөлігі түрлі сипаттағы қақтығыстардан, соғыстардан, қуғын-сүргіннен туындайтын салдарға байланысты қауіпсіздік пен тыныштықты іздейді. Адамдар қауіпсіз және сенімді, әрі тұрақты өмір сүретін орынды іздеуге мәжбүр болады.

– әлеуметтік-мәдени факторлар: адамдардың кейбір тобы мәдени немесе әлеуметтік себептерге байланысты қоныс аударады. Бұл жаңа мәдениетпен, тіл немесе өмір салтымен танысуға деген ұмтылысты, сонымен бірге түрлі сипаттағы кемсітушіліктен не қудалаудан жалтару жағдайларын қамтуы мүмкін.

– отбасылық мәселелер: көшіп-қонушылар отбасылық жағдайларға байланысты көшу туралы шешім қабылдайды, мысалы туыстарына жақын болу немесе балаларының болашағын жақсарту мүмкіндігі, жанұя мүшелерінің бірінің басқа елдің азаматы болуы сынды әртүрлі неке және жанұя қатынастарында туындайтын азаматтық мәселелер адамдарды көшіп-қонуға итермелейді.

– экологиялық факторлар: табиғи апаттар, климаттың өзгеруі, құрғақшылық, су тасқыны және басқа да экологиялық апаттардан зардап шеккен аумақтардан адамдардың мәжбүрлі көші-қонуы орын алуы мүмкін.

Қазіргі әлемдегі миграциялық үрдіс өзінің мазмұны және жаппай сипат алуына сәйкес, қазіргі жүз жылдықтың бірінші жартысындағы жағдайлардан да ерекшеленіп отыр. Бұл үрдістің келесідей ерекшеліктері бар [7].

Біріншіден, көші-қон барлық құрлықты қамтып, ғаламдық сипатқа ие болды. XX ғасырдың соңғы он жылдығында әлемде 45 млн. еңбек мигранттары тіркелген. Еңбек ресурстарының әлемдік миграциясының масштабы қазіргі заманның ерекшелігін көрсетеді.

Екіншіден, өткен ғасырдың 50-70 жылдарында көші-қон дамушы елдерден индустриалды дамыған елдерге қарай бағытталса, 80-жылдардан қарама-қарсы миграциялық үрдіс байқалған яғни дамыған елдерден даму дәрежесі төмен елдерге қарай шетелдік жұмыс күштерінің қозғалысы бағытталды.

Үшіншіден, еңбек миграциясының туындауының басты себебі ретінде экономикалық себептер танылып отыр.

Төртіншіден, еңбек ресурсының миграциясы халықаралық еңбек бөлінісінің қағидаттарына негізделген өндіріс технологиясына ықпал етуде. Бұл әлемдік шаруашылық жүйесінде өндірісті ұйымдастырушы трансұлттық компаниялардың қызметімен байланысты.

Бесіншіден, қазіргі уақытта еңбек күшінің заңсыз миграциясының артуы орын алуда. Бұл көші-қон саласында әлемдік мәселелердің қалыптасуына негіз болып отыр. Дүниежүзілік банктің жыл сайынға «Дүниежүзілік даму есептері» (World Development Reports) құжаты негізгі даму мәселелері туралы жаһандық қауымдастықтың білім мен деректер қорының бөлігі болып табылады. 2023 жылғы есепте әлемдегі маңызды және өзекті мәселелердің бірі көш-қон сұрақтары талқыланған [8]. Нақты жалақы, еңбек

нарығының мүмкіндіктері, демографиялық модельдер және климаттық өзгешеліктер тұрғысынан елдердің және олардың арасындағы үлкен алшақтықтарға байланысты көші-қон мәселелері бұрыңғыдан да ауқымды және өзекті болып отыр. Осы есепте көрсетілгендей, әлемде 184 миллион мигрант (әлем халқының шамамен 2,3 пайызы) бар, олардың 37 миллионы босқындар. Бұл мигранттардың 40 пайызы (64 миллион экономикалық мигранттар мен 10 миллион босқын) Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымына кіретін табысы жоғары елдерде тұрады. Бұл жоғары және төмен білікті жұмысшылар және олардың отбасы мүшелері, қоныстануды мақсат еткен адамдар; уақытша мигранттар; студенттер; сондай -ақ құжатсыз мигранттар және халықаралық қорғауға ұмтылған азаматтар.

Жалпы мигранттардың шамамен 17 пайызы (31 миллион экономикалық мигрант) Парсы шығанағы Ынтымақтастық кеңесі елдерінде тұрады. Олардың барлығы дерлік жаңартылған жұмыс визасы бар уақытша жұмысшылар. Олар осы кеңеске кіретін елдердегі орта есеппен халықтың жартысына жуығын құрайды. Мигранттардың одан кейінгі көп бөлігі, шамамен 43 пайызы (52 миллион экономикалық мигрант және 27 миллион босқын) табысы төмен және орташа дамыған елдерде тұрады. Олар негізінен жұмыс істеу, отбасы мүшелерін біріктіру немесе халықаралық қорғауға ұмтылу мақсатында тұрғылықты мекен-жайларын ауыстырғандар. Дүниежүзілік банктің деректерінде көрсетілген көші-қон саласындағы сандық мәліметтер, осы мәселенің даму дәрежесі жоғары және даму дәрежесі төмен елдер үшін де өзекті екендігін көрсетуде.

БҰҰ-ң көші-қон туралы баяндамасында [19] халықаралық мигранттардың өз елінен тыс жердегі қоныстануы 2020 жылы 281 миллион адам немесе 1990 жылға қарағанда 128 миллионға артық екенін көрсетіп отыр (1-кесте).

Кесте 1. 1970 жылдан кейінгі халықаралық мигранттардың саны, адам

Жылдар	Халықаралық мигранттардың саны	Мигранттардың әлем халқы санындағы үлесі, %
1970	84460125	2,3
1775	90 368 010	2,2
1980	101 983 149	2,3
1985	113 206 691	2,3
1990	152 986 157	2,9
1995	161 289 976	2,8
2000	173 230 585	2,8
2005	191 446 828	2,9
2010	220 983 187	3,2
2015	247 958 644	3,4
2020	280 598 105	3,6
2024	304 022 000	3,7

Ескерту: [19,20] әдебиет негізінде құрастырылған.

Мәселен, 1-кестедегі сандық көрсеткіштерге қарайтын болсақ әлемдегі жалпы халық санындағы халықаралық мигранттардың үлесі өскен, бірақ өсім төмен. 2024 жылы 304 022 000 адам мигрант ретінде есепке алынған болса, ол дүниежүзі халқының 3,7% -ын ғана құрап отыр.

Алтыншыдан, халықаралық көші-қон саласында ҒТП негізделген сапалық өзгерістер орын алуда яғни білікті мамандардың көшіп-қонушылардың арасындағы үлесі артуда.

Жетіншіден, өздерінің бұрынғы колониялары және құрамында болған елдерінің жұмыс күші импортына бағдарланған елдер тобы қалыптасып жатыр.

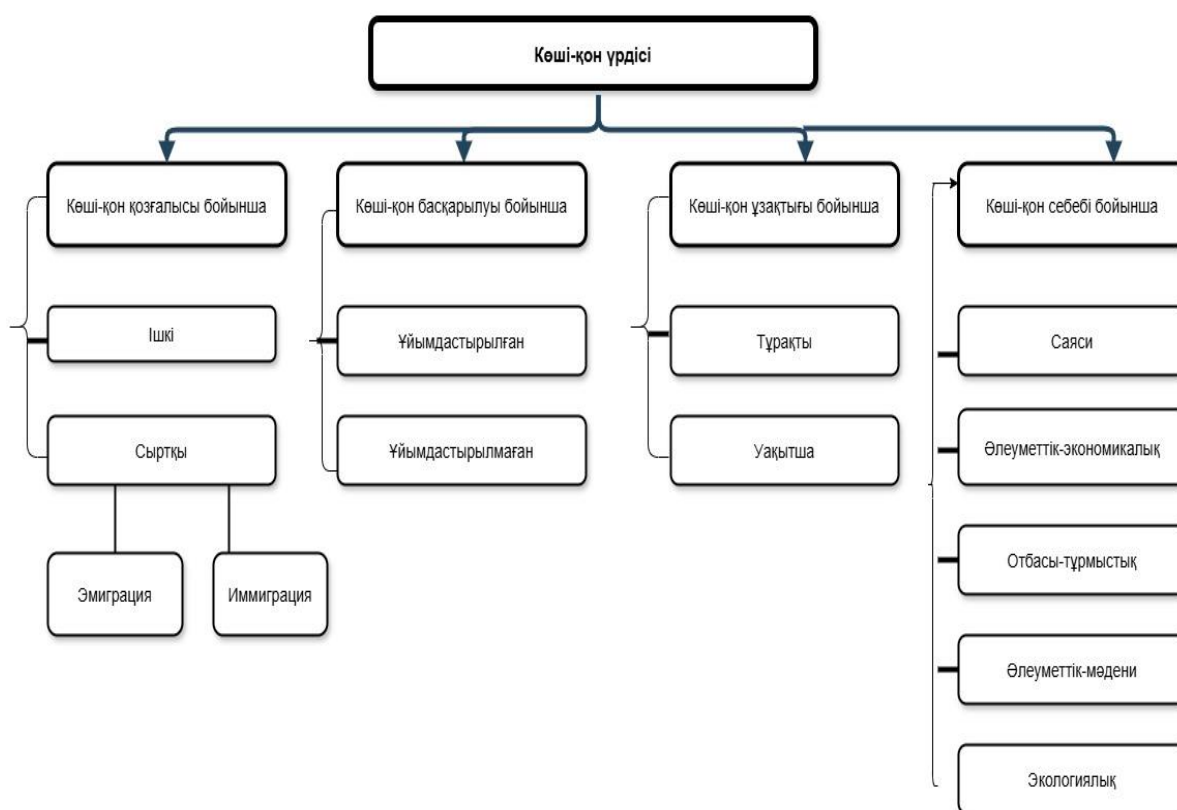
Сегізіншіден, қазіргі замандағы жұмыс күшінің халықаралық миграциясының ерекшелігі ретінде осы үрдіске мемлекеттің араласу белсенділігінің артып отырғанын атап өтуге болады, яғни әлемдік жұмыс күші нарығындағы мәмілелерді реттеу, елден иммигранттардың кету мерзіміне қадағалау жасау; елге иммигранттардың кіруіне рұқсат беру. Ұлттық экономикада тұрғындардың бір бөлігі тұрғылықты өмір сүру мекен-жайын ауыстыру, жұмыс іздеу сынды мәселелермен байланысты объективті және субъективті себептерге сәйкес қозғалыста болады. Тұрғындардың бұл механикалық қозғалысы, көші-қон (миграция) деп аталып отыр [9]. Тұрғындардың көші-қоны әлеуметтік өмірдегі айырықша жағдай. Көші-қон үрдісінің және оған қатысушылардың сонымен қатар тұрғындардың көші-қон қозғалысындағы рөлі мен мәнін түсінуге мүмкіндік беретін негізгі категорияларды түсіндіретін біртұтас тәсілдердің болмауы, осы саладағы зерттеулердің міндеттеріне сәйкес түрлі теорияларды кешенді қарастыру туралы қажеттіліктің туындауына негіз болып отыр [10].

Л.Ф. Деловарова [11] өз еңбегінде көші-қон мен тұрақты дамудың арақатынасы қайшылықты және күрделі, бірақ бұл құбылысты жаһандану жағдайында екі құрамдас бөлікте де зерттеу қажеттілігі туралы тұжырымдаған. Ең алдымен, көші-қон мен тұрақты даму арасындағы байланыс көші-қон процестерін салыстырмалы түрде бақыланатын, ал процестің негізгі субъектілері яғни құқықтары мен міндеттері бар еңбек мигранттары өзінің бастапқы шыққан және өзі бағытталып барған елдерге белгілі бір үлес қосады. Мигранттардың үлесі ақша аударымдары, өзінің шыққан елінен игерген дағдылары және өзі бағытталып барған елден қол жеткізген еңбек нәтижелері түрінде болуы мүмкін.

А.Н. Сухов [2,12-б.] өз еңбегінде миграцияның үдетуші, селективті және қайта бөлу функцияларын атап өткен. Үдетуші функция, адамдардың аумақтағы қозғалысы олардың әлеуметтік-психологиялық сипаттамаларының өзгеруіне, жеке тұлғалық дамуына (білімге ие болу, еңбек дағдылары, өндірістік тәжірибе алмасу) және оның материалдық, әлеуметтік және рухани қажеттіліктерінің өзгеруіне әкеледі. Осыған сүйене отырып, көші-қон халықтың дамуына әкеледі деп айтуға болады. Көші-қонның екінші функциясы-селективті. Оның мәні әр түрлі әлеуметтік-демографиялық топтардың көші-қон үрдісіне тұрақты қатыспау әр түрлі аумақтардағы халықтың сапалық құрамының өзгеруіне әкеледі. Еңбекке қабілетті жастағы тұлғалар оның ішінде ер азаматтар көші-қонға еңбекке жарамсыз адамдар мен әйелдерге қарағанда белсенді түрде қатысатыны байқалады. Көші-қонның үшінші функциясы- қайта бөлу. Ол өндіргіш күштерді елдің жекелеген аумақтары, оның ішінде табиғи аймақтар, облыстар, ауылдық және қалалық елді мекендер арасында бөлумен байланысты функция. Бұл функцияның

маңыздылығы оның аумақаралық сипатында болып отыр. Халықтың қайта бөлінуі жекелеген аумақтардың халқын көбейтеді немесе керісінше азайтады.

Сонымен қатар XX-XXI ғғ. миграциялық процестің экономикалық және әлеуметтік функциялары жоғары мәнге ие болатындығын көрсеткен. Миграция функциялары бірдей рөлді орындамайды, бұл миграцияның себептері, елдердің даму деңгейлерінің ерекшеліктерімен түсіндірілетін жағдай. Неоклассикалық экономика теориясы халықаралық миграцияны елдер арасындағы экономикалық теңсіздікпен түсіндіреді. Жалпы функцияның сипаты, көші-қон үрдісін туындатып отырған жағдайлармен анықталады. Көші-қон ағынының қуаты миграциялық үрдіске қатысушылардың санына тура тәуелді, сондықтан бұл көрсеткіштің құрылымдық сипаты біртекті болмайды. Миграциялық ағындар инфрақұрылымы дамыған, жеке меншік және қаржылық салымдар қорғалған, саяси және экономикалық тұрақтылық орын алып отырған елдерге қарай бағыттталып отырады. Көші-қон үрдісі өзара байланысты екі ағынмен яғни халықтың бір жерден көшуі және екінші елді-мекенге көшіп келуімен анықталады. Көші-қон үрдісі – бұл тұрғылықты мекен-жайды ауыстырудың салдарынан туындайтын жағдайлардың жиынтығы. Көші-қон үрдісінің құрылымдық сызбасын төмендегідей көрсетуге болады (1- сурет).

Сурет 1. Көші-қон үрдісінің себеп-салдарлы құрылымы

Ескерту: авторлар тарапынан құрастырылған.

Көші-қон қозғалысы бойынша яғни географиялық белгі мен мемлекеттің, қаланың немесе басқа әкімшілік-аумақтық бірліктің әкімшілік шекараларын кесіп өту жағдайлары негізінде көші-қон екі негізгі түрге бөлінеді [12]:

1) Сыртқы немесе халықаралық көші-қон. Сыртқы көші-қон эмиграция мен иммиграцияны қамтиды. Эмиграция басқа елге тұрақты немесе уақытша өмір сүру жағдайларымен байланысты қоныс аударуды білдірсе, иммиграция елге басқа елдің азаматтарының тұрақты немесе уақытша тұруын білдіреді, бұл көп жағдайда жаңа азаматтық алуға байланысты.

2) Ішкі көші-қон. Ішкі көші-қон дегеніміз – бір елдің әкімшілік-аумақтық бірліктері немесе экономикалық-географиялық аймақтары арасындағы қозғалыс. Ішкі көші-қонның екі түрі бар: ауыл халқының көші-қоны және қала халқының көші-қоны. Ауыл тұрғындарының көші-қоны дегеніміз – адамдардың ауылдан қалаға тұрақты немесе уақытша тұруға көшуі немесе кейбір ауылдық елді мекендерден басқаларына көшуі. Қала халқының көші-қоны бір қаладан екінші қалаға тұрақты немесе уақытша тұруға немесе қалалардан ауылдық елді мекендерге көшуді білдіреді.

Көші-қонды жүзеге асыру тәсілі және көші-қон үрдісін басқару дәрежесі бойынша көші-қонның екі түрі ажыратылады:

1) Ұйымдастырылған көші-қон. Бұл мемлекеттік, қоғамдық және басқа мекемелердің, ұйымдардың қатысуымен және көмегімен жүзеге асырылатын қозғалыстарды білдіреді (мысалы, «Мәңгілік ел жастары-Индустрияға» – «Серпін-2050» білім беру бағдарламасы; «Дипломмен ауылға»; «Еңбек» бағдарламасы; «Нұрлы көш» бағдарламасы шеңберінде атқарылып жатқан жұмыстарды атап өтуге болады) [13,14,15].

2) Ұйымдастырылмаған көші-қон. Бұл көші-қон мигранттардың өздері тарапынан жүзеге асырылады (мысалы, соғыс, табиғи апат тәрізді қатерлерден адамның қорғануы, тұрғылықты мекен-жайларын ауыстыруы).

Көші-қон үрдісіне қатысушылардың жаңа аумақта болу мерзіміне не ұзақтығына байланысты екі түрі белгілі.

1) тұрақты немесе кері оралмайтын, яғни адамдардың тұрғылықты жерін тұрақты өзгертуге байланысты орын ауыстырулары. Мысалы, елдер арасындағы көші-қон және халықтың ауылдық жерлерден қалаларға көшіп-қонулары көп жағдайда тұрақты және кері оралмайтын сипатқа ие болады.

2) Уақытша көші-қон. Уақытша себептерге, қажеттіліктерге байланысты адамдардың көшіп-қонулары, олар тұрғылықты жеріне қайта оралады.

Сонымен, көші-қон үрдісінің түрлері мен оның туындау себептеріне жасалған теориялық талдаулар мигранттардың көші-қонына саяси, экономикалық, әлеуметтік, экологиялық, тұлғалық себептер әсер ететіндігін көрсетті.

Әлемдік қауымдастықтың мүшесі ретінде танылатын Қазақстан Республикасында да көші-қон мәселесі бар, ішкі және сыртқы деңгейлерде де көш-қон үрдісі орын алып отыр. Елдегі көші-қон өзгерістерін талдайтын болсақ (2- кесте).

Кесте 2. Халықтың көші-қон өзгерісі, адам

	2020ж.	2021ж.	2022ж.	2023ж.	2024ж.
Барлық халық					
Келгендер	856570	767549	803 033	1 048 972	1540285
Кеткендер	874288	788766	803 033	1 039 628	1523121
Көші-қон айырымы	-17718	-21217	0	9 344	17164
Қала халқының қозғалысы					
Келгендер	554046	527739	548 964	724 135	1076270
Кеткендер	490454	471684	480 864	632 961	947690
Көші-қон айырымы	63592	56055	86 100	91 174	128580
Ауыл халқының қозғалысы					
Келгендер	302524	239810	254 069	324 837	464015
Кеткендер	383834	317082	322 169	406 667	575431
Көші-қон айырымы	-81310	-77272	-68 100	- 81 830	-111416

Ескерту: [16,17, 18] әдебиет негізінде құрастырылған.

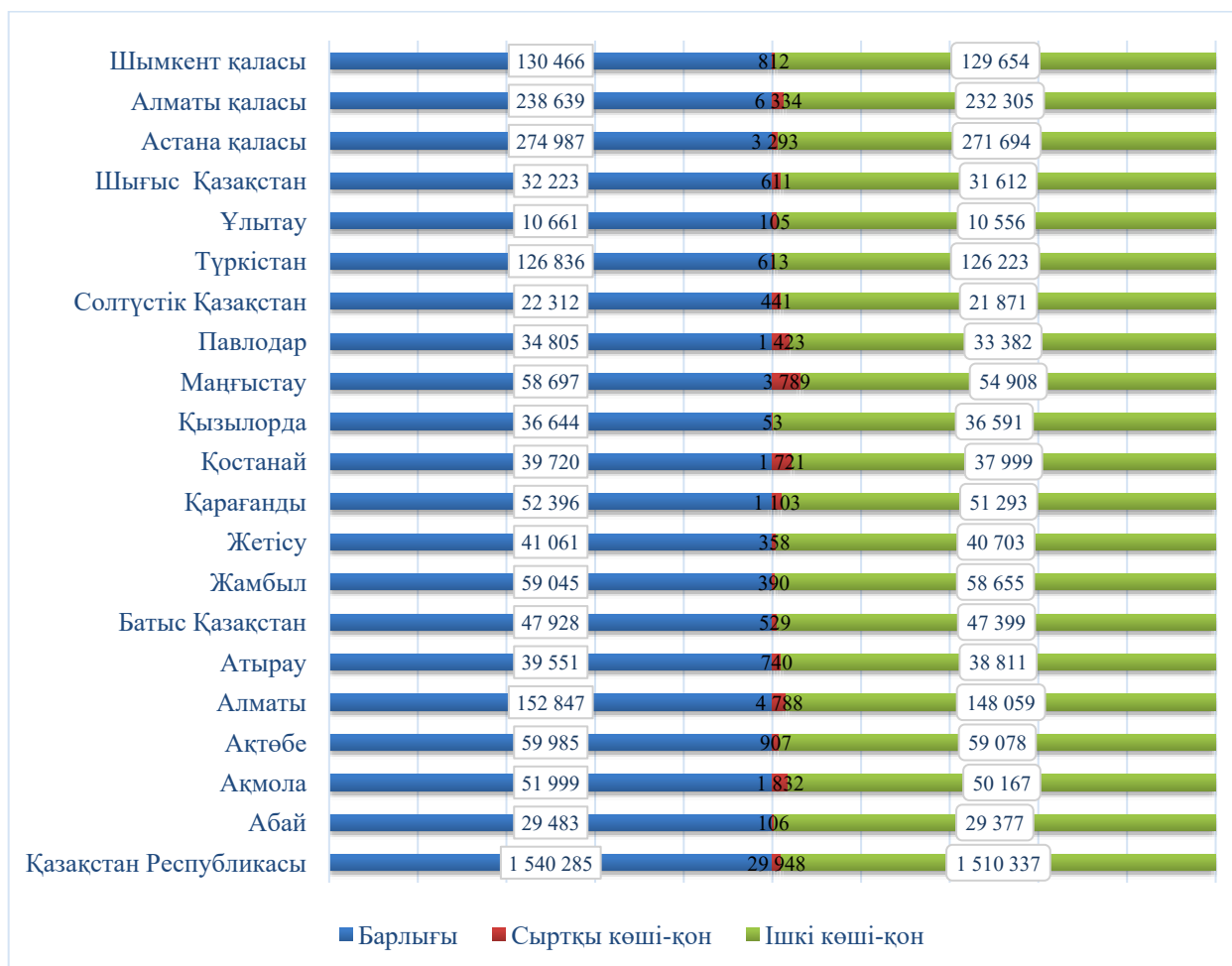
Жоғарыда көрсетілген кестеде келтірілген сандық көрсеткіштерге сәйкес мемлекетке 2024 жылы 1540285 адам көшіп келген болса, елден көшіп кетушілер 1523121 адам болған. Талдауға алынған жылдар ішінде көшіп келушілердің қозғалысы 2024 жылы 2020 жылмен салыстырғанда 79,8%-ды, ал көшіп кетушілердің өзгерісі қарқыны 74,2%-ды құрады.

Өңірлік бөліністердегі өзгерістерде қала халқының қозғалысында келгендер 2020 жылы 554046 адам болса, 2024 жылы 1076270 адамды құраған, өзгерісі 94,3% болды. 2024 жылы 2023 жылмен салыстырғанда өзгеріс 48,6% болған.

2024 жылы ауылдық елді мекендерге 464015 адам көшіп келген болса, 2020 жылы бұл көрсеткіш 302524 адамды құраған. 2024 жылы 2020 жылға қарағандағы өзгеріс 53,4% болған. Аумақтық-әкімшілік бөлініс тұрғысынан қарайтын болсақ, қалалық елді-мекендерге көшіп келушілердің қатары ауылдық аумақтарға қарағанда басым болып отыр. Қалаға бағытталған көші-қон үрдісін бірнеше фактормен түсіндіруге болады. Біріншіден, экономикалық мүмкіндік яғни қалалық елді-мекендер жұмыс орындары мен мансаптық өсуге жол ашады. Қалаларда ірі компаниялар, өнеркәсіп пен қаржы орталықтары шоғырланған, бұл жайлы тұрмыс, өмір сүру деңгейін жақсартуға мүмкіндік іздейтін адамдардың қалаға көшуіне ықпал етеді. Екіншіден, білім-ағартушылық қызметті ұсынатын және денсаулықты сақтауға мүмкіндік беретін мекемелердің қалаларда жеткілікті ұйымдастырылуы білім алушылар мен медициналық қызметтерді қажет ететін адамдарды тартады. Үшіншіден, дамыған инфрақұрылым және ыңғайлылық яғни қалалық елді-мекендерде көлік-тасымалдау жүйесінің, сауда, тамақтандыру, мәдени және ойын-сауық нысандарының болуы адамдарға ыңғайлылық пен өмір-сүрудің жоғары деңгейін қамтамасыз етеді. Төртіншіден, ғылыми-техникалық

үрдіс нәтижелерінің және технологиялық үрдістің қоғамдық көлік, коммуникация мен энергетика сияқты салаларда кеңінен қолданыс табуы, өмірді жайлы әрі тиімді етеді. Сонымен, урбанизация үрдісі адамдар үшін қала өмірін тартымды ететін экономикалық, әлеуметтік, технологиялық және т.б. факторлардың үйлесімінің салдары болып табылады.

Көші қон-үрдісінің өңірлік бөліністердегі өзгеріс қарқынын талдайтын болсақ, Астана, Алматы және Шымкент қалаларына көшіп келушілердің басымдығы байқалады (сурет 1).

Сурет 2. Халықтың көші-қон өзгерісі (келушілер бойынша), 2024ж., адам
Ескерту: [18] дерек көзі негізінде құрастырылған.

Республиканың әкімшілік бөлінісі бойынша сыртқы көші-қон көрсеткішіне сәйкес елге 1540285 адам келсе (2-сурет), оның ішінде келушілер бойынша көш бастап тұрған бірнеше қалалар бар. Мысалы, Астана қаласына 274987 адам немесе жалпы республикалық көрсеткіштің 17,9%; Алматы қаласына 238639 адам немесе 15,5% және Шымкент қаласына 130466 адам немесе 8,5% адам қоныстаған.

Ішкі көші-қон үрдісіне 1510337 адам қатысқан болса, оның 17,9% немесе 271694 адам Астана қаласына; 15,4% немесе 232305 адам Алматы қаласына және 8,6% немесе 129654 адам Шымкент қаласына қоныс аударған. Көші-қон үрдісінің өзгеріс қарқынын ел аумағынан тыс және ел аумағы ішіндегі тұрғылықты мекен-жайларын өзгерту көрсеткіші бойынша талдау жасайтын болсақ (3-сурет).

Сурет 3. Халықтың көші-қон өзгерісі (кеткендер бойынша), 2024ж., адам
Ескерту: [18] дерек көзі негізінде құрастырылған.

Сыртқы және ішкі көші-қон ағындарына сәйкес барлығы 1523121 адам кеткендер санын құрады. Оның ішінде 12784 адам немесе жалпы көрсеткіштің 0,8%-ы сыртқы

көші-қон үрдісіне қатысқан. 9569 адам ТМД елдеріне, 3215 адам басқа елдерге қоныс аударған.

Ішкі-көші қон деректеріне сәйкес мемлекет ішінде 1510337 адам өңіраралық және өңірлік көшіп-қону үрдісіне қатысқан. Республика деңгейінде ірі мегаполистер мен халық көп шоғырланған облыс аумақтарынан көшушілердің қатары жоғары болып отыр. Оның ішінде Астана қаласынан 198456 адам, Алматы қаласынан 196244 адам, Шымкент қаласынан 120293 адам, Түркістан облысынан 158189 адам, Алматы облысынан 145420 адам көшіп кеткен.

Ішкі көші-қон үрдісіне жалпы 1510337 адам қатысқан болса, оның 45,7%-ы немесе 689497 адам өңіраралық, 54,3%-ы немесе 820840 адам өңірлік көшіп-қону үрдісіне қатысқан [18].

Жалпы республикадағы көші-қон үрдісі мемлекетке көшіп келушілер мен мемлекеттен көшіп кетушілер арасындағы айырмашылықтың арасалмағы шамалас екенін көрсетіп отыр. Егер 2024 жылы 1540285 адам көшіп келген болса, 1523121 адам көшіп кеткен.

Қорытынды

Көші-қон үрдісінің теориялық аспектілері мен республикадағы көші-қон үрдісінің өзгерісіне жасалған талдауларға сүйене отырып, төмендегідей тұжырымдар жасауға болады.

Қазіргі уақытта әлем халқының шамамен 2,3 пайызы немесе 184 миллионы түрлі себептерге байланысты көші-қон үрдісіне қатысып отыр. Бұл үрдіс дамыған және дамушы елдер үшін де мәселеге айналып отыр. Көші-қон салдары кей мемлекеттерге білікті жұмысшылар санының азаюына, демографиялық өсімге әсерін тигізетін болса, бұл мигранттардың шыққан еліне қайтарған ақша аударымдары экономикаға оң әсер етеді. Ал, мигранттарды қабылдаушы ел жұмыс күшінің тапшылығын толтыруға, экономикалық өсімге қол жеткізсе, сонымен қатар мигранттар мемлекеттік қызметтерге және инфрақұрылымға салмақ түсіреді. Сондықтан миграциялық үрдістің оң және теріс салдары, жіберуші және қабылдаушы елде де орын алады.

Көші-қон үрдісінің туындауына саяси, әлеуметтік, экономикалық, экологиялық және т.б. сипаттағы себептер әсер етіп жатыр.

Көші-қонның жеделдетуші, селективті және қайта бөлу функциялары бар. Көші-қон ұғымының мәні аталмыш функциялар негізінде айқындалады.

Көші-қон қозғалыстың бағыты, басқарылуы, ұзақтығы және себептері бойынша түрлерге бөлінеді.

Қазақстандағы көші-қон үрдісі елдің әлеуметтік-экономикалық саласының маңызды бөлігі. Оған ішкі көші-қон яғни республиканың өңірлері арасындағы адамдардың қозғалысы және халықаралық көші-қон яғни адамдардың елге келуі мен кетуі жатқызылады. Елдегі көші-қонның себептерін жүйелендіретін болсақ. Ішкі көші-қон негізінен ауылдық аумақтардан қала орталықтарына бағытталған үрдісті қамтып отыр. Адамдар жайлы тұрмыс, білім, жұмыс, сапалы қызмет көрсетулер үшін елдің ірі мегаполис қалаларына яғни Алматыға, Астанаға, Шымкентке және өнеркәсіп орталықтары ретінде

дамыған Қарағанды, Павлодар, Ақтөбе қалаларына көшуде. Сыртқы көші-қон үрдісі елге келгендер мен елден көшіп кетушілердің легін біріктіреді. Қазақстанға көршілес елдерден келушілердің қатары басым болса, елден басқа мемлекеттерге көшушілер ТМД елдері мен басқа да елдерді таңдаған. Сонымен қатар, мемлекетте этникалық көші-қон үрдісі де орын алып отыр. Этникалық топтардың Қазақстанға көшу үрдісі репатриация бағдарламасы шеңберінде көршілес Қытай, Ресей, Өзбекстан, Моңғолия мемлекеттерінен этникалық қазақтардың тарихи отандарына оралуы жалғасып жатыр.

Алғыс айту, мүдделер қақтығысы

Мақала жеке авторлар қаражаты есебінен жазылды, авторларда мүдделер қайшылығы болмады

Авторлардың қосқан үлесі.

С.Е. Нурпеисов – әдебиеттерге шолу жасау, жиналған мәліметтерге талдау жасау, мақаланы рәсімдеу, мақаланы жазу.

А.П. Седлов – мақаланың құрылымын бекіту, мақаланың мазмұнын сыни қарау, жалпы басшылық жасау.

Әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасы көші-қон саясатының 2023 – 2027 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2022 жылғы 30 желтоқсандағы № 961 қаулысы [Электрон. ресурс]. – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2200000961> (өтініш берген күні: 10.07.2024)
2. Сухов А.Н., Трыканова С.А. Миграция в Европе и ее последствия: учебное пособие.-М.:ФЛИНТА, 2021.- 216с.
3. Бадараева Р.В., Цыбикова А.А. Теоретические основы миграции: сущность и классификация// Современные научные исследования и разработки. 2018. № 10 (27). С. 143-145.
4. Megi Surmanidze Causing factors of migration and human rights// Vectors of Social Sciences 2023. PP 81-91
5. Venla Niva et al Global migration is driven by the complex interplay between environmental and social factors// 2021 Environ. Res. Lett. 16 114019.
6. Emily N., Lauren H., Aaron O., Jeffrey P. W. Decision-making factor interactions influencing climate migration: A systems-based systematic review// Wiley interdisciplinary reviews: Climate Change 2023;14:e828
7. Аверков А.Л. Регулирование миграционных процессов на региональные рынки труда.- М.: Лаборатория Книги, 2012.- 121с.
8. Migrants, refugees, societies//The World Bank Reports, 2023 [Электрон. ресурс]- URL: <https://www.worldbank.org/en/publication> (дата обращения: 20.07.2024)
9. Крылова Е.Б., Корнейчук О.В. Рынок труда и миграция: учеб. пособие.- М.: Изд-во Моск. гуманит. ун-та, 2012.- 136с.
10. Мухина А.Ю. Международная экономическая миграция.- М.: Лаборатория Книги, 2011.- 141 с.

11. Деловарова Л.Ф. Некоторые теоретические аспекты миграционных процессов в контексте устойчивого развития// Вестник КазНУ. Серия международные отношения и международное право. №3-4 (63-64). 2013. С. 31-38.
12. Пухова М.М., Дорошина И.П., Ходжаева И.Г. Теоретические основы миграции // Transport business in Russia №6 2013. С 13-16.
13. Қазақстан Республикасы көші-қон саясатының 2023-2027 жылдарға арналған тұжырымдамасы [Электрон. ресурс]- URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2200000961> (өтініш берген күні: 07.07.2024)
14. Нәтижелі жұмыспен қамтуды және жаппай кәсіпкерлікті дамытудың 2017 – 2021 жылдарға арналған "Еңбек" мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2018 жылғы 13 қарашадағы № 746 қаулысы. [Электрон. ресурс]. – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1800000746> (өтініш берген күні: 10.07.2024)
15. 2009 - 2011 жылдарға арналған "Нұрлы көш" бағдарламасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2008 жылғы 2 желтоқсандағы N 1126 Қаулысы [Электрон. ресурс]. - URL:<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P080001126> (өтініш берген күні: 10.08.2024)
16. Қазақстанның демографиялық жылнамалығы 2017-2021жж./ қазақ және орыс тілдерінде/ 276 бет. [Электрон. ресурс]. – URL: <https://old.stat.gov.kz/> (өтініш берген күні: 15.07.2024)
17. Қазақстан Республикасы халқының көші-қоны 2023 жылғы қаңтар-желтоқсан/ 18 серия Демографиялық статистика [Электрон. ресурс]. – URL: <https://stat.gov.kz/> (өтініш берген күні: 15.07.2024)
18. Қазақстан Республикасы халқының көші-қоны, 2024 жылғы қаңтар-желтоқсан [Электрон. ресурс]. – URL: <https://stat.gov.kz/> (өтініш берген күні: 01.01.2025)
19. Маколифф М. и Л.А. Оучо (под ред.), 2024. Доклад о миграции в мире 2024. Международная организация по миграции (МОМ), Женева.
20. International Migrant Stock 2024. Key facts and figures [Электрон. ресурс]. – URL:<https://www.un.org/development/desa/pd/content/international-migration-1> (а өтініш берген күні: 01.01.2025)

С.Е. Нурпеисов^{*1}, А.П. Седлов²

¹ Университет «Туран-Астана», Астана, Казахстан

² Центр развития человеческого потенциала Института экономики РАН, г. Москва, Россия

Миграционные процессы в современном мире: анализ факторов и последствий

Аннотация. В статье рассмотрены теоретические аспекты миграционного процесса. Изучение миграционных процессов является актуальным вопросом в настоящее время. Миграция – это перемещение людей из одной страны в другую или между регионами одной страны вследствие улучшения социальных и экономических условий, поиска работы, конфликтов и преследований. Этот процесс оказывает большое влияние на социально-экономическое развитие стран и территорий, а также на культурное разнообразие. Исследования по этому вопросу помогут лучше понять причины и последствия миграции, а также разработать программы по проведению политики и урегулированию проблемы, направленные на эффективное управление

миграционными потоками. Изучение миграционного процесса в целом важно не только для субъектов, участвующих в миграционном процессе, но и для достижения семнадцати целей концепции устойчивого развития ООН.

В статье рассматривается понятие миграции, систематизируются и группируются причины миграции населения. Приведены особенности миграционного процесса в каждый период и рассмотрены функции миграции. На основе данных Всемирного банка проведен анализ современного состояния миграционных процессов в мире. Определено распределение мигрантов и беженцев по географическим районам и причины миграции.

Также был проведен анализ миграционных процессов Казахстана с использованием статистических данных

Ключевые слова: страна, экономика, миграция, процесс, проблема, фактор, причина.

S. Nurpeisov^{*1}, A. Sedlov²

¹Turan-Astana university, Astana, Republic of Kazakhstan

²Center for Human Development, Institute of Economics, Russian Academy of Sciences, Moscow, Russia

Migration processes in the modern world: analysis of factors and consequences

Annotation. The article discusses the theoretical aspects of the migration process. The study of migration processes is a pressing issue at the present time. Migration is the movement of people from one country to another or between regions of one country due to improved social and economic conditions, job searches, conflicts and persecution. This process has a great impact on the socio-economic development of countries and territories, as well as on cultural diversity. Research on this issue will help to better understand the causes and consequences of migration, and to develop policy and management programs to effectively manage migration flows. The study of the migration process as a whole is important not only for the subjects involved in the migration process, but also for achieving the seventeen goals of the UN concept of sustainable development.

The article examines the concept of migration, systematizes and groups the causes of population migration. The features of the migration process in each period are given and the functions of migration are considered. Based on World Bank data, an analysis of the current state of migration processes in the world was carried out. The distribution of migrants and refugees by geographic area and the reasons for migration are determined. **Keywords:** country, economy, migration, process, problem, factor, reason.

An analysis of migration processes in Kazakhstan was also conducted using statistical data.

Key words: country, economy, migration, process, problem, factor, reason.

References

1. Kazakstan Respublikasy keshi-kon sayasatynyn 2023 – 2027 zhyldarga arналган tyzhyrymdamasyn bekitu turaly Kazakstan Respublikasy Ykimetinin 2022 zhylygy 30 zheltoksandagy № 961 kaulysy [Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan No. 961 of December 30, 2022 on approval of the Concept of Migration Policy of the Republic of Kazakhstan for 2023-2027] Available at: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P22000000961> (accessed 10.07.2024)

2. Suhov, A.N., Trykanova S.A. Migracija v Evrope i ee posledstvija: uchebnoe posobie [Migration in Europe and its consequences: a tutorial]. (M.: FLINTA, 2021, 216p.) [in Russian].
3. Badaraeva R.V., Cybikova A.A. Teoreticheskie osnovy migracii: sushhnost' i klassifikacija [Theoretical foundations of migration: essence and classification] // In Sovremennye nauchnye issledovanija i razrabotki. 2018. № 10 (27). P. 143-145. [in Russian].
4. Megi Surmanidze Causing factors of migration and human rights// Vectors of Social Sciences 2023. PP 81-91
5. Venla Niva et al Global migration is driven by the complex interplay between environmental and social factors// 2021 Environ. Res. Lett. 16 114019.
6. Emily N., Lauren H., Aaron O., Jeffrey P. W. Decision-making factor interactions influencing climate migration: A systems-based systematic review// Wiley interdisciplinary reviews: Climate Change 2023;14:e828
7. Averkov A.L. Regulirovanie migracionnyh processov na regional'nye rynki truda [Regulation of migration processes to regional labor markets]. (M.: Laboratorija Knigi, 2012,121p.) [in Russian].
8. Migrants, refugees, societies//The World Bank Reports, 2023.- Available at: <https://www.worldbank.org/en/publication> (accessed 20.07.2024)
9. Krylova E.B., Kornejchuk O.V. Rynok truda i migracija: ucheb. Posobie [Labor market and migration: a tutorial]. (M.: Izd-vo Mosk.gumanit. un-ta, 2012, 136p.) [in Russian].
10. Muhina A.Ju. Mezhdunarodnaja jekonomicheskaja migracija [International economic migration]. (M.: Laboratorija Knigi, 2011,141 p.) [in Russian].
11. Delovarova L.F. Nekotorye teoreticheskie aspekty migracionnyh processov v kontekste ustojchivogo razvitija [Some theoretical aspects of migration processes in the context of sustainable development]// Vestnik KazNU. Serija mezhdunarodnye otnoshenija i mezhdunarodnoe pravo [KazNU Bulletin. Series: International Relations and International Law].3-4 (63-64) (2013). P. 31-38. [in Russian]
12. Puhova M.M., Doroshina I.P., Hodzhaeva I.G. Teoreticheskie osnovy migracii [Theoretical foundations of migration] // Transport business in Russia №6 2013. P. 13-16. [in Russian]
13. Qazaqstan Respublikasy kösi-qon saiasatynyñ 2023 – 2027 jyldarğa arnalğan tūjyrymdamasy [Concept of migration policy of the Republic of Kazakhstan for 2023-2027]. Available at: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2200000961> (accessed 07.07.2024)
14. Natizheli zhymyspen kamtudy zhane zhappaj kasipkerlikti damytudyn 2017 – 2021 zhyldarga arналған "Enbek" мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2018 жылғы 13 қарашадғы № 746 қаулысы. [Resolution No. 746 of the Government of the Republic of Kazakhstan of November 13, 2018 on the approval of the state program "Labor" for 2017-2021 for the development of effective employment and mass entrepreneurship]. Available at: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1800000746> (accessed 10.07.2024)
15. 2009 - 2011 жылдарға арналған "Нұрлы көш" бағдарламасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2008 жылғы 2 желтоқсандағы N 1126 Қаулысы [Resolution N 1126 of the Government of the Republic of Kazakhstan dated December 2, 2008 on approval of the "Nurly Koch" program for 2009-2011]. Available at: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P080001126> (accessed 10.08.2024)
16. Kazakstannyn demografiyalyk zhylnamalygy 2017-2021zhzh./ kazak zhane orys tilderinde/ 276 bet. [Demographic Yearbook of Kazakhstan 2017-2021/ in Kazakh and Russian languages/ 276 pages]. Available at: <https://old.stat.gov.kz/> (accessed 15.07.2024)

17. Kazakstan Respublikasy halkynyn koshi-kony 2023 zhylygy kantar-zheltoksan/ 18 seriya Demografiyalyk statistika [Population migration of the Republic of Kazakhstan January-December 2023/ Series 18 Demographic statistics]. Available at: <https://stat.gov.kz/> (accessed 15.07.2024)

18. Kazakstan Respublikasy halkynyn koshi-kony, 2024 zhylygy kantar-zheltoksan [Migration of the population of the Republic of Kazakhstan, January-December 2024] Available at: <https://stat.gov.kz/> (accessed 01.01.2025)

19. Makoliff M. i L.A. Oucho (pod red.), 2024. Doklad o migracii v mire 2024.[World Migration Report 2024.] Mezhdunarodnaja organizacija po migracii [International Organization for Migration], Zheneva.

20. International Migrant Stock 2024. Key facts and figures Available at: <https://www.un.org/development/desa/pd/content/international-migration-1>(accessed 01.01.2025)

Авторлар туралы мәлімет:

Нурпеисов С.Е. – экономика ғылымдарының магистрі, әлеуметтік және корпоративтік даму жөніндегі проректор, «Тұран-Астана» университеті; 010000 Дүкенұлы көш., 29 Астана қ., Қазақстан.

Седлов А.П. – экономика ғылымдарының кандидаты, РҒА экономика институтының адами әлеуетті дамыту орталығының жетекші ғылыми қызметкері, Ресей, Москва қ.

Нурпеисов С.Е. – магистр экономических наук, Проректор по социальному и корпоративному развитию Университет "Туран-Астана"; 010000 ул. Дукенулы, 29 г. Астана, Казахстан.

Седлов А.П. – кандидат экономических наук, ведущий научный сотрудник Центра развития человеческого потенциала Института экономики РАН, Россия, г. Москва

Nurpeissov S.Y. – Master of Economics Sciences, Vice-Rector for Social and Corporate Development, «Turan-Astana» University, 010000 Dukenuuly street, 29, Astana city, Kazakhstan.

Sedlov A.P. – candidate of Economic Sciences, Leading Researcher at the Center for Human Potential Development, Institute of Economics, Russian Academy of Sciences, Moscow, Russia.

Copyright: © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

IRSTI 44.01.75

Article type: research article

<https://doi.org/10.32523/2789-4320-2025-1-25-51>

Assessing public administration practices in Kazakhstan's electric power industry: an econometric approach

A. Nurgaliuly^{*1}, S. Smagulova², K.N. Beketova¹

¹Korkyt Ata Kyzylorda University, Kyzylorda, Kazakhstan

²University of International Business named after Kenzhegali Sagadiev, Almaty, Kazakhstan

(E-mail: ¹*arys1097messi@gmail.com, ²shsmagulova@mail.com, ³kamar82@mail.ru)

Abstract. Issues of improving public administration in the electric power industry are more relevant than ever in the current conditions of the global economic crisis. The Republic of Kazakhstan occupies an important position in Central Asia's energy sector. The electric power industry is one of the leading links within Kazakhstan's socio-economic system. However, the country faces a chronic problem of electricity shortages, which is detrimental to the national energy system and other sectors of the economy. The purpose of this study is to analyze the state and assess the factors that most strongly affect electricity generation from 2011 to 2023 and offer recommendations for improving government regulation of the development of the electricity market in Kazakhstan. This study is based on the methods of logic, statistics, and econometric modeling. The results of the study indicated that the growth of electricity production is positively influenced by attracting investments in the electric power industry, prices of manufacturing enterprises for electricity sold on the domestic market, as well as the size of the urban population at the end of the year. According to the forecasts for 2024-2030, subject to rising electricity prices, urban population, and investments, the volume of electricity production will increase.

Key words: electric power industry, electricity generation, public administration, investments in the electric power industry, electricity prices, urban population.

Received 20.02.2025. Revised 12.02.2025. Accepted 14.03.2025. Available online 31.03.2025

Introduction

The electric power industry is a critically important component of the socio-economic system, which determines the viability of any country and the well-being of society. The functioning of a great number of production and consumer activities depends on energy. At the beginning of the 21st century, the lives of more than five hundred million people were paralyzed for several days because of the disaster that occurred in Canada and the USA. This event illustrates the exceptional importance of the electric power industry [1].

Major accidents, which took place in India in 2012, in Germany in November 2004, and in Brazil in February 2011, led to massive power outages and caused significant damage to the entire economy and social sphere of these countries. Recently, the probability of threats to the electric power industry has increased sharply as a result of such challenges as escalated geopolitical conflicts, instability of the financial system, and the largest energy crisis caused by the new energy transition in the last 50 years [2].

It should be noted that the issue of the effective management of the energy sector affected both developed markets and developing ones, in particular, countries exporting energy resources.

By 2023, the tension of the energy markets has been increased for these reasons: the global economic crisis, geopolitical turmoil in Eastern Europe and the Middle East, and problems with emissions of harmful substances into the atmosphere.

However, as it is indicated in the report of the World Energy Outlook 2023 from the International Energy Agency (IEA), positive trends in accessing electricity and clean cooking methods have been slowed in some countries. 2022 was a challenging year for the global energy market. Prices for the energy, particularly, for natural gas, have risen significantly in Europe and many other countries around the world. The effects of the price shock were mitigated by the government intervention. Global electricity requirement was increased by 1,3% [3].

However, despite geopolitical differences, volatile commodity prices, and uncertainty about consumption, global investment in clean energy has increased by 40% since 2020. As a result of the global energy crisis, global demand for conventional energy resources is expected to reach its peak by 2030, according to the Stated Policies Scenario. There are trends toward a reduction in the number of new natural gas and coal-fired power plants in comparison to the period before the COVID-19 pandemic, improvement prospects for the development of nuclear power, diversification, and innovation in the energy system [4].

Kazakhstan is a significant energy market for European and Asian regions. The energy sector of Kazakhstan is one of the most important industries, the basis for the functioning and development of the country's economy. The Republic has significant reserves of energy resources, such as oil, gas, uranium, coal, and hydro resources. This industry consists of two areas in Kazakhstan: thermal power and electric power, which, in turn, include the production, transaction, supply, and consumption of electrical and thermal energy.

The installed capacity of power plants in Kazakhstan amounted to 23,9 GW in 2022. Thermal power plants (TPP), most of which are coal and gas, produce 75-80% of the total electricity in the country, and hydroelectric power plants (HPP) produce about 8%, due to the climatic, geographical, and economic features of the country. It indicates a low level of diversification

of electricity production. In 2022, the electricity generation of thermal power plants and hydroelectric power plants was lower compared to previous years. This observation indicates factors constraining the growth of electricity generation [5].

The main challenge for Kazakhstan's electric power industry is the electricity shortage, which reduces the sustainability of the energy sector and the national economy. It means that the volume of electricity generation is not enough to cover the population and economic entities' demands. The electricity generation represents the final result of the economic entities' activities in the industry, which does not depend only on the public and private economic agents' decisions, but also depends on the industry regulation as a whole. According to the IEA report, in 2022, a drop was recorded in the electricity production compared to 2021, despite the annual increase in the electricity demand in Kazakhstan [6]. The forecast for the electricity generation in 2023-2025 was lowered by the Ministry of Energy of the Republic of Kazakhstan [7].

The growth of Kazakhstan's national economy since the 2000s has transformed the country into an economy with an upper-middle-income status. In 2000, GDP growth of 14,5% was recorded due to the expansion of production capacity in the oil sector and rising world oil prices [8]. Increasing living standards and reducing poverty have led to an increase in the urban population and, hence, an increase in demand for electricity [9].

The relevance of this study lies in the key role of Kazakhstan's electric power industry in the development of not only the country's economy but also the entire Central Asian region. In recent years, the situation with the depreciation of fixed assets and the shortage of electricity has not improved qualitatively, and due to the obsolescence of energy equipment, it continues to worsen further. The purpose of this study is to analyze the state and assess the factors that most strongly affect electricity generation from 2011 to 2023 based on econometric modeling, and offer directions for improving government regulation of the development of the electricity market in Kazakhstan.

Problems of the energy sector in the Republic of Kazakhstan are not isolated, but they are systemic and remain relevant as an energy-exporting country. The government's further ignoring of old problems and a belated response to new ones can ultimately lead to a catastrophe on a regional and national scale and the collapse of the socio-economic system. Critically important industries, including those related to national security and citizens' well-being, depend on the stable operation of the electric power industry.

Literature Review

One of the most important components of the development in the electric power industry, like any other one, is attracting additional financial resources as an investment. The role of investment in clean energy for reducing the impact of climate change on risks in the energy sector is studied by Lyke's research [10].

The impact of investments in efficient and environmentally friendly technologies on reducing the energy intensity is noted by Rahman and other scientists' works [11]. The impact of the investment on energy, energy security in Chinese provinces was studied by Bamisile et al. [12]. Results showed that investments in the energy sector achieved the maximum positive

effect on energy security during the timeline from 2010 to 2014. The reaction to changes in the energy capacity investment among 17 European countries was studied in the research article by Radulescu & Sulger. A negative interrelation was found between countries' investments in energy capacity [13]. The authors Yuegang et al. concluded that the investment in energy infrastructure plays a crucial role in increasing the electricity production from renewable energy sources (RES) [14].

Implemented investments contribute effectively to improving the energy infrastructure, which makes a positive impact on labor productivity. This statement is statistically and economically confirmed in Fedderke & Kayathe's study [15].

In the case of the Republic of Kazakhstan, the importance of increasing labor productivity of energy sector workers to reducing energy intensity is reflected in target indicators in the field of energy efficiency, as noted in the work of Soltangazinov et al. [16].

A great attention is paid to the problems of developing the renewable energy sector, the transition to «green» energy, and reducing emissions of carbon dioxide and other greenhouse gases. Thus, Shabir et al. in their study confirm the need to increase public budget expenditures on research and development works (R&D) and stimulate technological innovation in the energy sector for achieving environmental well-being [17].

The state policy of the former Soviet bloc countries in the field of renewable energy sources (Azerbaijan, Armenia, Georgia, Kazakhstan, Moldova, Poland, Russia, Ukraine) was discussed in the article by Karatayev et al. The need to improve national laws on projects in the field of renewable energy sources and review the models for calculating feed-in tariffs is emphasized [18].

A detailed overview of renewable energy-related tariff regulation policy and strategies, predominantly in developed and developing countries, is presented in the study by Supriyanto et al. The key section of the scientific work provides a comparative analysis of Indonesia and other countries' energy policies regarding renewable energy sources. The problems of the “green” transition from the point of view of economic efficiency and the importance of the tariff policy in stimulating the electricity industry are discussed [19].

An economic assessment development of the electric power industry was conducted by Kazakh scientists, and measures for the implementation of innovative projects in the field of digital energy were presented [20].

The growth of the urban population and rapid technological development have led to significant increases in electricity production and consumption, as stated in the study by Huang & Jin [21]. Evidence that the urban population influences the electricity production variability in China was provided in the research article by Michieka & Fletcher [22].

Publications of recent years have also been devoted to improving the method for assessing energy security and developing integral indicators that allow for assessing the efficiency of economic activities of energy sector entities. The main indicators of energy security include the volume of electricity production, the volume of attracted capital investments, etc.

The results of the study by Muço et al., using a vector autoregressive model, show that in European transition countries between 1990 and 2018, energy efficiency investments have a positive impact on economic competitiveness and the environment [23].

In the publication by Wang et al. using statistical models built for Chinese economy, such as ordinary least squares (OLS), confirmed the need for diversified state and regional energy policy that address structural changes in the production of the energy [24].

Batóg & Pluskota used statistical correlation coefficients, trend, and econometric models in their study. The received results confirmed the importance of financial instruments in transforming the energy sector, as well as the need for proper government regulation. The lack of correlation is noted between the economic development of the region and the level of funds allocated for energy efficiency and renewable energy sources (RES) [25].

Tariffs and prices are very important ones in the development of the electric power industry. Schöniger & Morawetz's studies are devoted to the analysis of the correlation between the share of renewable energy sources in the electricity production and electricity price deviations [26]. The importance of ensuring favorable tariffs and energy prices for consumers and companies, environmental responsibility, and technological modernization of energy enterprises was confirmed with the regression analysis method used in the research article by Gitelman et al. [27].

Thus, the topic of the research, analysis, and assessment problems associated with renewable energy sources prevails significantly, since they are relevant and significant not only for developed countries in Europe and North America, but they are also relevant for developing countries in modern foreign scientific literature. Much attention is paid to the investment and tariff policy in the selected publications, emphasizing their importance in the economic stimulation of the energy sector. The problems of achieving energy efficiency, choosing optimal strategies for the energy industry development, and developing new econometric models for a more accurate assessment state of the industry are touched upon.

During the extended meeting of the Government of the Republic of Kazakhstan on February 7, 2024, the President noted that the worsening deficit in the fuel and energy market was caused by the excessive price regulation. The need for accelerated modernization of the energy sector was also noted to ensure the stability of the most important systems that support the functioning of populated areas. In general, the country experiences a shortage of the capacity for the production, distribution, and transmission of heat, electricity, and water. It is a direct consequence of systemic errors and omissions on the part of management bodies. Errors of this kind include non-compliance with the principle of transparency in the functioning of natural monopoly entities, postponements of renovation and reconstruction of Ekibastuz State District Power Plant-1 and State District Power Plant-2, unfinished construction of the Balkhash Thermal Power Plant, and artificial containment of tariffs [28].

Research methods

To achieve the goal of the study, econometric regression methods are used to predict and analyze the interrelation of the objects in this scientific work. The Ordinary Least Squares (OLS) method is applied in regression analysis, which is one of the most commonly used tools in research practice. This method allows for the identification and evaluation of the interrelation between several independent variables and one dependent variable. Owing to the regression

analysis, it is possible to identify a significant connection between indicators, assess the relative strength of the influence of various independent variables on the dependent one, and make predictions based on the obtained data [29].

There are linear, multiple linear, and non-linear regression analyses, but a simple linear analysis is the most common one. At the same time, according to Taylor's opinion, nonlinear regression analysis is used for complex data sets where there is a nonlinear interrelation between the dependent and independent variables [30].

The following formula is used to calculate the variation coefficient:

$$C_v = \frac{\sigma}{\mu} \quad (1)$$

Where, C_v is the variation coefficient, σ is the standard deviation, and μ is the average deviation.

Checking the statistical significance of the determination coefficient, one should use Fisher's F test values, which can be determined by the formula:

$$F = \frac{R^2}{1-R^2} * \frac{n-m-1}{m} \quad (2)$$

Where R^2 is the determination coefficient, n is the number of observations, and m is the number of parameters.

The multiple linear regression models are expressed as follows:

$$Y = \int(X_1) + \int(X_2) + \int(X_n) + \varepsilon \quad (3)$$

Where Y is the dependent variable, X_n is the independent variable, n is the number of factors, and ε is a random error.

There are correlation coefficients (R), which indicate the interrelation degree of the resulting characteristic with the 10 variables below. The value of R varies from -1 to 1. The closer the coefficient value is to 0, the weaker the correlation between indicators. A positive correlation ($R > 0$) means that one variable is directly related to another variable. According to econometric science, when making decisions about the level of a strong significance indicator, if R is above 0,5, then it is accepted. When there is a negative correlation ($R < 0$), an increase in one variable leads to a decrease in another. The results of the analysis are presented in the correlation matrix.

Statistical data was collected and analyzed to carry out multiple regression analysis. The timeline was chosen from 2011 to 2023. Data were taken from various official sources, such as: statistical yearbooks, publications of the Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan, Kazakhstan Electric Power Association's reports (KEPA), press releases and documents of the Ministry of Energy of the Republic of Kazakhstan, analytical reviews provided by JSC "Samruk-Energo", information on the electric power industry of the Republic of Kazakhstan from Kazakhstan Electric Network Management Company "KEGMC", republican budgets from 2011 to 2023.

The main calculations were carried out by the "Gretl", an application software package designed for econometric modelling.

The following are econometric modeling hypotheses for this research:

Hypothesis 1 – The volume of electricity production is positively affected by attracting investment in the electricity sector.

Hypothesis 2 – The growth of electricity production is positively influenced by the size of the urban population.

Hypothesis 3 – The growth of the electricity production volume is positively influenced by the price of manufacturing enterprises for sold electricity on the domestic market.

Results and Discussion

Before conducting the author's quantitative assessment of the electric power industry (E/E) state on the national scale, a set of indicators was compiled that met the following criteria: public availability of statistical data for the selected timeline; direct dependence between indicators and the industry development and related sectors; indicators should reflect the main results of the industry entities' activities; indicators should reflect socially-significant and environmental aspects of the industry activity; absolute and relative values should be used for more complete information in calculations.

Thus, based on the above criteria, indicators that characterize the position of the electric power industry in Kazakhstan for 2011-2023 were selected by us. They are designed to build a multiple linear regression model. The volume of the electricity production was chosen as the resulting indicator. Fluctuations of this indicator directly affect the satisfaction of the electricity consumers' demand in other sectors of the national economy. Therefore, it is important to identify exactly which factors have the greatest impact on the volume of electricity production, for which multivariate regression analysis was carried out. Factors include indicators that determine the state of the country's energy industry and the national economy as a whole (Table 1).

Table 1. Main indicators for building the model

Year	Electricity production volume, million kWh (Y)	Number of people employed in E/E, thousand people (X_1)	Attracting investments in E/E, million tenge (X_2)	Level of the depreciation of fixed assets in E/E, % (X_3)	Interest rate of the National Bank at the end of the year, % (X_4)	Urban population at the end of the year, thousand people (X_5)	State financing of E/E, million tenge (X_6)	GDP per capita, USD (X_7)	Electricity losses, million kWh (X_8)	Price of manufacturing enterprises for electricity sold on the domestic market, tenge/MWh (X_9)	Index of physical volume of electricity production, as a percentage of the previous year (X_{10})
2011	86586	146,7	349759	34,3	7,5	9127,1	107185	11634,5	6367,4	6352	106,5
2012	90614	158,5	416356	34,2	5,5	9277,7	111734	12387,4	7141,9	6808	104,7

2013	92615,7	161,7	441512	37,5	5,5	9433,5	102806	13890,8	11173,5	7220	101,5
2014	94643,2	173,4	570185	30,6	12	9868,7	94809	12806,7	7063,8	7532	101,9
2015	91645,1	165,1	545064	31,2	16	10035,6	79855	10509,9	5149,6	8127	98,4
2016	94642,4	161,2	490871	30,1	12	10331,5	62772	7714,8	5308,8	8281	100,8
2017	103128	151,0	570794	32,3	10,25	10509,8	89066	9247,6	6380,9	8480	106,5
2018	107268,8	150,6	543644	35,5	9,25	10698,2	78225	9812,5	6543,2	8930	101,1
2019	106483,2	150,2	915455	75,4	9,25	10938,7	84891	9812,5	9688,9	8294	104,5
2020	108628,4	149	749645	73,1	9	11151,4	79547	9121,7	6720,1	9292	98,8
2021	115079,2	150,1	766854	71,8	9,75	11353,9	99649	10370,8	9444,8	11144	106,5
2022	113552,1	148,1	828749	72,3	16,75	12209,9	153275	11476,6	12440,5	12377	101,3
2023	113585,5	148,9	1265074	70,5	15,75	12451,2	189028	13193,7	14986,6	15878	105,6

Note: Authors' compilation based on [31, 32, 33].

The resulting indicator in the model under consideration is the volume of the electricity production in the republic (Y), which showed an increase by 31,1% over the specified timeline. The number of people employed in the electricity industry (X_1) increased only by 1,5%, indicating a shortage of qualified workers.

Attracting investment to the electric power industry (X_2) is the driving mechanism for the high-quality development of the industry, as both the timely modernization of the equipment and hiring specialists depend on it. The volume of attracted investment funds during the period from 2020 to 2022 was less than the value achieved in 2019. This situation is associated with an outflow of investment in Kazakhstan due to the pandemic and the onset of the global economic crisis.

One of the current problems of the energy industry in Kazakhstan is the unacceptable level of the depreciation of fixed assets (X_3), which is confirmed by large-scale accidents in Ekibastuz and Ridder in the winter of 2022-2023.

An increase in the urban population is visible (X_5) by 36,4%. At the same time, the rural population increased only by 0,4% during this period.

The level of the depreciation of fixed assets is also associated with the indicator of electricity losses (X_8), which almost doubled during the observation period.

The price of manufacturing enterprises for sold electricity on the domestic market (X_9) is the price of 1 megawatt per hour of the electricity at the time of its release, excluding excise taxes, value added tax (VAT), sales and trade margins, and costs of electricity delivering from the manufacturer to consumers.

It was decided to identify a linear dependence between the volume of electricity production and 10 independent variables using the correlation analysis. The correlation matrix was built based on the data from Table 1, using the application program «Gretl». Owing to the correlation analysis, it is possible to define whether there is any dependence between the indicators and how strong it is at the moment.

Next, using the correlation coefficient, a selection of factors was chosen that makes the greatest impact on the dependent variable Y. R_{yx2} is 0,7995. According to the data from the

correlation matrix, the relationship between the resulting indicator and attracting investment in the electricity industry is very close and positive. R_{yx5} is 0,9311. There is a very high and positive relationship between the volume of electricity production and the number of the urban population. R_{yx9} is 0,8059. There is a strong and positive correlation between the dependent variable Y and the prices of manufacturing enterprises for sold electricity on the domestic market.

Thus, it was revealed that factors X_2 , X_5 , and X_9 have a close relationship with the dependent variable Y. Factor X_1 shows an insignificant influence at the same time.

Next, a multivariate regression analysis of the data was carried out using the software program «Gretl» to find out which variables satisfy the requirements of t-ratio and p-values, that is, whether they are statistically significant. The least squares method (OLS) was used for this purpose. A selection of significant factors was carried out based on the above values of the correlation coefficient. It is clear that out of 10 R coefficients, factors X_2 , X_5 , and X_9 have a close and reliable connection with the resulting attribute from the correlation matrix. The rest are either examples of weak relationships or spurious correlations. There are results of the linear regression analysis to build the model $Y(X_2)$ below (Table 2).

Table 2. Model 1: OLS, using observations 2011-2023 (T = 13). Dependent variable: Y

	<i>Coefficient</i>	<i>Std. Error</i>	<i>t-ratio</i>	<i>p-value</i>	
const	80678,7	5010,28	16,10	<0,0001	***
X2	0,0318962	0,00722566	4,414	0,0010	***
Mean dependent var	101420,9	S.D. dependent var		9992,606	
Sum squared resid	4,32e+08	S.E. of regression		6269,301	
R-squared	0,639179	Adjusted R-squared		0,606377	
F(2, 9)	19,48601	P-value(F)		0,001038	
Log-likelihood	-131,0248	Akaike criterion		266,0496	
Schwarz criterion	267,1795	Hannan-Quinn		265,8174	
rho	0,304934	Durbin-Watson		1,276410	

Note – compiled by the authors based on econometric modeling using the Gretl program.

The coefficient of determination (R^2) is 0,63. It demonstrates the proportion of variation in the resulting indicator based on the research of the presented factors. There is no multicollinearity between Y and factor X_2 , thanks to which it is possible to build a regression model $Y(X_2)$, which demonstrates the relationship of variable X affecting the value of the dependent variable Y. The regression model looks like:

$$Y = 80678,7 + 0,0318962 * X_2 \quad (4)$$

This model can be interpreted as follows: a positive impact on the growth of electricity production is exerted by an increase in attracted investment funds (X_2). The regression model demonstrates that with an increase in factor X_2 by 1 c.u. (conventional unit), then the indicator of the volume of electricity production will increase by 0,0318962.

The next stage of the study was testing the model for autocorrelation and normal distribution of residuals to objectively assess the coefficients of the regression model. To obtain information about the adequacy of the constructed linear regression model, analysis of regression residuals is used. One of the methods of preliminary research for heteroskedasticity of the model is visual analysis of the residual plot. The purpose of this analysis is to detect factors influencing the change in variance, measurement number, or value of one of the characteristics. According to the results of the Breusch-Godfrey test, the p-value exceeds 0,05, which is typical in the absence of autocorrelation of the residuals of random deviations.

Let's summarize the test results:

White's test for heteroskedasticity – Null hypothesis: heteroskedasticity not present. Test statistic: LM = 1.49345, with p-value = P (Chi-square (2) > 1.49345) = 0.473915.

Test for normality of residual – Null hypothesis: error is normally distributed. Test statistic: Chi-square (2) = 3.67291, with p-value = 0.159381.

LM test for autocorrelation up to order 1 – Null hypothesis: no autocorrelation. Test statistic: LMF = 1.85878, with p-value = P (F(1, 10) > 1.85878) = 0.20267.

Next, we should build forecasts based on the regression model. First of all, it is necessary to conduct a retro forecast (Table 3).

Table 3. Retro forecast results for 95% confidence intervals, $t(11, 0.025) = 2.201$

Obs	Y	prediction	std. error	95% interval
2011	86586.0	91834.6	6858.83	(76738.4, 106931.)
2012	90614.0	93958.8	6721.99	(79163.8, 108754.)
2013	92615.7	94761.2	6678.59	(80061.7, 109461.)
2014	94643.2	98865.4	6531.67	(84489.3, 113241.)
2015	91645.1	98064.1	6550.25	(83647.1, 112481.)
2016	94642.4	96335.6	6607.17	(81793.3, 110878.)
2017	103128.	98884.8	6531.28	(84509.6, 113260.)
2018	107269.	98018.8	6551.45	(83599.2, 112438.)
2019	106483.	109878.	6782.19	(94950.7, 124806.)
2020	108628.	104589.	6545.44	(90183.1, 118996.)
2021	115079.	105138.	6560.24	(90699.4, 119577.)
2022	113552.	107113.	6632.50	(92514.6, 121711.)
2023	113586.	121030.	7877.81	(103691., 138369.)

Note – compiled by the authors based on econometric modeling using the Gretl program.

Based on the data obtained, a graph with a forecast for years 2024-2030 was constructed (Figure 1):

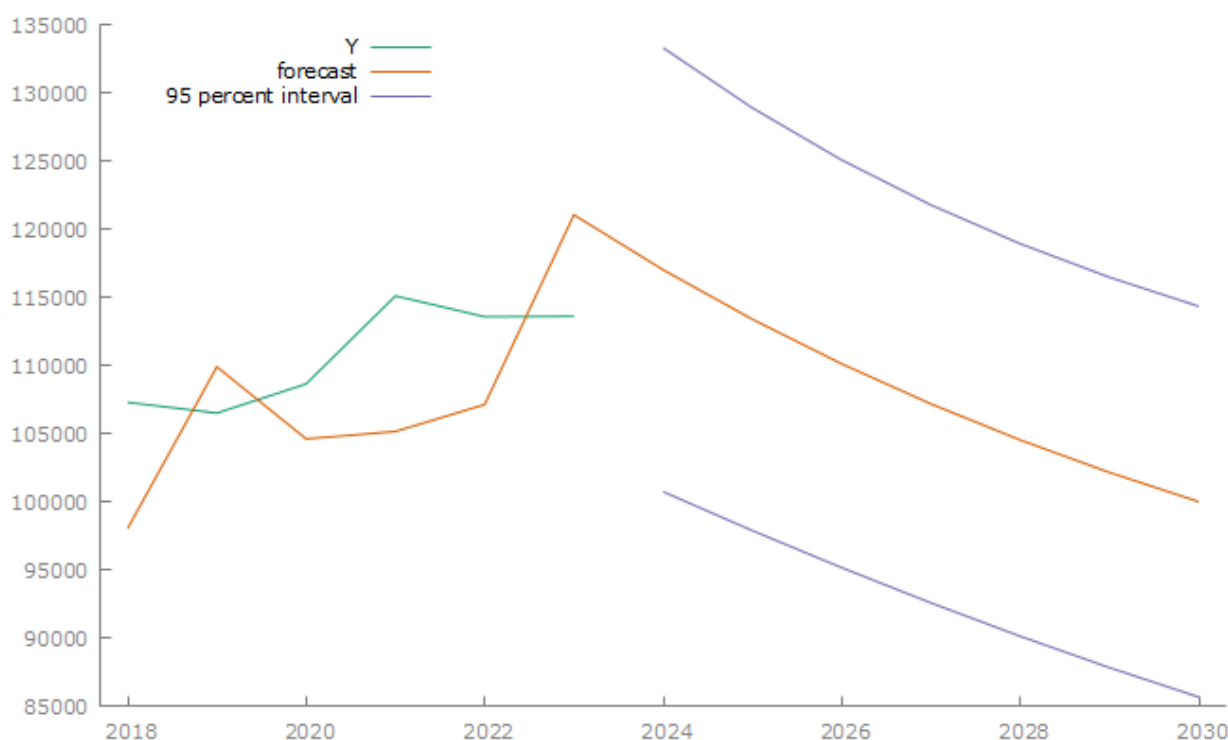

Figure 1 – 2024-2030 forecast graph

Note – compiled by the authors based on econometric modeling using the Gretl program.

Next, it was decided to predict the values of the dependent variable Y for 2024-2030 (Table 4). Let's assume that factor X_2 decreased by 10% annually during the forecast period.

Table 4. Confidence analysis of the forecast, 2024-2030, for 95% confidence intervals, $t(11, 0.025) = 2.201$

Obs	Y	prediction	std. error	95% interval
2024	undefined	116995.	7400.97	(100705., 133284.)
2025	undefined	113363.	7046.01	(97854.8, 128871.)
2026	undefined	110095.	6796.20	(95136.2, 125053.)
2027	undefined	107153.	6634.28	(92551.0, 121755.)
2028	undefined	104506.	6543.38	(90103.6, 118907.)
2029	undefined	102123.	6507.90	(87799.0, 116447.)
2030	undefined	99978.4	6514.16	(85640.9, 114316.)

Note – compiled by the authors based on econometric modeling using the Gretl program.

By the above forecast from Table 4 and graph (Figure 2), during 2024-2030, there will be a decrease in the volume of electricity production to 99978,4 million kWh.

Next, the following model $Y(X_5)$ was built (Table 5).

Table 5. Model 2: OLS, using observations 2011-2023 (T = 13). Dependent variable: Y

	<i>Coefficient</i>	<i>Std. Error</i>	<i>t-ratio</i>	<i>p-value</i>	
const	7722.63	11119.8	0.6945	0.5018	
X5	8.86602	1.04743	8.465	<0.0001	***
Mean dependent var		101420.9	S.D. dependent var		9992.606
Sum squared resid		1.59e+08	S.E. of regression		3807.605
R-squared		0.866906	Adjusted R-squared		0.854807
F(1, 10)		71.64850	P-value(F)		3.80e-06
Log-likelihood		-124.5422	Akaike criterion		253.0843
Schwarz criterion		254.2142	Hannan-Quinn		252.8521
rho		0.329034	Durbin-Watson		1.271391

Note – compiled by the authors based on econometric modeling using the Gretl program.

The coefficient of determination R^2 is 0.86. This model shows the influence of variable X_5 on the value of the dependent variable Y. The regression model is presented below:

$$Y = 7722,63 + 8,86602 * X_5 \quad (5)$$

From this model, it is clear that the resulting indicator will increase by 8,86602 with an increase in the urban population (X_5).

The model was checked for normal distribution of residuals, autocorrelation. Analysis for heteroscedasticity was carried out. Let's present the results of the tests performed:

White's test for heteroskedasticity – Null hypothesis: heteroskedasticity not present. Test statistic: LM = 2.60133, with p-value = $P(\text{Chi-square}(2) > 2.60133) = 0.27235$.

Test for normality of residual – Null hypothesis: error is normally distributed. Test statistic: Chi-square(2) = 0.0884745, with p-value = 0.956727.

LM test for autocorrelation up to order 1 – Null hypothesis: no autocorrelation. Test statistic: LMF = 1.19599, with p-value = $P(F(1, 10) > 1.19599) = 0.299767$.

It is necessary to construct a retro forecast and identify confidence intervals (Table 6).

Table 6. Retro forecast results for 95% confidence intervals, $t(11, 0.025) = 2.201$

Obs	Y	prediction	std. error	95% interval
2011	86586.0	88643.7	4229.85	(79333.8, 97953.5)

2012	90614.0	89978.9	4176.16	(80787.2, 99170.6)
2013	92615.7	91360.2	4126.23	(82278.4, 100442.)
2014	94643.2	95218.7	4018.70	(86373.6, 104064.)
2015	91645.1	96698.4	3990.53	(87915.3, 105482.)
2016	94642.4	99321.9	3959.11	(90607.9, 108036.)
2017	103128.	100903.	3951.81	(92204.8, 109601.)
2018	107269.	102573.	3953.68	(93871.1, 111275.)
2019	106483.	104705.	3970.35	(95966.7, 113444.)
2020	108628.	106591.	3998.27	(97791.0, 115391.)
2021	115079.	108387.	4036.12	(99503.1, 117270.)
2022	113552.	115976.	4309.27	(106491., 125460.)
2023	113586.	118115.	4416.21	(108395., 127835.)

Note – compiled by the authors based on econometric modeling using the Gretl program.

Based on the data obtained, a graph with a forecast for the years 2024-2030 was constructed (Figure 2):

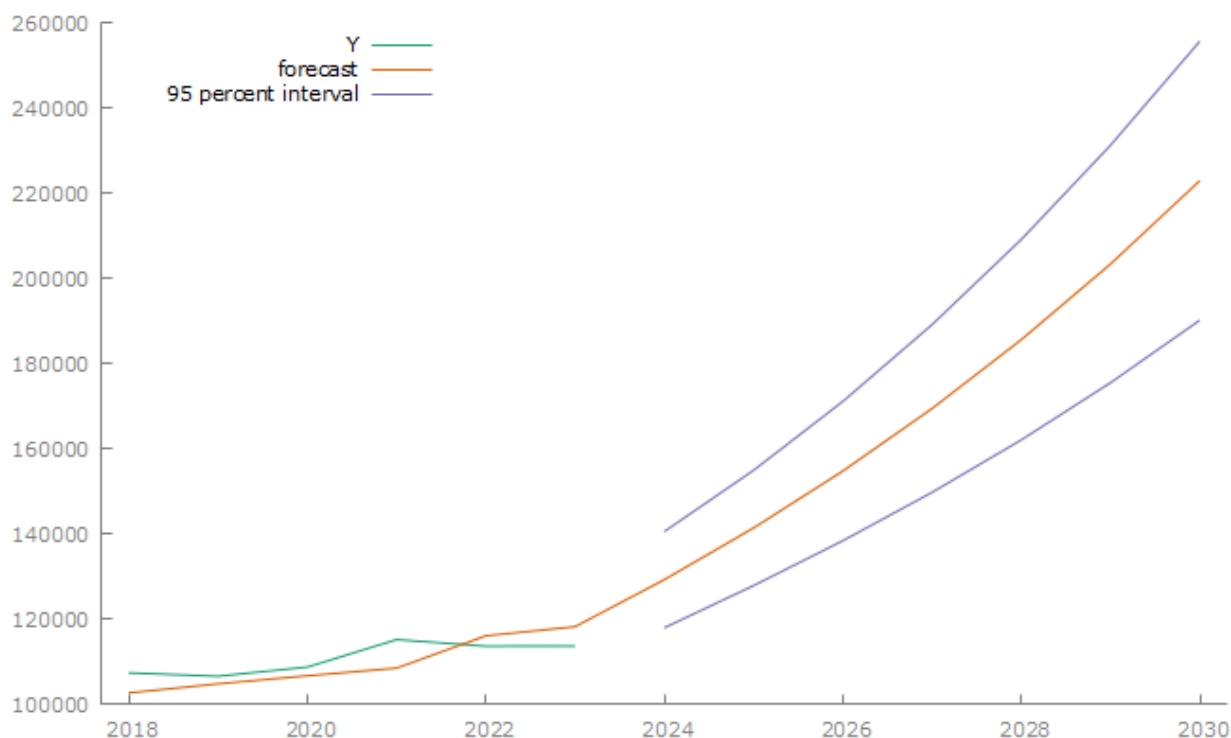

Figure 2 – 2024-2030 forecast graph

Note – compiled by the authors based on econometric modeling using the Gretl program.

Next, it was decided to predict the values of the dependent variable Y for 2024-2030 (Table 7). Let's assume that the independent factor X_5 increases by 10% every year.

Table 7. Confidence analysis of the forecast, 2024-2030, for 95% confidence intervals, $t(11, 0.025) = 2.201$

Obs	Y	prediction	std. error	95% interval
2024	undefined	129154.	5133.03	(117857., 140452.)
2025	undefined	141297.	6148.69	(127764., 154830.)
2026	undefined	154655.	7427.31	(138307., 171002.)
2027	undefined	169348.	8944.94	(149660., 189036.)
2028	undefined	185511.	10691.4	(161979., 209042.)
2029	undefined	203290.	12666.9	(175410., 231170.)
2030	undefined	222847.	14879.5	(190097., 255596.)

Note – compiled by the authors based on econometric modeling using the Gretl program.

In accordance with the above forecast from Table 7 and Figure 2, during 2024-2030, there will be an increase in electricity production to 222847 million kWh.

Next, the third model $Y(X_9)$ was built (Table 8).

Table 8. Model 2: OLS, using observations 2011-2023 (T = 13). Dependent variable: Y

	Coefficient	Std. Error	t-ratio	p-value	
const	73351.5	6450.28	11.37	<0.0001	***
X9	3.07377	0.680952	4.514	0.0009	***
Mean dependent var		101420.9	S.D. dependent var		9992.606
Sum squared resid		4.20e+08	S.E. of regression		6179.793
R-squared		0.649408	Adjusted R-squared		0.617536
F(1, 10)		20.37552	P-value(F)		0.000881
Log-likelihood		-130.8379	Akaike criterion		265.6757
Schwarz criterion		266.8056	Hannan-Quinn		265.4435
rho		0.682503	Durbin-Watson		0.604645

Note – compiled by the authors based on econometric modeling using the Gretl program.

The coefficient of determination R^2 is 0,64. This model shows the influence of variable X_9 on the value of the dependent variable Y. The regression model is presented below:

$$Y = 73351,5 + 3,07377 * X_5 \quad (6)$$

From this model, it is clear that the resulting indicator will increase by 3,07377 with an increase in the urban population (X_5).

The model was checked for normal distribution of residuals, autocorrelation. Analysis for heteroscedasticity was carried out. Let's present the results of the tests performed:

White's test for heteroskedasticity – Null hypothesis: heteroskedasticity not present. Test statistic: LM = 2.99913, with p-value = $P(\text{Chi-square}(2) > 2.99913) = 0.223228$.

Test for normality of residual – Null hypothesis: error is normally distributed. Test statistic: Chi-square(2) = 3.28234, with p-value = 0.193753.

LM test for autocorrelation up to order 1 – Null hypothesis: no autocorrelation. Test statistic: LMF = 10.9037, with p-value = $P(F(1, 10) > 10.9037) = 0.00798554$.

It is necessary to construct a retro forecast and identify confidence intervals (Table 9).

Table 9. Retro forecast results for 95% confidence intervals, $t(11, 0.025) = 2.201$

Obs	Y	prediction	std. error	95% interval
2011	86586.0	92876.1	6686.62	(78158.9, 107593.)
2012	90614.0	94277.7	6605.43	(79739.2, 108816.)
2013	92615.7	95544.1	6543.89	(81141.1, 109947.)
2014	94643.2	96503.1	6504.96	(82185.8, 110820.)
2015	91645.1	98332.0	6449.48	(84136.8, 112527.)
2016	94642.4	98805.4	6439.20	(84632.8, 112978.)
2017	103128.	99417.0	6428.42	(85268.2, 113566.)
2018	107269.	100800.	6414.55	(86681.9, 114919.)
2019	106483.	98845.3	6438.41	(84674.5, 113016.)
2020	108628.	101913.	6414.00	(87795.8, 116030.)
2021	115079.	107606.	6557.80	(93171.9, 122039.)
2022	113552.	111395.	6783.10	(96466.0, 126325.)
2023	113586.	122157.	7888.61	(104794., 139519.)

Note – compiled by the authors based on econometric modeling using the Gretl program.

Based on the data obtained, a graph with a forecast for the years 2024-2030 was constructed (Figure 3):

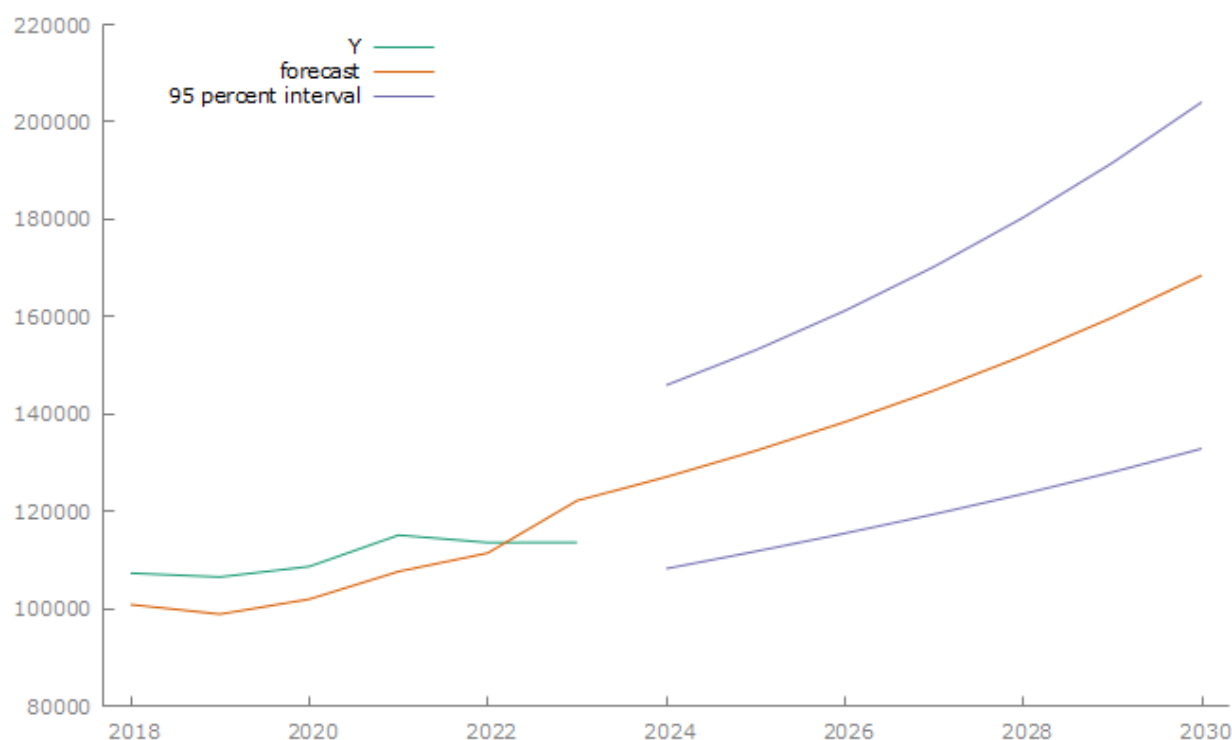

Figure 3 – 2024-2030 forecast graph

Note – compiled by the authors based on econometric modeling using the Gretl program.

Next, it was decided to predict the values of the dependent variable Y for 2024-2030 (Table 10). Let's assume that the independent factor X_9 increases by 10% annually.

Table 10. Confidence analysis of the forecast, 2024-2030, for 95% confidence intervals, $t(11, 0.025) = 2.201$

Obs	Y	prediction	std. error	95% interval
2024	undefined	127037.	8563.46	(108189., 145885.)
2025	undefined	132406.	9393.95	(111730., 153082.)
2026	undefined	138311.	10388.4	(115447., 161176.)
2027	undefined	144807.	11554.7	(119375., 170239.)
2028	undefined	151953.	12901.5	(123557., 180349.)
2029	undefined	159813.	14438.4	(128034., 191592.)
2030	undefined	168459.	16176.9	(132854., 204065.)

Note – compiled by the authors based on econometric modeling using the Gretl program.

In accordance with the above forecast from Table 10 and Figure 3, during 2024-2030, there will be an increase in electricity production to 168459 million kWh.

So, the following conclusions can be drawn based on the obtained results of the model. Indeed, the growth of the indicator of attracted investments in the electricity sector (X2) strongly influences the increase in electricity production in Kazakhstan. In other words, the more the volume of attracted investments increases, the greater the volume of electricity production. Hence, hypothesis 1 is confirmed.

According to statistical data, the urban population indicator (X5) increased by 12,3% at the end of the research period. There is a positive relationship with the Y indicator. It means that the growth in electricity production is directly related to the increase in this indicator. It means that the second hypothesis of the model is confirmed.

Taking into account the initial modeling data, the price of manufacturing enterprises for electricity sold on the domestic market (X9) increased by more than 1,5 times during the observation period. There is a positive relationship with the resulting indicator. It means that the third hypothesis of the model is confirmed.

The authors of the study identified the following problems in the electric power industry of Kazakhstan that impede the satisfaction of the demand for electricity and the growth of electricity production. Firstly, the volume of attracted investments plays an important role. When assessing the impact of investment funds on the electric power industry, it is necessary to take into account such a phenomenon as an investment lag, which denotes the timeline between the implementation of investments and the construction of energy facilities, as well as the achievement of the designed capacity of the commissioned facilities.

Thus, the effectiveness of raised funds should be assessed after a certain period equal to the payback period, and the amount of the investment should continuously grow over several years to make a qualitative, positive impact on the development of the sector. The insufficient volume of the investment indicates the unattractiveness of the researched industry, foreign companies' low interest, problems arising in the adoption and implementation of large projects of the regional and national scales that require the investment of large financial resources, and a general stagnation in the industry.

Secondly, an increase in the urban population is directly related to the increase in demand for electricity and its production, since citizens living in rural areas consume much less electricity than urban residents.

Thirdly, the deficit is accompanied by low prices for the electricity from manufacturing enterprises, which negatively affect energy companies' income. Consequently, the lack of funds prevents a full-fledged, large-scale renewal of fixed assets without involving the state budget. Despite the smaller-scale modernization carried out by industry enterprises, the efficiency of power plants does not allow them to generate such a volume of electricity that would satisfy the growing demand.

The limitations of this study are the final set of indicators, characterizing the electricity sector and the economy of the Republic of Kazakhstan, selected for constructing regression models. In addition, limitations are imposed by the subject of the study is the analysis of factors affecting the state of the electricity production in the Republic of Kazakhstan, and the object of the study is the electric power industry of the Republic of Kazakhstan. When carrying out econometric calculations, the timeline was strictly taken into account from 2011 to 2023.

Privatization of private energy enterprises, specifically thermal power plants, hydroelectric power plants, and other energy facilities into state-owned ones was decided by the government, since own investments of private companies are not enough for the widespread renewal of fixed assets and the introduction of new technological solutions.

It is planned to introduce a digital energy platform to monitor the technical condition of power plants and implement timely risk management. The control over the implementation of investment programs and high-quality repair companies will be carried out with the assistance of the increased role of the Nuclear and Energy Supervision Committee [34]. Three new thermal power plants are planned to be built with the assistance of JSC “Samruk-Energo” and Russian investors represented by “INTER RAO Export”, which is also aimed at eliminating the deficit in three cities of Kazakhstan – Ust-Kamenogorsk, Semey, and Kokshetau [35]. The volume growth of the electricity production is also due to the growth of the urban population. It not only leads to the increased demand for electricity, but it also leads to greater air pollution in large cities such as Karaganda, Ekibastuz, and Pavlodar [36].

As a proposal for improving public administration of the electric power sector in Kazakhstan, one can note the implementation of smart grids – improved versions of power grids that use the achievements of digitalization, such as computers, sensors, Internet technologies, etc. to improve the safety and efficiency of energy systems, as well as for more flexible control over electricity consumption. Smart grids, unlike traditional ones, imply many small electricity producers, a decentralized market, and active consumer involvement. However, it is worth noting that the smart grid system requires uninterrupted access to the Internet.

Digital technologies are also needed for tariff regulation. In particular, smart meters are used for dynamic electricity pricing. A similar practice is used in Germany, however, there is a shortage of smart meters for electricity consumers. The implementation of dynamic tariffs depending on the network load is impossible without the joint use of smart grids and a developed renewable energy sector. Thanks to more flexible tariff regulation, it is possible to reduce electricity costs.

For the development of renewable energy sources in Kazakhstan, joint participation of the government and the private sector (public-private partnership, PPP) is necessary. This will increase the efficiency of investments. Private companies provide investments and technologies, at the same time government provides benefits, subsidies, and guarantees of return on investment. The government can also reduce investment risks through long-term energy purchase contracts. PPP also helps to optimize tariff regulation by reducing the burden on end consumers.

Improving the security and availability of electricity can also be achieved through green bonds, which are securities designed to raise funds for financing environmentally friendly and sustainable projects. They are issued by public or private organizations, and the funds raised are directed exclusively to projects that help reduce carbon emissions or adapt to climate change, including the development of RES.

In Kazakhstan, green bonds can become a key tool for implementing programs to decarbonize the economy, especially within the framework of the strategy to achieve carbon neutrality by 2060. In 2020, the country launched a green bond market on the KASE stock exchange, which creates a basis for financing renewable energy projects.

Conclusion

Thus, thanks to the econometric modeling, it was discovered by the authors that the volume of the electricity production is positively influenced by investments attracted to the electricity sector, the size of the urban population at the end of the year, as well as the prices of manufacturing enterprises for sold electricity on the domestic market. The listed factors make the greatest positive impact on one of the key parameters of the electric power industry in Kazakhstan.

In our opinion, the crucial role in solving the above-mentioned problems and preventing risks should be decided by the state apparatus. Due to the features of the industry and the significant presence of the state capital, it is not possible to uncover the enormous potential of the electricity industry in Kazakhstan without the government's active intervention, an authorized body, and other organizations. In January 2024, a plan was developed by the Ministry of Energy of the Republic of Kazakhstan for the development of the electricity industry on commissioning additional capacities to cover the deficit due to the expansion and repair of the operating power plants, which provide 5,6 GW. It is planned to build gas stations that will provide an additional 2,4 GW in some cities of Western and Southern Kazakhstan (Aktau, Atyrau, Aktobe, Kyzylorda, Taraz, Shymkent). Investing in renewable energy sources continues, which, in total with the above-mentioned measures, aims to level out the deficit in the energy system by 2029 and reduce the volume of pollutant emissions into the atmosphere per capita.

According to the results of the econometric models constructed by the authors, the volume of electricity production, which is the main indicator in assessing electricity shortages, is positively affected by an increase in electricity prices from manufacturing enterprises. For instance, the "Tariff in exchange for the investment" program for 2009-2015 made it possible to update the equipment of power plants and carry out major repairs, thereby forming a safety margin, which was exhausted by the beginning of the 2020s. The results of the implementation of this program demonstrated the exceptional importance of reviewing tariff setting, increasing tariffs in combination with rational energy savings, and increasing annual investments. It also confirms the authors' conclusions based on the correlation and regression analysis.

Accordingly, important aspects of the further development of the industry are improving the investment climate to attract large volumes of investment to cover the costs of modernizing fixed assets and introducing new technological solutions. The volume of electricity production is also positively affected by the price set by manufacturing enterprises for sold electricity on the domestic market, which is determined by the need to compensate costs which is determined by the need to compensate expenses. In turn, a high degree of depreciation of fixed assets leads to an increase in electricity losses, stagnation in the growth of electricity production, and the need for large amounts of government funding.

Based on the implemented research, the following recommendations are suggested by authors: implementing smart grids in electric power industry to improve the quality of control and monitoring, to obtain up-to-date, reliable data on the state of the industry; expanding the role of PPP and green bonds in the development of renewable energy sources; optimization of tariff regulation through the introduction of dynamic electricity pricing; strengthening

the role of the government intervention at the level of budgetary financing of the electric power industry; modernizing fixed assets, primarily at large energy facilities of the national importance; and preventing accidents and malfunctions that occur at energy facilities; increasing the attractiveness of the industry from the point of investors and potential employees view due to the exploitation of new and updates of old energy capacities, digitalization, improving working conditions, development and distribution of alternative energy sources, technologies of the environmental monitoring. preventing accidents and malfunctions that occur at energy facilities; increasing the attractiveness of the industry from the point of investors and potential employees' views through the commissioning of new and the renewal of old energy capacities, digitalization, improving working conditions, developing and distributing alternative energy sources, and environmental monitoring technologies.

The worsening of the electricity shortage in the next ten years, certainly, will make a negative impact on vital links in the functioning of the socio-economic system, the defense industry, the state, and public institutions. Kazakhstan, having large reserves of energy resources and a favorable climate for the development of renewable energy sources, has a potential to become a leading energy player in the Central Asian region and the EAEU countries, which also make a beneficial effect on European countries, due to the growing energy crisis caused by recent geopolitical events. However, it requires the creation and constant support of an integrated system, including the state, households, private enterprises, and foreign agents. It is necessary to establish relationships between government bodies, authorized and competent organizations, citizens, and foreigners. Ultimately, meeting the population's needs for electricity and the continuous development of economic facilities in the industry are ones of the main conditions for energy and national security.

The contribution of the authors

Nurgaliuly Arys – justification of the research concept, formulation of hypotheses, research planning, collection of literature data, analysis and synthesis of literature data, writing the manuscript text, editing the manuscript text, manuscript design, and econometric data analysis.

Smagulova Sholpan Asylkhanovna – editing the manuscript text, collection of literature data, development of the research methodology, and research planning.

Beketova Kamar Nazarbekovna – data curation, data collection, and systematization.

Acknowledgments

The authors gratefully acknowledge the valuable comments and suggestions from anonymous reviewers and the editor. However, the usual disclaimers apply.

References

1. Andersson, G., Donalek, P., Farmer, R., Hatziargyriou, N., Kamwa, I., Kundur, P. Causes of the 2003 Major Grid Blackouts in North America and Europe, and Recommended Means to Improve System Dynamic Performance//IEEE Transactions on Power Systems- 2005.-№20(4) .-P. 1922- 1928, DOI: <http://dx.doi.org/10.1109/TPWRS.2005.857942>

2. Gitelman, L., Magaril, E., Kozhevnikov, M. Energy Security: New Threats and Solutions// Energies.-2023.-№16(6).-2869, DOI: <https://doi.org/10.3390/en16062869>
3. Pathways for the energy mix, 24.10.2023 – [Электрон. ресурс] - URL: <https://www.iea.org/reports/world-energy-outlook-2023/pathways-for-the-energy-mix> (дата обращения: 19.03.2024)
4. World Energy Outlook 2023, 24.10.2023 – [Электрон. ресурс] - URL: <https://iea.blob.core.windows.net/assets/86ede39e-4436-42d7-ba2a-edf61467e070/WorldEnergyOutlook2023.pdf> (дата обращения: 19.03.2024)
5. Аналитический обзор. АО «Самрук-Энерго», 11.2023 – [Электрон. ресурс] - URL: <https://www.samruk-energy.kz/ru/press-center/analytical-review> (дата обращения: 07.01.2024)
6. Electricity Market Report 2023, 08.02.2023 – [Электрон. ресурс] - URL: <https://www.iea.org/reports/electricity-market-report-2023> (дата обращения: 23.03.2024)
7. Казахстан снижает прогнозы по выработке электроэнергии, 16.01.2023 – [Электрон. ресурс] - URL: <https://kz.kursiv.media/2023-01-16/zhnb-electro1/> (дата обращения: 08.01.2024)
8. GDP per capita (current US\$) – Kazakhstan, 21.05.2024 – [Электрон. ресурс] - URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?locations=KZ> (дата обращения: 21.05.2024)
9. Urban population (% of total population) – Kazakhstan, 21.05.2024 – [Электрон. ресурс] - URL: <https://data.worldbank.org/indicator/SP.URB.TOTL.IN.ZS?locations=KZ> (дата обращения: 21.05.2024)
10. Iyke, B. N. Climate change, energy security risk, and clean energy investment//Energy Economics. -2024.-№129(C). -107-225, DOI: <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2023.107225>
11. Rahman, M.M., Khan, Z., Khan, S., & Tariq, M. How is energy intensity affected by industrialisation, trade openness and financial development? A dynamic analysis for the panel of newly industrialized countries//Energy Strategy Reviews. -2023.-№49(8). -101182, DOI: <https://doi.org/10.1016/j.esr.2023.101182>
12. Bamisile, O., Ojo, O., Yimen, N., Adun, H., Li, J., Obiora, S., & Huang, Q. Comprehensive functional data analysis of China's dynamic energy security index//Energy Reports.-2021.-№7(46).-P. 6246–6259, DOI: <https://doi.org/10.1016/j.egyr.2021.09.018>
13. Radulescu, D., & Sulger, P. Interdependencies between countries in the provision of energy//Energy Economics. -2022.-№107(1). -105799, DOI: <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2021.105799>
14. Yuegang, Song & Shahzad, Umer & Paramati, Sudharshan Reddy. Impact of energy infrastructure investments on renewable electricity generation in major Asian developing economies//Australian Economic Papers. -2022.-№62(1). -P. 1-23, DOI: <https://doi.org/10.1111/1467-8454.12282>
15. Fedderke, J. W., & Kaya, T. E. Productivity impact of infrastructure in Turkey, 1987-2006//Journal of Infrastructure Systems. -2014.-№20(3), DOI: [https://doi.org/10.1061/\(ASCE\)IS.1943-555X.0000173](https://doi.org/10.1061/(ASCE)IS.1943-555X.0000173)
16. Soltangazinov, A., Smagulova, Z., Amirova, M., Kashuk, L., Karimbergenova, M., Kadyrova, A., & Zhaltyrova, O. Energy efficiency as a factor of sustainable development in Kazakhstan//International Journal of Energy Economics and Policy.-2020.-№10(1).-P. 325–330, DOI: <https://doi.org/10.32479/ijeep.8618>
17. Shabir, M., Pazienza, P., De Lucia, C. Energy innovation and ecological footprint: Evidence from OECD countries during 1990–2018//Technological Forecasting and Social Change.-2023.-№196(1).-122836, DOI: <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2023.122836>
18. Karatayev, M., Lisiakiewicz, R., Gródek-Szostak, Z., Kotulewicz-Wisińska, K., & Nizamova, M. The promotion of renewable energy technologies in the former Soviet bloc: Why, how, and with what prospects? //Energy Reports. -2021.-№7.-P. 6983–6994, DOI: <https://doi.org/10.1016/j.egyr.2021.10.068>

19. Supriyanto E, Sentanuhady J, Hasan WH, Nugraha AD, Muflikhun MA. Policy and Strategies of Tariff Incentives Related to Renewable Energy: Comparison between Indonesia and Other Developing and Developed Countries//Sustainability. -2022.-№14(20).-P. 1-18, DOI: <http://dx.doi.org/10.3390/su142013442>
20. Smagulova, S., Yermukhanbetova, A., Akimbekova, G., Yessimzhanova, S., Razakova, D., Nurgabylov, M., Zhakupova, S. Prospects for Digitalization of Energy and Agro-Industrial Complex of Kazakhstan// International Journal of Energy Economics and Policy.-2022.-№12(2).-P. 198–209, DOI: <https://doi.org/10.32479/ijeep.12859>
21. Huang, Z., & Jin, G. Navigating urban day-ahead energy management considering climate change toward using IoT enabled machine learning technique: Toward future sustainable urban//Sustainable Cities and Society.-2024.-№101(1).-105162, DOI: <https://doi.org/10.1016/j.scs.2023.105162>
22. Michieka, N.M., & Fletcher, J.J. An investigation of the role of China's urban population on coal consumption//Energy Policy. -2012.-№48.-P. 668–676, DOI: <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2012.05.080>
23. Muço, K., Valentini, E., & Lucarelli, S. The Relationships between GDP growth, Energy Consumption, Renewable Energy Production and CO2 Emissions in European Transition Economies//International Journal of Energy Economics and Policy.-2021.-№11(4).-P. 362–373, DOI: <http://dx.doi.org/10.32479/ijeep.11275>
24. Wang D, White B, Muger A, Wang B. Energy Transition and Economic Development in China: A National and Sectoral Analysis from a New Structural Economics Perspectives//Sustainability. -2022.-№14(24).-16646, DOI: <https://doi.org/10.3390/su142416646>
25. Batóg, J., Pluskota, P. Renewable Energy and Energy Efficiency: European Regional Policy and the Role of Financial Instruments//Energies. -2023.-№16(24).-8029, DOI: <https://doi.org/10.3390/en16248029>
26. Schöninger, F., & Morawetz, U. B. What comes down must go up: Why fluctuating renewable energy does not necessarily increase electricity spot price variance in Europe//Energy Economics. -2022.-№111(3).-106069, DOI: <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2022.106069>
27. Gitelman, L.D., Dobrodey, V.V., Kozhevnikov, M.V. Tools for sustainable development of regional energy systems//Economy of Regions. -2020.-№16(4).-P. 1208–1223, DOI: <http://dx.doi.org/10.17059/ekon.reg.2020-4-14>
28. Расширенное заседание правительства с участием Токаева, 07.02.2024 – [Электрон. ресурс]-URL: <https://www.zakon.kz/sobytiia/6423491-rasshirennoe-zasedanie-pravitelstva-s-uchastiem-tokaeva--tekstovaya-translyatsiya.html> (дата обращения: 27.03.2024)
29. Sarstedt, M. & Mooi, E. Regression Analysis. A Concise Guide to Market Research. – Springer Berlin, Heidelberg, 2014. – P. 193-233, DOI: <http://dx.doi.org/10.1007/978-3-642-12541-6>
30. Taylor, S. Regression Analysis. Corporate Finance Institute, 11.02.2020 – [Электрон. ресурс] - URL: <https://corporatefinanceinstitute.com/resources/data-science/regression-analysis/> (дата обращения: 19.01.2024)
31. Статистический ежегодник Казахстана, 31.10.2024 – [Электрон. ресурс] - URL: <https://stat.gov.kz/ru/publication/collections/?year=&name=17203&period=year> (дата обращения: 07.01.2024)
32. Топливо-энергетический баланс Республики Казахстан (2021-2022 гг.), 01.08.2023 – [Электрон. ресурс] - URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-energy/spreadshets/?year=&name=19275&period=year&type> (дата обращения: 28.05.2024)

33. Топливо-энергетический баланс Республики Казахстан (2011-2020 гг.), 28.07.2021 – [Электрон. ресурс] - URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-energy/spreadsh eets/?year=&name=28138&period=year&type> (дата обращения: 28.05.2024)

34. Цифровую платформу энергетики создадут в РК, 17.01.2024 – [Электрон. ресурс] - URL: <https://profit.kz/news/65297/Cifrovuu-platformu-energetiki-sozdadut-v-RK/> (дата обращения: 29.02.2024)

35. Три новые ТЭЦ построят в Казахстане: стала известна предварительная стоимость, 16.01.2024 – [Электрон. ресурс] - URL: https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/novyie-tets-post-royat-kazahstane-stala-izvestna-523309/ (дата обращения: 29.02.2024)

36. Загрязнение воздуха в Казахстане: новое исследование считает виновной грязную промышленность, 22.09.2023 – [Электрон. ресурс] - URL: <https://arnika.org/ru/novosti/zagryaznenie-vozdukha-v-kazakhstan-novoe-issledovanie-schitaet-vinovnoj-gryaznuyu-promyshlennost> (дата обращения: 29.04.2024)

А. Нұрғалиұлы*¹, Ш.А. Смагулова², К.Н. Бекетова¹

¹*Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті, Қызылорда, Қазақстан*

²*Кенжеғали Сағадиев атындағы Халықаралық Бизнес Университеті, Алматы, Қазақстан*

Қазақстанның электр энергетикасы саласындағы мемлекеттік басқару практикасын бағалау: эконометрикалық тәсіл

Аннотация. Электр энергетикасы саласында мемлекеттік басқаруды жетілдіру мәселелері әлемдік экономикалық дағдарыстың қазіргі жағдайында бұрынғыдан да өзекті болып отыр. Қазақстан Республикасы Орталық Азияның энергетикалық секторында маңызды орын алады. Электрэнергетикасы Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық жүйесінің жетекші буындарының бірі болып табылады. Алайда, елде электр энергиясының тапшылығының созылмалы проблемасы сақталуда, бұл ұлттық энергетикалық жүйеге және экономиканың басқа салаларына зиян келтіреді. Бұл зерттеудің мақсаты 2011-2023 жылдар кезеңінде электр энергиясын өндіруге неғұрлым қатты әсер ететін факторлардың жай-күйін талдау және бағалау және Қазақстанда электр энергиясы нарығын дамытуды мемлекеттік реттеуді жетілдіру бойынша ұсынымдар ұсыну болып табылады. Бұл зерттеу логика, статистика және эконометрикалық модельдеу әдістеріне негізделген. Зерттеу нәтижелері Электр энергетикасы өндірісінің өсуіне электр энергетикасына инвестицияларды тарту, өңдеу өнеркәсібі кәсіпорындарының ішкі нарықта өткізілетін электр энергиясына бағалары, сондай-ақ жыл соңындағы қала халқының саны оң әсер ететінін көрсетті. 2024-2030 жылдарға арналған болжамдар бойынша электр энергиясына бағаның өсуін, қала халқының саны мен инвестицияларды ескере отырып, электр энергиясын өндіру көлемі ұлғаятын болады.

Түйін сөздер: электр энергетикасы, электр энергиясын өндіру, мемлекеттік басқару, электр энергетикасына инвестициялар, электр энергиясының бағасы, қала халқы.

А. Нұрғалиұлы*¹, Ш.А. Смагулова², К.Н. Бекетова¹

¹Кызылординский университет имени Коркыт ата, Кызылорда, Казахстан

²Университет Международного Бизнеса имени Кенжегали Сагадиева, Алматы, Казахстан

Оценка практики государственного управления в электроэнергетической отрасли Казахстана: эконометрический подход

Аннотация. Вопросы совершенствования государственного управления в электроэнергетической отрасли как никогда актуальны в современных условиях мирового экономического кризиса. Республика Казахстан занимает важное место в энергетическом секторе Центральной Азии. Электроэнергетика является одним из ведущих звеньев социально-экономической системы Казахстана. Однако в стране сохраняется хроническая проблема дефицита электроэнергии, что наносит ущерб национальной энергосистеме и другим отраслям экономики. Целью данного исследования является анализ состояния и оценка факторов, наиболее сильно влияющих на выработку электроэнергии в период с 2011 по 2023 годы, и предложение рекомендаций по совершенствованию государственного регулирования развития рынка электроэнергии в Казахстане. Данное исследование основано на методах логики, статистики и эконометрического моделирования. Результаты исследования показали, что на рост производства электроэнергии положительное влияние оказывают привлечение инвестиций в электроэнергетику, цены предприятий обрабатывающей промышленности на электроэнергию, реализуемую на внутреннем рынке, а также численность городского населения на конец года. По прогнозам на 2024-2030 годы, с учётом роста цен на электроэнергию, численности городского населения и инвестиций, объёмы производства электроэнергии будут увеличиваться.

Ключевые слова: электроэнергетика, производство электроэнергии, государственное управление, инвестиции в электроэнергетику, цены на электроэнергию, городское население.

References

1. Andersson, G., Donalek, P., Farmer, R., Hatziaargyriou, N., Kamwa, I., Kundur, P. Causes of the 2003 major grid blackouts in North America and Europe, and recommended means to improve system dynamic performance//IEEE Transactions on Power Systems, 20(4), 1922-1928 (2005), DOI: <http://dx.doi.org/10.1109/TPWRS.2005.857942>
2. Gitelman, L., Magaril, E., Kozhevnikov, M. Energy Security: New Threats and Solutions//Energies, 16(6), 2869 (2023), DOI: <https://doi.org/10.3390/en16062869>
3. Pathways for the energy mix. Available at: <https://www.iea.org/reports/world-energy-outlook-2023/pathways-for-the-energy-mix> (assessed 19.03.2024)
4. World Energy Outlook 2023. Available at: <https://iea.blob.core.windows.net/assets/86ede39e-4436-42d7-ba2a-edf61467e070/WorldEnergyOutlook2023.pdf> (assessed 19.03.2024)
5. Analiticheskij obzor. АО «Samruk-Jenergo», [Analytical overview. JSC «Samruk-Energo»]. Available at: <https://www.samruk-energy.kz/ru/press-center/analytical-review> (accessed 07.01.2024) [in Russian]
6. Electricity Market Report 2023. Available at: <https://www.iea.org/reports/electricity-market-report-2023> (accessed 23.03.2024)

7. Kazakhstan snizhaet prognozy po vyrabotke jelektroenergii, [Kazakhstan lowers its electricity generation forecasts]. Available at: <https://kz.kursiv.media/2023-01-16/zhnbelectro1/> (accessed 08.01.2024) [in Russian]
8. GDP per capita (current US\$) – Kazakhstan. Available at: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?locations=KZ> (accessed 21.05.2024)
9. Urban population (% of total population) – Kazakhstan. Available at: <https://data.worldbank.org/indicator/SP.URB.TOTL.IN.ZS?locations=KZ> (accessed 21.05.2024)
10. Iyke, B. N. Climate change, energy security risk, and clean energy investment//Energy Economics, 129(C), 107225 (2024), DOI: <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2023.107225>
11. Rahman, M. M., Khan, Z., Khan, S., & Tariq, M. How is energy intensity affected by industrialisation, trade openness and financial development? A dynamic analysis for the panel of newly industrialized countries//Energy Strategy Reviews, 49(8), 101182 (2023), DOI: <https://doi.org/10.1016/j.esr.2023.101182>
12. Bamisile, O., Ojo, O., Yimen, N., Adun, H., Li, J., Obiora, S., & Huang, Q. Comprehensive functional data analysis of China's dynamic energy security index//Energy Reports, 7(46), 6246–6259 (2021), DOI: <https://doi.org/10.1016/j.egyr.2021.09.018>
13. Radulescu, D., & Sulger, P. Interdependencies between countries in the provision of energy//Energy Economics, 107(1), 105799 (2022), DOI: <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2021.105799>
14. Yuegang, Song & Shahzad, Umer & Paramati, Sudharshan Reddy. Impact of energy infrastructure investments on renewable electricity generation in major Asian developing economies//Australian Economic Papers, 62(1), 1-23 (2022), DOI: <https://doi.org/10.1111/1467-8454.12282>
15. Fedderke, J. W., & Kaya, T. E. Productivity impact of infrastructure in Turkey, 1987-2006//Journal of Infrastructure Systems, 20(3) (2014), DOI: [https://doi.org/10.1061/\(ASCE\)IS.1943-555X.0000173](https://doi.org/10.1061/(ASCE)IS.1943-555X.0000173)
16. Soltangazinov, A., Smagulova, Z., Amirova, M., Kashuk, L., Karimbergenova, M., Kadyrova, A., & Zhaltyrova, O. Energy efficiency as a factor of sustainable development in Kazakhstan//International Journal of Energy Economics and Policy, 10(1), 325–330 (2020), DOI: <https://doi.org/10.32479/ijeep.8618>
17. Shabir, M., Pazienza, P., De Lucia, C. Energy innovation and ecological footprint: Evidence from OECD countries during 1990–2018//Technological Forecasting and Social Change, 196(1), 122836 (2023), DOI: <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2023.122836>
18. Karatayev, M., Lisiakiewicz, R., Gródek-Szostak, Z., Kotulewicz-Wisińska, K., & Nizamova, M. The promotion of renewable energy technologies in the former Soviet bloc: Why, how, and with what prospects?//Energy Reports, 7, 6983–6994 (2021), DOI: <https://doi.org/10.1016/j.egyr.2021.10.068>
19. Supriyanto E, Sentanuhady J, Hasan WH, Nugraha AD, Muflikhun MA. Policy and Strategies of Tariff Incentives Related to Renewable Energy: Comparison between Indonesia and Other Developing and Developed Countries//Sustainability, 14(20), 1-18 (2022), DOI: <http://dx.doi.org/10.3390/su142013442>
20. Smagulova, S., Yermukhanbetova, A., Akimbekova, G., Yessimzhanova, S., Razakova, D., Nurgabylov, M., Zhakupova, S. Prospects for Digitalization of Energy and Agro-Industrial Complex of Kazakhstan//International Journal of Energy Economics and Policy, 12(2), 198–209 (2022), DOI: <https://doi.org/10.32479/ijeep.12859>

21. Huang, Z., & Jin, G. Navigating urban day-ahead energy management considering climate change toward using IoT enabled machine learning technique: Toward future sustainable urban//Sustainable Cities and Society, 101(1), 105162 (2024), DOI: <https://doi.org/10.1016/j.scs.2023.105162>
22. Michieka, N. M., & Fletcher, J. J. An investigation of the role of China's urban population on coal consumption//Energy Policy, 48, 668–676 (2012), DOI: <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2012.05.080>
23. Muço, K., Valentini, E., & Lucarelli, S. The Relationships between GDP growth, Energy Consumption, Renewable Energy Production and CO2 Emissions in European Transition Economies//International Journal of Energy Economics and Policy, 11(4), 362–373 (2021), DOI: <http://dx.doi.org/10.32479/ijeep.11275>
24. Wang D, White B, Muger A, Wang B. Energy Transition and Economic Development in China: A National and Sectorial Analysis from a New Structural Economics Perspectives//Sustainability, 14(24), 16646 (2022), DOI: <https://doi.org/10.3390/su142416646>
25. Batóg, J., Pluskota, P. Renewable Energy and Energy Efficiency: European Regional Policy and the Role of Financial Instruments//Energies, 16(24), 8029 (2023), DOI: <https://doi.org/10.3390/en16248029>
26. Schöninger, F., & Morawetz, U. B. What comes down must go up: Why fluctuating renewable energy does not necessarily increase electricity spot price variance in Europe//Energy Economics, 111(3), 106069 (2022), DOI: <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2022.106069>
27. Gitelman, L.D., Dobrodey, V.V., Kozhevnikov, M.V. Tools for sustainable development of regional energy systems//Economy of Regions, 16(4), 1208–1223 (2020), DOI: <http://dx.doi.org/10.17059/ekon.reg.2020-4-14>
28. Rasshirennoe zasedanie pravitel'stva s uchastiem Tokaeva – tekstovaja transljacija, [Extended government meeting with the participation of Tokayev - text broadcast]. Available at: <https://www.zakon.kz/sobytiia/6423491-rasshirennoe-zasedanie-pravitelstva-s-uchastiem-tokaeva--tekstovaya-translyatsiya.html> (accessed 27.03.2024) [in Russian]
29. Sarstedt, M. & Mooi, E. Regression Analysis. A Concise Guide to Market Research. (Springer Berlin, Heidelberg, 2014, p. 193-233), DOI: <https://doi.org/10.1007/978-3-642-12541-6>
30. Taylor, S. Regression Analysis. Corporate Finance Institute. Available at: <https://corporate-financeinstitute.com/resources/data-science/regression-analysis/> (accessed 19.01.2024)
31. Statisticheskij ezhegodnik Kazahstana, [Statistical yearbook of Kazakhstan]. Available at: <https://stat.gov.kz/ru/publication/collections/?year=&name=17203&period=year> (accessed 07.01.2024) [in Russian]
32. Toplivno-jenergeticheskij balans Respubliki Kazahstan (2021-2022 gg.), [Fuel and energy balance of the Republic of Kazakhstan (2021-2022)]. Available at: <https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-energy/spreadsheets/?year=&name=19275&period=year&type> (accessed 28.05.2024) [in Russian]
33. Toplivno-jenergeticheskij balans Respubliki Kazahstan (2011-2020 gg.), [Fuel and energy balance of the Republic of Kazakhstan (2011-2020)]. Available at: <https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-energy/spreadsheets/?year=&name=28138&period=year&type> (accessed 28.05.2024) [in Russian]
34. Cifrovuju platformu jenergetiki sozdadut v RK, [A digital energy platform will be created in the Republic of Kazakhstan]. Available at: <https://profit.kz/news/65297/Cifrovuu-platformu-energetiki-sozdadut-v-RK/> (accessed 29.02.2024) [in Russian]

35. Tri novye TJeC postroyat v Kazahstane: stala izvestna predvaritel'naja stoimost', [Three new thermal power plants will be built in Kazakhstan: the preliminary cost has become known]. Available at: https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/novyie-tets-postroyat-kazahstane-stala-izvestna-523309/ (accessed 29.02.2024) [in Russian]

36. Zagryaznenie vozduha v Kazahstane: novoe issledovanie schitaet vinovnoj grjaznuju promyshlennost', [Air pollution in Kazakhstan: New study finds dirty industry to blame]. Available at: <https://arnika.org/ru/novosti/zagryaznenie-vozdukha-v-kazahstane-novoe-issledovanie-schitaet-vinovnoj-gryaznuyu-promyshlennost> (accessed 29.04.2024) [in Russian]

Information about authors:

Nurgaliuly A. – Corresponding author, Master of Economics, Doctoral student, Korkyt Ata Kyzylorda University, Aiteke bi st., 29A, Kyzylorda, Kazakhstan

Smagulova S.A. – Doctor of Economics, Professor, University of International Business named after Kenzhegali Sagadiyev, Abay Ave., 8A, Almaty, Kazakhstan

Beketova K.N. – Candidate of Economics, Associate Professor, Korkyt Ata Kyzylorda University, Aiteke bi st., 29A, Kyzylorda, Kazakhstan

Нұрғалиұлы А. – автор для корреспонденции, магистр экономических наук, докторант, Кызылординский университет имени Коркыт ата, ул. Айтеке би, 29А, Кызылорда, Казахстан

Смагулова Ш.А. – доктор экономических наук, профессор, Университет Международного Бизнеса имени Кенжегали Сагадиева, пр. Абая, 8А, Алматы, Казахстан

Бекетова К.Н. – кандидат экономических наук, ассоциированный профессор, Кызылординский университет имени Коркыт ата, ул. Айтеке би, 29А, Кызылорда, Казахстан

Нұрғалиұлы А. – корреспонденция авторы, экономика ғылымдарының магистрі, докторант, Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті, Әйтеке би көшесі, 29А, Қызылорда, Қазақстан

Смагулова Ш.А. – экономика ғылымдарының докторы, профессор, Кенжеғали Сағадиев атындағы Халықаралық Бизнес Университеті, Абай даңғылы, 8А, Алматы, Қазақстан

Бекетова К.Н. – экономика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті, Әйтеке би көшесі, 29А, Қызылорда, Қазақстан

Copyright: © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

IRSTI 06.52.17

<https://doi.org/10.32523/2789-4320-2025-1-52-66>

Type of Article: Scientific Research Article

The effectiveness of science financing to increase the competitiveness of the national economy

Ch.N. Yessenbek*¹ , A.K. Zhumagulova¹ , L.N. Sorokina²

¹Kokshetau University named after Abai Myrzakhmetov, Kokshetau, Kazakhstan

²Patrice Lumumba Peoples' Friendship University of Russia, Moscow, Russia

(E-mail: chinar_87@mail.ru, zhumagulova_alia@mail.ru, sorokina-ln@rudn.ru)

Abstract. Financing of science is a strategically important factor determining the competitiveness of the national economy. This article analyzes approaches to financing science with an emphasis on the possibility of its development in Kazakhstan in the context of global economic changes. The article covers various financing mechanisms, including government grants, private investments, public-private partnerships, and alternative models. The research methodology is based on a comparative study of international experience, statistical analysis, and econometric modeling of projected science funding in Kazakhstan for 2025-2030. The results obtained indicate that the current level of investment in science is insufficient, which may slow down the country's innovative development. Forecasts show that if the current dynamics are maintained, the share of science in GDP may decrease, which will negatively affect the competitiveness of the national economy. The article offers recommendations for increasing the share of science funding, attracting private investment, and improving the effectiveness of grant financing. The presented conclusions and recommendations may be useful for government agencies involved in the development of a concept for the development of science, as well as for the scientific community and investors.

Keywords: science, innovation, grant financing, targeted program financing, private investment, public-private partnership

Received 06.02.2025. Revised 20.02.2025. Accepted 12.03.2025. Available online 31.03.2025

Introduction

Funding for scientific research plays a key role in economic growth, technological progress, and enhancing a country's competitiveness in the global economy. Developed countries consistently increase investments in science, allowing them to create advanced technological clusters, develop innovative industries, and strengthen their position in the world economy. Kazakhstan, with its significant scientific potential, is also working on reforming its science funding system. However, the current model faces several challenges, including a low share of research funding in GDP, insufficient private sector involvement, inefficient allocation of budgetary resources, and weak integration of science into the real economy.

The relevance of this topic is driven by the need to find effective funding models that ensure sustainable scientific and technological progress and enhance the country's innovation potential. In recent years, there has been growing interest in various research funding mechanisms, including government grants, private investments, public-private partnerships, and alternative approaches such as crowdfunding. Despite the extensive research in this field, questions remain about the effectiveness of science funding in countries like Kazakhstan, highlighting the scientific and practical significance of this study.

The study aims to identify the most effective models of science funding, assess their impact on the country's innovative development, and provide recommendations for optimizing the allocation of financial resources.

The research is based on theoretical studies related to science policy, innovation economics, and government support for research, as well as official data from international organizations such as the OECD and the World Bank.

The research hypothesis suggests that the current level of science funding in Kazakhstan is insufficient to ensure the sustainable growth of an innovation-driven economy and requires diversification of funding sources with active private capital involvement. In particular, combined strategies that integrate public funding, private investment, and public-private partnerships can enhance the efficiency of scientific research and strengthen the integration of science into the real sector of the economy.

This research is significant both scientifically and practically, as it contributes to the development of public policy in science and innovation. The findings can be used to improve science funding mechanisms in Kazakhstan and to develop long-term strategies aimed at integrating research into the economy and enhancing the country's global competitiveness in science and technology.

Literature Review

In the modern scientific landscape, several funding models are utilized, including government grants, private investments, public-private partnerships, venture capital, and crowdfunding.

Government investments have traditionally been the primary source of funding for scientific research, particularly in fundamental science. According to OECD [1], a significant portion of research projects in developed countries is financed through government grants and subsidies.

The European program *Horizon Europe* is designed to support research and innovation at the EU level, fostering international collaboration [2]. Similar programs exist in the United States (NSF, NIH), China, and Japan.

Despite the significant advantages of government support, such as stability and long-term planning, there are also drawbacks, including bureaucratic barriers and complex application procedures, as noted by Dasgupta and David [3]. In some cases, bias in the allocation of funds has been identified, which is highlighted in the studies of V. Tartari and C. Kolympiris [4].

The private sector plays an important role in applied research aimed at the commercialization of scientific discoveries. According to NSF [5], more than 70% of research expenditures in the United States are covered by private corporations. In Japan and Germany, private businesses actively participate in scientific development using tax incentive mechanisms, as noted by HBS Kraft [6].

Venture financing and corporate investments enable the rapid commercialization of research but are often focused on short-term profit. Among the disadvantages of private funding, a high level of risk can be highlighted, as well as the concentration of investments in certain sectors, such as biotechnology and information technology, at the expense of fundamental research, as emphasized by Azoulay, Zivin, and Wang [7].

Public-private partnerships combine elements of government and private funding, ensuring a balance between the stability of the public sector and the flexibility of business. In Germany and the United Kingdom, PPP models are widely used to finance research in high-tech industries, as reported by the Fraunhofer Society [8].

PPP models have proven to be highly effective in applied sciences but require clear regulations to prevent conflicts of interest between academic institutions and commercial entities [9].

With the advancement of digital technologies, alternative funding models such as crowdfunding and decentralized distribution mechanisms have emerged in scientific research. Fang & Casadevall proposed using modified lottery-based distributions to eliminate expert bias [10]. Studies by Fossum et al. explore decentralized platforms for scientific funding [11].

Although alternative models show promise, their large-scale implementation requires further testing and refinement of project selection mechanisms.

Thus, the analysis suggests that modern science funding systems involve a complex interplay of government, private, and alternative mechanisms. The most successful models are hybrid strategies that integrate government support, venture investment, and international collaboration. In the future, special attention should be given to the introduction of new funding models, increasing transparency in grant distribution, and encouraging high-risk innovative projects.

Methodology

The research methodology is based on an analysis of the science funding system in Kazakhstan within the context of global economic changes. The study relies on statistical data, including the volume of domestic expenditures on research and development, their share in the gross domestic product (GDP), the number of scientific organizations, and research personnel. The

primary sources of information include official data from the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan, the National Center for State Scientific and Technical Expertise, the World Bank, and the Organization for Economic Co-operation and Development (OECD).

The study aims to identify the relationship between the level of science funding and Kazakhstan's development pace, allowing for the verification of the hypothesis that current research funding is insufficient to ensure the competitiveness of the national economy.

The research consists of several stages, starting with an analysis of the dynamics of science funding over the past twenty years. This is followed by a comparison with global practices, after which a forecast of the share of science funding in Kazakhstan's GDP for the coming years is conducted. Econometric models based on linear regression methods are employed to predict potential changes in the science funding system. The use of scenario analysis has allowed for an assessment of how different levels of investment in science impact economic growth, considering both optimistic and pessimistic forecasts. This approach provides a comprehensive understanding of current trends and enables the development of recommendations for improving the science funding system in Kazakhstan.

Results and Discussion

Funding for scientific activity is one of the key factors in a country's economic and technological development. Various models and mechanisms for supporting science exist worldwide, including government funding, private investments, and public-private partnerships.

An analysis of government programs for science development in the Republic of Kazakhstan highlights several key stages and trends reflecting the evolution of state policy in the field of science (Figure 1).

Figure 1. Stages of Modern State Policy in the Field of Science in Kazakhstan

Note: Compiled by the authors

The First Stage (2000-2010). This period was marked by the adoption of the first State Program "Education" (2000), which laid the foundation for reforms in the education system. The main focus was on expanding access to education and improving its quality. In 2005, a new program for 2005-2010 was approved, emphasizing the modernization of the educational system and the introduction of new teaching technologies. During the same period (2007–

2012), the first specialized Science Development Program was adopted, reflecting the growing recognition of the importance of science for the country's socio-economic development.

The Second Stage (2011–2020). This period was characterized by active modernization and integration into the global scientific community. The State Program for Education Development (2011–2020) took a more comprehensive approach, focusing on enhancing educational competitiveness and integrating Kazakhstan into the international academic space. During this time, there was an increase in academic mobility, reforms in higher education aligned with the Bologna Process, and the establishment of scientific research centers.

The 2016–2019 program continued these initiatives, emphasizing digitalization in education and strengthening the scientific infrastructure. However, despite the rise in scientific publications and international collaborations, the commercialization of research remained low, and science funding was insufficient for qualitative development.

The Third Stage (2020–2025). This stage is characterized by the strengthening of science's role and digitalization. The State Program for the Development of Education and Science (2020–2025) was developed more comprehensively, taking into account modern global challenges. It emphasized the integration of science and the economy, applied research, and the development of intellectual potential. The program also aimed to enhance research institutes, increase state funding for science, and support young scientists.

However, in practice, the effectiveness of these initiatives remains uncertain, particularly in terms of research commercialization and collaboration between science and business.

Table 1. State Programs for the Development of Education and Science in the Republic of Kazakhstan

Program Name	Main Objectives	Key Outcomes	Major Initiatives
State Program "Education" (2000–2005)	Establishing the foundations for education system reform	Development of the legal framework for education	Development of the legal framework for education
State Program for Education Development (2005–2010)	Modernization of the education system, introduction of new teaching technologies	Implementation of new educational standards, improved access to education	Development of new learning formats, adaptation to global standards
State Program for Science Development (2007–2012)	Increasing the competitiveness of science, stimulating research activities	Growth in the number of scientific publications, but weak commercialization of research	Creation of research centers, expansion of grant programs
State Program for Education Development (2011–2020)	Higher education reform, promotion of academic mobility	Strengthening academic mobility, university reforms	Accession to the Bologna Process, international cooperation

State Program for Education and Science Development (2016–2019)	Development of digital education and research infrastructure	Digitalization of education, expansion of research activities	Implementation of online education, strengthening academic freedom
State Program for Education and Science Development (2020–2025)	Digitalization, development of research universities, integration of science and the economy	Increased science funding, creation of scientific clusters	Development of research universities, integration of science and business
<i>Note: Compiled based on data from [12]</i>			

Kazakhstan's state policy for science development demonstrates a consistent commitment to reform. However, its effectiveness largely depends on practical implementation and a systematic approach to addressing existing challenges. The following key issues in the field of science have been identified:

- Despite an increase in science funding, its level remains below that of developed countries. Strengthening grant funding mechanisms and attracting private capital to research activities are necessary.

- Effective mechanisms for collaboration between universities, research institutes, and businesses are needed to facilitate the integration of scientific achievements into the economy.

In the context of global competition, investments in research and development (R&D) have become one of the main drivers of national economic competitiveness. Kazakhstan, with its significant potential in science and technology, aims to build an innovation-driven economy. Achieving this goal requires increased R&D funding, enhanced research efficiency, and better integration of scientific advancements into industrial production.

Table 2 presents an analysis of key indicators of the state and development of science in Kazakhstan for the period 2003–2023.

Table 2. Key Indicators of the State and Development of Science in the Republic of Kazakhstan

Indicator Name	2003	2004	2010	2020	2023
Domestic R&D Expenditures, million KZT	11 643,5	14 579,8	33 466,8	89 028,7	172 585,9
Share of Domestic R&D Expenditures in Gross Domestic Product, %	0,25	0,25	0,15	0,13	0,14
<i>Note: Compiled based on data from [13]</i>					

The dynamics of domestic expenditures on research and development in Kazakhstan from 2003 to 2023 demonstrate a steady increase, suggesting growing attention from both the state and businesses to the development of science. However, an analysis of the share of domestic R&D expenditures in GDP presents a different perspective. Despite the absolute growth in funding, the relative indicator has declined from 0.25% in 2003 to 0.12–0.14% in recent years. This trend indicates that the pace of economic growth has outstripped the increase in science funding, which may suggest that this sector has not been prioritized sufficiently in state policy.

A comparison with leading economies highlights significant disparities in science funding. In 2023, Israel allocated 6% of its GDP to research and development, while South Korea invested 5.2%, Taiwan 4%, the United States 3.6%, and Sweden, Belgium, and Japan each reached 3.4%. These figures emphasize Kazakhstan's lag in terms of R&D investment relative to global leaders, where higher expenditure on research and innovation has played a key role in driving economic growth. Strengthening financial support for scientific research and development could significantly enhance the country's economic prospects and contribute to technological modernization.

An analysis of global funding models reveals that the most successful approaches are characterized by a high proportion of private investment, transparent mechanisms for fund allocation, and active international collaboration. Countries that seek to improve the efficiency of science financing emphasize the importance of integrating public and private resources, developing public-private partnerships, implementing tax incentives for innovative enterprises, and participating in international research programs.

The experience of leading economies demonstrates diverse approaches to science financing that reflect specific economic, political, and technological priorities. The United States, China, Germany, and Japan employ mixed funding models that combine government grants, corporate investments, and tax incentives. The European Union places strong emphasis on international cooperation through initiatives such as *Horizon Europe*, which facilitates resource optimization and enhances the efficiency of research activities. In the United States, private sector contributions constitute a significant share of total R&D expenditures, while public funding focuses on fundamental research and strategic areas such as defense, healthcare, and artificial intelligence. A similar model is applied in Japan, where major corporations, including Toyota and Sony, invest in technological advancements, while government policies encourage private participation through tax incentives.

China demonstrates a contrasting approach, where public funding dominates the research sector. According to the Ministry of Science and Technology of China, government R&D expenditures have exceeded 2.4% of GDP, with a particular focus on strategic industries such as quantum computing, biotechnology, and green energy. This centralized model, based on long-term planning and state-driven initiatives, has enabled China to rapidly expand its scientific and technological potential.

Germany maintains a balanced strategy that integrates government support for universities and research institutes with active industrial involvement. Key organizations, such as the Fraunhofer Society and the Max Planck Society, receive financial support from both public and private sources, contributing to the country's leadership in applied research. A similar structure is evident in the United Kingdom, where the UK Research and Innovation agency provides funding for academic research, while corporate investors and venture funds support applied scientific developments.

In contrast, emerging economies such as Brazil and India remain heavily reliant on government funding for scientific research. The share of private investment in these countries remains relatively low compared to advanced economies. According to a World Bank report,

financial constraints and weak institutional integration between science and industry represent major obstacles to the expansion of research activities in developing economies.

The analysis of international practices highlights the necessity of adopting combined financing models that integrate public and private resources. Such an approach ensures sustainable growth in the scientific sector and contributes to economic modernization by fostering a stronger link between research and industry.

The state policy of Kazakhstan also reflects efforts to increase funding for science. For the period 2024–2026, the government has allocated 476.9 billion KZT for applied research, with specific budgetary allocations directed toward program-targeted financing, grant-based funding, and the commercialization of scientific developments. The National Center for State Scientific and Technical Expertise regularly announces grant and program-based funding competitions, including initiatives aimed at supporting young researchers under the Zhas Galym program for 2025–2027, as well as funding opportunities for scientific and technical projects for the same period.

The increasing number of scientific institutions and research personnel indicates a positive trend in Kazakhstan’s scientific development. However, ensuring long-term progress requires a continuous focus on enhancing the efficiency of financial resources, strengthening mechanisms for the commercialization of scientific outputs, and promoting stronger integration between research institutions and the business sector. Addressing these challenges is essential for fostering an innovation-driven economy and enhancing the country’s competitiveness in the global scientific and technological landscape.

Table 3. Number of Organizations and Employees Engaged in R&D

Indicator Name	2003	2004	2010	2020	2023
Number of organizations (enterprises) conducting R&D, units	273	295	424	396	425
Number of employees engaged in R&D, persons	16 578	16 715	17 021	22 665	25 473
– Researchers	9 899	10 382	10 870	18 228	21 534
– Doctor of Science	979	1 013	1 341	1 883	2 061
– Doctors in the field (Doctor by Specialty)	–	–	–	62	85
– PhD (Doctor of Philosophy)			59	1 757	3 458
– Candidates of Science	2 782	2 740	3 012	4 329	4 842
<i>Note: Compiled based on data from [13]</i>					

An analysis of the number of organizations engaged in research and development in Kazakhstan reveals an upward trend until the mid-2010s, followed by significant fluctuations. In 2012, a sharp decline was observed, which may be attributed to changes in the science funding system, sectoral reforms, or the reduction of small research enterprises due to insufficient support. In recent years, the number of such organizations has partially recovered, potentially reflecting the impact of new government programs aimed at stimulating research activities. However, the overall trend remains unstable, indicating ongoing structural challenges.

The number of employees in the R&D sector exhibits similar inconsistencies. Growth was observed until 2014, after which a decline occurred, followed by a gradual recovery. The highest number of researchers was recorded in 2014, after which their numbers decreased. This decline may be linked to shifts in the structure of scientific activities, a reduction in the number of research projects, or inadequate incentives for specialists to remain in the scientific field. Although the number of researchers has been increasing in recent years, it has not yet established a stable upward trajectory.

The qualification structure of researchers has also undergone substantial changes. The number of Doctor of Science holders has increased, but this growth has not been uniform, as both periods of expansion and contraction have been observed. The emergence of PhD holders in statistical records reflects the reform of the academic degree system and the implementation of international standards for training researchers. However, their numbers are increasing slowly, which may be attributed to limited career prospects for young scientists. At the same time, the number of Candidate of Science holders, which remained stable for a long period, has declined in recent years. This trend may be linked to the transition to the PhD system or a decrease in the influx of new specialists into the scientific workforce.

The analysis suggests that while science funding in Kazakhstan has increased in absolute terms, its relative share in the economy remains low. This indicates that within the structure of public and private financing, research and development do not hold a priority position. The initial growth in the number of research organizations and researchers observed in the first half of the study period was followed by instability, which may reflect ongoing reforms or challenges related to workforce retention in the sector. The adoption of international standards for scientific training has led to an increase in the number of PhD graduates, but has not resulted in a sustained rise in the overall number of highly qualified specialists. This may indicate a lack of long-term support mechanisms for scientific activities.

Ensuring the sustainable development of science in Kazakhstan requires not only an increase in funding but also the establishment of a stable system of incentives for researchers and the creation of favorable conditions for the growth of research institutions. According to data from the International Monetary Fund, investments in science typically yield returns within approximately ten years and have a significant impact on national income levels. Projections suggest that if such investments had been made consistently from 1960 to 2018, per capita income would be about 12% higher than current levels.

Enhancing competitiveness in the scientific sector and stimulating economic growth in Kazakhstan necessitate a substantial increase in the share of R&D investments, aligning with the benchmarks set by leading economies. Expanding science funding would contribute to strengthening the country's research potential, fostering innovation, and ensuring long-term economic growth.

To assess the impact of science funding on Kazakhstan's economic growth, statistical and econometric analysis methods were applied. The data set includes information on research funding, the share of R&D in GDP, and Kazakhstan's total GDP from 2003 to 2023. Based on this data, projections for 2025 and 2030 were generated using linear regression. The dependent variable in this model was the share of science funding in GDP over the period 2003–2023, while the independent variable was the corresponding year.

The linear regression model is represented as follows:

$$Y=a+bX \quad (1)$$

where:

Y is the predicted share of science funding in GDP,

X represents the year,

a and b are coefficients obtained by minimizing the sum of squared errors.

Based on this model, the projected values for the share of science funding in GDP for 2025 and 2030 were calculated.

To estimate the forecasted volume of science funding, the following formula was used:

$$F_t=GDP_t \times S_t/100 \quad (2)$$

where:

F_t – is the forecasted volume of science funding, million KZT;

GDP_t – is the forecasted GDP of Kazakhstan, million KZT;

S_t – is the forecasted share of science funding in GDP, (%).

The projected GDP values for 2025 and 2030 were extrapolated based on historical data using the linear trend method.

Science funding plays a crucial role in economic development by creating the conditions for innovation and technological growth. This study presents a forecast of science funding in Kazakhstan for 2025-2030 and assesses its impact on gross domestic product (GDP). To achieve this, trend analysis and scenario modeling were applied.

A linear regression model was developed based on historical data, indicating that if the current trend persists, the share of science funding may continue to decline. The projected values are presented in the table.

Table 4. Forecast of the Share of Science Funding in Kazakhstan's GDP

Year	Forecasted Share of Science Funding in GDP, %
2003	0,25
2004	0,25
2010	0,15
2020	0,13
2023	0,14
2025	0,0774
2030	0,04
<i>Note: Compiled by the authors.</i>	

The data analysis indicates that without an increase in science funding, its share in GDP could decline to 0.077% by 2025 and remain around 0.08% by 2030. This trend highlights

the low priority given to science within the national budget structure, which may hinder the development of innovative industries.

The impact of science investments on economic growth was assessed by comparing projected GDP values under different science funding scenarios. Three scenarios were considered:

- the baseline scenario, in which science funding follows the current trend;
- the optimistic scenario, which assumes an increase in the share of science funding in GDP;
- the pessimistic scenario, which assumes a decrease in the share of science funding.

The assessment of how changes in science funding affect GDP was conducted by analyzing the percentage change in GDP under different funding levels. Linear regression modeling was applied to forecast the share of science funding in GDP for 2025 and 2030. The scenario analysis demonstrated that increased investments in scientific research positively contribute to economic growth, whereas insufficient funding could reduce Kazakhstan's competitiveness and slow down economic development.

Table 5. Science Funding Scenarios for Kazakhstan

Scenario	Share of Science Funding in GDP, %	Forecasted GDP, billion KZT
Pessimistic Scenario	0,12	123042,92
Baseline Scenario	0,0774	117689,27
Optimistic Scenario	0,18	130576,16
Note: Compiled by the authors.		

The analysis results indicate that a further reduction in the share of science funding will lead to a slowdown in economic growth. If funding decreases to 0.12%, the projected GDP will be 123,042 billion KZT, while maintaining the current trend will result in a GDP of 117,689 billion KZT. An increase in funding to 0.18% could drive GDP growth to 130,576 billion KZT. This underscores the significant role of science and innovation in ensuring the country's long-term development. To change the current situation, it is essential to increase science funding, encourage private investment, and improve the efficiency of allocated resources. Only targeted measures will allow the creation of a sustainable scientific ecosystem and support the growth of the national economy.

Conclusion

The development of the science funding system in Kazakhstan amid global economic changes is a critical task, as its resolution directly impacts the country's technological and economic progress. The analysis conducted reveals that despite the absolute increase in science funding, its share in the gross domestic product (GDP) has shown a declining trend. This indicates the insufficient prioritization of scientific research within the national budget structure, which may negatively affect Kazakhstan's innovation activity and international competitiveness.

The study of existing science funding models has established that mixed strategies, incorporating government subsidies, private investments, public-private partnerships, and tax incentives for innovative enterprises, are the most effective. An analysis of international

experience shows that countries with high economic growth rates allocate larger volumes of science funding and actively engage the private sector in research and development. Kazakhstan must adapt successful international practices by strengthening support for both fundamental and applied research while ensuring a more efficient allocation of public funds.

Forecasting the share of science funding in GDP for 2025 and 2030 using econometric methods has revealed a risk of further decline if appropriate measures are not taken. Specifically, the modeling results confirm that increased investment in science positively affects economic growth rates, supporting the research hypothesis on the necessity of diversifying funding sources and increasing financial allocations for scientific research.

The recommendations proposed in this study aim to enhance the efficiency of science funding in Kazakhstan. They include:

1. Developing mechanisms to stimulate private investment in science, such as introducing tax incentives for businesses investing in research and creating special government co-financing programs for private initiatives.
2. Improving the grant funding system by implementing transparent criteria for assessing grant efficiency and developing mechanisms for post-grant monitoring of results.
3. Expanding international cooperation by increasing Kazakhstan's participation in global scientific programs such as Horizon Europe and establishing partnerships with leading research centers.
4. Establishing specialized science and innovation funds, operating on a venture funding model to support promising applied research and startups.
5. Minimizing administrative and legislative barriers by reviewing bureaucratic procedures related to grant applications and funding access to facilitate engagement with public resources.

Implementing these measures will enhance research activities, strengthen the country's scientific potential, and ensure long-term economic growth. Moreover, adopting specific policy instruments supported by successful reform examples from other countries, such as Finland (Tekes system), Germany (Fraunhofer Society), and South Korea (KAIST), will enable Kazakhstan to integrate the most effective practices.

This study lays the foundation for further research in this field. In the future, it is advisable to continue exploring the impact of different science funding mechanisms on innovation activity in the country and to conduct a detailed analysis of the effectiveness of existing government science support programs. This will facilitate the development of new approaches to establishing a sustainable science funding system in Kazakhstan, considering global economic challenges and technological transformations.

Conflict of Interest

The authors declare no conflict of interest.

Authors' Contributions

Yessenbek Ch.N. developed the research concept, conducted an analysis of existing science funding models, and prepared the theoretical section of the article.

Sorokina L.N. analyzed international practices in science funding, conducted a comparative analysis, and contributed to formulating recommendations for improving the efficiency of research financing.

Zhumagulova A.K. performed statistical analysis, developed forecasting models for science funding in Kazakhstan, and formulated recommendations. All authors participated in the discussion of results, the formulation of conclusions, and the preparation of the final version of the article.

References

1. OECD. Research and Development Statistics. 2022. – [Electronic resource] – URL: <https://www.oecd.org/sti/inno/research-and-development-statistics.htm> (accessed on 16.10.2024)
2. European Commission. Horizon Europe Programme. 2021. – [Electronic resource] – URL: https://commission.europa.eu/funding-tenders/find-funding/eu-funding-programmes/horizon-europe_en (accessed on 25.10.2024)
3. Dasgupta P., David P. Toward a New Economics of Science. Research Policy, 1994. – [Electronic resource] – DOI: [https://doi.org/10.1016/0048-7333\(94\)01002-1](https://doi.org/10.1016/0048-7333(94)01002-1) (accessed on 23.10.2024)
4. Tartari V., Kolympiris C. Peer Review for Science Funding: A Review. Research Policy, 2021. – [Electronic resource] – URL: <https://www.semanticscholar.org/paper/Peer-review-for-science-funding%3A-a-review-Tartari/b81b9fd17d8940335bae4f61ccc81e17b4bff710#citing-papers> (accessed on 27.10.2024)
5. NSF. Science and Engineering Indicators. 2021. – [Electronic resource] – URL: <https://www.nsf.gov/statistics/> (accessed on 04.11.2024)
6. HBS Kraft. Innovative Funding Models to Drive Cures. 2020. – [Electronic resource] – URL: <https://hbs.edu/research> (accessed on 25.10.2024)
7. Azoulay P., Zivin J. S., Wang J. Superstar Extinction. Quarterly Journal of Economics, 2011. DOI: <https://doi.org/10.1162/qjec.2010.125.2.549> (accessed on 29.10.2024)
8. Fraunhofer Society. Research Funding in Germany. 2021. - URL: <https://www.isi.fraunhofer.de/en/publikationen/jahresberichte/jahresbericht-2021.html> (accessed on 03.11.2024)
9. OECD. Science, Technology and Industry Policy Papers. 2020. – [Electronic resource] - URL: <https://www.oecd.org/japan/> (accessed on 25.10.2024)
10. Fang F., Casadevall A. Research Funding: The Case for Randomized Allocation. mBio, 2016. – [Electronic resource] DOI: 10.1128/mBio.00422-16 (accessed on 01.11.2024)
11. Fossum, L., & Prakash, A. Public-private partnerships for research: Understanding funding and innovation dynamics. Technology in Society, 2023, 73, 102226. – [Electronic resource] - DOI: 10.1016/j.techsoc.2023.102226 (accessed on 25.10.2024)
12. National Science Report. – Astana – Almaty, 2023. – 266 p.
13. Main indicators of the state and development of science in the Republic of Kazakhstan [Electronic resource] - URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/social-statistics/stat-edu-science-inno/dynamic-tables/>

Ш.Н. Есенбек*¹, А.К. Жұмағұлова¹, Л.Н. Сорокина²

¹*Абай Мырзахметов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау, Қазақстан*

²*Патрис Лумумба атындағы Ресей халықтар достығы университеті, Мәскеу, Ресей*
(e-mail: chinar_87@mail.ru, zhumagulova_alia@mail.ru, sorokina-ln@rudn.ru)

Ұлттық экономиканың бәсекеге қабілеттілігін арттыру мақсатында ғылымды қаржыландырудың тиімділігі

Аннотация. Ғылымды қаржыландыру ұлттық экономиканың бәсекеге қабілеттілігін анықтайтын стратегиялық маңызды фактор болып табылады. Бұл мақалада ғылымды жаһандық экономикалық өзгерістер жағдайында оның Қазақстанда даму мүмкіндігіне баса назар аудара отырып, оны қаржыландыру тәсілдеріне талдау жүргізіледі. Мақалада қаржыландырудың әртүрлі тетіктері, соның ішінде мемлекеттік гранттар, жеке инвестициялар, мемлекеттік-жекеменшік серіктестік және балама модельдер қамтылған. Зерттеу әдістемесі халықаралық тәжірибені салыстырмалы зерделеуге, статистикалық талдауға және Қазақстанда ғылымды қаржыландырудың 2025-2030 жылдарға арналған болжамды мәндерін эконометрикалық модельдеуге негізделген. Алынған нәтижелер ғылымға инвестициялардың ағымдағы деңгейінің жеткіліксіздігін көрсетеді, бұл елдің инновациялық дамуын бәсеңдетуі мүмкін. Болжамдар қазіргі динамика сақталған кезде ЖІӨ-дегі ғылымның үлесі төмендеуі мүмкін екенін көрсетеді, бұл ұлттық экономиканың бәсекеге қабілеттілігіне теріс әсер етеді. Мақалада ғылымды қаржыландыру үлесін ұлғайту, жеке инвестицияларды тарту және гранттық қаржыландырудың тиімділігін арттыру бойынша ұсыныстар ұсынылған. Ұсынылған тұжырымдар мен ұсыныстар ғылымды дамыту тұжырымдамасын әзірлеумен айналысатын мемлекеттік органдар үшін, сондай-ақ ғылыми қауымдастық пен инвесторлар үшін пайдалы болуы мүмкін.

Түйінді сөздер: ғылым, инновация, гранттық қаржыландыру, бағдарламалық-нысаналы қаржыландыру, жеке инвестициялар, мемлекеттік-жекеменшік әріптестік

Ч.Н. Есенбек*¹, А.К. Жумагулова¹, Л.Н. Сорокина²

¹*Кокшетауский университет имени Абая Мырзахметова, Кокшетау, Казахстан*

²*Российский университет дружбы народов имени Патриса Лумумбы, Москва, Россия*
(e-mail: chinar_87@mail.ru, zhumagulova_alia@mail.ru, sorokina-ln@rudn.ru)

Эффективность финансирования науки в целях повышения конкурентоспособности национальной экономики

Аннотация. Финансирование науки является стратегически важным фактором, определяющим конкурентоспособность национальной экономики. В данной статье проводится анализ подходов финансирования науки с акцентом на возможности ее развития в Казахстане в условиях глобальных экономических изменений. Статья охватывает различные механизмы финансирования, включая государственные гранты, частные инвестиции, государственно-частное партнерство и альтернативные модели. Методология исследования основана на сравнительном изучении международного опыта, статистическом анализе и эконометрическом моделировании прогнозных значений финансирования науки в Казахстане на 2025-2030 годы. Полученные результаты свидетельствуют о недостаточности текущего уровня вложений в

науку, что может замедлить инновационное развитие страны. Прогнозы показывают, что при сохранении текущей динамики доля науки в ВВП может снизиться, что негативно отразится на конкурентоспособности национальной экономики. В статье предложены рекомендации по увеличению доли финансирования науки, привлечению частных инвестиций и повышению эффективности грантового финансирования. Представленные выводы и рекомендации могут быть полезны для государственных органов, занимающихся разработкой концепции развития науки, а также для научного сообщества и инвесторов.

Ключевые слова: наука, инновации, грантовое финансирование, программно-целевое финансирование, частные инвестиции, государственно-частное партнерство

Сведения об авторах:

Есенбек Ч.Н. – автор для корреспонденции, докторант Кокшетауского университета имени Абая Мырзахметова, г. Кокшетау, Казахстан.

Жумагулова А.К. – заведующий кафедрой Финансы, учет и управление Кокшетауского университета имени Абая Мырзахметова, кандидат экономических наук, доцент, г. Кокшетау, Казахстан

Сорокина Л.Н. – заведующий кафедрой бухгалтерского учета, аудита и статистики Российского университета дружбы народов имени Патриса Лумумбы, кандидат экономических наук, доцент, г. Москва, Россия

Есенбек Ч.Н. – корреспонденция авторы, Абай Мырзахметов атындағы Көкшетау университетінің докторанты, Көкшетау қ., Қазақстан.

Жумагулова Ә.К. – Абай Мырзахметов атындағы Көкшетау университетінің Қаржы, есеп және басқару кафедрасының меңгерушісі, экономика ғылымдарының кандидаты, доцент, Көкшетау қ., Қазақстан.

Сорокина Л.Н. – Патрис Лумумба атындағы Ресей халықтар достығы университетінің бухгалтерлік есеп, аудит және статистика кафедрасының меңгерушісі, экономика ғылымдарының кандидаты, доцент, Мәскеу қ., Ресей.

Yessenbek Ch.N. – a corresponding author, PhD student, Kokshetau University named after Abai Myrzakhmetov, Kokshetau, Kazakhstan.

Zhumagulova A.K. – Head of the Department of Finance, Accounting, and Management, Abai Myrzakhmetov Kokshetau University, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Kokshetau, Kazakhstan.

Sorokina L.N. – Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Accounting, Auditing, and Statistics at the Patrice Lumumba Peoples' Friendship University of Russia, Moscow, Russia.

Copyright: © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

МРНТИ 06.81.12

<https://doi.org/10.32523/2789-4320-2025-1-67-83>

Тип статьи (научная статья)

Цифровизация управления: применение BPMN для улучшения бизнес-процессов

К.К. Хасенова*¹, Е.Д. Муратбеков¹, Е.М. Абенов¹

¹Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

(E-mail: ¹n_kenzhegul@mail.ru, ²elamuratbekov02@gmail.com, ³aem11186@mail.ru)

Аннотация. В современном управлении цифровизация и использование BPMN (Business Process Model and Notation) стали ключевыми направлениями, способствующими повышению эффективности и прозрачности бизнес-процессов. Данное исследование направлено на выявление и решение проблем, связанных с бизнес-процессами Комитета геодезии и картографии Министерства цифрового развития, инноваций и аэрокосмической промышленности Республики Казахстан (КГИК МЦРИАП РК).

Цель данной статьи заключается в исследовании и анализе применения нотации BPMN для оптимизации и повышения эффективности бизнес-процессов в контексте цифровизации управления, с акцентом на выявление лучших практик и рекомендаций для внедрения BPMN в организации. Основные задачи данного исследования включают анализ текущих бизнес-процессов, разработку целевой модели (ТО-ВЕ), анализ того, как BPMN может улучшить визуализацию и понимание бизнес-процессов, и предложение конкретных шагов по внедрению BPMN в организацию. Работа имеет значительное научное и практическое значение, поскольку разработка методологических подходов и инструментов направлена на повышение эффективности управления бизнес-процессами в организациях. Методология исследования включала интервью с экспертами, опросы граждан и проведение фокус-групп, что обеспечило комплексный подход к анализу и оптимизации процессов.

Основные результаты исследования показали значительное упрощение процедур, сокращение количества операций и снижение сложности процессов. В частности, в процессе 1 количество операций было сокращено с 12 до 3, а в процессе 2 — с 54 до 5. Внедрение предложенных улучшений привело к повышению производительности на 67% и 90% соответственно. Ценность проведенного исследования заключается в разработке подходов к оптимизации бизнес-процессов, которые могут быть применены в других государственных органах. Практическое значение итогов работы проявляется в улучшении качества предоставляемых услуг, повышении прозрачности и снижении коррупционных рисков.

Ключевые слова: цифровизация, управление, BPMN, эффективность, прозрачность, бизнес-процессы.

Received 29.06.2024. Revised 11.03.2025. Accepted 07.02.2025. Available online 31.03.2025

Введение

В современных условиях цифровизация управления является ключевым фактором для повышения эффективности, прозрачности и адаптивности организаций. Согласно исследованию McKinsey, компании, активно внедряющие цифровые технологии, увеличивают свою производительность на 20-25%. Более того, Gartner прогнозирует, что к 2025 году 80% организаций будут использовать BPMN для оптимизации своих бизнес-процессов [1]. В связи с увеличением объема данных и усложнением бизнес-процессов становится очевидной необходимость перехода к более автоматизированным и стандартизированным системам управления. Цифровизация управления позволяет автоматизировать рутинные операции, снижать затраты и улучшать качество принятия решений, что особенно важно в условиях динамично меняющегося делового и технологического ландшафта.

Одним из наиболее эффективных инструментов для моделирования и оптимизации бизнес-процессов является BPMN. BPMN предоставляет универсальный язык для описания бизнес-процессов, что облегчает коммуникацию между различными подразделениями и заинтересованными сторонами. Применение BPMN позволяет визуализировать процессы, выявлять узкие места и точки для улучшения, что способствует лучшему пониманию и контролю над операциями. Это, в свою очередь, повышает прозрачность и эффективность процессов, сокращает время выполнения задач и снижает операционные затраты.

Актуальность использования BPMN особенно проявляется на примере современных проблем, с которыми сталкиваются организации. Например, исследование Cargemini показало, что 70% организаций испытывают сложности в координации и управлении межфункциональными процессами [2]. Недостаточная прозрачность и контроль над процессами, а также высокие операционные затраты и длительное время выполнения задач являются распространенными проблемами, которые можно эффективно решать с помощью BPMN. В данном исследовании будет рассмотрено, как внедрение BPMN может способствовать решению этих проблем.

Объектом данного исследования является комитет геодезии и картографии Министерства цифрового развития, инноваций и аэрокосмической промышленности Республики Казахстан (КГИК МЦРИАП РК), а предметом – внедрение и использование BPMN для оптимизации процессов. Основной целью исследования является повышение эффективности и прозрачности бизнес-процессов через цифровизацию. Для достижения этой цели были поставлены следующие задачи: исследование текущих бизнес-процессов в КГИК МЦРИАП РК, разработка предложений по улучшению процессов с использованием BPMN, а также оценка результатов внедрения BPMN.

Методология исследования включает в себя интервью с ключевыми участниками процессов, проведение фокус-групп для обсуждения проблем и решений, опросы сотрудников и менеджеров для сбора данных, а также анализ BPMN-моделей для визуализации и оптимизации процессов. Основная гипотеза исследования заключается в том, что использование BPMN способствует улучшению эффективности и прозрачности управления.

Таким образом, данное исследование направлено на изучение возможностей и преимуществ использования BPMN в процессе цифровизации управления в КГИК МЦРИАП РК, а также на разработку рекомендаций по оптимизации бизнес-процессов с целью повышения их эффективности и прозрачности. Определение объекта, предмета, целей, задач, методов, подходов, гипотезы и значения работы. Цель исследования связана с доказательством тезиса, то есть представлением предмета исследования в избранном авторами аспекте.

Литературный обзор

Цифровизация управления и использование BPMN для моделирования бизнес-процессов являются основными направлениями в современной научной литературе. Одной из значимых работ в этой области является исследование Wil van der Aalst и Alistair Barros, в котором рассматриваются теоретические и практические аспекты применения BPMN для описания и анализа бизнес-процессов [3]. Эта работа закладывает фундамент для дальнейших исследований и внедрения BPMN в различных организациях, включая государственные учреждения. Цифровая трансформация в контексте государственного управления означает комплексную интеграцию цифровых технологий и методик во все аспекты деятельности государственных органов. Этот процесс направлен на коренное улучшение предоставления услуг гражданам, повышение прозрачности решений и эффективности внутренних операций. В основе цифровой трансформации лежит не только внедрение передовых IT-решений, но и пересмотр подходов к управлению, культуре организации и взаимодействию с обществом. Повышение качества государственных услуг, увеличение доступности информации для граждан и бизнеса, а также оптимизация процессов благодаря автоматизации являются ключевыми целями и ожидаемыми выгодами данного процесса [4].

Современные исследования подчеркивают важность интеграции цифровых технологий в управление бизнес-процессами. Например, в исследовании Carlos Santos и др. оценивается степень поддержки элементов BPMN 2.0 в системах управления бизнес-процессами (BPMS). Результаты показывают, что лишь 34.18% элементов BPMN 2.0 реализованы в исследованных BPMS, что подчеркивает необходимость совершенствования поддержки BPMN в этих системах [5]. Исследование, проведенное Georgi Kerpedzhiev и Michael Rosemann, рассматривает будущее BPMN в условиях цифровизации, выявляя новые области применения, такие, как автоматизация и межфункциональное сотрудничество. Их работа подчеркивает необходимость обновления существующих BPMN-фреймворков для адаптации к цифровым изменениям [6]. Исследования показывают, что внедрение BPMN в государственном секторе также имеет значительные преимущества. Например, исследование Frederik Johannsen, Stefan Leist и Gregor Zellner демонстрирует, как государственные учреждения используют BPMN для оптимизации своих административных процессов. Это приводит к улучшению координации и повышению прозрачности, что особенно важно в контексте государственных услуг [7].

Примером успешного внедрения BPMN в государственном секторе является проект в Министерстве юстиции Нидерландов, где BPMN был использован для реинжиниринга процессов правоприменения, что значительно повысило эффективность и снизило время обработки дел [8]. Реинжиниринг бизнес-процессов представляет собой фундаментальный пересмотр и радикальное переосмысление бизнес-процессов с целью достижения значительных улучшений в критически важных современных показателях производительности, таких, как стоимость, качество, обслуживание и скорость. В контексте государственного управления реинжиниринг направлен на трансформацию устаревших и неэффективных процессов, что особенно важно в эпоху цифровизации, когда возможности технологий значительно превосходят традиционные методы работы [9].

Исследования Carlos Santos и др. предоставляют важные данные о том, как BPMN может быть интегрирован в системы управления и как это влияет на производительность и управление процессами. Эти исследования демонстрируют значимость BPMN для повышения прозрачности и координации, что является важным вкладом в развитие управления бизнес-процессами. Дополняя это, работа Frederik Johannsen, Stefan Leist и Gregor Zellner подчеркивает, что использование BPMN в государственных учреждениях способствует значительному улучшению административных процессов и повышению уровня обслуживания граждан.

Несмотря на значительный прогресс в области исследований BPMN, остаются нерешенные вопросы. Одним из таких вопросов является интеграция BPMN с другими системами управления и их адаптация к специфическим потребностям различных отраслей, включая государственные учреждения. Необходимы дальнейшие исследования для разработки адаптивных моделей BPMN, которые могут учитывать динамично изменяющиеся условия и требования организаций. Кроме того, существуют пробелы в исследовании влияния культурных и организационных факторов на успешное внедрение BPMN. Это требует дополнительных исследований для разработки стратегий, которые помогут преодолеть эти барьеры и обеспечить успешное внедрение BPMN в различных контекстах, особенно в государственном секторе.

Методология

Исследование было направлено на всесторонний анализ и оптимизацию бизнес-процессов с использованием BPMN, основанный на сборе и анализе как качественных, так и количественных данных. Основные материалы и методы включали нормативные документы, интервью с экспертами, опросы граждан и фокус-группы.

Для достижения целей исследования использовались разнообразные материалы и методы, обеспечивающие комплексный подход к анализу бизнес-процессов. В частности, были проведены четыре интервью с ключевыми экспертами из Министерства цифрового развития, инноваций и аэрокосмической промышленности Республики Казахстан (МЦРИАП РК) и Комитета геодезии и картографии (КГИК). Эти интервью предоставили глубокое понимание существующих проблем и возможных решений. Дополнительно в опросе, проведенном с использованием платформы Google Forms, приняли участие 256

граждан, пользующихся услугами КГИК. Это позволило выявить основные проблемы пользователей и определить области для улучшения.

Также в рамках исследования были организованы фокус-группы, включающие всех участников бизнес-процессов: граждан, представителей управляющих органов (УО) и экспертов. Обсуждения в рамках фокус-групп способствовали выявлению ключевых проблем и разработке предложений по их решению. Кроме того, был проведен детальный анализ нормативно-правовых актов (НПА), что способствовало пониманию текущих регуляторных рамок и выявлению необходимых изменений для успешной цифровизации и оптимизации процессов.

Исследовательский вопрос:

– Как использование BPMN может повысить эффективность и прозрачность бизнес-процессов в государственных органах?

Гипотеза:

– Внедрение BPMN в бизнес-процессы государственных органов способствует повышению их эффективности и прозрачности.

Этапы исследования:

Исследование включало несколько ключевых этапов. На первом этапе был осуществлен сбор данных посредством интервью с экспертами, опросов среди граждан и организации фокус-групп. На втором этапе проведен анализ текущих бизнес-процессов, включающий выявление узких мест и проблем. На третьем этапе осуществлено моделирование с использованием BPMN для визуализации текущих и целевых бизнес-процессов. На четвертом этапе были разработаны и внедрены новшества, включающие автоматизацию процессов и улучшение визуализации бизнес-процессов с целью повышения координации и прозрачности.

В рамках исследования были внедрены следующие новшества: Автоматизация процессов посредством внедрения автоматизированных решений сократила время обработки заявок и повысила общую эффективность. Визуализация с использованием BPMN обеспечила наглядное представление бизнес-процессов, что облегчило их понимание и управление всеми участниками.

Результаты и обсуждение

В рамках данного исследования были проведены детальные анализы бизнес-процессов, осуществляемых КГИК МЦРИАП РК (Таблица 1). Основной целью исследования было выявление ключевых проблем, препятствующих эффективности и прозрачности процессов, а также разработка предложений по их оптимизации с использованием BPMN. Для достижения поставленных целей были проанализированы 2 основных бизнес-процесса, которые охватывают важные аспекты деятельности КГИК. Анализ был основан на собранных данных из интервью с экспертами и опросов граждан, что позволило выявить и документировать наиболее критические проблемы текущих бизнес-процессов [10].

Таблица 1. Реестр бизнес-процессов КГИК МЦРИАП РК

№	Процесс	Старт	Конец
1	Получение материалов и геодезических данных открытого пользования	Поступило заявление на получение сведений о геодезической и картографической изученности местности на участках планируемых работ (данные открытого пользования)	Получение материалов и геодезических данных открытого пользования или мотивированный отказ
2	Получение материалов и геодезических данных с пометкой «для служебного пользования»	Поступило заявление на получение сведений о геодезической и картографической изученности местности на участках планируемых работ (данные служебного пользования)	Получение материалов и геодезических данных с пометкой «для служебного пользования» или мотивированный отказ

Примечание: составлено авторами на основе интервью с экспертами из КГИК МЦРИАП РК.

Анализ текущих бизнес-процессов

Согласно процессам, указанным в таблице 1, оба процесса следуют следующему алгоритму:

1. Регистрация документа в Канцелярии: документ поступает в Канцелярию, где он проходит процедуру регистрации. Это включает в себя присвоение уникального идентификатора и внесение информации о документе в регистр, что позволяет отслеживать его дальнейшее движение.

2. Обработка в АРМ ГО ИИС ЦОН: документ передается в автоматизированное рабочее место (АРМ) Государственного органа информационной системы Центра обслуживания населения (ИИС ЦОН). На этом этапе происходит первичное отсеивание заявок, где осуществляется предварительная проверка на соответствие установленным критериям. Заявки, которые соответствуют требованиям, одобряются и переходят к следующему этапу.

3. Процедурный этап с ведущим специалистом: Одобренные заявки направляются к ведущему специалисту, который проводит более детальный анализ и обработку документов. Этот этап является самым длительным в процессе, так как включает в себя сбор дополнительных данных, взаимодействие с заявителями и, при необходимости, уточнение информации.

4. Завершение процесса в бухгалтерии: здесь осуществляется окончательная проверка и оформление финансовых документов, связанных с заявкой. После завершения всех процедур бухгалтерия готовит отчетность и закрывает процесс.

Оба процесса (AS-IS) были анализированы на основе интервью с экспертами из КГИК МЦРИАП РК.

Первый бизнес-процесс заключается в предоставлении субъектам геодезической и картографической деятельности сведений о геодезической и картографической изученности местности на участках планируемых работ, которые находятся в открытом доступе AS-IS. Основными получателями этих материалов являются образовательные организации. В период с января по ноябрь 2023 года данная услуга была востребована 23 раза. Тем не менее, анализ выявил значительные проблемы в процессе предоставления этой услуги.

Второй бизнес-процесс получение материалов и геодезических данных с пометкой «для служебного пользования» AS-IS. Основными получателями этой услуги являются строительные компании, которые обратились за данной услугой 118 раз за тот же период. Несмотря на значительную востребованность, этот процесс также оказался подвержен ряду существенных проблем (рис.1).

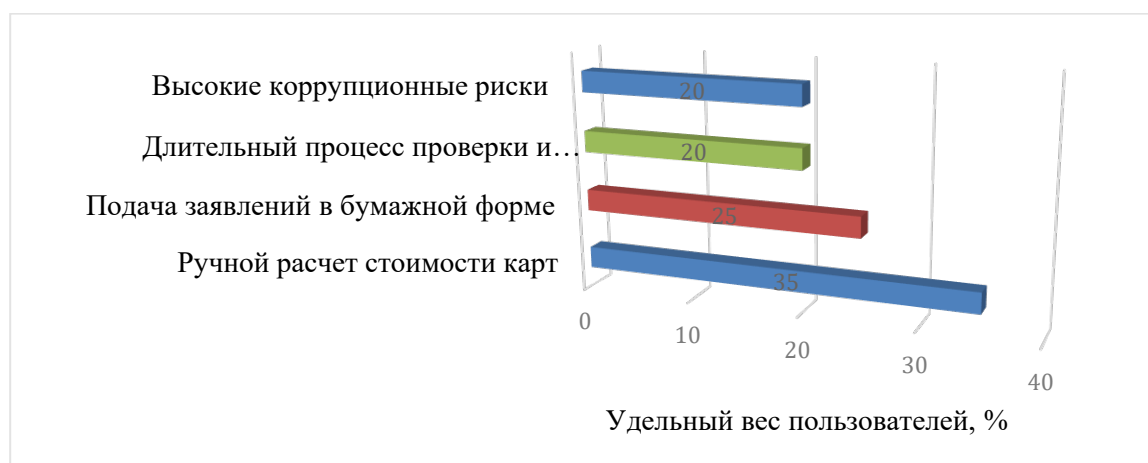

Рисунок 1. Основные проблемы в бизнес-процессах КГИК.

Примечание: составлено авторами по результатам опроса граждан и интервью с экспертами.

Результаты анализа, согласно рисунку 1, текущих бизнес-процессов показали наличие значительных проблем, требующих оптимизации. Выявленные проблемы включают ручной расчет стоимости карт, необходимость бумажных заявлений, длительные процессы проверки и согласования, а также высокие коррупционные риски. Эти проблемы приводят к задержкам, увеличению операционных затрат и снижению удовлетворенности услугами со стороны пользователей.

Согласно данным интервью с экспертами из КГИК МЦРИАП РК, «Получение материалов и геодезических данных открытого пользования ТО-ВЕ» и «Получение материалов и геодезических данных с пометкой «для служебного пользования» ТО-ВЕ» следуют следующему алгоритму:

1. обработка заявки услугополучателя в АРМ ГО ИИС ЦОН: формирование счета, регистрация заявки;

2. процедурный этап с ведущим специалистом: ламинация и формирование сведения: изготовление карты, уведомление о готовности и отдача карты.

Бизнес-процесс 1: Получение материалов и геодезических данных открытого пользования

Для устранения выявленных проблем и повышения эффективности процесса выдачи материалов и геодезических данных открытого пользования были предложены следующие меры. В первую очередь, портал электронного правительства (ПЭП) будет автоматически рассчитывать стоимость карт в зависимости от заданных параметров, таких, как тип карты, размер, количество, ламинирование и другие. Это нововведение позволит сократить время и исключить возможные ошибки, связанные с ручным расчетом.

Далее, оплата за услуги будет осуществляться через платежный шлюз электронного правительства (ПШЭП) при формировании заявки на ПЭП. Это обеспечит удобство для пользователей и ускорит процесс обработки заявок. Кроме того, подписать заявку будет возможно только после подтверждения оплаты услуги, что позволит избежать необоснованных задержек и повысить прозрачность процесса. После оплаты и подписания заявки карты будут визуализированы на платформе национальной инфраструктуры пространственных данных (НИПД). Это обеспечит доступность и наглядность данных для пользователей, что существенно улучшит качество предоставляемых услуг.

Бизнес-процесс 2: Получение материалов и геодезических данных с пометкой «для служебного пользования»

Для оптимизации процесса выдачи материалов и геодезических данных для служебного пользования были предложены следующие меры. Формирование карт на НИПД будет осуществляться с исключением секретных координат, что позволит улучшить точность данных и сократить время обработки запросов. Кроме того, услуга будет автоматизирована на ПЭП, что устранил необходимость подачи заявлений в бумажной форме и значительно сократит время обработки заявок. Автоматизация процесса также уменьшит количество шагов, минимизируя возможность возникновения ошибок и повышая общую эффективность.

Таблица 2. Методика расчета эффективности

Код и показатель	Методика расчета или определения	Вес показателя
СС: Непосредственные контакты	Общее число непосредственных контактов между организацией и внешними субъектами. Под контактом понимается личная встреча, акт обмена.	25%
СО: Опосредованные контакты	Общее число опосредованных контактов между организацией и внешними субъектами, не требующих непосредственного участия организации. Определяется по BPMN-диаграмме.	5%
CS: Контакты с подрядчиками	Общее число контактов между организацией и другими исполнителями работ (поставщиками, подрядчиками и т.п.), не включая потребителей. Определяется по BPMN-диаграмме.	5%

T: Передачи	Число передач ответственности или информации между участниками процесса, включая внутренние передачи внутри организации. Определяется по BPMN-диаграмме.	4%
Q: Перемещения	Число перемещений предметов или материалов между участниками процесса. Определяется по BPMN-диаграмме.	3%

Примечание: составлено на основании данных [11].

После моделирования оптимальных/целевых процессов (как будет) рассчитывается количественная оценка улучшения процесса (эффект). Рассчитываются показатели эффективности в текущих (as-is) и целевых (to-be) (Таблица 3) процессах. Расчет улучшения показателя эффективности рассчитывается по формуле:

$$Y_n = 100\% - \frac{p_2 \times 100\%}{p_1}$$

Y_n – Улучшение показателя эффективности

p_1 – Значение параметра в текущем процессе (AS-IS)

p_2 – Значение параметра в целевом процессе (TO-BE)

Для количественной оценки степени улучшения бизнес-процессов, исходя из выше определенных показателей эффективности используется безразмерная величина – C_p (сложность процесса). Полученные значения сложности позволяют сравнивать процессы между собой, а также оценивать успешность

$$C_p = \sum_i p_i \times \omega_i$$

оптимизации и выбирать наилучший вариант. Сложность процесса рассчитывается по следующей формуле:

C_p – Сложность процесса

p – показатель эффективности ω

ω – вес показателя

i – количество показателей

Для количественной оценки степени улучшений необходимо по формуле рассчитать сложность существующего бизнес-процесса C_p^{old} и нового

$$\Delta C_p = \frac{C_p^{new} - C_p^{old}}{C_p^{old}} \times 100\%$$

оптимального/целевого бизнес-процесса C_p^{new} , после чего по формуле вычислить относительную степень улучшений ΔC_p :

ΔC_p – относительная степень улучшений
 C_p^{old} – сложность текущего процесса (как есть)
 C_p^{new} – сложность целевого процесса (как будет)

Таблица 3. Расчет эффективности предлагаемых решений (1)

Код и параметр оптимизации	Показатель как есть (AS-IS)	Показатель как будет (TO-BE)	Эффект
СС: Непосредственные контакты	1	1	0%
СО: Опосредованные контакты	5	3	40%
СS: Контакты с подрядчиком	0	0	0%
ДС: Входящие документы	1	1	0%
ДР: Порождаемые документы	3	0	100%
S: Шаги	12	3	75%
R: Бизнес-роли	4	1	75%
M: Руководители	3	0	100%
T: Передачи	8	2	75%
Q: Перемещения	0	0	0%
Сложность процесса (Cp)	3,12	1,04	
Относительная степень улучшений			-67%

Примечание: составлено авторами на основе анализа бизнес-процессов.

С помощью анализа эффективности, согласно данным таблицы 3, можно улучшить качество предоставляемых услуг или продукции, что, в свою очередь, повышает удовлетворенность клиентов.

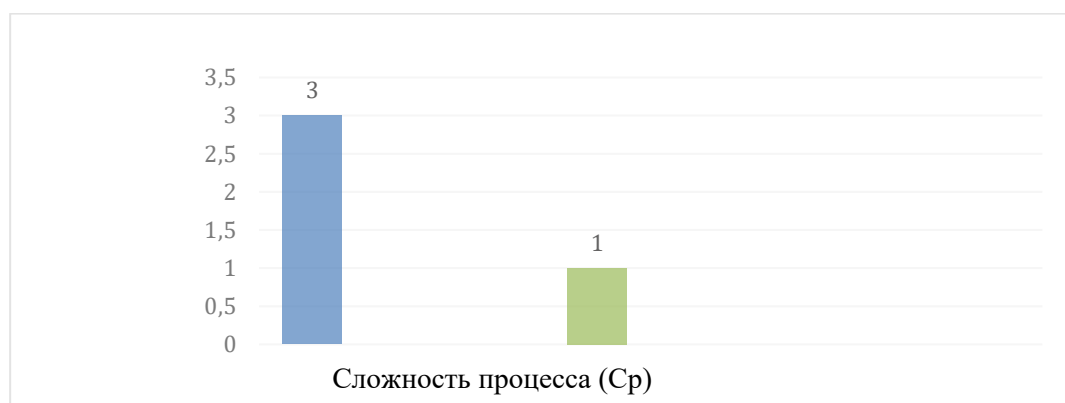

Рисунок 2. Сравнение сложности процесса (Cp)

Примечание: составлено авторами на основе анализа бизнес-процессов.

Из рисунка 2 видно, что процессы имеют значительные различия в уровне сложности, что может указывать на необходимость индивидуального подхода к оптимизации каждого из них. Процессы с высокой сложностью требуют более детального анализа и возможного пересмотра существующих подходов к управлению, чтобы минимизировать затраты времени и ресурсов. В то же время процессы с низкой сложностью могут быть оптимизированы с использованием стандартных методов и инструментов, что позволит повысить общую эффективность управления. Данные результаты подчеркивают важность применения методов цифровизации и BPMN для улучшения бизнес-процессов, что, в свою очередь, может привести к повышению конкурентоспособности организации.

Таблица 4. Расчет эффективности предлагаемых решений (2)

В Получение материалов и геодезических данных с пометкой «для служебного пользования»			
Код и параметр оптимизации	Показатель как есть	Показатель как будет	Эффект
СС: Непосредственные Контакты	10	1	90%
СО: Опосредованные контакты	0	3	0%
CS: Контакты с подрядчиком	10	2	80%
DC: Входящие документы	3	1	67%
DP: Порождаемые документы	9	0	100%
S: Шаги	54	5	91%
R: Бизнес-роли	5	1	80%
M: Руководители	15	0	100%
T: Передачи	18	2	88%
Q: Перемещения	0	0	0%
Сложность процесса (Cp)	12,9	1,34	
Относительная степень улучшений			-90%

Примечание: составлено авторами на основе анализа бизнес-процессов.

Анализы данных таблиц 3 и 4 позволяют сравнить различные варианты оптимизации, выбирая наиболее эффективные и целесообразные решения для реализации.

В рамках оптимизации и реинжиниринга бизнес-процессов была разработана целевая модель (ТО-ВЕ), которая демонстрирует значительное упрощение процедур. В результате предложенных улучшений количество операций в процессе 1 было сокращено с 12 до 3, а во втором процессе – с 54 до 5, что является значительным шагом к повышению эффективности и сокращению временных затрат на обработку заявок.

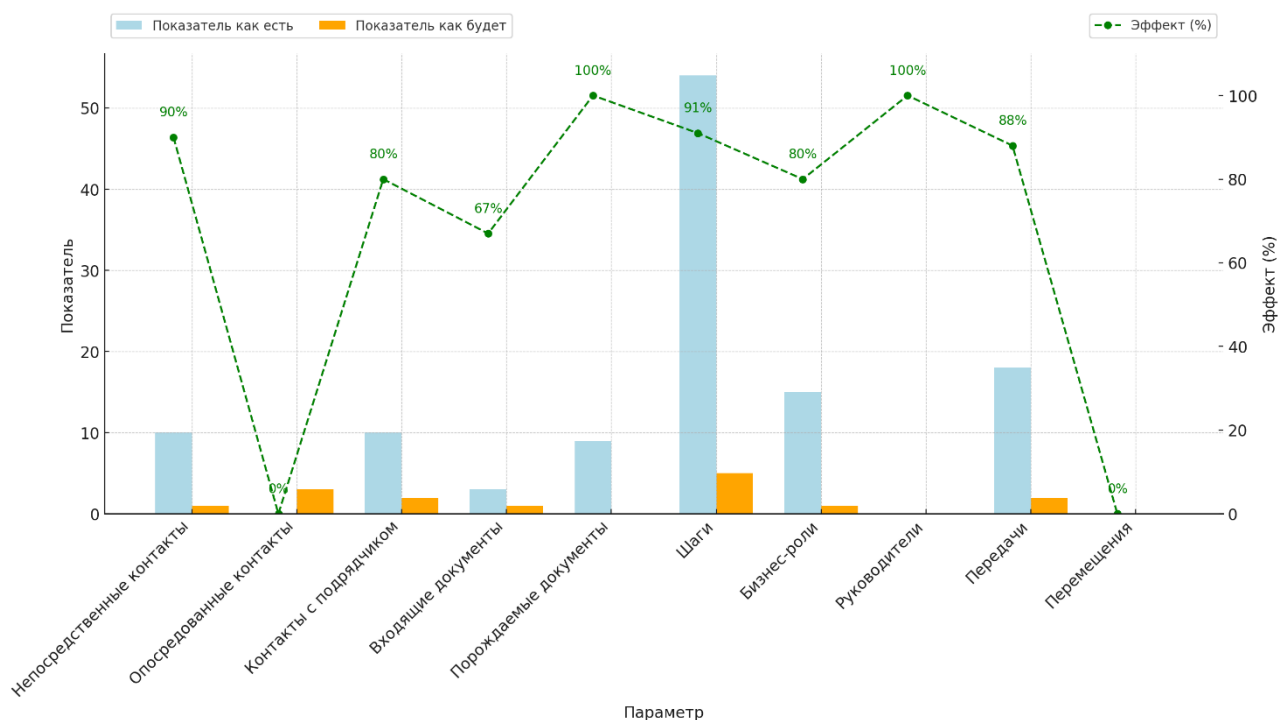

Рисунок 3. Сравнение показателей до и после оптимизации.

Примечание: составлено авторами на основе анализа бизнес-процессов.

Для реализации данного видения требуются важные изменения в нормативно-правовой базе, включая внесение дополнений в «Правила формирования, сбора, хранения, использования и выдачи сведений Национального фонда пространственных данных». Особое внимание следует уделить вопросам, касающимся проведения оплаты через платежную систему электронного правительства (ПШЭП) и введения тарификатора для картографических сведений, что облегчит процесс определения стоимости услуг и сделает его более прозрачным для пользователей.

Благодаря предложенным оптимизациям отмечается значительное улучшение эффективности процесса: в первом процессе на 67%, а во втором на 90%, что свидетельствует о существенном повышении производительности работы Комитета геодезии и картографии Республики Казахстан. Кроме того, сложность процессов, измеряемая показателем Ср, была снижена в первом процессе с 3,12 до 1,04, а во втором – с 12,9 до 1,34. Это подчеркивает уменьшение сложности и повышение доступности процедур для субъектов геодезической и картографической деятельности.

Эти изменения направлены на создание более отзывчивой и клиентоориентированной системы выдачи геодезических и картографических сведений, способствующей ускорению развития соответствующих проектов и инициатив в Казахстане. Внедрение целевой модели обеспечит прозрачность, удобство и оперативность в предоставлении услуг, что окажет позитивное влияние на эффективность работы государственных органов и удовлетворенность пользователей.

Заключение

Данное исследование продемонстрировало, что оптимизация и реинжиниринг бизнес-процессов посредством использования нотации BPMN существенно повышают эффективность и прозрачность операций в КГИК МЦРИАП РК. Основные результаты исследования свидетельствуют о значительном упрощении процедур: количество операций в процессе 1 сократилось с 12 до 3, а в процессе 2 – с 54 до 5. Эти улучшения способствовали увеличению производительности на 67% и 90% соответственно.

Выдвинутые в начале исследования гипотезы, предполагавшие, что внедрение BPMN в бизнес-процессы государственных органов повысит их эффективность и прозрачность, были подтверждены. Исследование подтвердило, что использование BPMN способствует более упорядоченным и эффективным бизнес-процессам, снижая их сложность и улучшая качество предоставляемых услуг.

Несмотря на достигнутые результаты, существует несколько направлений для будущих исследований, которые могут дополнительно углубить наше понимание и применение этих методологий. Во-первых, необходимо дальнейшее исследование применения BPMN в других государственных органах и секторах для оценки его универсальности и воздействия. Во-вторых, исследования могут рассмотреть интеграцию BPMN с передовыми технологиями, такими, как искусственный интеллект, машинное обучение и блокчейн, чтобы еще более оптимизировать и обеспечить безопасность бизнес-процессов. В-третьих, долгосрочные исследования, направленные на мониторинг долговременных эффектов внедрения BPMN на эффективность и прозрачность государственных операций, предоставят более глубокие инсайты в его преимущества и вызовы. Наконец, дополнительные исследования необходимы для понимания культурных и организационных факторов, влияющих на успешное внедрение BPMN в различных контекстах.

Для эффективного внедрения результатов данного исследования предлагаются следующие практические рекомендации:

- Необходимы изменения в существующей нормативной базе, включая обновления в «Правила формирования, сбора, хранения, использования и выдачи сведений Национального фонда пространственных данных», чтобы поддержать предложенные улучшения BPMN.

- Интеграция платежных систем в платформу электронного правительства (ПШЭП) и введение тарификатора для картографических данных облегчат процесс оплаты услуг и повысят прозрачность для пользователей.

- Предоставление комплексного обучения для сотрудников по использованию BPMN и новым изменениям системы обеспечит плавное внедрение и адаптацию.

- Постоянное взаимодействие с пользователями для сбора обратной связи и внесения итеративных улучшений поможет сохранить актуальность и эффективность бизнес-процессов.

Принятие этих рекомендаций и продолжение исследований в указанных направлениях позволит государственным органам достигнуть большей эффективности, прозрачности и

отзывчивости в предоставлении услуг, что в конечном итоге принесет пользу обществу и поддержит национальные цели развития.

Благодарность, конфликт интересов. Отсутствует.

Вклад авторов:

Авторы подтверждают соответствие своего авторства критериям и несут ответственность за все аспекты работы.

Список литературы

1. McKinsey: How six companies are using technology and data to transform themselves [Электронный ресурс]. – 2020. - URL: <https://www.mckinsey.com/business-functions/mckinsey-digital/our-insights/how-six-companies-are-using-technology-and-data-to-transform-themselves> (дата обращения 08.06.2024)
2. Capgemini: Digital Transformation: A Road-Map for Billion-Dollar Organizations [Электронный ресурс] – 2023. - URL: https://www.capgemini.com/wpcontent/uploads/2017/07/Digital_Transformation_A_Road-Map_for_Billion-Dollar_Organizations.pdf (дата обращения 08.06.2024)
3. Van der Aalst W., ter Hofstede A., Kiepuszewski B., Barros A. Workflow Patterns // Springer. - 2003. - №1. - P.43-94.
4. Всемирный банк. Глобальный обзор цифровой трансформации в государственном управлении. - Всемирный банк, 2022. – С. 1-150.
5. Santos C.H., Fantinato M., Oliveira J., Thom L.H. Evaluating the support for implementing BPMN elements in business process management tools // Consensus. - 2020. - №2. - P.58-85.
6. Kerpedzhiev G., König U., Röglinger M., Rosemann M. Exploring the future of business process management // Consensus. - 2021. - №4. - P.30-55.
7. Johannsen F., Leist S., Zellner G. The impact of digital transformation on the public sector // Consensus. - 2022. - №6. - P.18-44.
8. Ministry of Justice: Legislation and regulation in digital format [Электронный ресурс] – 2023. - URL: <https://www.government.nl/topics/legislation-and-regulation/legislation-and-regulation-in-digital-format> (дата обращения 08.06.2024)
9. Хаммер М., Чемпи Д. Реинжиниринг бизнес-процессов: Стратегия изменения. – СПб.: Издательство С.-Петербургского университета. - 2020. – 250 с.
10. Об утверждении Правил формирования, сбора, хранения, использования и выдачи сведений Национального фонда пространственных данных. Приказ и.о. Министра цифрового развития, инноваций и аэрокосмической промышленности Республики Казахстан от 31 марта 2023 года № 130/НҚ. Зарегистрирован в Министерстве юстиции Республики Казахстан 4 апреля 2023 года № 32233 [Электронный ресурс] – 2023. - URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2300032233> (дата обращения 15.06.2024).
11. Постановление Правительства Республики Казахстан от 28 марта 2023 года № 269 «Об утверждении Концепции цифровой трансформации, развития отрасли информационно-коммуникационных технологий и кибербезопасности на 2023-2029 годы» [Электронный ресурс] – 2023. - URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000269> (дата обращения 15.06.2024).

К.К. Хасенова*¹, Е.Д. Мұратбеков¹, Е.М. Әбенів¹

¹Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

Басқаруды цифрландыру: бизнес-процестерді жақсарту үшін BPMN қолдану

Аннотация. Қазіргі басқаруда цифрландыру және BPMN (Business Process Model and Notation) қолдану бизнес-процестердің тиімділігі мен айқындығын арттыратын негізгі бағыттарға айналды. Бұл зерттеу Қазақстан Республикасының цифрлық даму, инновациялар және аэроғарыш өнеркәсібі министрлігіне қарасты геодезия және картография комитетінің бизнес-процестерімен байланысты мәселелерді анықтауға және шешуге бағытталған.

Бұл мақаланың мақсаты ұйымда BPMN енгізу бойынша үздік тәжірибелер мен ұсыныстарды анықтауға баса назар аударып, басқаруды цифрландыру контекстінде бизнес-процестерді оңтайландыру және тиімділігін арттыру үшін BPMN белгісін пайдалануды зерттеу және талдау болып табылады. Бұл зерттеудің негізгі мақсаттарына ағымдағы бизнес-процестерді талдау, мақсатты артта қалу (TO-BE) үлгісін әзірлеу, BPMN бизнес-процестерді визуализациялау мен түсінуді қалай жақсартатынын талдау және ұйымда BPMN енгізу бойынша нақты қадамдарды ұсыну кіреді. Жұмыстың ғылыми және практикалық маңызы зор, өйткені әдістемелік тәсілдер мен құралдарды әзірлеу мемлекеттік органдардағы бизнес-процестерді басқару тиімділігін арттыруға бағытталған. Зерттеу әдістемесіне сарапшылармен сұхбаттар, азаматтармен сауалнамалар және фокус-топтар өткізу кірді, бұл процестерді талдау және оңтайландыруға кешенді көзқарасты қамтамасыз етті.

Зерттеудің негізгі нәтижелері процедураларды айтарлықтай оңайлатуды, операциялар санын қысқартуды және процестердің күрделілігін төмендетуді көрсетті. Атап айтқанда, 1-ші процесте операциялар саны 12-ден 3-ке дейін, ал 2-ші процесте 54-тен 5-ке дейін қысқарды. Ұсынылған жетілдірулерді енгізу, тиісінше, өнімділікті 67% және 90% арттыруға алып келді. Зерттеудің құндылығы бизнес-процестерді оңтайландыру тәсілдерін әзірлеуде, олар басқа мемлекеттік органдарда қолданылуы мүмкін. Жұмыстың практикалық маңызы көрсетілетін қызметтердің сапасын жақсартуда, айқындығын арттыруда және сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін төмендетуде көрінеді.

Түйін сөздер: цифрландыру, басқару, BPMN, тиімділік, ашықтық, бизнес-процестер.

K.K. Khassenova*¹, E.D. Muratbekov¹, Y.M. Abenov¹

¹L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

Digitalization of management: application of BPMN to improve business processes

Abstract. In modern management, digitalization and the use of BPMN (Business Process Model and Notation) have become key directions that enhance the efficiency and transparency of business processes. This study aims to identify and address issues related to the business processes of the Committee of Geodesy and Cartography of the Ministry of Digital Development, Innovations, and Aerospace Industry of the Republic of Kazakhstan.

The purpose of this article is to research and analyze the use of BPMN notation to optimize and improve the efficiency of business processes in the context of digitalization of management, with an emphasis on identifying best practices and recommendations for implementing BPMN in an organization. The main objectives of this study include analyzing current business processes, developing a target-behind (TO-BE) model, analyzing how BPMN can improve the visualization and understanding of business processes, and proposing concrete steps to implement BPMN in an organization. The scientific and practical significance of the work lies in developing methodological approaches and tools aimed at improving the efficiency of business process management in government agencies. The research methodology included expert interviews, citizen surveys, and focus groups, ensuring a comprehensive approach to analyzing and optimizing processes.

The main results of the study showed significant simplification of procedures, reduction in the number of operations, and decrease in process complexity. Specifically, the number of operations in Process 1 was reduced from 12 to 3, and in Process 2 — from 54 to 5. The implementation of the proposed improvements led to a 67% and 90% increase in productivity, respectively.

The value of the conducted research lies in developing approaches to optimizing business processes, which can be applied in other government agencies. The practical significance of the results is manifested in improving the quality of services provided, increasing transparency, and reducing corruption risks.

Keywords: digitalization, management, BPMN, efficiency, transparency, business processes.

References

1. McKinsey: How six companies are using technology and data to transform themselves – [Electronic resource]. Available at: <https://www.mckinsey.com/business-functions/mckinsey-digital/our-insights/how-six-companies-are-using-technology-and-data-to-transform-themselves> (accessed 08.06.2024).
2. Capgemini: Digital Transformation: A Road-Map for Billion-Dollar Organizations [Electronic resource]. Available at: https://www.capgemini.com/wp-content/uploads/2017/07/Digital_Transformation_A_Road-Map_for_Billion-Dollar_Organizations.pdf (accessed 08.06.2024).
3. Van der Aalst W., ter Hofstede A., Kiepuszewski B., Barros A. Workflow Patterns Springer, 1, 43-94 (2003).
4. Vsemirnyj bank. Global'nyj obzor cifrovoj transformacii v gosudarstvennom upravlenii, Vsemirnyj bank [The World Bank. Global overview of digital transformation in public administration, World Bank], 1-150 (2022). [in Russian]
5. Santos C.H., Fantinato M., Oliveira J., Thom L.H. Evaluating the support for implementing BPMN elements in business process management tools Consensus, 2, 58-85(2020).
6. Kerpedzhiev G., König U., Röglinger M., Rosemann M. Exploring the future of business process management Consensus, 4, 30-55(2021).
7. Johannsen F., Leist S., Zellner G. The impact of digital transformation on the public sector Consensus, 6, 18-44(2022).
8. Ministry of Justice: Legislation and regulation in digital format, 16.07.2023 [Electronic resource]. Available at: <https://www.government.nl/topics/legislation-and-regulation/legislation-and-regulation-in-digital-format> (accessed 08.06.2024).
9. Hammer M., Champi D. Reinzhiniring biznes-processov: Strategiya izmeneniya [Business process reengineering: Change strategy] (St. Petersburg University Press, SPb, 2020, 250 p.). [in Russian]

10. On approval of the Rules for the Formation, Collection, Storage, Use and Issuance of Information from the National Spatial Data Foundation. Order of the Acting Minister of Digital Development, Innovation and Aerospace Industry of the Republic of Kazakhstan dated March 31, 2023 No. 130/NK. Registered with the Ministry of Justice of the Republic of Kazakhstan on April 4, 2023 No. 32233 [Electronic resource]. Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2300032233> (accessed 15.06.2024).

11. Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated March 28, 2023 No. 269 «On approval of the Concept of Digital Transformation, development of the information and communication technologies and cybersecurity industry for 2023-2029» [Electronic resource]. Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000269> (accessed 15.06.2024).

Сведения об авторах:

Хасенова К.К. – автор для корреспонденции, кандидат экономических наук, ассоциированный профессор, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, ул. Кажымухана, 11, 010008, Астана, Казахстан.

Муратбеков Е.Д. – магистрант, 7М04103 Государственное и местное управление, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, ул. Кажымухана, 11, 010008, Астана, Казахстан.

Абенев Е.М. – доктор философии (PhD), исполняющий обязанности доцента кафедры «Менеджмент», Евразийский национальный университет имени Л.Н.Гумилева, ул. Кажымухана, 11, 010008, Астана, Казахстан.

Хасенова К.К. – хат-хабар авторы, экономика ғылымдарының кандидаты, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, «Менеджмент» кафедрасының қауымдастырылған профессоры, Кажымұқан көшесі, 11, 010008, Астана, Қазақстан

Мұратбеков Е.Д. – магистрант, 7М04103 Мемлекеттік және жергілікті басқару БББ, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Кажымұқан көшесі, 11, 010008, Астана, Қазақстан

Әбенев Е.М. – философия докторы (PhD), Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті «Менеджмент» кафедрасының доценті міндетін атқарушы, Кажымұқан көшесі, 11, 010008, Астана, Қазақстан

Khassenova K.K. – corresponding author, candidate of Economic Sciences, Associate Professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 11 Kazhymukan St., 010008, Astana, Kazakhstan

Muratbekov E.D. – master's student, EP 7M04103 State and Local Administration, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 11 Kazhymukan St., 010008, Astana, Kazakhstan

Abenov Y.M. – Acting Associate Professor of the Department of Management of the L.N.Gumilyov Eurasian National University, Doctor of Philosophy (PhD), Republic of Kazakhstan, 11 Kazhymukan St., 010008, Astana, Kazakhstan

Copyright: © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

IRSTI 05.11.27

<https://doi.org/10.32523/2789-4320-2025-1-84-100>

Type of article (scientific article)

Graduate Mobility vs. Regional Return: Labor Migration Patterns in Kazakhstan

L.K. Arynova^{1*}, Z.S. Imyarova²

¹Narxoz University, Almaty, Kazakhstan

²Suleyman Demirel University, Almaty, Kazakhstan

(E-mail: ¹lyazzat.arynova@narxoz.kz, ²zulfiya.imyarova@sdu.edu.kz)

Abstract. The article examines the causal relationships, and cultural, economic, and social patterns of why some graduates aged 20-23 return to their home regions, while others remain in large cities such as Astana and Almaty for career development. This study analyzes the influence of the "internal brain drain" factor on megacities and regional development in Kazakhstan through the concepts of pushing and pulling factors and the theory of rational choice. The research used a mixed method, including qualitative and quantitative methods based on surveys and in-depth interviews of students and graduates of universities in Almaty and Astana. Additionally, the study includes state regulation, regional strategic development programs, and statistical data. By analyzing recent data on the regional dynamics of graduates' return migration, the authors offer a fresh perspective on how economic and non-economic factors influence their decision-making processes. This research enhances our understanding of the interdependence between educational migration and regional economic development. The findings highlight those economic conditions are crucial in graduates' choice of residence. Key factors influencing this decision include the reputation of universities, the availability of educational grants, and career opportunities. This study contributes to the ongoing scientific discussion surrounding internal migration and its socio-economic implications.

Keywords: Public administration, educational migration, graduate mobility, regional disparities, return migration, internal brain drain, quality of life

Received 31.01.2025. Revised 19.03.2025. Accepted 25.03.2025. Available online 31.03.2025

Introduction

One of the most acute problems of Kazakhstan's socio-economic development is the uneven development of its regions, where conditions and quality of life are becoming increasingly different. Over the past 20 years, although GDP per capita has grown due to economic growth, this growth has not been uniform across all regions. The main factor exacerbating regional differences is the uneven distribution of educational migration flows, mainly directed to large cities. It is noteworthy that the largest and most prestigious universities are concentrated in two megacities – Astana and Almaty, attracting applicants from all over the country.

According to the OECD report “OECD Territorial Surveys: Kazakhstan” (2017), the concentration of educational resources and human capital in urban centers is one of the most important drivers of internal migration, which leads to overpopulation of urban areas and depopulation of rural areas. The growing preference for studying and living in cities such as Astana and Almaty highlights the urgent need to address these regional differences through a more equitable distribution of resources and development opportunities across the country [1].

The World Bank's report “More, Better and more Inclusive Jobs in Kazakhstan” (2023) notes that trends in internal migration further increase population concentration and economic activity in cities such as Astana, Almaty and Shymkent. Such overpopulation creates problems for urban infrastructure and puts a strain on public services. In addition, the report highlights the need to align migration policy with market forces to mitigate these problems and support effective spatial transformation and structural change [2].

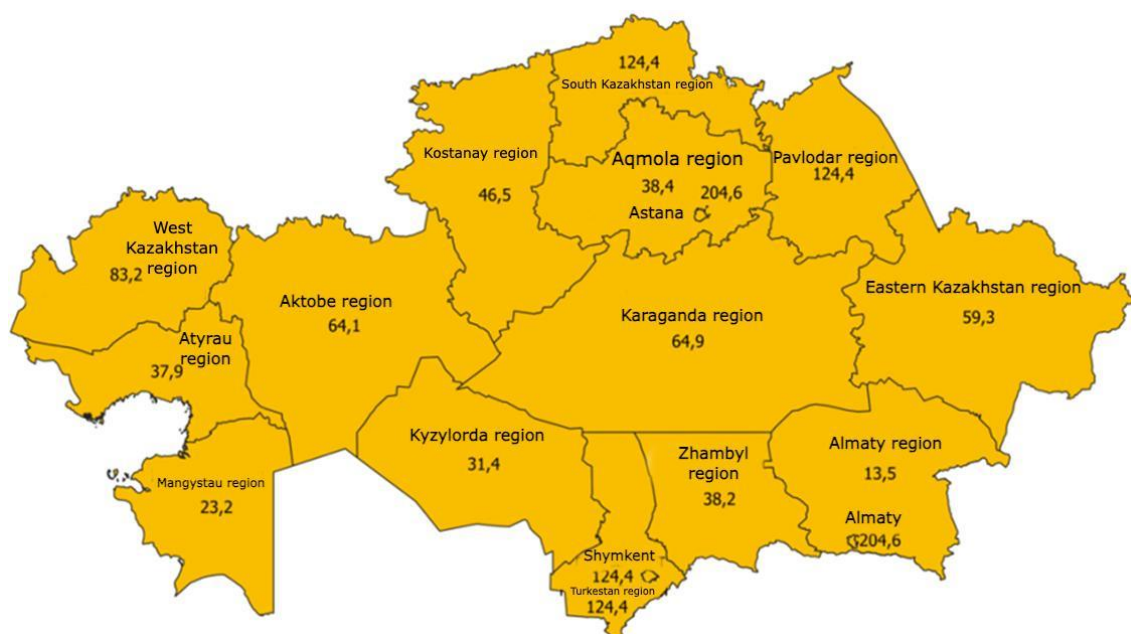

Figure 1. The total coefficient of higher education institutions

Source: Bureau of National Statistics of the Republic of Kazakhstan [3]

Astana and Almaty are industrial, financial, scientific, technical, cultural and educational centers where the average per capita income is significantly higher than in other regions. Figure

1 shows that the overall higher education enrollment rate in Almaty and Astana is 204.6%, respectively [3].

In addition, Figure 2 shows the number of higher education institutions as of the 2021-2022 academic year – 42 in Almaty and 15 in Astana.

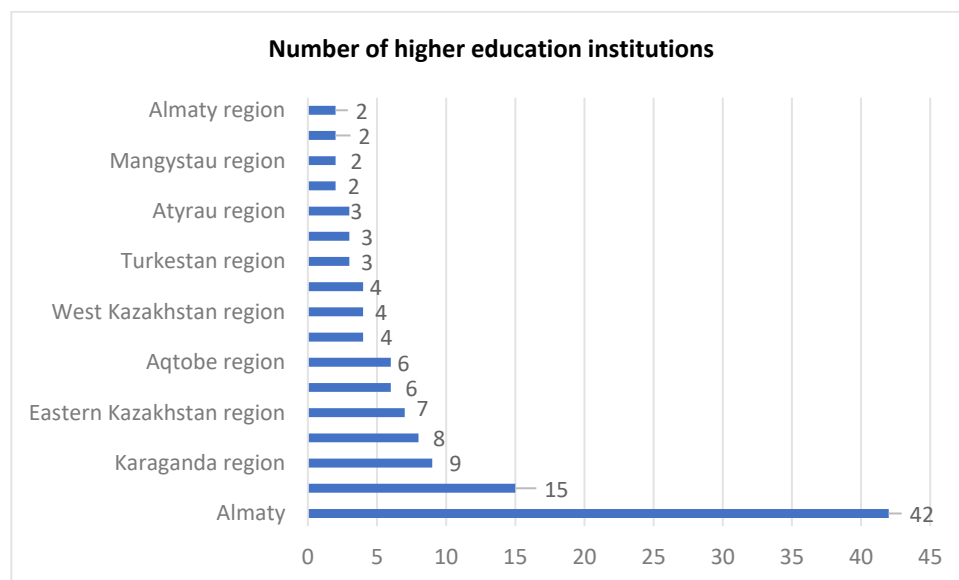

Figure 2. Number of higher education institutions (as of the 2022-2023 academic year)

Source: Bureau of National Statistics of the Republic of Kazakhstan [3]

The analysis of educational migration shows trends of interest and raises a number of obvious but important issues related to graduates' career choices and their decisions to return to their home regions. The main factors influencing graduates' decision to stay in megacities or return home are high wages, economic stability, and family ties.

This paper aims to study the factors influencing the decision-making process of university graduates in Kazakhstan – whether to return to their native regions or stay in large cities with built infrastructure based on the recent data on the regional dynamics of return through the lens of the concepts of "push and pull factors" (1966) and "theory of rational choice" (1766) [4].

Justification: Internal youth migration in Kazakhstan is a relatively underexplored topic in the scientific literature. Studying this phenomenon is essential due to its significant impact on regional development within the country and its potential to inform more effective policies aimed at reducing socio-economic inequalities between urban centers like Almaty and Astana and underdeveloped rural areas. By analyzing the underlying causes and patterns of internal migration, this study enhances our understanding of how regional differences influence migration flows and offers valuable insights for policymakers.

Additionally, the increasing trend of urbanization and the concentration of economic opportunities in large cities necessitate a thorough analysis of internal migration to address the challenges of brain drain in rural areas. The findings of this study are crucial for developing targeted measures that can promote balanced regional growth.

Novelty: This study employs a mixed research approach combining both qualitative and quantitative methods. The integration of statistical data, in-depth interviews, and case studies provides a comprehensive understanding of the factors influencing migration decisions.

The study also highlights the need for multisectoral collaboration to effectively address regional differences.

Literature review

The concept of "Push and Pull factors" was first introduced by Lee (Lee, 1966) and has since been widely used in migration studies (Ryazantsev, 2007) [5]. In the context of Kazakhstan, the dynamics of regional migration was reviewed in the reports of the OECD and the World Bank, which highlighted the impact of regional differences on the structure of internal migration.

For greater clarity and depth of the article, the following section provides specific definitions of key terms and links to existing research:

Key terms:

1. Push Factors: Factors that force people to leave their home regions due to adverse circumstances such as unemployment, low income and poor infrastructure. For example, in the context of migration within the CIS, such factors have been carefully analyzed (Ryazantsev, 2007) [5].

2. Pull factors: Conditions that attract people to new places, such as higher wages, better educational opportunities, and better living conditions. The dynamics of these factors have been well-documented in previous studies (Ryazantsev, 2007) [5].

3. Internal brain drain: migration of qualified specialists and students from less developed regions to large urban centers within the country. This phenomenon weakens the development potential of donor regions and exacerbates urban overpopulation (Ledeneva, 2014) [6].

4. Regional disparities: Differences in economic and social development levels across regions, contribute to migration imbalances. In Kazakhstan, regions like Atyrau exhibit high income levels due to the oil and gas sector, while others struggle with lower economic activity (Temirova & Abdimomynov, 2016) [7].

Intervening obstacles – such as financial difficulties, geographical barriers, or immigration laws – can also influence migration processes. Individual characteristics, including age, gender, and education, further amplify or diminish the impact of push and pull factors. This theory provides a nuanced understanding of the migration decisions of graduates in Kazakhstan, shedding light on the reasons for staying in metropolitan areas or returning to their home regions.

The Rational Choice Theory complements the Push-Pull framework, explaining why graduates from economically advanced western regions of Kazakhstan – characterized by a well-developed energy sector and high salaries – might choose to return home. While Almaty and Astana offer promising career opportunities, the high cost of living, which is 190% and 240% higher than the national average, respectively, poses a significant financial burden for newcomers.

The existence of highly developed cities and metropolises is a natural phenomenon. However, it creates challenges for sustainable regional development. Scholars like David Harvey have

addressed urban concentration issues, arguing that economic structures in capitalist cities exacerbate inequality by concentrating wealth and resources, deepening social divisions and overpopulation [8].

In Kazakhstan, urbanization and overpopulation in megacities have also been the focus of contemporary research. Scholars such as Bekenova and Seithamzina emphasize the need to improve urban infrastructure using modern technologies and create better living and working conditions, which could mitigate brain drain [9].

Barriers to employment for graduates – including the importance of social networks, entrepreneurial skills, and challenges such as lack of experience and limited job opportunities in rural areas – have been widely discussed by Kazakhstani [10]. Additionally, state regulation of educational migration requires further refinement of its legal and policy aspects [11].

Interestingly, the very concept of "educational migration" is interpreted differently by scholars. Ryazantsev (2007) considers educational migration a social type of migration rather than an economic one, as its goal is not to achieve material gain [5]. Rybakovsky (2016) agrees, classifying educational migration as a social type of migration process, alongside religious, marital, and ethnic migration [12]. Ledeneva (2014) views educational migration as a form of intellectual migration, focusing on the issues of adaptation faced by foreign students in the host country [6].

Methodology

Quantitative and qualitative methods are the core of this research which includes an analysis of government migration policy, strategic programs, statistical data, and in-depth interviews with third- and fourth-year students, as well as graduates from various universities in Astana and Almaty.

The analysis is based on two key theoretical foundations: *push-pull theory* and *rational choice theory*. The push-pull theory explains migration by factors that "push" people out of their home regions (for example, unemployment, lack of opportunities, low income), and factors that "pull" them to new places (for example, economic opportunities, access to education, high standard of living). Compelling factors force people to leave their home regions, such as poverty, unemployment, political instability, or environmental problems. On the other hand, the Pull factors of attraction are the conditions that attract migrants to new places, such as economic opportunities, security, and access to education.

Results and discussion

The situation with youth migration within the country is closely linked to the uneven development of regions, which has changed little since the 2000s [13]. Apart from Astana and Almaty, the most competitive regions are Mangystau and Atyrau oblasts, rich in mineral and hydrocarbon reserves and home to major oil-producing companies, which is why per capita incomes there are the highest [7]. Atyrau and Mangystau oblasts stand out for their economic stability, due to a developed oil and gas sector that, according to the Bureau of National

Statistics [14], generates some of the highest wages in the country. These regions provide young specialists with competitive conditions for building professional careers, offering advantages that are not always available in megacities. It is therefore unsurprising that the majority of our respondents, particularly students from this region, firmly decided that they would return home after completing their studies, as the pull factors outweigh the push factors.

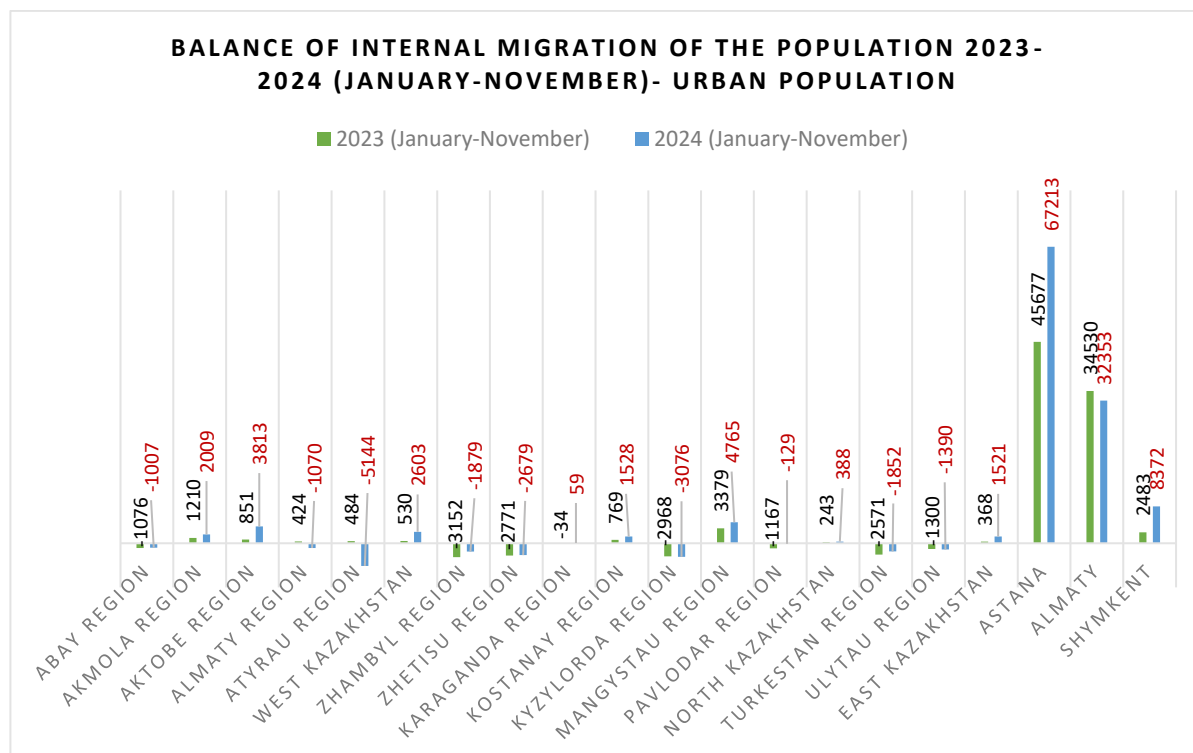

Figure 3. Balance of internal migration of the population 2023-2024 (January-November) – urban population

Note: Compiled by the author based on [15].

However, such a promising picture is not observed across the entire western part of the country. In the Aktoobe and West Kazakhstan regions, a different situation has emerged due to a high percentage of self-employed individuals without sustainable growth in real income, which has led to population outflows [13].

According to the Bureau of National Statistics, the highest urban migration balance is in Akmola, Aktoobe, West Kazakhstan, Mangystau, Astana, Almaty, and Shymkent (Figure 3)

Internal migration in Kazakhstan not only reflects regional disparities but also exacerbates them. Donor regions lose their most talented workforce, leading to economic stagnation, while recipient cities struggle with infrastructure overload and rising inequality. This dynamic is closely tied to the decision-making processes of university graduates, whose choices are often influenced by the interplay of economic opportunities, living conditions, and personal aspirations.

Research Problem Justification and Key Points from the OECD Report

Kazakhstan faces significant regional disparities, which are among the highest in the OECD comparison. These disparities are driven by the concentration of economic activity in resource-rich regions, such as Atyrau and Mangystau, and major urban centers like Almaty and Astana, while other regions struggle with limited economic opportunities and infrastructure deficits. According to the OECD report *"OECD Territorial Reviews: Kazakhstan"* (2017), these imbalances not only hinder the socio-economic development of less developed regions but also exacerbate internal migration trends, leading to the depopulation of rural areas and overpopulation in urban centers.

The report highlights that internal migration in Kazakhstan often leads to the concentration of human capital in a few cities, creating further disparities in access to jobs, education, and healthcare across the country. For example, while Almaty and Astana thrive as economic hubs, rural regions face declining population trends and shortages of skilled labor [1].

It is also important to note that one of the pull factors for migration is the level of wages in the region.

Regionally, the highest average nominal monthly salary in 2023 was recorded in the Atyrau region, amounting to 607,635 tenge, followed by the Mangystau region with 535,156 tenge (Figure 4) [16].

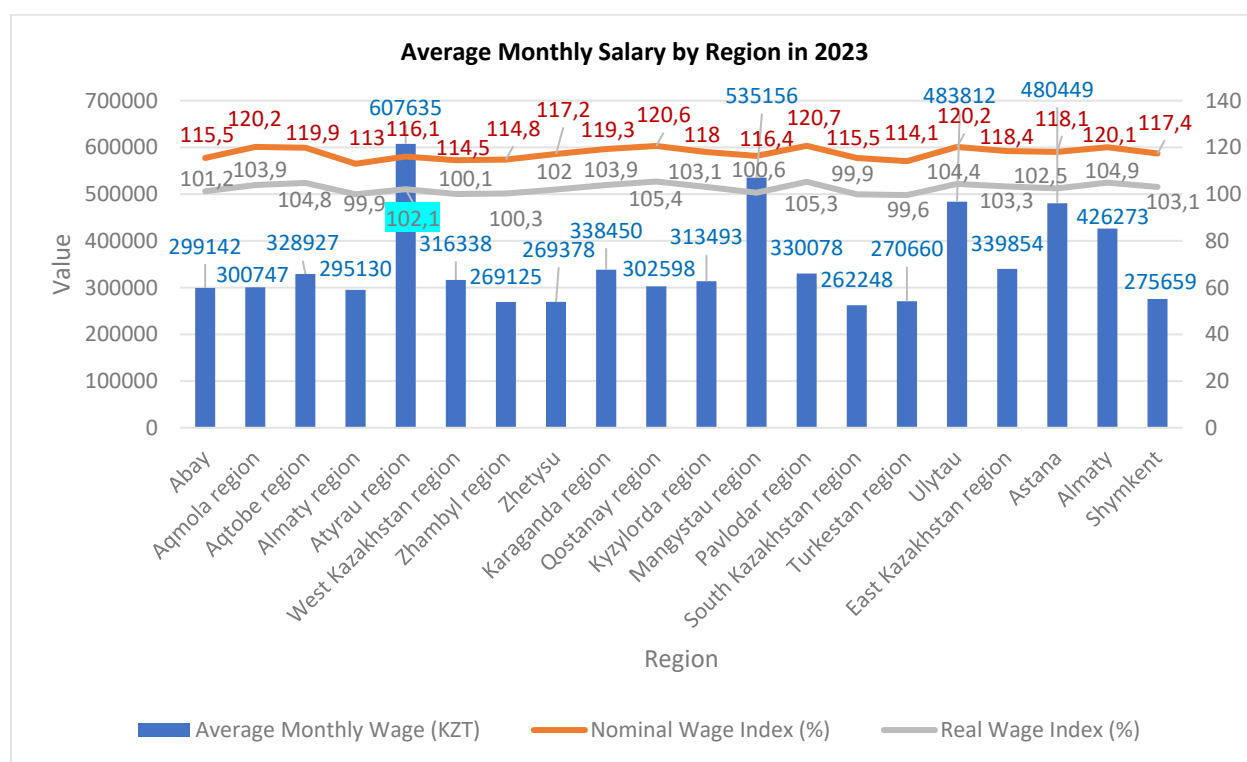

Figure 4. Average monthly salary by region in 2023.

Source: [16]

Regionally, the largest increase in average monthly nominal wages in the first quarter of 2024 compared to the corresponding quarter of 2023 was observed in West Kazakhstan region (18.2%), Almaty city (16.4%) and Aktoobe region (16.1%) (Figure 5). Thus, a steady trend of wage increases is observed in Atyrau, Mangystau and Ulytau regions, as well as in the cities of Almaty and Astana [17].

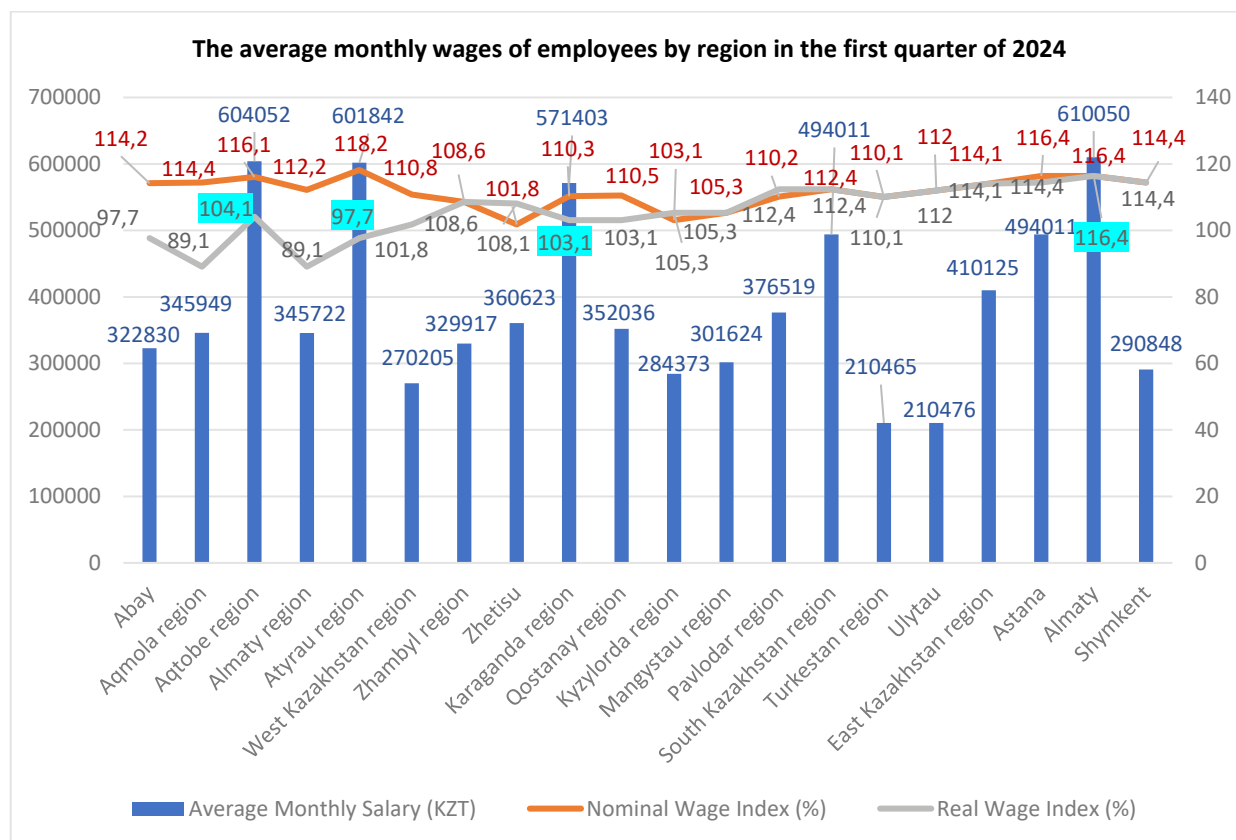

Figure 5. Average monthly wages of employees by region in the first quarter of 2024

Source: [17]

The correlation between competitive wages and the retention of the workforce in the region highlights the need for targeted development strategies, especially in regions with high economic potential. When regional economic policy is aligned with these findings, it becomes obvious that increasing wages and creating attractive employment opportunities in areas rich in natural resources can serve as a powerful tool for stabilizing the local population. Regions with strong economic potential, such as Atyrau and Mangystau, demonstrate that focusing on key industries such as oil and gas not only reduces migration, but also promotes sustainable economic growth. Moreover, replicating such targeted strategies in other regions with untapped potential can help overcome existing imbalances and promote balanced national development.

The situation is somewhat different in the East Kazakhstan and North Kazakhstan regions, where the mining and processing industries, as well as mechanical engineering, light industry

and food production are well developed. Industrial enterprises use local raw materials, as these regions are rich in natural mineral resources. Nevertheless, there is a significant outflow of young people, especially students from border areas who enroll in Russian universities. These educational institutions annually accept about 70,000 Kazakhstani students [18]. According to the National Educational Database (2019), Russian universities compete significantly with Kazakhstani universities in the border regions due to the provision of full scholarships and quality of life. The highest number of applicants comes from Pavlodar, North Kazakhstan, and Kostanay regions.

Figure 6 shows that the number of applicants from these areas has doubled over the past two years and has exceeded 10% in the North Kazakhstan and Kostanay regions. This is a concerning trend, as Kazakhstan's human capital is becoming concentrated outside the country.

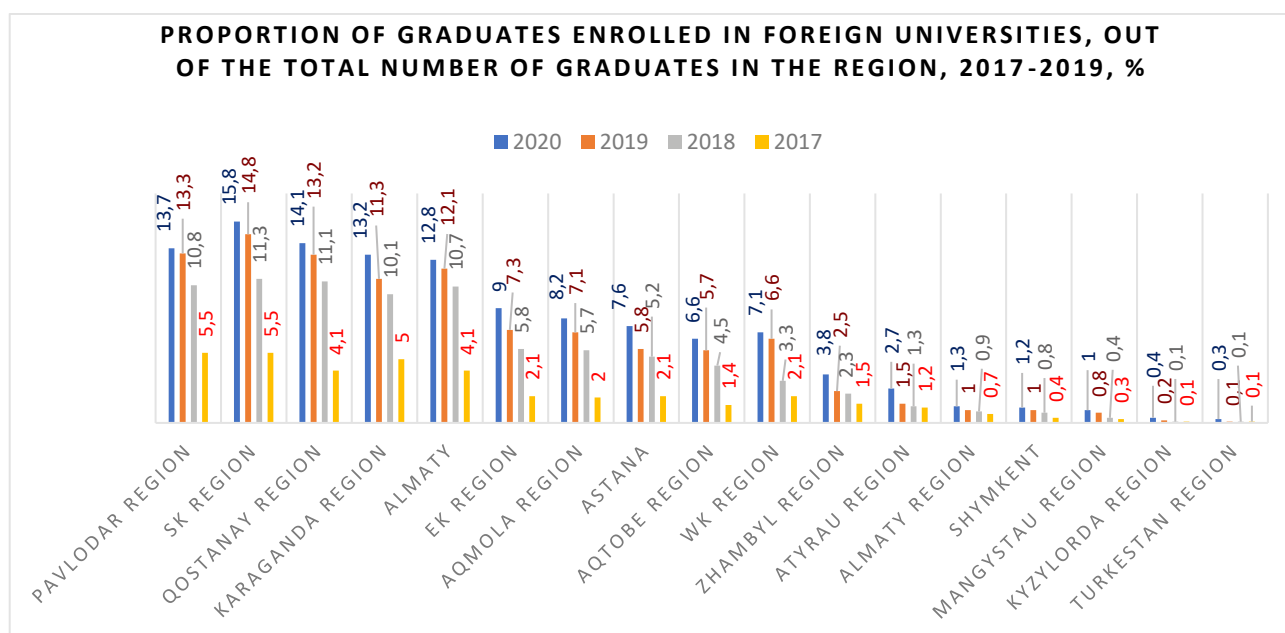

Figure 6. Proportion of graduates enrolled in foreign universities, out of the total number of graduates in the region, 2017-2019, %

Source: [18]

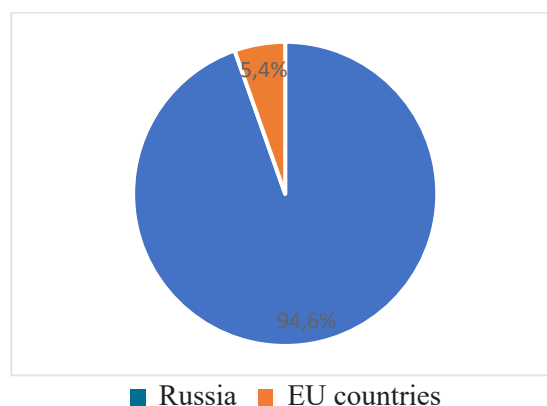

Figure 7. A country for higher education graduates of Kazakhstan schools going abroad, 2020, %

Source: [18]

At the time of the survey, 41.2% of graduates planned to or had already enrolled in foreign universities, despite COVID-19 risks. Of these, 94.6% chose Russian universities, while 5.4% opted for European institutions (Figure 7).

The least competitive regions are the South Kazakhstan, Turkestan, and Zhambyl regions, which are rich in natural resources and have extensive agricultural land. However, the underutilization of large enterprises servicing the agro-industrial complex, self-financing of farms amid frequent irrigation water shortages, and high costs significantly impact the development of these areas. A high percentage of the population here is self-employed, including seasonal workers, whose wages are among the lowest in the country [19], leading to population outflows. Overall, the country has over 2 million self-employed people, 85% of whom earn less than 100,000 tenge per month [13].

Additionally, despite state initiatives to attract human capital to the northern and eastern regions, these southern regions remain overpopulated, where intercommunal conflicts often arise due to everyday challenges [20, 21].

State policy aims to ensure sustainable and balanced development across all regions of the country. Notably, youth are recognized as a critical factor in the state's competitiveness. In this context, the *State Program for Regional Development 2020-2025* [22] outlines strategies and key directions for rural development, including improving living standards and creating jobs to stimulate youth migration to these areas. Efforts are being made to enhance labor mobility from densely populated southern regions to labor-deficient areas under the *Concept for the Development of Rural Areas of the Republic of Kazakhstan 2023-2027* [23]. For example, in 2024, 6,148 people, or 1,769 families, relocated to regions with labor shortages. The main focus of state policy is attracting youth to rural areas, where conditions for growth are claimed to have been created. However, this often does not reflect the actual situation on the ground.

Interestingly, two important documents, the *Concept of State Youth Policy of the Republic of Kazakhstan 2023-2029* [24] and the *Concept for the Development of Local Self-Governance in the Republic of Kazakhstan until 2025* [25], emphasize “creating conditions for the self-realization of youth in rural areas” and advancing local self-governance. These initiatives include measures to improve living standards in rural areas and stimulate economic growth in small towns and rural districts. This encompasses support for education, vocational training, and cultural exchange. Programs are expected to be developed to improve youth employment in rural and small-town areas, which will help reduce pressure on major cities and more evenly distribute labor resources across regions.

The National Project “*Ulttyq Rukhani Zhangyru*” and the Program “*Aul – El Besigi*” include measures to support youth, such as training, employment, and entrepreneurship development programs in rural and small-town areas [26, 27].

Conclusion

Thus, an analysis of educational migration among youth highlights key push and pull factors influencing graduates' decisions to either remain in megacities after completing their studies or return to their hometowns and villages. These findings underscore the importance of

balanced regional development to reduce disparities between "push" and "pull" factors and ensure sustainable growth across all regions of the country by improving living standards and developing high-quality educational infrastructure in the regions.

The issue of disproportionate regional development in Kazakhstan is closely tied to socio-economic challenges that drive internal migration, particularly to major cities such as Astana and Almaty. The concentration of large and prestigious universities in these cities attracts significant numbers of young people from other regions. Exceptions include the Atyrau and Mangystau regions, which serve as positive examples of economic attractiveness and successful youth integration due to their developed oil and gas sectors and high wages. Despite several important state programs on migration and youth policies—such as the Aul – El Besigi and Ulttyq Rukhani Zhangyru programs, which aim to develop small towns and villages, support youth self-realization, and promote employment in the regions—the effectiveness of these programs is limited by insufficient implementation at the local level and persistent socio-economic disparities between the two major cities and the rest of the regions.

The OECD report emphasizes the importance of adopting a territorial approach to regional development, focusing on decentralization and empowering local governments to address their unique challenges.

Investments in infrastructure, education, and healthcare in underdeveloped regions are critical to reducing migration pressures and promoting balanced regional development[1].

Programs like Aul – El Besigi should be expanded to include comprehensive support for human capital development in rural areas.

Acknowledgment

The authors sincerely thank all participants for their indispensable assistance in this research undertaking. The contributions of their participation and insights have significantly influenced the results of this research.

Conflict of interest: The authors declare no conflict of interest.

Author contributions:

Arynova L.K. – Conceptualization, formal analysis, investigation, writing – original draft preparation, writing – review and editing, visualization.

Imyarova Z.S. – Conceptualization, validation, formal analysis investigation, data curation, writing – review and editing, supervision, project administration.

All authors have read and agreed to the published version of the manuscript.

References

1. OECD Publishing. OECD Territorial Reviews: Kazakhstan. [Электронный ресурс]. 2017. URL: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2017/06/oecd-territorial-reviews-kazakhstan_g1g754bd/9789264269439-en.pdf (дата обращения: 05.12.2024).

2. World Bank. More, Better, and Inclusive Jobs in Kazakhstan. [Электронный ресурс]. 2023. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099030724012521561/pdf/P17983812e207b06a188db1b5af589b895f.pdf> (дата обращения: 05.12.2024).
3. Higher Education in the Republic of Kazakhstan, Academic Year 2022–2023. National Statistics Bureau. [Электронный ресурс]. 2023. URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/social-statistics/stat-edu-science-inno/publications/3921/> (дата обращения: 05.12.2024).
4. Lee Everett S. A Theory of Migration // Demography. 1966. Т. 3, № 1. С. 47–57.
5. Рязанцев С. Трудовая миграция в странах СНГ и Балтии: тенденции, последствия, регулирование // Formula prava. 2007. С. 28.
6. Леденёва В. Интеллектуальная миграция: мировые и российские тенденции // Высшее образование в России. 2014. № 2. С. 106–113.
7. Темирова А., Абдимомынов А. Социально-экономическая дифференциация регионов Республики Казахстан // Вестник РУДН. Серия: Экономика. 2016.
8. Harvey D. Social Justice and the City. University of Georgia Press. 1973.
9. Сейтхамзина Г., Бекенова Л. Урбанизация и цели устойчивого развития в постпандемийный период // Reviews of Modern Science. 2023.
10. Nurzhanova G. et al. Demographic and Migration Processes of Labor Potential: A Case Study of the Agricultural Sector of the Republic of Kazakhstan // Entrepreneurship and Sustainability Issues. 2020.
11. Леденёва В. и др. Образовательная политика Казахстана в условиях миграции молодёжи // Высшее образование в России. 2021. Т. 30, № 6. С. 156–168.
12. Рыбаковский Л. Классификация миграции: основания и таксоны // Народонаселение. 2016. Т. 3 (73). С. 4–16.
13. Байгабылов Н., Турез Ш., Кудабеков М. Оценка и мониторинг бедности и уровня жизни в Казахстане // Л.Н. Гумилёв атындағы Еуразия ұлттық университетінің Хабаршысы. 2023. № Педагогика, Психология, Социология № 2. Т. 143.
14. Численность населения приближается к отметке в 20 миллионов. National Statistics Bureau. [Электронный ресурс]. 2023. URL: <https://stat.gov.kz/ru/news/chislennost-naseleniya-priblizhaetsya-k-otmetke-v-20-millionov/> (дата обращения: 05.12.2024).
15. Demographic statistics. Bureau of National Statistics. [Электронный ресурс]. 2023. URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/social-statistics/demography/publications/6353/> (дата обращения: 05.12.2024).
16. Bureau of National Statistics. Основные показатели по труду в Республике Казахстан (2023 г.) [Электронный ресурс]. 2024. URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/labor-and-income/stat-wags/publications/182531/> (дата обращения: 05.12.2024).
17. Bureau of National Statistics. Численность и заработная плата работников в Республике Казахстан (I квартал 2024 г.) [Электронный ресурс]. 2024. URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/labor-and-income/stat-wags/publications/158478/> (дата обращения: 05.12.2024).
18. Ахметжанова А. Отток казахстанских студентов в вузы России: где искать причины? // Soros.kz. [Электронный ресурс]. 2022. URL: https://www.soros.kz/wp-content/uploads/2022/11/АЙДА_АХМЕТЖАНОВА_.pdf (дата обращения: 05.12.2024).
19. Притворова Ж., Кайдарова Т. Парадоксы регионального профиля Казахстана по номинальным и реальным доходам // Вестник Омского университета. Серия «Экономика». 2012. № 2. С. 50–55.

20. Smagulova J., Imyarova Z. Mobile Borders and Chronotope of Homeland // International Journal of the Sociology of Language. 2024. № 288.

21. Imyarova Z., Tutumlu A. Civilian Protective Agency in the Communal Attacks by the External Groups in Kazakhstan // Frontiers in Political Science: Peace and Democracy. 2024. Т. 6.

22. Об утверждении Государственной программы развития регионов на 2020–2025 годы. [Электронный ресурс]. 2022. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900000990> (дата обращения: 05.12.2024).

23. Об утверждении Концепции развития сельских территорий Республики Казахстан на 2023–2027 годы. [Электронный ресурс]. 2023. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000270> (дата обращения: 05.12.2024).

24. Об утверждении Концепции государственной молодежной политики Республики Казахстан на 2023–2029 годы. [Электронный ресурс]. 2023. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000247> (дата обращения: 05.12.2024).

25. Об утверждении Концепции развития местного самоуправления в Республике Казахстан до 2025 года. [Электронный ресурс]. 2021. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000639> (дата обращения: 05.12.2024).

26. Об утверждении национального проекта “Ұлттық рухани жаңғыру”. [Электронный ресурс]. 2023. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000724> (дата обращения: 05.12.2024).

27. О реализации программы «Ауыл – Ел бесігі» [Электронный ресурс]. 2021. URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/pavlodar/press/media/details/10091> (дата обращения: 05.12.2024).

Л.К. Арынова^{*1}, З.С. Имярова²

¹Нархоз Университеті, Алматы, Қазақстан

²Сулейман Демирель Университеті, Алматы, Қазақстан

Түлектердің ұтқырлығы және өңірлерге оралу: Қазақстандағы еңбек көші-қоны үрдістері

Аңдатпа. Мақалада 20-23 жас аралығындағы кейбір түлектердің туған аймақтарына оралу себептері қарастырылады, ал басқалары мансапты дамыту үшін Астана және Алматы сияқты ірі қалаларда қалады. Зерттеу "итеру және тарту факторлары" және "ұтымды таңдау теориялары" тұжырымдамаларына сүйене отырып, ішкі ми ағуының мегаполистер мен аймақтық дамуға әсерін талдайды.

Әдістеме: Сапалық және сандық әдістерді біріктіретін аралас әдістемелік тәсіл қолданылады. Мемлекеттік саясат, нормативтік актілер және стратегиялық даму бағдарламалары талданады, өзекті ресми деректерге статистикалық талдау жүргізіледі. Зерттеу сонымен қатар Астана мен Алматыда студенттер мен түлектермен сұхбаттар мен терең сұхбаттарды пайдаланады.

Зерттеудің өзіндік ерекшелігі / құндылығы: Жұмыс түлектердің оралуының аймақтық динамикасы туралы жаңа деректерді біріктіреді, олардың шешімдеріне экономикалық және экономикалық емес факторлардың әсері туралы жаңа көзқарасты ұсынады. Бұл білім беру көші-қоны мен аймақтық экономикалық даму арасындағы байланысты тереңірек түсінуге мүмкіндік береді.

Нәтижелер: Біздің зерттеуіміз түлектердің тұрғылықты жерін таңдаудағы негізгі фактор экономикалық жағдайлар болып табылатынын көрсетті. Олардың ішінде – жоғары оқу орындарының беделі, білім беру гранттарының қолжетімділігі және мансаптық өсу перспективалары. Зерттеу ішкі көші-қонды және оның әлеуметтік-экономикалық салдарын ғылыми талқылауға ықпал етеді.

Түйінді сөздер: мемлекеттік басқару, білім беру көші-қоны, аймақтық айырмашылықтар, түлектердің ұтқырлығы, аймақтарға оралу, мидың ішкі ағуы, өмір сапасы

Л.К. Арынова*¹, З.С. Имярова²

¹Университет Нархоз, Алматы, Казахстан

²Университет Сулеймана Демиреля, Алматы, Казахстан

Мобильность выпускников и возвращение в регионы: Тенденции трудовой миграции в Казахстане

Аннотация. В статье рассматриваются причины, по которым некоторые выпускники в возрасте 20-23 лет возвращаются в родные регионы, тогда как другие остаются в крупных городах, таких как Астана и Алматы, для развития карьеры. Исследование анализирует влияние внутренней утечки мозгов на мегаполисы и региональное развитие, опираясь на концепции «выталкивающих и притягивающих факторов» и «Теории рационального выбора».

Методология: Применяется смешанный методологический подход, сочетающий качественные и количественные методы. Анализируются государственная политика, нормативные акты и программы стратегического развития, проводится статистический разбор актуальных официальных данных. В исследовании также используются опросы и глубинные интервью со студентами и выпускниками в Астане и Алматы.

Оригинальность / ценность исследования: Работа объединяет новые данные о региональной динамике возвращения выпускников, предлагая свежий взгляд на влияние экономических и неэкономических факторов на их решения. Это позволяет глубже понять взаимосвязь между образовательной миграцией и региональным экономическим развитием.

Результаты: Наше исследование показало, ключевым фактором при выборе места жительства выпускников становятся экономические условия. Среди них – престиж вузов, доступность образовательных грантов и перспективы карьерного роста. Исследование вносит вклад в научное обсуждение внутренней миграции и ее социально-экономических последствий.

Ключевые слова: государственное управление, образовательная миграция, региональные различия, мобильность выпускников, возвращение в регионы, внутренняя утечка мозгов, качество жизни.

References

1. OECD Publishing. OECD Territorial Reviews: Kazakhstan. [Electronic resource]. 2017. Available at: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2017/06/oecd-territorial-reviews-kazakhstan_g1g754bd/9789264269439-en.pdf (accessed: 05.12.2024).

2. World Bank. More, Better, and Inclusive Jobs in Kazakhstan. [Electronic resource]. 2023. Available at: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099030724012521561/pdf/P17983812e207b06a188db1b5af589b895f.pdf> (accessed: 05.12.2024).
3. Higher Education in the Republic of Kazakhstan, Academic Year 2022–2023. National Statistics Bureau. [Electronic resource]. 2023. Available at: [https://stat.gov.kz/...](https://stat.gov.kz/) (accessed: 05.12.2024).
4. Lee Everett S. A Theory of Migration. Demography, 1966, Vol. 3, No. 1, pp. 47–57.
5. Ryazantsev S. Trudovaya migratsiya v stranakh SNG i Baltii: tendentsii, posledstviya, regulirovanie [Labor Migration in the CIS and Baltic Countries: Trends, Consequences, Regulation]. Formula prava, 2007, p. 28. [in Russian]
6. Ledeneva V. Intellekturnaya migratsiya: mirovye i rossiiskie tendentsii [Intellectual Migration: Global and Russian Trends]. Vysshee obrazovanie v Rossii [Higher Education in Russia], 2014, No. 2, pp. 106–113. [in Russian]
7. Temirova A., Abdimomynov A. Sotsial'no-ekonomicheskaya differentsiatsiya regionov Respubliki Kazakhstan [Socio-Economic Differentiation of the Regions of the Republic of Kazakhstan]. Vestnik RUDN. Seriya: Ekonomika [RUDN Journal. Series: Economics], 2016. [in Russian]
8. Harvey D. Social Justice and the City. University of Georgia Press, 1973.
9. Seitkhamzina G., Bekenova L. Urbanizatsiya i tseli ustoichivogo razvitiya v postpandemiinyi period [Urbanization and Sustainable Development Goals in the Post-Pandemic Period]. Reviews of Modern Science, 2023. [in Russian]
10. Nurzhanova G. et al. Demographic and Migration Processes of Labor Potential: A Case Study of the Agricultural Sector of the Republic of Kazakhstan. Entrepreneurship and Sustainability Issues, 2020.
11. Ledeneva V. et al. Obrazovatel'naya politika Kazakhstana v usloviyakh migratsii molodezhi [Educational Policy of Kazakhstan in the Context of Youth Migration]. Vysshee obrazovanie v Rossii [Higher Education in Russia], 2021, Vol. 30, No. 6, pp. 156–168. [in Russian]
12. Rybakovskii L. Klassifikatsiya migratsii: osnovaniya i taksony [Migration Classification: Grounds and Taxons]. Narodonaselenie [Population], 2016, Vol. 3(73), pp. 4–16. [in Russian]
13. Baigabylov N., Turez Sh., Kudabekov M. Otsenka i monitoring bednosti i urovnya zhizni v Kazakhstane [Assessment and Monitoring of Poverty and Living Standards in Kazakhstan]. Vestnik ENU im. L.N. Gumileva. Seriya: Pedagogika, Psikhologiya, Sotsiologiya [Bulletin of ENU named after L.N. Gumilyov. Series: Pedagogy, Psychology, Sociology], 2023, No. 2(143). [in Russian]
14. Chislennost' naseleniya priblizhaetsya k otmetke v 20 millionov [The Population is Approaching 20 Million]. National Statistics Bureau. [Electronic resource]. 2023. Available at: [https://stat.gov.kz/...](https://stat.gov.kz/) (accessed: 05.12.2024). [in Russian]
15. Demographic statistics. Bureau of National Statistics. [Electronic resource]. 2023. Available at: [https://stat.gov.kz/...](https://stat.gov.kz/) (accessed: 05.12.2024).
16. Bureau of National Statistics. Osnovnye pokazateli po trudu v Respublike Kazakhstan (2023 g.) [Key Labor Indicators in the Republic of Kazakhstan (2023)]. [Electronic resource]. 2024. Available at: [https://stat.gov.kz/...](https://stat.gov.kz/) (accessed: 05.12.2024). [in Russian]
17. Bureau of National Statistics. Chislennost' i zarabotnaya plata rabotnikov v Respublike Kazakhstan (I kvartal 2024 g.) [Number and Salaries of Employees in the Republic of Kazakhstan (Q1 2024)]. [Electronic resource]. 2024. Available at: [https://stat.gov.kz/...](https://stat.gov.kz/) (accessed: 05.12.2024). [in Russian]

18. Akhmetzhanova A. Ottok kazakhstanskikh studentov v vuzy Rossii: gde iskat' prichiny? [Outflow of Kazakhstani Students to Russian Universities: Where to Look for the Reasons?]. Soros.kz. [Electronic resource]. 2022. Available at: <https://www.soros.kz/...> (accessed: 05.12.2024). [in Russian]
19. Pritvorova Zh., Kaidarova T. Paradoksy regional'nogo profilya Kazakhstana po nominal'nym i real'nym dokhodam [Paradoxes of the Regional Profile of Kazakhstan by Nominal and Real Incomes]. Vestnik Omskogo Universiteta. Seriya: Ekonomika [Bulletin of Omsk University. Economics Series], 2012, No. 2, pp. 50–55. [in Russian]
20. Smagulova J., Imyarova Z. Mobile Borders and Chronotope of Homeland. International Journal of the Sociology of Language, 2024, No. 288.
21. Imyarova Z., Tutumlu A. Civilian Protective Agency in the Communal Attacks by the External Groups in Kazakhstan. Frontiers in Political Science: Peace and Democracy, 2024, Vol. 6.
22. Ob utverzhdenii Gosudarstvennoi programmy razvitiya regionov na 2020–2025 gody [On Approval of the State Program for Regional Development for 2020–2025]. [Electronic resource]. 2022. Available at: <https://adilet.zan.kz/...> (accessed: 05.12.2024). [in Russian]
23. Ob utverzhdenii Kontseptsii razvitiya sel'skikh territorii RK na 2023–2027 gody [On Approval of the Concept for the Development of Rural Areas of the Republic of Kazakhstan for 2023–2027]. [Electronic resource]. 2023. Available at: <https://adilet.zan.kz/...> (accessed: 05.12.2024). [in Russian]
24. Ob utverzhdenii Kontseptsii gosudarstvennoi molodezhnoi politiki RK na 2023–2029 gody [On Approval of the Concept of State Youth Policy of the Republic of Kazakhstan for 2023–2029]. [Electronic resource]. 2023. Available at: <https://adilet.zan.kz/...> (accessed: 05.12.2024). [in Russian]
25. Ob utverzhdenii Kontseptsii razvitiya mestnogo samoupravleniya v RK do 2025 goda [On Approval of the Concept for the Development of Local Self-Government in Kazakhstan until 2025]. [Electronic resource]. 2021. Available at: <https://adilet.zan.kz/...> (accessed: 05.12.2024). [in Russian]
26. Ob utverzhdenii natsional'nogo proekta "Ulttyk rukhani zhangyru" [On Approval of the National Project "Ulttyk Rukhani Zhangyru"]. [Electronic resource]. 2023. Available at: <https://adilet.zan.kz/...> (accessed: 05.12.2024). [in Russian]
27. O realizatsii programmy "Aūyl – El besigi" [On the Implementation of the "Aūyl – El besigi" Program]. Gov.kz. [Electronic resource]. 2021. Available at: <https://www.gov.kz/...> (accessed: 05.12.2024). [in Russian]

Information about the authors:

Арынова Л.К. – корреспондент авторы, экономика ғылымдарының магистрі, Нархоз университетінің аға оқытушысы, Жандосов көшесі 55, 050035, Алматы, Қазақстан

Имярова З.С. – Қауымдастырылған Профессор - ғалым, жоба жетекшісі, Сүлейман Демирель университеті, Абылай Хан көшесі 1/1, Қаскелен, 040900, Алматы облысы, Қазақстан

Arynova L.K. – corresponding author, Master of Economics, Senior Lecturer, Narxoz University, Jandosova St. 55, 050035, Almaty, Kazakhstan

Imyarova Z.S. – Associate Professor - Researcher, Project Leader, Suleyman Demirel University, Abylai Khan St. 1/1, Kaskelen, 040900, Almaty region, Kazakhstan

Арынова Л.К. – автор - корреспондент, магистр экономических наук, старший преподаватель Университета Нархоз, ул. Жандосова 55, 050035, Алматы, Казахстан

Имярова З.С. – Ассоциированный профессор - исследователь, руководитель проекта, Университет имени Сулеймана Демиреля, ул. Абылай Хана 1/1, Қаскелен, 040900, Алматинская область, Казахстан

Copyright: © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

МРНТИ 06.71.45

<https://doi.org/10.32523/2789-4320-2025-1-101-119>

Научная статья

Автономное управление вузами Казахстана: миф или реальность?

Е.В. Игнатова¹ , С.В. Золотарева*¹ , Г.Ж. Есенова²

¹Торайгыров университет, Павлодар, Казахстан

²«Центр педагогического мастерства» АОО НИШ, Астана, Казахстан

(E-mail: ¹elena_iev@mail.ru, ¹vitalangel@mail.ru, ²pavlodarsemey@mail.ru)

Аннотация. В данной статье авторами исследованы вопросы автономного управления университетами как в международной практике на примере Великобритании и США, так и в казахстанской системе управления вузами. Вместе с тем, главным исследовательским вопросом, поставленный авторами в статье, насколько реально отечественные университеты получили академическую свободу и трансформировали систему управления, обеспечивающую автономию в управленческих, академических и финансовых вопросах. Целью исследования является определение развития автономного управления системы вузами в Казахстане. Исследование основано на анализе реформ, проводимых в Казахстане с целью выявления процессов дерегулирования государственного контроля в управлении университетами. В данной работе исследуются вопросы автономного управления высшими учебными заведениями в Казахстане, анализируются перспективы и вызовы, связанные с переходом к данной модели. Особое внимание уделяется анализу текущей ситуации в казахстанских вузах.

Авторами сформулирован вывод о том, что для Казахстана характерна частично автономная модель управления университетами. Результаты исследования показывают, что государство сохраняет централизованный финансовый контроль, назначение ректора и председателя Совета директоров, организационно-правовой статус университетов утверждается законом. Анализ выявил, что данные механизмы ограничивают автономию университетов, в частности, сужая их возможности в стратегическом управлении, распределении бюджетных средств и кадровой политике. Это приводит к недостаточной гибкости в адаптации к современным образовательным и научным вызовам.

Ключевые слова: университет, институциональная автономия, управление университетами, академическая свобода, самостоятельность, модели управления, финансирование университета.

Received 1.08.2024. Revised 12.03.2025. Accepted 07.02.2025. Available online 31.03.2025

101

¹*автор для корреспонденции

Введение

В последнее десятилетие в мировом образовательном пространстве происходят процессы, ориентированные на изменение роли высшего образования. Все чаще мировое образовательное сообщество делает ставку на университеты, ожидая от них устойчивый рост экономики знаний.

Высшее образование поэтапно преобразуется в элемент рыночных отношений. Это стимулирует его к преобразованию управленческой структуры, направленной на переход к саморегулируемой системе, что неизбежно приводит к изменению отношений с государственными органами в управлении вузами.

Сегодня многие страны продвигают реформы дерегулирования государственного контроля в управлении вузами для перехода к институциональной автономии. Однако единый подход к проведению образовательных реформ не выработан, так как не существует общепринятого определения институциональной автономии. Так, исследователи Ashby E. и Anderson M. утверждают, что уровень университетской автономии зависит от выстроившейся в государстве системы управления, показателей сформированной культуры и развития науки и образования в вузах [1]. Это объясняет разнообразие подходов к изучению университетской автономии.

Переход к расширению автономного управления вузами Республики Казахстан начался в 2018 году. Этому послужило внесение изменений в ряд законодательных актов, в частности, в Закон РК «Об образовании», Трудовой кодекс Республики Казахстан, Закон «О некоммерческих организациях» [2].

Кардинальные изменения в нормативно-правовых актах расширили полномочия вузов в принятии самостоятельных управленческих решений в части порядка приема, перевода и восстановления обучающихся; разработки и утверждения образовательных программ, определения квалификационных требований к преподавателям.

Реформы, направленные на формирование академической свободы университетов, привели к созданию системы независимой аккредитации казахстанских вузов и образовательных программ, в рамках которой аккредитационные агентства пересмотрели процессы проведения аккредитации, что позволило обеспечить независимость внешнего контроля.

Все это позволило Казахстану осуществить переход от жестко контролируемой государством системы к системе, обеспечивающей большую гибкость и автономию. Но к сожалению, проведенный анализ перехода казахстанских университетов к автономному управлению позволил выявить ряд проблем и задач, которые требуют решений. Так, проблема децентрализации управления вузами заключается в том, что университеты не могут быть полностью независимы от государства, так как именно государство определяет политику в сфере высшего образования, разрабатывает правовую базу, обеспечивает контроль за соблюдением законодательных актов. Вместе с тем, расширение автономии вузов создает риски в управлении, так как требует повышения качества управленческого состава университетов и приводит к перестройке внутренней системы. В противном случае в долгосрочной перспективе эффективность

деятельности университетов может снизиться. Перечисленные проблемы сдерживают создание условий для обеспечения баланса между государственным регулированием и автономным управлением вузами.

Целью научного исследования является определение развития автономного управления системы вузами в Казахстане на основе изучения теоретико-методологических аспектов и международного опыта, анализа существующей отечественной системы высшего образования и ее управления.

Задачами исследования являются:

1. определение понятия «автономное управление вузами»;
2. обзор международного опыта управления университетами Великобритании и США;
3. анализ действующей системы управления вузами в РК;
4. выработка предложений по обеспечению баланса между государственным регулированием и автономным управлением вузами.

Литературный обзор

Изучение автономии в управлении университетами имеет многолетнюю историю, к числу которых относят исследования, проводимые в прошлом столетии James, Hetherington [3], Perkins [4].

Анализ литературы показал, что исследователи рассматривают автономное управление вузами с разных аспектов.

Berdahl [5] и McDaniel [6] определяют институциональную автономию как свободу вузов от государственного контроля, полагая, что вузы самостоятельны в решении вопросов, входящих в их компетенции.

Определяя институциональную автономию как ценность, Perkins, Polin, Mahony, Boon, Peterson, Poje и Scarlett считают, что она обеспечивает функционирование университетов [7].

Рассматривая институциональную автономию как свободу академического сообщества, исследователи полагают, что автономия вузов определяется как свобода в принятии управленческих решений всех участников образовательного процесса.

Авторы Cazenave [8], McDaniel [6], Sheehan [9], Jongbloed [10] и другие сторонники подхода к институциональной автономии как финансовой самостоятельности вузов, утверждают, что университеты самостоятельны в осуществлении финансово-хозяйственной деятельности и привлечении финансовых средств без ограничения источников [11].

Наиболее распространенными критериями институциональной автономии в научной среде является пять ключевых свобод, выделенных James, к которым относят отбор студентов и сотрудников, определение содержания учебных программ и приоритетных направлений исследовательской работы, а также распределение финансовых средств [3].

Данный подход нашел отражение в Лиссабонской декларации 2007 года, которая выделяет четыре вида автономии университетов:

- академическая автономия, ориентированная на принятие решений об учебных программах, методах обучения, присуждениях степеней, а также методах исследования;
- финансовая автономия базируется на получении и распределении финансовых средств, принятие решений о стоимости обучения;
- организационная автономия предполагает создание структуры и утверждение должностей;
- кадровая автономия наделена ответственностью за рекрутинг и определение заработной платы.

Следует подчеркнуть, что данные дефиниции рассматривают автономию как самостоятельность вузов определять стратегию развития, осуществлять подбор персонала, а также устанавливать порядок организации учебной, научно-исследовательской, финансовой деятельности.

Иное видение автономии университетов представлено в концепции «Нового общественного управления», разработанной Berdahl, которая определяет институциональную автономию как свободу вузов от государственного контроля, полагая, что вузы самостоятельны в решении вопросов, входящих в их компетенции.

Следовательно, переход к автономии предполагает децентрализацию управления вузами и делегирования им полномочий, что приводит к сокращению государственного контроля над высшей школой и способствует расширению автономии вуза.

С этих позиций, опираясь на определения ученых, можно полагать, что задачей децентрализации управления университетами является «...поставить процесс управления образованием на рациональную основу, позволяющую, с одной стороны, продуктивно разрабатывать и успешно осуществлять единую общегосударственную образовательную стратегию и политику, с другой, – увеличить степень свободы и меру государственной поддержки позитивных инициатив, исходящих от местных органов власти и образовательных учреждений». Это определение охватывает многогранный характер автономии, подчеркивая баланс между государственным управлением и автономным управлением вузами.

Основываясь на вышесказанном, авторы сосредоточили данное исследование на четырех критериях автономного управления университетами: отбор студентов и сотрудников, определение содержания учебных программ и распределение финансовых средств.

Методология

В основу теоретико-методологической базы исследования положены научные труды зарубежных и отечественных ученых. Источниками информации являются официальные материалы Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам РК, постановления и приказы Министерства науки и высшего образования РК и т.д.

Исследовательский вопрос статьи: выявление реального положения внедрения автономного управления вузами в Казахстане.

Гипотеза исследования: действительно ли университеты Казахстана свободны в принятии управленческих решений?

Этапы исследования включают обзор основных теоретических положений по теме исследования, изучение лучших зарубежных практик управления вузами, анализ существующей системы высшего образования в Казахстане, оценка полномочий казахстанских вузов в принятии самостоятельных управленческих решений, обобщение материалов и представление выводов.

В статье использованы методы экономических исследований. Так, в описании теоретических и методических основ управления вузами применены абстрактно-логический, монографический метод, метод анализа и синтеза. Статистико-экономическим и расчетно-конструктивным методами проведены анализ показателей системы высшего образования в Казахстане.

Анализ, проведенный в данной статье, был частично основан на эмпирических данных, полученных из общедоступных официальных документов, таких, как Аналитический обзор, проведенный АО «Информационно-аналитический центр» по данным Ассоциации европейских университетов [12]. В исследовании использовались данные о казахстанском высшем образовании и аналитических отчетах ОЭСР и Всемирного банка [13]. В статье изучены и изложены различные мнения ученых и экспертов по вопросам управления высшим образованием Казахстана.

Результаты и обсуждение

Анализ литературы показывает, что большинство научных исследований отмечают повышение уровня автономии в системе высшего образования развитых стран и акцентируют внимание на особенностях движения университетов к большей подотчетности, а, следовательно, и к усилению требований к руководству университетами [14-15].

Так, проведенный экспертами Всемирного Банка анализ систем управления высшим образованием стран ОЭСР выделил четыре модели управления вузами (таблица 1).

Таблица 1 – Модели управления высшими учебными заведениями

Модель	Государственное регулирование	Финансовая автономия	Правовой статус вуза
а) Государственное администрирование	Ректор и Председатель Совета назначаются Министерством	Программы обучения, кадры утверждаются Министерством	Государственное учреждение
б) Частичная автономия	Ректор и Председатель Совета назначаются вузом, утверждаются Министерством	Централизованный финансовый контроль	Государственное учреждение
в) Частичная независимость	Ректор и Председатель Совета назначаются членами Совета без участия Министерства	Ограниченная финансовая свобода	Некоммерческая организация под контролем Министерства

г) Независимость	Независимый Совет Ректор, Председатель и члены Совета назначаются без участия Министерства	Максимальная финансовая автономия	Некоммерческая организация под контролем Министерства
Примечание*- составлено авторами на основе источников [17-18].			

При этом эксперты уточняют, что сокращение государственного финансирования системы высшего образования приведет к предоставлению университетам большей самостоятельности и обеспечит переход от модели государственного контроля к модели общественного и государственного надзора, что наложит ответственность на руководителей и коллегиальные органы управления.

Используя данный подход нам представляется возможным проанализировать, какой модели управления университетами соответствует система высшего образования Казахстана. При этом исследование сосредоточено на пяти критериях институциональной автономии: отбор студентов и сотрудников, определение содержания учебных программ и распределение финансовых средств.

Яркими примерами децентрализации управления вузами являются университеты Великобритании и США, имеющие опыт автономного управления вузами. Изучение практик этих стран будет представлено в данной статье.

Так, в Великобритании Центральное министерство по образованию делегировало функции управления университетами специализированным агентствам. Департамент образования и профессионального обучения осуществляет стратегическое планирование и общее управление деятельностью системы высшего образования. Региональные Советы по финансированию высшего образования финансируют международные научные исследования. Созданные при региональных Советах Аналитические институты высшей школы выполняют исследования по заказу правительства, Агентство по статистике высшей школы отвечает за сбор статистических данных, а Агентство по обеспечению качества ответственно за сертификацию и оценку. При этом контролирующие функции возложены на Королевскую инспекцию. Однако обозначенные организации не имеют никаких полномочий в отношении вузов, так как являются проводниками политики центральных властей в сотрудничестве с университетами, при этом управление вузами осуществляется коллегиальными советами. Это позволяет вузам в сочетании с регулированием общественных структур быть автономными.

Исходя из этого, авторы полагают, что делегирование полномочий специализированным агентствам в Великобритании не привели к сокращению автономии университетов. Несмотря на то, что проводимые реформы усилили контроль за численностью студентов и распределению их по направлениям подготовки, ужесточили отчетность по расходованию бюджета вузов, формированию направлений научных исследований и содержания обучения, а Королевская инспекция осуществляет прямой контроль деятельности университетов, вузы остаются самоуправляющимися организациями, так как несут ответственность за качество образовательных программ и обеспечивают им автономное управление.

Система высшего образования в США является самой децентрализованной в образовательном пространстве, управление которой осуществляется на основе гибкой координации образовательных сообществ. Этому способствует действующее законодательство, согласно которому государство не имеет возможности определять образовательную политику, устанавливать общенациональную систему образования и учебные программы для вузов. Правительство передало функции управления, контроля и финансирования образования на уровень штатов, при этом правительство штатов ориентируется на аккредитацию университетов по выделению федеральных средств вузам.

Контроль за деятельностью аккредитационных организаций и разработкой стандартов признания осуществляет Департамент образования США [16]. В свою очередь, аккредитационные агентства контролируют соблюдение вузами установленные стандарты в части успеваемости студентов, разработке учебных планов, формировании профессорско-преподавательский состав, реализации финансовых и административных ресурсов, а также функционирование службы поддержки студентов. Такой подход укрепляет уверенность государства, работодателей и общества, что образовательная деятельность университетов соответствует установленным требованиям и открывает возможности доступа к федеральной или государственной финансовой помощи [17].

Анализ систем управления высшим образованием Великобритании и США показал, что несмотря на различия в подходах к управлению, прослеживается сокращение государственного участия в управлении вузами. Делегирование функций управления независимым организациям и тесная взаимодействие университетов с местными органами управления снижает ответственность государства за деятельность вузов, а переход от государственного контроля к общественному налагает ответственность на коллегиальные органы управления, что позволяет вузам свободно принимать управленческие, академические и финансовые решения.

В настоящее время Индекс глобальной конкурентоспособности Всемирного экономического форума определяет Казахстан как государство с переходящей от «ориентированной на эффективность» к «инновационной» экономике. Этот фактор активизировал преобразования системы высшего образования, направленные на создание благоприятных условий для перехода университетов к автономному управлению, которые могли бы гибко реагировать на потребности своих регионов, а также дерегулировать государственный контроль в управлении вузами.

Как отмечалось выше переход к расширению автономного управления вузами Республики Казахстан начался в 2018 году. Для понимания масштаба проводимых реформ важно провести анализ нормативно-правовых актов, позволяющий определить уровень автономии в управлении университетами.

Зарубежная практика показывает, что одним из критериев, характеризующих автономию, является свобода вузов в отборе студентов. Анализ законодательных актов показал, что прием обучающихся в вузы осуществляется на конкурсной основе в соответствии с баллами сертификата, выданного по результатам единого национального тестирования, проводимого Национальным центром тестирования [19]. Кроме того, государство устанавливает для вузов квоту по приему студентов на обучение, по которым может быть осуществлен прием по пяти категориям абитуриентов, к которым относятся инвалиды, дети-сироты и другие, что составляет 34% студенческого контингента вузов [20-21].

В соответствии с приказом Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан вузы самостоятельно определяют количество абитуриентов, принимаемых на обучение на платной основе. Однако устанавливает минимальный пороговый балл по результатам единого национального тестирования не менее 50, а по некоторым образовательным программам 70 баллов [18].

Таким образом, в Казахстане государство регулирует отбор студентов в вузы только для обучения за счет государственного бюджета, в установлении количества студентов на платной основе вузы автономны, но при соблюдении установленных правил приема, определяемых государством.

Академическая свобода предусматривает право каждого казахстанского вуза на разработку собственных образовательных программ. Пересмотр действующего классификатора и приведение его в соответствие с международной классификацией обеспечило объединение специальностей в 10 научных областей и 28 направлений подготовки. Это создало условия университетам внутри каждого направления разрабатывать самые различные образовательные программы, согласно требованиям рынка и желанию работодателей [21].

Согласно представленному анализу Бюро Национальной статистики, видно, что общая численность студентов в 2023-2024 учебном году в вузах составила 592,7 тыс. человек, из них женщины – 53%. В текущем учебном году принято 171,7 тыс. человек, из них женщины – 52,8%.

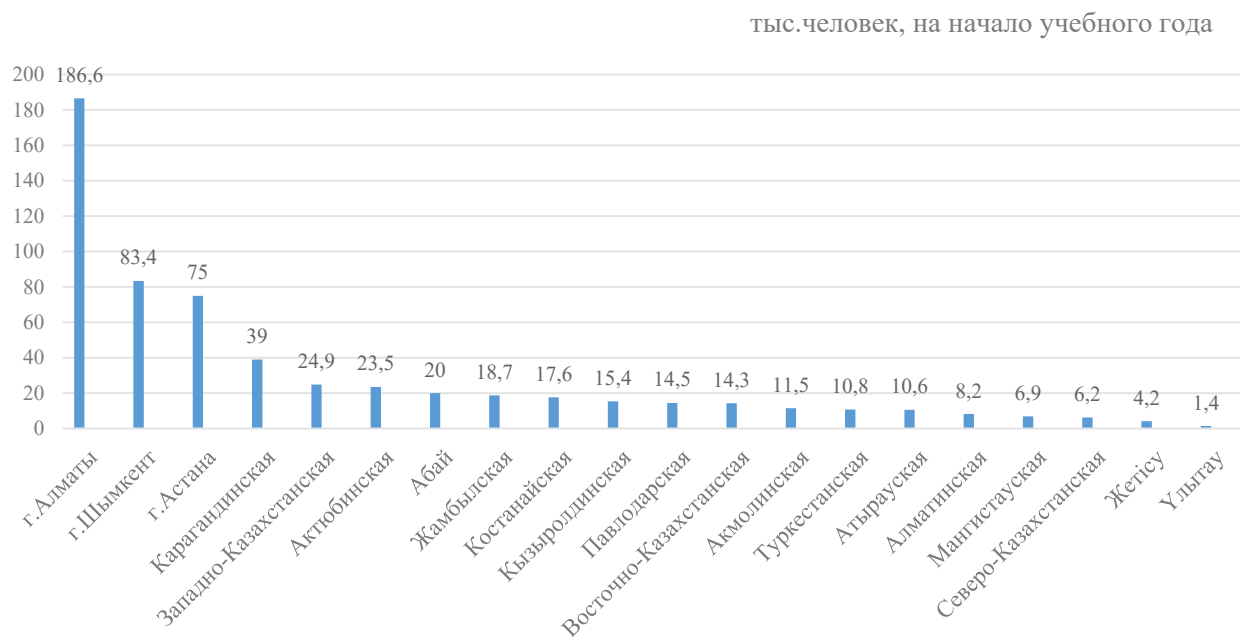

Рисунок 1. Численность студентов по регионам на 2023-2024 гг.

Примечание: составлено на основании данных [21].

Самое большое количество студентов получает высшее образование в городах республиканского значения – Алматы (186,6 тыс.), Шымкент (83,4 тыс.) и Астана (75 тыс.).

Из общей численности студентов 99,6% обучаются по очной и 0,4% – заочной формам обучения.

Кроме того, на начало 2024-2025 учебного года в Республике Казахстан число действующих высших учебных заведений составило 117 организаций.

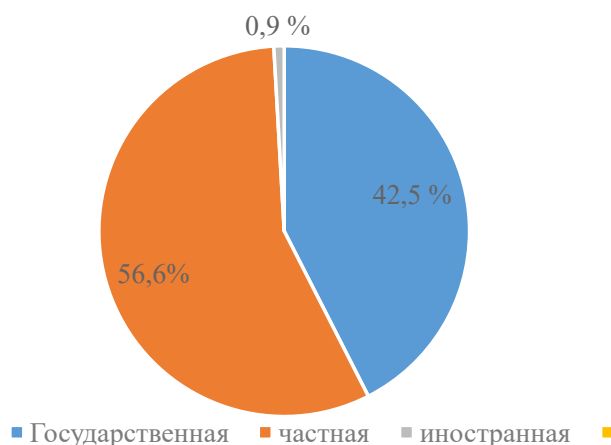

Рисунок 2. Число организаций по видам собственности на 2024-2025 гг.

Примечание: составлено на основании данных [21].

В 2024-2025 гг. число организаций по видам собственности составляет: частная - 56,6%; иностранная - 0,9%; государственная - 42,5% (рисунок 2)

Доля студентов, обучающихся в государственных организациях высшего образования, составила 45,1%, в частных организациях – 54,1%, в иностранных организациях – 0,7%.

По специальностям основная доля студентов обучается педагогическим наукам – 28,1%, инженерной и строительной специальностям – 16,5%, бизнесу, управлению и праву – 14%.

Рисунок 3. Доля студентов по специальностям.

Примечание: составлено на основании данных [21].

На начало 2023-2024 учебного года в Республике Казахстан число действующих высших учебных заведений составило 117 организаций, из них национальных – 11, государственных – 27 (некоммерческие акционерные общества), международных – 2, акционированных – 15, частных – 47, автономных – 1 (Назарбаев Университет), негражданских – 14 [21].

Академическая свобода предусматривает право каждого казахстанского вуза на разработку собственных образовательных программ. Пересмотр действующего классификатора и приведение его в соответствие с международной классификацией обеспечило объединение специальностей в 10 научных областей и 28 направлений подготовки. Это создало условия университетам внутри каждого направления разрабатывать самые различные образовательные программы, согласно требованиям рынка и желанию работодателей [21].

Вместе с тем, несмотря на меры по повышению гибкости в содержании образовательных программ, Казахстан все еще имеет значительное влияние централизованного регулирования. Так, Государственным общеобязательным стандартом высшего и послевузовского образования установлены требования к структуре образовательной программы, при этом перечень обязательных дисциплин составляет 25% от общего объема [20].

На современном этапе в системе высшего образования Казахстана активно осуществляется переход вузов на новую организационно-правовую форму «Некоммерческое акционерное общество» со 100-процентным участием государства. Это позволило расширить полномочия вузов. Так, в компетенцию университетов переданы права по принятию самостоятельных решений, в числе которых прием на работу преподавателей, определение требований проведения конкурса на замещение должностей ППС, правила предоставления академических отпусков, восстановления и перевода студентов и т.д. В соответствии с практикой развитых стран созданы Советы директоров, наделенные полномочиями в принятии управленческих решений, что обеспечивает самостоятельность вузов в решении вопросов, входящих в их компетенции.

Претерпела изменения и организационная структура вузов. Особенно это коснулось административно-управленческого персонала вузов. Прежняя система назначения ректоров осталась в прошлом. Теперь ректоры национальных и государственных вузов назначаются на конкурсной основе. Вместе с тем, большинство основных законов, регулирующих деятельность высших учебных заведений, остались прежними. Одним из наиболее важных из них является положение о том, что ректоры государственных учебных заведений назначаются и отстраняются от должности Президентом Республики Казахстан либо министром.

Международный опыт показывает, что основными источниками финансирования вузов являются государственные средства, финансы от оплаты за обучение студентов, а также благотворительные пожертвования и частные взносы. Анализ показал, что в Казахстане основным источником финансирования университетов является система финансирования за счет государственных грантов, получение которых зависит,

прежде всего, от результатов единого национального тестирования, а также за счет выделенных грантов на проведение научных исследований. Кроме того, вузы имеют возможность получать доход от обучения иностранных студентов. Следует подчеркнуть, что за последнее время отмечается рост расходов на образование в структуре ВВП, так государственные расходы на высшее и послевузовское образование увеличились на 12,1% – с 345,4 млрд в 2022 году до 387,3 млрд тенге в 2023 году. Это обеспечило внутренне освобождение от нормативов распределения финансовых средств, что позволяет университетам экономить и накапливать собственные ресурсы, быть независимыми и стабильными. Наряду с этим, действующая система не в полной мере обеспечивает финансовую автономию вузов. Так, ограниченность государственных ресурсов позволяет меньшинству студентов получить образовательный грант.

Отдельно следует выделить частные вузы казахстанской системы высшего образования. Так, прием абитуриентов осуществляется в соответствии с требованиями, установленными государством. Кроме того, образовательная деятельность регулируется Государственным общеобязательным стандартом и нормативно-правовыми актами, следовательно, в академических вопросах деятельность частных вузов регулируется государством. Вместе с тем, в организационных, финансовых и кадровых вопросах частные вузы не подотчетны Министерству науки и высшего образования, что обеспечивает им более высокий уровень автономии в сравнении с государственными.

Таким образом, анализ нормативно-правовых актов по критериям институциональной автономии: отбор студентов и сотрудников, определение содержания образовательных программ и распределение финансовых средств позволяет выявить полномочия казахстанских вузов в принятии самостоятельных управленческих решений (таблица 2).

Таблица 2 – Полномочия казахстанских вузов в принятии самостоятельных управленческих решений

№	Критерии институциональной автономии	Государство	Университеты	Комментарии авторов
1	Отбор студентов	Регулирует отбор студентов для обучения за счет государственного бюджета	Устанавливают количества студентов для обучения на платной основе, но при соблюдении установленных правил приема, определяемых государством.	На наш взгляд, это позволит вузам гибче подходить к набору студентов, улучшая качество образовательного процесса и обеспечивая удовлетворение потребностей работодателей.

2	Назначение ректора университета и председателя Совета директоров	Назначает и отстраняет ректора от должности. Утверждает Совет директоров.	Осуществляют подбор, прием и увольнение ППС и сотрудников.	Авторы рекомендуют предоставить университетам больше полномочий по выбору ректора, но при условии строгого контроля за прозрачностью и конкурентностью этого процесса. Также должно быть расширено участие университетов в утверждении Совета директоров.
3	Определение содержания образовательных программ	Утверждает Государственный общеобязательный стандарт высшего и послевузовского образования, устанавливает требования к структуре образовательной программы и перечень обязательных дисциплин.	Разрабатывают образовательные программы, содержание которых формируют с учетом требований рынка труда.	Государственные требования по общеобязательным стандартам должны оставаться, однако университетам следует предоставить больше свободы в создании образовательных программ, чтобы они могли оперативно реагировать на изменения рынка труда и потребности студентов. Важно, чтобы образовательные программы разрабатывались с активным участием работодателей, профессиональных ассоциаций и самих студентов.
4	Распределение финансовых средств	Подотчетны Министерству науки и высшего образования РК	Устанавливают заработную плату ППС и сотрудникам.	Увеличение финансовой автономии поможет вузам более эффективно управлять ресурсами, стимулируя инновации и улучшение качества образования. Также необходимо дать университетам возможность привлекать дополнительные источники финансирования, что поможет улучшить качество образовательных услуг.
Примечание* - составлено авторами на основе источников [15-17].				

Проведенный анализ полномочий казахстанских вузов в принятии самостоятельных управленческих решений позволяет авторам полагать, что проведенные реформы дают университетам больше формальной свободы в отношении некоторых функций управления. Опираясь на рассмотренные выше модели управления высшими учебными заведениями можно утверждать, что для Казахстана характерна частично автономная модель управления университетами. Так, назначение ректора и председателя Совета директоров утверждается Министерством, тогда как при независимой модели управления независимый Совет, ректор, председатель и члены Совета назначаются без участия Министерства. Вузы обладают определенной свободой в части формирования кадров и программ обучения, при этом сохраняется централизованный финансовый контроль, а организационно-правовой статус вузов утверждается законом.

Вместе с тем, авторы отмечают, что делегирование полномочий вузам по созданию юридических лиц и назначению внешних членов в управлении, а также руководящего состава позволит самостоятельно принимать решение о продвижении сотрудников, а уровень заработной платы согласовывать с профсоюзами.

Разумеется, Казахстан испытывает трудности в вопросах регулирования баланса автономии и повышения степени подотчетности, однако делегирование полномочий университетам в распределении финансовых средств не уменьшает возможностей государства в поддержании прочной системы высшего образования.

Заключение

По результатам проведенного исследования по вопросу автономного управления вузами в Казахстане и обобщения материалов можно сделать следующие выводы и рекомендации:

1. Университеты обеспечивают академическое управление, а также несут ответственность за исполнение политики в сфере образования. В этом контексте переход казахстанских вузов к автономному управлению соответствует международной практике. Казахстанские вузы автономны в принятии управленческих решений в сочетании с ответственностью перед государством.

В качестве рекомендации авторами предлагается вузам предоставить полное право на разработку новых образовательных программ, исходя из запросов рынка труда Казахстана и с учетом жизненных планов студентов, без привязки к Классификатору специальностей высшего и послевузовского образования 2018 года.

2. Управление системой высшего образования Казахстана неразрывно связана с механизмами государственного регулирования, в том числе финансового регулирования. Так, государственное управление заключается в финансовом контроле, размещении государственного заказа и создании нормативно-правовых актов, регламентирующих деятельность вузов. Анализ показал, что источниками финансирования деятельности зарубежных вузов являются государственные средства и негосударственные средства (оплата за обучение студентов, благотворительные пожертвования и частные взносы). Однако в казахстанском высшем образовании главным источником финансирования являются бюджетные средства за счет государственных грантов. Эта ситуация вызывает определенные риски в части обеспечения финансовой устойчивости и автономии казахстанских вузов.

Авторами статьи предлагается проведение децентрализации государственного финансового регулирования деятельности казахстанских вузов путем активного привлечения грантов со стороны бизнеса и других внебюджетных источников финансирования.

Возможность практического использования полученных результатов исследования заключается в том, что сделанные выводы и предложенные рекомендации могут быть полезными для действующих вузов Казахстана, центральных и местных исполнительных органов в лице Министерства науки и высшего образования РК, акиматов.

Таким образом, основное внимание в этой статье уделено обсуждению гипотезы исследования: реально ли университеты Казахстана свободны в принятии управленческих решений? На основании проведенного исследования следует отметить, что вузы Казахстана имеют частичную автономию и существует государственное присутствие в деятельности вузов, особенно в части финансовых вопросов. Эта тема нуждается в дальнейшем изучении и обсуждении. Для будущих исследований необходимо продолжить выявление рисков, сдерживающих развитие университетов, что позволит выработать необходимые меры как государственной политики, так и стратегических решений в управления университетами.

Источник финансирования, благодарность, конфликт интересов отсутствуют.

Вклад авторов

Все авторы подтверждают соответствие своего авторства критериям и несут ответственность за все аспекты работы. Существенный вклад в ходе подготовки статьи внесли **Е.В. Игнатова** и **С.В. Золотарева**, которые обеспечили сбор, анализ, интерпретацию результатов работы и написание текста. **Есенова Г.Ж.** – интерпретация результатов, сбор и систематизация данных литературы, проведение литературного обзора, формулировка выводов исследования и утверждение окончательного варианта статьи для публикации. Все авторы в равной степени согласны нести ответственность за все аспекты работы, надлежащее изучение и решение вопросов, связанных с достоверностью данных или целостностью всех частей статьи.

Список литературы

1. Ashby E., Anderson M. Universities: British, Indian, African. A study in the Ecology of Higher Education. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1966. p.325
2. «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам расширения академической и управленческой самостоятельности высших учебных заведений». Закон Республики Казахстан от 12 марта 2021 года № 15-VII ЗРК. - [Электронный ресурс]. -- URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1800000171#z81> (дата обращения: 28.11.2023).
3. Hetherington H. University Autonomy in International Association of Universities (ed.) University Autonomy: Its Meaning Today. Paris: International Association of Universities. 1965 год. - [Электронный ресурс]. - URL: <http://eric.ed.gov/?id=ED092027/> (дата обращения 25.07.2024).
4. Perkins J. A. Higher Education: From Autonomy to Systems. – New York: International Council for Educational Development - 1972 – p.286
5. Berdahl R. Academic freedom, autonomy and accountability in British universities // Studies in Higher Education. – 1990. – 15(2). – p. 169-180
6. McDaniel O.C. The paradigms of governance in higher education system // Higher Education Policy. – 1996. – 9(2). – p.137-158
7. Polin R. Freedom of Mind and University Autonomy in J.W. Chapman (ed.) The Western University on Trial. – Berkeley: University of California Press- 1983. p. 420

8. Cazenave P. Financing of Institutions. In Burton R. Clark, Guy R. Neave (ed.). The Encyclopedia of Higher Education : Vol.2 Analytical Perspectives. - New York: - 1992 - Vol.2 - 841-1509 p.
9. Sheehan J. Social Demand Versus Political Economy in Higher Education at the Turn of the Century. Higher Education Financing: Policy Options //Higher Education in Europe. – 1997 – XXII (2). – 123-136 p.
10. Jongbloed B. A closer look at the financial management of the European University. Report on a CRE project sponsored by the European Commission and the Swiss Confederation, 2000. - [Электронный ресурс]. - URL:<https://www.researchgate.net/publication/239810734/> (дата обращения 25.07.2024).
11. Постановление Правительства Республики Казахстан от 28 марта 2023 года № 248 «Концепции развития высшего образования и науки в Республике Казахстан на 2023–2029 годы». - [Электронный ресурс]. - URL: [https://www.Об утверждении Концепции развития высшего образования и науки в Республике Казахстан на 2023–2029 годы - ИПС "Әділет"](https://www.Об утверждении Концепции развития высшего образования и науки в Республике Казахстан на 2023–2029 годы - ИПС \).
12. OECD in Higher education in Kazakhstan (reviews of National Policies for Education). OECD – Paris – 2007-226 p.
13. Christensen T. University governance reforms: Potential problems of more autonomy?// Higher Education. – 2011. – V. 62 - p.503–517.
14. Hung, P. M., Hang, N. T. T., An, N. N., Le Cuong, P. Improving effectiveness of implementing the accountability of public universities in Vietnam //World Journal of Chemical Education – 2018 - № 6(4) - p. 175-179. DOI: <https://doi.org/10.12691/wjce-6-4-3>).
15. Аналитическая записка Всемирного Банка. 2024. - [Электронный ресурс]. - URL:// web. [worldbank.org](https://www.worldbank.org). (дата обращения: 20.12.2024).
16. Коханов, Р. И. Зарубежный опыт взаимодействия государственных и общественных институтов по управлению качеством высшего образования / Р. И. Коханов. — Текст: непосредственный // Молодой ученый. — 2016. — № 20 (124). — С. 520-528. — URL: <https://moluch.ru/archive/124/34214/> (дата обращения: 13.02.2025).
17. Аккредитация: высшие учебные заведения / Департамент образования США //- [Электронный ресурс]. - URL <https://www.ed.gov/accreditation>. 02.04.2023. (дата обращения: 20.12.2024).
18. «Об утверждении Типовых правил приема на обучение в организации образования, реализующие профессиональные учебные программы высшего образования». Приказ Министра образования и науки Республики Казахстан от 31 октября 2018 года № 600. - [Электронный ресурс] – URL:<https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1800000171#z81> (дата обращения: 28.11.2023).
19. «Об утверждении размеров квоты приема при поступлении на учебу в организации образования, реализующие образовательные программы высшего образования». Приказ Министра науки и высшего образования Республики Казахстан от 26 июля 2023 года № 357. Зарегистрирован в Министерстве юстиции Республики Казахстан 28 июля 2023 года № 33174. - [Электронный ресурс] – URL: [https://Об утверждении размеров квоты приема при поступлении на учебу в организации образования, реализующие образовательные программы высшего образования - ИПС "Әділет"](https://Об утверждении размеров квоты приема при поступлении на учебу в организации образования, реализующие образовательные программы высшего образования - ИПС \).
20. «Об утверждении государственных общеобязательных стандартов высшего и послевузовского образования». Приказ Министра науки и высшего образования Республики Казахстан от 20 июля 2022 года № 2. - [Электронный ресурс] – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2200028916> (дата обращения: 28.11.2023).

21. Высшее образование в Республике Казахстан. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. Астана, 2024. - [Электронный ресурс] – URL://https://stat.gov.kz (дата обращения: 28.07.2024).

E.V. Ignatova¹, S.V. Zolotareva^{*1}, G.Zh. Yessenova²

¹*Toraighyrov University, Pavlodar, Kazakhstan*

²*Center of Excellence of the AEO «NIS», Astana, Kazakhstan*

Autonomous management of universities in Kazakhstan: myth or reality?

Abstract. In this article, the authors explore the issues of autonomous university management both in international practice using the example of the United Kingdom and the United States, and in the Kazakh university management system. At the same time, the main research question posed by the authors in the article is to what extent domestic universities have really gained academic freedom and transformed the management system, ensuring autonomy in managerial, academic and financial matters. The purpose of the study is to determine the development of autonomous management of the university system in Kazakhstan. The study is based on an analysis of the reforms carried out in Kazakhstan in order to identify the processes of deregulation of state control in the management of universities. This paper examines the issues of autonomous management of higher education institutions in Kazakhstan, analyzes the prospects and challenges associated with the transition to this model. Special attention is paid to the analysis of the current situation in Kazakhstani universities.

The authors conclude that Kazakhstan is characterized by a partially autonomous university management model. The results of the study show that the state retains centralized financial control, the appointment of the rector and chairman of the Board of Directors, and the organizational and legal status of universities is approved by law. The analysis revealed that these mechanisms limit the autonomy of universities, in particular, by narrowing their capabilities in strategic management, budget allocation and personnel policy. This leads to a lack of flexibility in adapting to modern educational and scientific challenges.

Keywords: university, institutional autonomy, university management, academic freedom, independence, management models, university financing

Е.В. Игнатова¹, С.В. Золотарева^{1*}, Г.Ж. Есенова²

¹*Торайғыров университеті, Павлодар, Қазақстан*

²*«НЗМ» ДББҰ «Педагогикалық шеберлік орталығы», Астана, Қазақстан*

Қазақстанның жоғары оқу орындарын дербес басқару: миф немесе шындық?

Аңнотация. Бұл мақалада авторлар Ұлыбритания мен АҚШ мысалында халықаралық тәжірибеде университеттерді автономды басқару мәселелерін, сондай-ақ қазақстандық жоғары оқу орындарын басқару жүйесінде зерттеді. Сонымен қатар, мақалада авторлар қойған басты

зерттеу мәселесі отандық университеттер академиялық еркіндікке қаншалықты ие болды және басқару, академиялық және қаржылық мәселелерде автономияны қамтамасыз ететін басқару жүйесін өзгертті. Зерттеудің мақсаты Қазақстандағы ЖОО жүйесін автономды басқаруды дамыту болып табылады. Зерттеу университеттерді басқарудағы мемлекеттік бақылауды реттеу процестерін анықтау мақсатында Қазақстанда жүргізіліп жатқан реформаларды талдауға негізделген. Бұл жұмыста Қазақстандағы жоғары оқу орындарын дербес басқару мәселелері зерттеледі, осы модельге көшуге байланысты перспективалар мен сын-қатерлер талданады. Қазақстандық жоғары оқу орындарындағы ағымдағы жағдайды талдауға ерекше көңіл бөлінеді.

Авторлар Қазақстанға университеттерді басқарудың ішінара автономды моделі тән деген тұжырым жасады. Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, мемлекет орталықтандырылған қаржылық бақылауды сақтайды, Ректор мен Директорлар кеңесінің төрағасын тағайындау, университеттердің ұйымдық-құқықтық мәртебесі заңмен бекітіледі. Талдау көрсеткендей, бұл тетіктер университеттердің автономиясын шектейді, атап айтқанда олардың стратегиялық басқару, бюджет қаражатын бөлу және кадр саясатындағы мүмкіндіктерін тарылтады. Бұл қазіргі заманғы білім беру және ғылыми сын-қатерлерге бейімделуде икемділіктің болмауына әкеледі.

Түйінді сөздер: университет, институционалдық автономия, университеттерді басқару, академиялық еркіндік, тәуелсіздік, басқару модельдер, университетті қаржыландыру

References

1. Ashby E., Anderson M. Universities: British, Indian, African. A study in the Ecology of Higher Education. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1966. p. 325
2. «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам расширения академической и управленческой самостоятельности высших учебных заведений». Закон Республики Казахстан от 12 марта 2021 года № 15-VII. - [On Amendments and Supplements to Certain Legislative Acts of the Republic of Kazakhstan on Issues of Expanding the Academic and Managerial Independence of Higher Education Institutions. Law of the Republic of Kazakhstan dated march 12, 2021 No. 15-VII.] Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1800000171#z81> (accessed 28.11.2023). [in Russian].
3. Hetherington H. University Autonomy in International Association of Universities (ed.) University Autonomy: Its Meaning Today. Paris: International Association of Universities. 1965. - [Elektronnyj resurs]. - URL: <http://eric.ed.gov/?id=ED092027/> (data obrashhenija: 25.07.2024).
4. Perkins J. A. Higher Education: From Autonomy to Systems. – New York: International Council for Educational Development - 1972 – p.286
5. Berdahl R. Academic freedom, autonomy and accountability in British universities // Studies in Higher Education. – 1990. – 15(2). – pp. 169-180
6. McDaniel O.C. The paradigms of governance in higher education system // Higher Education Policy. – 1996. – 9(2). – pp.137-158
7. Polin R. Freedom of Mind and University Autonomy in J.W. Chapman (ed.) The Western University on Trial. – Berkeley: University of California Press- 1983. p. 420
8. Cazenave P. Financing of Institutions. In Burton R. Clark, Guy R. Neave (ed.). The Encyclopedia of Higher Education : Vol.2 Analytical Perspectives. - New York: - 1992 - Vol.2 - 841-1509 p.

9. Sheehan J. Social Demand Versus Political Economy in Higher Education at the Turn of the Century. Higher Education Financing: Policy Options // Higher Education in Europe. – 1997 – XXII (2). – 123-136 p.
10. Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated March 28, 2023 No. 248 Concepts for the Development of Higher Education and Science in the Republic of Kazakhstan for 2023–2029 - [Electronic resource]. - URL: <https://www.ips.kz>. On approval of the Concept for the Development of Higher Education and Science in the Republic of Kazakhstan for 2023–2029 - IPS "Adilet" [in Russian]
12. OECD in Higher education in Kazakhstan (reviews of National Policies for Education). OECD – Paris – 2007-226 p.
13. Christensen T. University governance reforms: Potential problems of more autonomy? // Higher Education. – 2011. – V. 62 - p.503–517.
14. Hung, P. M., Hang, N. T. T., An, N. N., Le Cuong, P. Improving effectiveness of implementing the accountability of public universities in Vietnam // World Journal of Chemical Education – 2018 - № 6(4) - p. 175-179. DOI: <https://doi.org/10.12691/wjce-6-4-3>.
15. Analiticheskaja zapiska Vsemirnogo Banka. 2024. [World Bank Policy Brief. 2024.] - [Elektronnyj resurs]. - Available at: URL: <https://web.worldbank.org>. (accessed 20.12.2024). [in Russian]
16. Kokhanov, R. I. Foreign experience of interaction of state and public institutions in quality management of higher education / R. I. Kokhanov. - Text: direct // Young scientist. - 2016. - No. 20 (124). - P. 520-528. - URL: <https://moluch.ru/archive/124/34214/> (date of access: 13.02.2025)
17. Accreditation: Institutions of Higher Education / US Department of Education // URL: <https://www.ed.gov/accreditation>. 02.04.2023 (accessed 20.12.2024).
18. «Ob utverzhdenii Tipovyh pravil priema na obuchenie v organizacii obrazovaniya, realizujushhie professional'nye uchebnye programmy vysshego obrazovaniya». Prikaz Ministra obrazovaniya i nauki Respubliki Kazahstan ot 31 oktjabrja 2018 goda № 600. [On approval of the Model Regulations for admission to studies in educational organization, implementing educational programs of technical and vocational education. Order of the Minister of Education and Science of the Republic of Kazakhstan of October 31, 2018 № 600.] Available at: URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1800000171> (accessed: 28.11.2023) [in Russian]
19. «Ob utverzhdenii razmerov kvoty priema pri postuplenii na uchebu v organizacii obrazovaniya, realizujushhie obrazovatel'nye programmy tehničeskogo i professional'nogo, poslesrednego i vysshego obrazovaniya» Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 26 july 2023 goda № 357. [On approval of the size of the admission quota for admission to study in educational organizations implementing educational programs of technical and vocational, post-secondary and higher education. Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated July 28, 2023 No. 33174] Available at: URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1200000264> (accessed: 28.11.2023) [in Russian]
20. «Ob utverzhdenii gosudarstvennyh obshheobjazatel'nyh standartov vysshego i poslevuzovskogo obrazovaniya». Prikaz Ministra nauki i vysshego obrazovaniya Respubliki Kazahstan ot 20 ijulja 2022 goda № 2. [On approval of state compulsory standards of higher and postgraduate education Order of the Minister of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan dated July 20, 2022 No. 2.] Available at: URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2200028916> (accessed: 28.11.2023) [in Russian]
21. Vysshee obrazovanie v Respublike Kazahstan (2024). High education in Republic of Kazakhstan (2024). Byuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniyu i reformam RK [Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan]. Astana, 2024. - [Elektronnyj resurs]. - URL: <https://stat.gov.kz> (Accessed: Jule 28, 2024).

Сведения об авторах:

Игнатова Е.В. – кандидат экономических наук, ассоциированный профессор кафедры «Экономика», Торайгыров университет, улица Ломова, 64, 140000, г. Павлодар, Казахстан.

Золотарева С.В. – автор для корреспонденции, кандидат экономических наук, ассоциированный профессор (доцент) кафедры «Экономика», Торайгыров университет, улица Ломова, 64, 140000, г. Павлодар, Казахстан.

Есенова Г.Ж. – кандидат экономических наук, ассоциированный профессор «Центр педагогического мастерства» АОО НИШ, улица Хусейн бен Талал, 21/1, 010000, г. Астана, Казахстан.

Игнатова Е.В. – экономика ғылымдарының кандидаты, «Экономика» кафедрасының қауымдастырылған профессоры, Торайгыров университеті, Ломов көшесі, 64, 140000, Павлодар қаласы, Қазақстан.

Золотарева С.В. – хат-хабар авторы, экономика ғылымдарының кандидаты, «Экономика» кафедрасының қауымдастырылған профессоры (доцент), Торайгыров университеті, Ломов көшесі, 64, 140000, Павлодар қаласы, Қазақстан.

Есенова Г.Ж. – экономика ғылымдарының кандидаты, «Педагогикалық шеберлік орталығы» бөлімшесінің қауымдастырылған профессоры, «НЗМ» ДББҰ, Хусейн бен Талал көшесі, 21/1, 010000, Астана қаласы, Қазақстан.

Ignatova E.V. – candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Economics, Toraigyrov University, Lomova Street, 64, 140000, Pavlodar, Kazakhstan.

Zolotareva S.V. – corresponding author, candidate of Economic Sciences, Associate Professor (Associate Professor) of the Department of Economics. Toraigyrov University, Lomova Street, 64, 140000, Pavlodar, Kazakhstan.

Yessenova G.Zh. – candidate of Economic Sciences, Associate Professor "Center of Pedagogical Excellence" AOO NIS, Hussein bin Talal Street, 21/1, 010000, Astana, Kazakhstan

Copyright: © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

МРНТИ 82.13.27

<https://doi.org/10.32523/2789-4320-2025-1-120-139>

Тип статьи: научная статья

Технология блокчейн как инструмент повышения эффективности государственного управления в РК

Ш.О. Оразгалиева^{1*}, С.К. Тажиева¹

¹Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

(E-mail: ¹shynara.oralgalieva@mail.ru, ²samal.tazhyieva@gmail.com)

Аннотация. В последнее время блокчейн-технология представляет значительный интерес на международном уровне. Благодаря своим базовым характеристикам, а именно – неизменяемости данных, прозрачности, открытости и экономической эффективности – государственные органы обострили внимание к данному новшеству. Данное исследование ставит перед собой цель выявить и проанализировать возможности и условия, необходимые для того, чтобы наиболее результативно внедрить технологию блокчейн в систему государственного управления. В данной работе придается большое значение изучению опыта применения технологии блокчейн во всех областях жизнедеятельности государства.

Методология исследования основана на методах анализа и изучения теоретических данных, а также рассмотрении практического опыта зарубежных стран в процессе претворения в жизнь пилотных блокчейн-проектов, как и опыта РК. На процесс развития блокчейна оказывают влияние некоторые факты, с целью выявления данных факторов нами был проведен STEP-анализ.

С целью понимания отношения граждан к применению блокчейн-технологии в государственном управлении РК в рамках исследования был проведен социологический опрос.

Исследование показало следующие результаты: процесс внедрения технологии блокчейн в государственное управление РК череват как определенными перспективами, так и барьерами. На данный момент сфера применения блокчейна еще носит преимущественно фрагментированный и локальный характер, а также имеет некоторые технические сложности в реализации, особенно в контексте системы государственного управления.

Ключевые слова: цифровизация; технологизация; блокчейн; государственное управление; эффективность государственного управления.

Received 31.10.2024. Revised 05.03.2025. Accepted 14.03.2025. Available online 31.03.2025

Введение

В данный момент блокчейн является значимым стратегическим трендом, вызывающим огромный интерес со стороны компаний техногигантов по всему миру, но и пополняет список пяти топовых информационных технологий [1]. Компания Gartner провела исследования, которые показали, что влиянию данных технологий будут подвержены в течение следующих 5-10 лет все субъекты современных правоотношений [2].

В последние годы к технологии блокчейн обращено особое внимание со стороны государств и организаций по всему миру. Ее способность по обеспечению прозрачности, безопасности и децентрализованного управления данными вызывает интерес к возможностям ее применения в государственном управлении. Государственные органы стремятся повысить эффективность и доверие со стороны граждан, улучшить управление публичными данными, снизить уровень коррупции и упростить бюрократические процедуры. Возможность блокчейна создавать неизменяемые записи и предотвращать манипуляции открывает перспективы, решающие данные задачи.

Республикой Казахстан, активно продвигающей цифровизацию государственных услуг в рамках стратегии “Цифровой Казахстан”, также исследуются возможности по внедрению блокчейна с целью трансформировать административные процессы. В последние годы государством инициировано несколько пилотных проектов по внедрению блокчейна в области земельного кадастра, регистрации собственности и учета лицензий. Однако для того, чтобы данная технология начала масштабно применяться в государственном управлении, требуется глубокая оценка ее преимуществ, рисков, а также особенностей интегрирования в существующие государственные системы и законодательство РК.

Учитывая уникальные вызовы, с которыми сталкивается РК, такие, как необходимость в повышении доверия к государственным структурам, обеспечение надежной защиты данных и преодоление барьеров в доступе к технологиям, изучение опыта по внедрению блокчейн-технологий в казахстанскую систему государственного управления становится особенно актуальным. Настоящая статья ставит перед собой задачу рассмотреть и проанализировать международный опыт применения блокчейн-технологий в государственном управлении, а также направлена на оценку потенциальных возможностей и препятствий для успешной интеграции блокчейна в государственные процессы РК.

Литературный обзор

История создания блокчейна начинается с идеи о создании децентрализованной и безопасной системы, которая позволит вести учет данных без участия центральных регуляторов. Первые упоминания о концепции децентрализованных цепочек данных начали появляться еще в 1991 году, когда учеными Стюартом Хабером и Скоттом Сторнеттом был предложен метод создания неизменяемых записей, защищенных с помощью криптографических хеш-функций. Их работа послужила основой для дальнейшего развития технологий, которые позволили защитить информацию от подделок и несанкционированных изменений [3].

Судьбоносным в истории развития блокчейна стал 2008 год, когда неким Сатоши Накамото был опубликован документ, получивший известность как “белая книга” (“Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System”), в котором были изложены принципы функционирования одноименной криптовалюты и предложена уникальная технология распределенного реестра. Накамото описал систему, объединяющую транзакции в блоки и в которой проводится проверка узлами сети, а затем сливаются в единую непрерывную цепочку – блокчейн. Новаторство идеи заключалось в децентрализации, которая позволяла проводить транзакции без необходимости доверять и обращаться к посредникам, например, банкам. Вместо этого валидация транзакций достигалась через консенсус участников сети, и каждый блок становился элементом неизменяемой цепочки [1].

Блокчейн, возникнув как система учета для криптовалюты биткойн, стал началом новой эпохи в разработке децентрализованных решений. В течение последующего десятилетия блокчейн-технология получила быстрое развитие и начала применяться не только в сфере криптовалют, но и в более широких областях, таких, как государственное управление, финансы, логистика и здравоохранение. В 2015 году Виталиком Бутериным и Г. Вудом была представлена платформа Ethereum, предложившая более широкие возможности для разработки децентрализованных приложений (dApps) и смарт-контрактов – автоматизированных цифровых договоров, исполняемых при соблюдении заданных условий. Ethereum – первая блокчейн-платформа, поддерживающая создание различных децентрализованных сервисов на своей основе, что стало открытием новых перспектив для инноваций в самых разных сферах [4, 5].

На сегодняшний день блокчейн продолжает развиваться, даря вдохновение исследователям, правительственным и частным организациям в изучении и применении технологии для создания более прозрачных и устойчивых систем.

В современной зарубежной литературе по внедрению блокчейна в государственное управление активно обсуждаются потенциал и вызовы этой технологии в процессе улучшения государственных процессов. Основные темы исследований можно подразделить на следующие:

Ведущими исследователями отмечается факт того, что благодаря блокчейну можно значительно повысить прозрачность и доверие народа к государственным институтам. Данные работы рассматривают использование блокчейна для того, чтобы создать неизменяемые записи, благодаря которым любые изменения в данных или документах становятся открытыми для всех участников процесса. Например, в работах Д. Бавекара и Р. Кангана (2020) показано, что блокчейн-системами повышается доверие к государственным органам и уменьшаются возможности для коррупционных действий и махинаций [6].

Следующими исследованиями демонстрируются возможности блокчейна в упрощении бюрократических моментов и уменьшении временных затрат на администрирование. Например, исследованиями в области земельных отношений и регистрации недвижимости демонстрируется ускорение и упрощение процессов передачи прав собственности при применении блокчейна, что является особо актуальным вопросом

для развивающихся стран. Л. Зурбок и К. Тан (2021) обсуждают в своих исследованиях проекты в Эстонии и Грузии, где произошла интеграция блокчейна при создании земельных реестров, значительно сокращая время проведения сделок [7].

Наиболее обсуждаемый из аспектов - безопасность блокчейна и его способность защиты данных граждан. Современными экспертами в своих работах акцентируется внимание на том, что за счет децентрализованной структуры блокчейн может обеспечивать более высокий уровень защиты данных. Например, исследования Б. Чоу и М. Пуршоттама (2022) показывают эффективность блокчейна при защите конфиденциальных данных населения, которые хранятся в государственных базах данных, что является особенно важным в эпоху цифровой трансформации [8].

Многими работами было исследовано внедрение блокчейна для цифровой идентификации. Примеры таких решений приведены в статьях о введении цифрового паспорта в Нидерландах и Швейцарских системах электронной идентификации. Исследования показывают, что на основе блокчейна создается децентрализованная система идентификации, где каждый гражданин контролирует свои личные данные, во избежание рисков несанкционированного доступа [9].

Наряду с преимуществами и положительными сторонами, зарубежными исследованиями обращается внимание на ограничения и сложности, которыми сопровождается внедрение блокчейна. К основным проблемам можно отнести высокие затраты на создание инфраструктуры, отсутствие нормативной базы и сложность процесса интеграции с существующими государственными системами. В обзоре Х. Ли и С. Питерсона (2023) указывается на недостаток квалифицированных специалистов, которые готовы работать с блокчейн-технологиями в государственном секторе, что также является существенным барьером для внедрения данной технологии [10].

Часть исследований посвящена опыту развитых стран, как Эстония, ОАЭ, Сингапур и Швейцария, которыми активно внедряются технологии блокчейн в государственных структурах. В этих странах технология нашла применение в управлении цифровыми реестрами, осуществлении контроля над налогами, голосовании и системах идентификации. Статьи П. Ратманна (2024) и Э. Юхана (2023) подчеркивают, что успех проектов зависит от скоординированной государственной политики, а также от тесного взаимодействия государственного и частного сектора [11].

Современные исследования показывают, что значительный потенциал блокчейна заключается в трансформации государственных услуг. Тем не менее, несмотря на ряд преимуществ, для внедрения блокчейн технологии требуется комплексный подход, учитывающий технологические и регуляторные аспекты, а также культурные и экономические особенности страны.

Методология

В основе методологии исследования лежит комплексный подход, включающий методы анализа теоретических данных, изучения международного опыта реализации блокчейн-проектов в сфере государственного управления, а также эмпирические методы по сбору и анализу данных.

Исследовательский вопрос в данной работе поставлен следующим образом: Каким образом использование блокчейн-технологий может влиять на повышение эффективности государственного управления в Республике Казахстан, и с какими барьерами и препятствиями может столкнуться государство в процессе их внедрения?

В качестве гипотезы нами выдвигается предположение о том,

что внедрение технологии блокчейн в государственное управление РК повысит эффективность государственных процессов за счет того, что будет достигнута прозрачность, снизятся бюрократические издержки и повысится доверие граждан, однако рядом институциональных, технологических и социальных барьеров данный процесс может быть существенно замедлен.

Что касается методов исследования, то, во-первых, были проведены анализ и изучение теоретических данных, которые включают обзор научных публикаций, отчеты международных организаций и государственные программы по цифровизации, а также анализ нормативно-правовой базы РК и зарубежных стран в области использования блокчейн-технологий.

Во-вторых, был проведен STEP-анализ для того, чтобы выявить факторы, влияющие на развитие и внедрение блокчейн-технологий в сферу государственного управления РК. Благодаря методу STEP-анализа проводится оценка влияния социальных (S), технологических (T), экономических (E) и политических (P) факторов на вышеуказанные процессы.

Изучение зарубежного опыта на примерах внедрения блокчейн-технологий в государственном управлении таких стран, как Южная Корея, Китай, ОАЭ и Великобритания, позволило выявить лучшие практики и потенциальные риски.

Цель *социологического опроса* заключалась в том, чтобы изучить отношение граждан к применению блокчейн-технологии в государственном управлении РК. В опросе участвовало 1500 респондентов из различных регионов страны. Анкетирование включало вопросы про осведомленность населения о блокчейн, уровень доверия к данной технологии, ожидания от внедрения, потенциальные проблемы и готовность использования блокчейна.

С помощью *сравнительного анализа* были сопоставлены текущие процессы государственного управления в РК и возможные улучшения при внедрении блокчейн-технологии. Основой для анализа послужили зарубежные примеры, а также существующие пилотные проекты в РК.

Благодаря такому подходу возможно не только выявление перспектив применения блокчейн-технологии, но и определение ключевых барьеров, требующих внимания при разработке стратегии по дальнейшей цифровизации государственного управления в РК.

Результаты и обсуждение

В процессе государственного управления правительства стран стремятся удовлетворять запросы именно молодого поколения путем обеспечения новых форм взаимодействия между субъектами государственных отношений, иными словами

цифровых взаимоотношений. Данная современная тенденция активно трансформирует государственный управленческий аппарат.

Ниже проанализирован передовой мировой опыт различных стран, а именно их наиболее значимые и уже реализованные проекты по внедрению технологии блокчейн в систему государственного управления.

Различные страны мира активно внедряют блокчейн-технологии в государственные и бизнес-процессы, тем самым повышая прозрачность, безопасность и эффективность.

В Австрии компания Neoscapita при поддержке властей стала разработчиком платформы, которой создаются различные государственные реестры [12].

Грузией технология блокчейн была также задействована для того, чтобы создать реестр земельных участков в рамках сотрудничества компании BitFury и Министерства юстиции [13]. Китай, в свою очередь, применяет технологию блокчейн при разработке пилотных проектов в области государственного управления, в том числе реестр по рейтингу доверия граждан и компаний, разработанный при поддержке компаний Tencent и Alibaba [14].

Южной Кореей разработано мобильное приложение, подтверждающее вакцинацию от коронавируса, основанное на технологии блокчейн [15], а в ОАЭ весь государственный документооборот переведен на блокчейн-платформу [16].

Правительство Украины внедряет технологию блокчейн в систему государственных закупок, например, платформа Open Market, созданная для борьбы с коррупцией [17]. В Великобритании блокчейн используют для осуществления контроля над поставками и хранением вакцин против коронавируса, что подтверждает возможность использования блокчейна в сфере медицинской логистики и управления цепями поставок [18].

Этот международный опыт является демонстрацией потенциала технологии блокчейн в качестве инструмента, который может улучшить государственные услуги, оптимизировать бизнес-процессы и обеспечить большую прозрачность в сферах значимых для общества.

Блокчейн все больше применяется в государственном управлении, в здравоохранении и образовании, благодаря технологии оптимизируются сфера управления данными и взаимодействия между организациями. А прозрачность избирательного процесса и высокий уровень доверия граждан в процессе электронного голосования также может обеспечить технология блокчейн.

Что касается внедрения блокчейна во внутренние процессы государственного управления, его используют при создании надежной системы электронного документооборота и чтобы повысить эффективность административного производства и учета статистической информации.

Внедрение блокчейн-технологий в РК

2020 год стал началом реализации проектов, основанных на технологии блокчейн в РК, а именно:

«НДС Blockchain» – система обеспечения прозрачности налоговых процессов и снижения рисков уклонения от налогов.

Invest Online – приложение, разработчиком которого является Национальный банк РК, в котором граждане самостоятельно занимаются инвестициями в режиме онлайн.

Единый реестр оформления правоохранительными органами административных дел.

Государственной корпорацией «Правительство для граждан» при сотрудничестве с цифровыми партнёрами был представлен блокчейн-проект, позволяющий жителям РК проводить сделки с недвижимостью в режиме онлайн, без необходимости обращаться в ЦОН или к нотариусу.

Технологией блокчейн обеспечивается безопасная инфраструктура для всех сторон сделки. Основное преимущество данного проекта заключается в сокращении времени на заключение договора до 8 часов, а время регистрации – 10 минут. Более того, стоимость процесса намного дешевле услуг нотариуса.

Все данные об участниках сделки и объектах недвижимости проходят проверку в Государственной базе данных «Регистр недвижимости». Прозрачность и безопасность процедуры обеспечивается подписанием договора купли-продажи электронной цифровой подписью [19].

Внедрение биометрической проверки с фото- и видеофиксацией обеспечило процессу еще большую безопасность, позволив органам регистрации удостовериться в добровольном волеизъявлении сторон, исключив необходимость участия в сделке нотариуса. После того, как сделка подписана, новый владелец получает зарегистрированные в государственной базе данных права на недвижимость.

Выбор был остановлен на технологии блокчейн за её преимущества, такие, как прозрачность, децентрализация и надёжность. В данный момент реализация проекта осуществлена на пилотной основе только с одним из банков второго уровня, однако переговоры с другими коммерческими банками активно ведутся с целью расширить использование данной технологии. В процессе применения блокчейн-технологии обеспечивается безопасность сделки и упрощается процесс выдачи кредитов под залог недвижимости, снижаются издержки и сроки оформления.

На данный момент блокчейн-технологии в РК находятся на зачаточной стадии, в связи с этим считаем необходимым провести STEP-анализ, рассматривающий влияние социальных, технологических, экономических и политических факторов внедрения технологии блокчейн – эффективный инструмент для того, чтобы проанализировать применение блокчейн-технологий в государственном управлении Республики Казахстан. (Таблица 1).

Таблица 1. STEP-анализ применения блокчейн-технологий в государственном управлении Республики Казахстан

Social factors / Социальные факторы	
Прозрачность и доверие граждан	Благодаря блокчейну можно добиться значительного повышения уровня доверия населения к государственным органам, обеспечив при этом прозрачность проводимых операций, включая сферу государственных закупок, налогового учета и регистрации прав собственности [20].

Цифровая грамотность	Внедрение блокчейн-технологий в государственные процессы управления может быть замедлено из-за низкого уровня цифровой грамотности части населения. Необходима разработка новых образовательных программ, чтобы повысить уровень осведомленности и понимания гражданами новых технологий [21].
Социальное неравенство	При использовании блокчейн-технологии может усилиться разрыв между группами населения: одним будут доступны цифровые технологии, а другие останутся за их пределами [22].
СМИ	Своевременное распространение информации в СМИ о применении блокчейн-технологий при решении актуальных задач, например, в борьбе с COVID-19, может заставить общество положительно относиться к технологии, что упростит её продвижение в дальнейшем [20].
Technological factors / Технологические факторы	
Безопасность и защита данных	Технологией блокчейн обеспечивается высокая степень безопасности за счет того, что обеспечивается децентрализованная система хранения данных и криптографической защиты. Этим самым снижаются риски взлома и утечки данных, что является особенно важным фактором в государственном управлении [22].
Инфраструктурные ограничения	В процессе внедрения блокчейн-технологий требуется развитая цифровая инфраструктура и высокая пропускная способность сетей, что может быть проблематичным в некоторых регионах РК [23].
Интеграция с существующими системами	Необходима интеграция технологии блокчейн с уже существующими на данный момент государственными информационными системами, для чего требуются значительные ресурсы и время [23].
Подготовка кадров	Развитие новых бизнес-форматов, дата-центров и образовательных центров по подготовке специалистов в сфере блокчейна - основа для дальнейшего технологического развития страны [21].
Укрепление управленческого потенциала	Государственными инициативами по внедрению блокчейна, несмотря на сопротивление, обеспечится деловая активность и привлекутся новые кадры в инновационные проекты, тем самым укрепив управленческий потенциал РК [24].
Economic factors / Экономические факторы	
Экономическая эффективность	Использование блокчейна может существенно снизить операционные затраты за счет того, что многие процессы, такие, как налоговая отчетность, госзакупки и документооборот автоматизированы и упрощены [25].
Инвестиции в инновации	Тот факт, что на этапах разработки и тестирования, а также на этапах внедрения в государственные структуры блокчейн-технологий, требует больших инвестиций может стать барьером для более быстрого распространения технологии [25].
Потенциальные риски	В случае недостаточного финансирования и экономического обоснования из-за высокой стоимости на внедрение и поддержание блокчейн-систем могут быть задержки или случиться отказ от реализации проекта [24].

Political factors / Политические факторы	
Поддержка на государственном уровне	Для успешного внедрения блокчейн-технологий требуется твердая политическая воля и поддержка со стороны правительства РК. Приняв законодательство, регулирующее использование блокчейна, правительство РК сделало позитивный шаг в этом направлении [26].
Регулирование и стандарты	Важной задачей является обеспечение разработки и принятия нормативно-правовых актов, регулирующих использование блокчейна, включая смарт-контракты и защиту персональных данных. Отсутствие четких правовых норм может мешать внедрению технологии [25].
Международное сотрудничество	Казахстан, интегрируясь в блокчейн-сообщества международного уровня и участвуя в международных проектах, может извлечь выгоду для государства, способствуя распространению передовых технологий и опыта [26].

Примечание: составлено на основании данных [20 - 26].

Таким образом, СТЕР-анализ показывает значительный потенциал технологии блокчейн в государственном управлении РК, повышая прозрачность, безопасность и эффективность государственных процессов. Однако успешное внедрение требует решения вопросов с цифровой грамотностью населения, инфраструктурными ограничениями, регулированием и финансированием проектов.

Отношение граждан к применению блокчейн-технологии в РК

Результаты опроса, проведенного среди населения РК по вопросу внедрения современных технологий в государственное управление показали интересные тенденции и отношение граждан к цифровым инновациям в государственном секторе. В опросе приняли участие 1500 человек из разных регионов страны.

Основные вопросы опроса:

Вопрос 1. *Осведомленность о технологии блокчейн*: Знаете ли вы, что такое блокчейн и каковы его возможности в государственном управлении?

Вопрос 2. *Доверие к внедрению блокчейна в госуслуги*: Доверяете ли вы использованию блокчейна в целях обеспечения безопасности данных в сфере государственных услуг?

Вопрос 3. *Ожидания*: Каковы ваши ожидания от использования блокчейна в государственном управлении (упрощение процессов, снижение коррупции, улучшение безопасности данных и т.д.)?

Вопрос 4. *Потенциальные проблемы*: Какие проблемы могут возникнуть в использовании блокчейн-технологий в государственном управлении (недостаток специалистов, высокие затраты на внедрение, сложности в обучении персонала и т.д.)?

Вопрос 5. *Готовность пользоваться новыми услугами*: Готовы ли вы пользоваться услугами на основе блокчейна в случае их доступности? Результаты опроса отражены на Рисунке 1.

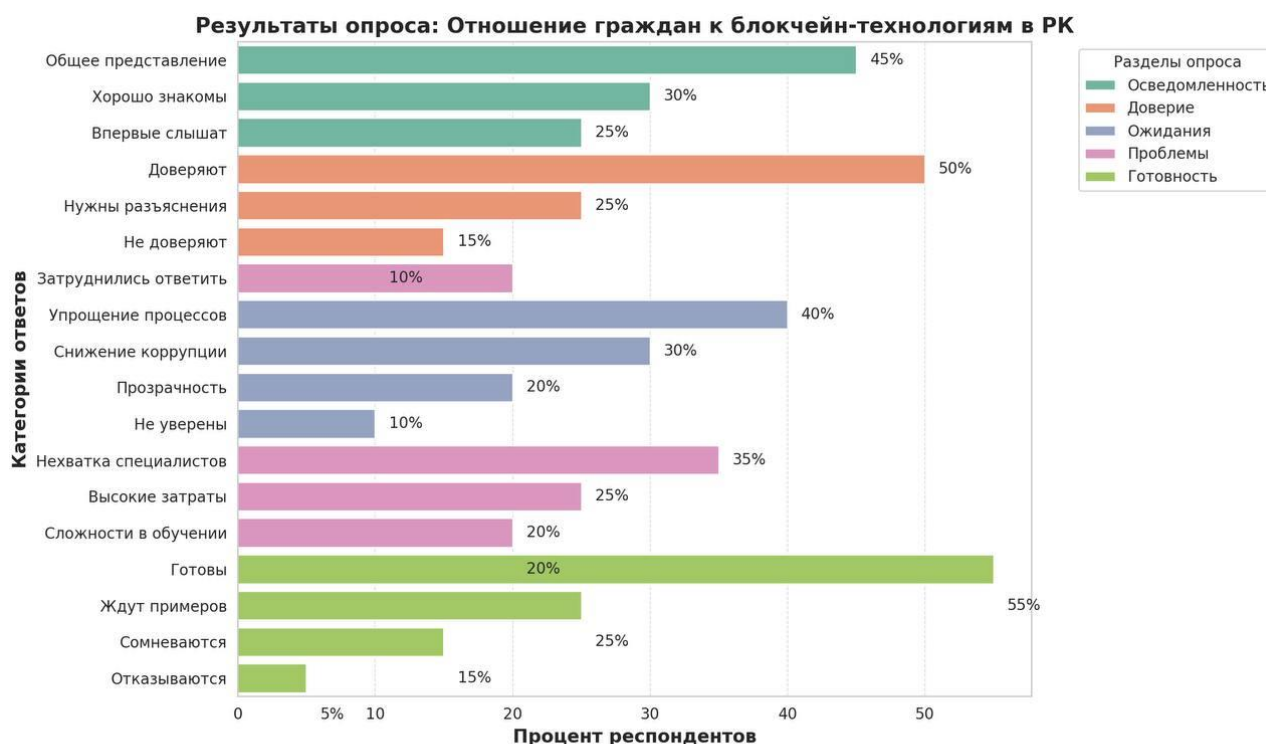

Рисунок 1. Результаты опроса, проведенного среди населения РК по вопросу внедрения современных технологий в государственное управление.

Примечание: составлено на основании результатов опроса.

Осведомленность о технологии блокчейн: 45% респондентов заявили, что они имеют лишь общее представление о блокчейн-технологиях; 30% отметили, что хорошо знакомы с возможностями блокчейна; 25% признались, что впервые слышат о технологии блокчейн.

Доверие к использованию блокчейна в государственных услугах: 50% респондентов заявили об уверенности в том, что благодаря блокчейну будет обеспечена большая безопасность при предоставлении государственных услуг; 25% опрошенных затруднялись в выборе ответа, считая, что необходимо получить больше информации и разъяснений; 15% выразили свое недоверие к использованию новых технологий в государственном управлении, опасаясь утечки данных; 10% затруднились ответить.

Ожидания от внедрения блокчейна: 40% ожидают, что внедрение блокчейна сделает процессы получения государственных услуг упрощенными и ускоренными; 30% респондентов считают, что технология поспособствует снижению уровня коррупции; 20% ожидают, что повысится прозрачность госуслуг; 10% не уверены, что блокчейн существенно повлияет на что-либо.

Проблемы, связанные с внедрением блокчейна: 35% отметили, что главная проблема – это нехватка квалифицированных специалистов; 25% респондентов беспокоят высокие

затраты на внедрение технологии; 20% считают, что самым сложным является обучение персонала и пользователей; 20% затруднились назвать конкретные проблемы.

Готовность использовать блокчейн-услуги: 55% респондентов выразили готовность в использовании госуслуг на основе блокчейна при их появлении; 25% перед использованием предпочли бы дождаться успешных примеров внедрения; 15% выразили сомнение в необходимости применения данных технологий; 5% отказались от использования подобных услуг, ссылаясь на недоверие к цифровым новшествам.

Механизм использования технологии блокчейн в государственном управлении РК в качестве инструмента повышения эффективности государственного управления состоит из нескольких ключевых этапов, которые отображены на Рисунке 2.

Рисунок 2. Механизм использования технологии блокчейн в государственном управлении РК в качестве инструмента повышения эффективности государственного управления.

Примечание: составлено на основе данных [25].

Самый первый этап заключается в **анализе потребностей государства и целеполагании**, а именно в определении сфер государственного управления, эффективность которых может быть повышена при помощи блокчейн-технологии (например, государственные закупки, регистрация недвижимости, идентификация граждан, контроль над бюджетными расходами). Далее необходимо сформулировать цели, такие, как повы-

шение прозрачности, снижение коррупции, автоматизация процессов, улучшение взаимодействия между государственными структурами. И затем уже провести оценку нормативно-правовой базы и определить необходимость в ее корректировке [6].

Следующий этап включает в себя **разработку концепции и архитектуры системы**, то есть выбор модели технологии блокчейн (публичный, частный, консорциумный), определение механизмов консенсуса (Proof-of-Work, Proof-of-Stake, Proof-of-Authority и т.д.), разработку технического решения, в том числе смарт-контракты, управление доступом и защиту персональных данных.

Разработка и тестирование пилотных проектов состоит из следующих шагов, таких, как запуск пилотных проектов в отдельных государственных структурах (например, блокчейн в сфере земельного кадастра или цифровой идентификации), тестирование на устойчивость, безопасность, производительность и проведение анализа первых результатов, а также осуществление доработки механизма внедрения [10].

Этап **масштабирования и интеграции с государственными службами** представляет собой постепенное распространение блокчейн-решений на другие государственные ведомства, интеграцию с существующими информационными системами государственных органов, а также создание единой платформы взаимодействия между различными структурами.

Затем необходимо **обучить и адаптировать государственных служащих** путем проведения обучающих программ по использованию блокчейн-технологий, создать специализированные подразделения или назначить ответственных за управление системой.

Юридическая адаптация и разработка нормативно-правовой базы заключается во внесении изменений в законодательство, определении правового статуса блокчейна и смарт-контрактов, а также разработка регламентов хранения и обработки данных [27].

Оценка эффективности государственного управления и дальнейшее развитие включает в себя анализ уже достигнутых результатов по ключевым показателям (прозрачность, сокращение времени на администрирование, снижение коррупционных рисков), доработку системы с учетом обратной связи от пользователей, а также расширение применения блокчейн-технологий в новых сферах государственного управления.

Механизм использования блокчейн-технологий в государственном управлении РК в качестве инструмента повышения эффективности государственного управления должен быть приведен в действие поэтапно с обязательной правовой поддержкой и контролем эффективности внедрения.

Для того, чтобы оценить преимущества внедрения блокчейна в государственное управление РК и конкретизировать, как именно повлияет использование блокчейн-технологий на повышение эффективности государственного управления, следует рассмотреть ключевые аспекты административных процессов и провести сравнительный анализ их работы в текущей системе государственного управления и ожидаемой системе, в которой будут применяться технологии блокчейн (Таблица 2).

Таблица 2. Сравнительный анализ системы государственного управления Республики Казахстан в текущем состоянии и с использованием технологии блокчейн

Критерий	Текущая система	Система, использующая блокчейн
Прозрачность и доверие граждан		
Уровень прозрачности	базы данных частично закрыты, некоторые процессы недоступны для общественного контроля	все операции полностью прозрачны, доступный мониторинг неизменяемого реестра
Риск коррупции	высокий риск манипуляций и злоупотреблений, возможность менять данные без контроля	невозможность изменения данных без согласия сети исключает вероятность манипуляций
Доверие граждан	недостаточный уровень доверия к госорганам из-за низкой прозрачности	доступность и неизменяемость информации влекут за собой повышенное доверие граждан
Бюрократическая нагрузка и скорость обработки данных		
Количество посредников	большое количество бюрократических инстанций	минимизация за счет автоматизации процессов
Время обработки данных	длительные процедуры по проверке и согласованию	автоматическое обновление данных в режиме реального времени
Стоимость администрирования	высокий уровень затрат на обслуживание центров по обработке данных и их персонал	за счёт автоматизации существенно сокращаются расходы
Безопасность данных и киберугрозы		
Угроза утечки данных	подверженность централизованных баз данных ко взломам и несанкционированному доступу	децентрализованная система хранения данных снижает риски атак
Фальсификация данных	при отсутствии должного контроля есть возможность произвести изменения в базах данных	записи неизменяемы и постоянно проверяются
Устойчивость к сбоям	возможны сбои в работе централизованных серверов	дублирование данных в распределённой сети
Государственные закупки и антикоррупционные меры		
Прозрачность торгов	доступ к информации о закупках ограничен	все этапы закупок фиксируются и проверяются в блокчейне
Риск сговора	есть возможность манипуляций и фальсификации тендеров	алгоритмами смарт-контрактов исключается человеческий фактор
Контроль за расходами бюджета	затруднения в проведении аудита	все операции записаны в неизменяемом реестре

Налоговое администрирование		
Процедура отчетности	сложный процесс, требующий взаимодействия с налоговыми органами	смарт-контрактами автоматически регистрируются и подтверждаются налоговые операции
Риск уклонения от налогов	есть возможность прибегнуть к схемам ухода от налогообложения	каждая транзакция фиксируется, тем самым происходит автоматическое отслеживание налоговых операций
Возврат НДС	длительные проверки и задержки при возврате средств	транзакции автоматически проверяются, упрощая возврат денежных средств
Электронное голосование		
Достоверность голосов	недостаточный контроль и высокая вероятность фальсификации данных	каждый голос записывается и проходит через системы проверки в блокчейне
Прозрачность выборов	доступ к информации о ходе голосования ограничен	хранение всех голосов в неизменяемом распределённом реестре
Риски технических сбоев	ошибки в системе могут вызвать необходимость в ручном пересчёте	блокчейном гарантируется неизменяемость данных

Примечание: составлено авторами на основе данных [25-27].

Анализ показывает, что при использовании блокчейн-технологий в государственном управлении РК значительно повысится уровень прозрачности, безопасности и эффективности государственных процессов. Благодаря внедрению распределённых реестров, смарт-контрактов и децентрализованных систем снизятся коррупционные риски, упростятся административные процедуры и государственные услуги станут более доступными для граждан.

Выводы

По результатам проведённого исследования можно сделать следующие выводы. Широкомасштабное применение блокчейн-технологий требует необходимых условий, таких, как нормативно-правовая база, финансовая поддержка и техническая инфраструктура.

Ключевые преимущества блокчейн-технологий заключаются в неизменности и высокой степени защиты данных. Однако существует ряд препятствий, останавливающих его широкое распространение [27].

Проведенный опрос показал, что население РК в целом положительно относится к возможностям внедрения блокчейна в государственные процессы. К основным ожиданиям можно отнести упрощение процедур и повышение прозрачности, однако остаются вопросы, касательно информированности граждан и подготовки специалистов.

Для того, чтобы блокчейн дальше развивался в РК, необходимо: развивать правовое регулирование в сфере блокчейн. В случае непринятия государственной программы, которая будет регулировать процесс по внедрению блокчейн, пилотные проекты могут остаться на том же уровне. Рекомендуется разработка программы с выделенными ключевыми приоритетными зонами и соответствующей программой.

А также необходимо разработать систему целевых показателей, включающих проценты сделок, обслуживаемых в реестре, количество новых электронных услуг и другие показатели эффективности.

Не менее важным является документирование результатов пилотных проектов, необходимое для оценки их эффективности и последующей разработки масштабных технологических решений. Для каждой задачи в государственном управлении следует разработать блокчейн-стратегию, оценить возможность её интеграции с другими системами, а также провести тестирование и оценку результатов.

Следующая рекомендация, касающаяся привлечения молодёжных ресурсов, также играет немаловажную роль, необходимо привлекать талантливую молодёжь и создавать новое поколение экспертов в данной области.

Наконец, повышение осведомлённости населения о технологии блокчейн путем активного использования СМИ и телевидения, публикации разъяснительных материалов, посвящающих население в положительные стороны данных технологий является неотъемлемым условием.

Используя блокчейн, в будущем государство и общество выйдут на новый уровень взаимодействия, государство, наконец, станет «слышащим», оперативно взаимодействуя с гражданами.

Благодарности: проведенное исследование стало возможным благодаря участию авторов.

Конфликт интересов: авторы заявляют об отсутствии конфликта интересов.

Вклад авторов.

Вклад в работу основан на следующих критериях: существенный вклад в концепцию и дизайн работы; написание текста; сбор, анализ и интерпретация результатов работы выполнены автором **Ш.О. Оразгалиевой**.

Критический пересмотр содержания статьи; утверждение окончательного варианта статьи для публикации выполнены автором **С.К. Тажиевой**.

Согласие нести ответственность за все аспекты работы, надлежащее изучение и решение вопросов, связанных с достоверностью данных или целостностью всех частей статьи выражают оба автора.

Список источников

1. Nakamoto S. Bitcoin: A peer-to-peer electronic cash system Bitcoin [Электронный ресурс]. – 2018. - URL: <https://bitcoin.org/en/bitcoin-paper> (дата обращения: 23.09.2024).

2. Gartner. «Gartner Identifies the Top 10 Strategic Technology Trends for 2020». Analysts Explore Top Industry Trends at Gartner IT Symposium/Xpo 2019, October 20–24 in Orlando [Электронный ресурс]. – 2019. – URL: <https://www.gartner.com/en/newsroom/press-releases/2019-10-21-gartner-identifies-the-top-10-strategic-technology-trends-for-2020> (дата обращения: 29.09.2024).
3. Haber, S., Stornetta, W. S. How to Time-Stamp a Digital Document // Journal of Cryptology [Электронный ресурс]. – 1991. – Т. 3, № 2. – P. 99-111. – DOI: <https://doi.org/10.1007/BF00196791>.
4. Buterin V. et al. A next-generation smart contract and decentralized application platform //white paper. – 2014. – Т. 3. – №. 37. – С. 2-1.
5. Wood, G. Ethereum: A Secure Decentralised Generalised Transaction Ledger [Электронный ресурс]. - 2014. - URL: <https://ethereum.github.io/yellowpaper/paper.pdf> (дата обращения: 04.10.2024).
6. Bavikar D., Kangan R. Blockchain Systems in Public Services: Enhancing Transparency and Reducing Corruption // Journal of Public Administration and Governance. – 2020. – Vol. 8(4). – P. 245-260.
7. Zurbock L., Tan K. Land Registry and Property Rights Using Blockchain in Estonia and Georgia // International Review of Land Management and Policy. – 2021. – Vol. 15(3). – P. 102-115.
8. Chow B., Purshottam M. Blockchain Security for Public Data Protection: Applications in Government Databases // Cybersecurity in Digital Governance. – 2022. – Vol. 4(2). – P. 78-89.
9. Stevenson, M. Digital Identity Management through Blockchain: Case Studies in the Netherlands and Switzerland // Journal of Digital Transformation and Public Policy. – 2020. – Vol. 17(1). – P. 134-150.
10. Lee H., Peterson S. Challenges of Blockchain Implementation in Public Administration // Public Sector Innovation Review. – 2023. – Vol. 21(2). – P. 67-82.
11. Rathmann P., Juhan E. Successful Blockchain Integration in Government: A Comparative Analysis of Estonia, UAE, Singapore, and Switzerland // Government Technology Quarterly. – 2023. – Vol. 6(1). – P. 50-66.
12. Zhang P., White J., Schmidt D.C., Lenz G., Rosenbloom S.T. FHIRChain: Applying Blockchain to Securely and Scalably Share Clinical Data // Computational and Structural Biotechnology Journal. – 2020. – Vol. 16. – P. 267–278. DOI: 10.1016/j.csbj.2018.07.004.
13. Liang X., Shetty S., Tosh D., Kamhoua C., Kwiat K., Njilla L. ProvChain: A Blockchain-based Data Provenance Architecture in Cloud Environment with Enhanced Privacy and Availability // Journal of Information Security and Applications. - 2020. - Vol. 36. – P. 70-78.
14. Cole R., Stevenson M., Aitken J. Blockchain technology: Implications for operations and supply chain management // Supply Chain Management: An International Journal. - 2020. - Vol. 25(1). – P. 52–65.
15. Xu X., Pautasso C., Zhu L. A Pattern Collection for Blockchain-based Applications. Proceedings of the 23th European Conference on Pattern Languages of Programs. - 2018. - Article No.: 3. – P. 1-20. <https://doi.org/10.1145/3282308.3282312>
16. Atzori M. Blockchain technology and decentralized governance: Is the state still necessary? // Journal of Political Institutions and Political Economy. - 2022. - Vol.3(2). – P. 185–197.
17. Mougayar W., Buterin V. The Business Blockchain: Promise, Practice, and Application of the Next Internet Technology. – Wiley. – 2016. – 208 p. ISBN: 978-1-119-30031-1.
18. Liu Y., Wang H. An Overview of Blockchain-based Government Services // IEEE Transactions on Engineering Management. - 2021. – Vol. 68(2). – P. 445–459.
19. Электронное правительство РК: Проекты по блокчейн [Электронный ресурс]. – 2023. – URL: <https://egov.kz/cms/ru/robotization/projects-blockchain> (дата обращения: 05.10.2024).
20. Kouhizadeh M., Saberi S., Sarkis J. Blockchain technology and the sustainable supply chain: Theoretically exploring adoption barriers // International Journal of Production Economics. - 2020. - No. 224. – P. 107–115.

21. Morabito V. Business Innovation through Blockchain: The B3 Perspective // Business Process Management Journal. - 2021. - No. 27(1). – P. 25–42.
22. Janssen M., Weerakkody V., Ismagilova E., Sivarajah U., Irani Z. A Framework for Analysing Blockchain Adoption in Government // Government Information Quarterly. - 2021. - No.37(3). – P. 493–505.
23. Lacity M. Blockchain: Applications in Public Administration // Journal of Information Technology Teaching Cases. - 2020. - No.10(1). – P. 27–35.
24. Zyskind G., Nathan O., Pentland A. Decentralizing Privacy: Using Blockchain to Protect Personal Data // IEEE Security&Privacy. - 2020. No. 15(2). – P. 25–35.
25. Pilkington M. Blockchain Technology: Principles and Applications // Journal of Digital Banking. - 2020. - No. 4(1). – P. 67–83.
26. Raval S. Decentralized Applications: Harnessing Bitcoin's Blockchain Technology // Journal of Blockchain Research. - 2021. - No. 6(2). – P. 123–140.
27. Koens T., Poll E. Blockchain Adoption in Public Services: Drivers and Challenges // Journal of Blockchain Governance Studies. - 2021. No. 5(1). – P. 89–98.

Ш.Ө. Оразғалиева*¹, С.К. Тажиева¹

¹*Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан*

Блокчейн технологиясы Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік басқарудың тиімділігін арттыру құралы ретінде

Аннотация. Блокчейн технологиясы жақында халықаралық деңгейде үлкен қызығушылық тудырды. Оның негізгі сипаттамаларына, атап айтқанда деректердің өзгермейтіндігіне, ашықтығына және үнемділігіне байланысты мемлекеттік органдар бұл жаңалыққа назарын күшейтті. Бұл зерттеу мемлекеттік басқару жүйесінде блокчейн технологиясын барынша тиімді енгізу үшін қажетті мүмкіндіктер мен шарттарды анықтауға және талдауға бағытталған. Бұл жұмыс мемлекеттік қызметтің барлық салаларында блокчейн технологиясын қолдану тәжірибесін зерттеуге үлкен мән береді.

Зерттеу әдістемесі теориялық деректерді талдау және зерделеу әдістеріне, сондай-ақ пилоттық блокчейн жобаларын іске асыру үдерісіндегі шет елдердің практикалық тәжірибесін, сондай-ақ Қазақстан Республикасының тәжірибесін қарастыруға негізделген. Блокчейннің даму процесіне осы факторларды анықтау үшін біз STEP талдауын жүргіздік;

Қазақстан Республикасының мемлекеттік басқару органдарында блокчейн технологиясын қолдануға азаматтардың көзқарасын түсіну мақсатында зерттеу аясында әлеуметтік сауалнама жүргізілді.

Зерттеу келесі нәтижелерді көрсетті: Қазақстан Республикасының мемлекеттік басқару жүйесіне блокчейн технологиясын енгізу процесі белгілі бір перспективалармен қатар кедергілерге толы. Қазіргі уақытта блокчейннің қолданылу аясы әлі де басым түрде фрагменттелген және жергілікті сипатта, сонымен қатар енгізуде, әсіресе мемлекеттік басқару жүйесі контекстінде кейбір техникалық қиындықтар бар.

Түйін сөздер: цифрландыру, технологияландыру, блокчейн, мемлекеттік басқару, мемлекеттік басқарудың тиімділігі.

Sh.O. Orazgaliyeva*¹, S.K. Tazhiyeva¹

¹Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

Blockchain technology as a tool for improving the efficiency of public administration in the Republic of Kazakhstan

Abstract. Blockchain technology has recently attracted considerable interest at the international level. Due to its basic characteristics, namely data immutability, transparency, openness and economic efficiency, government agencies have paid special attention to this innovation. This study aims to identify and analyze the opportunities and conditions necessary to most effectively implement blockchain technology in the public administration system. This paper attaches great importance to studying the experience of using blockchain technology in all areas of state activity.

The research methodology is based on the methods of analyzing and studying theoretical data, as well as considering the practical experience of foreign countries in the process of implementing pilot blockchain projects, as well as the experience of the Republic of Kazakhstan. The process of blockchain development is influenced by some facts, in order to identify these factors, we conducted a STEP analysis.

In order to understand the attitude of citizens to the use of blockchain technology in public administration of the Republic of Kazakhstan, a sociological survey was conducted as part of the study. The study showed the following results: the process of implementing blockchain technology in public administration of the Republic of Kazakhstan is fraught with both certain prospects and barriers. At the moment, the scope of blockchain application is still predominantly fragmented and local in nature, and also has some technical difficulties in implementation, especially in the context of the public administration system.

Key words: digitalization, technologization, blockchain, public administration, public administration efficiency.

References

1. Nakamoto S. Bitcoin: A peer-to-peer electronic cash system Bitcoin, 2018. Available at : <https://bitcoin.org/en/bitcoin-paper> (accessed 23.09.2024)
2. Gartner. «Gartner Identifies the Top 10 Strategic Technology Trends for 2020». Analysts Explore Top Industry Trends at Gartner IT Symposium/Xpo 2019, October 20–24 in Orlando, 2019. Available at <https://www.gartner.com/en/newsroom/press-releases/2019-10-21-gartner-identifies-the-top-10-strategic-technology-trends-for-2020> (accessed 29.09.2024)
3. Haber, S., Stornetta, W. S. How to time-stamp a digital document // Journal of Cryptology. 3(2). 99-111. (1991). doi: <https://doi.org/10.1007/BF00196791>
4. Buterin V. Ethereum: A Next-Generation Smart Contract and Decentralized Application Platform, 2013. Available at: <https://ethereum.org/en/whitepaper/> (accessed 04.10.2024).
5. Wood, G. Ethereum: A Secure Decentralised Generalised Transaction Ledger, 2014. Available at: <https://ethereum.github.io/yellowpaper/paper.pdf> (accessed 04.10.2024).
6. Bavikar D., Kangan R. Blockchain Systems in Public Services: Enhancing Transparency and Reducing Corruption // Journal of Public Administration and Governance. 8(4). 245-260 (2020).

7. Zurbock L., Tan K. Land Registry and Property Rights Using Blockchain in Estonia and Georgia // International Review of Land Management and Policy. 15(3). 102-115 (2021).
8. Chow B., Purshottam M. Blockchain Security for Public Data Protection: Applications in Government Databases // Cybersecurity in Digital Governance. 4(2). 78-89 (2022).
9. Stevenson, M. Digital Identity Management through Blockchain: Case Studies in the Netherlands and Switzerland // Journal of Digital Transformation and Public Policy. 17(1). 134-150 (2020).
10. Lee H., Peterson S. Challenges of Blockchain Implementation in Public Administration // Public Sector Innovation Review. 21(2). 67-82 (2022).
11. Rathmann P., Juhan E. Successful Blockchain Integration in Government: A Comparative Analysis of Estonia, UAE, Singapore, and Switzerland // Government Technology Quarterly. 6(1). 50-66 (2023).
12. Zhang P., White J., Schmidt D.C., Lenz G., Rosenbloom S.T. FHIRChain: Applying Blockchain to Securely and Scalably Share Clinical Data // Computational and Structural Biotechnology Journal. 16. 267-278 (2020). doi: 10.1016/j.csbj.2018.07.004.
13. Liang X., Shetty S., Tosh D., Kamhoua C., Kwiat K., Njilla L. ProvChain: A Blockchain-based Data Provenance Architecture in Cloud Environment with Enhanced Privacy and Availability // Journal of Information Security and Applications. 36. 70-78 (2020).
14. Cole R., Stevenson M., Aitken J. Blockchain technology: Implications for operations and supply chain management // Supply Chain Management: An International Journal. 25(1). 52-65 (2020).
15. Xu X., Pautasso C., Zhu L. A Pattern Collection for Blockchain-based Applications. Proceedings of the 23th European Conference on Pattern Languages of Programs. 3. 1-20 (2018). doi: <https://doi.org/10.1145/3282308.3282312>
16. Atzori M. Blockchain technology and decentralized governance: Is the state still necessary? // Journal of Political Institutions and Political Economy. 3(2). 185-197 (2022).
17. Mougayar W., Buterin V. The Business Blockchain: Promise, Practice, and Application of the Next Internet Technology. (Wiley, 2016, 208 p.) ISBN: 978-1-119-30031-1.
18. Liu Y., Wang H. An Overview of Blockchain-based Government Services // IEEE Transactions on Engineering Management. 68(2). 445-459 (2021).
19. Elektronnoe pravitel'stvo RK: Proekty po blokchejn [Electronic government of the Republic of Kazakhstan: Blockchain projects]. Available at: <https://egov.kz/cms/ru/robotization/projects-blockchain> (accessed 05.10.2024) [in Russian]
20. Kouhizadeh M., Saberi S., Sarkis J. Blockchain technology and the sustainable supply chain: Theoretically exploring adoption barriers // International Journal of Production Economics. 224. 107-115 (2020).
21. Morabito V. Business Innovation through Blockchain: The B3 Perspective // Business Process Management Journal. 27(1). 25-42 (2021).
22. Janssen M., Weerakkody V., Ismagilova E., Sivarajah U., Irani Z. A Framework for Analysing Blockchain Adoption in Government // Government Information Quarterly. 37(3). 493-505 (2021).
23. Lacity M. Blockchain: Applications in Public Administration // Journal of Information Technology Teaching Cases. 10(1). 27-35 (2020).
24. Zyskind G., Nathan O., Pentland A. Decentralizing Privacy: Using Blockchain to Protect Personal Data // IEEE Security&Privacy. 15(2). 25-35 (2020).
25. Pilkington M. Blockchain Technology: Principles and Applications // Journal of Digital Banking. 4(1). 67-83 (2020).

26. Raval S. Decentralized Applications: Harnessing Bitcoin's Blockchain Technology // Journal of Blockchain Research. 6(2). 123–140 (2021).

27. Koens T., Poll E. Blockchain Adoption in Public Services: Drivers and Challenges // Journal of Blockchain Governance Studies. 5(1). 89–98 (2021).

Сведения об авторах:

Оразгалиева Ш.О. – автор для корреспонденции, докторант, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, проспект Аль-Фараби, 71, 050000, Алматы, Казахстан

Тажиева С.К. – кандидат экономических наук, заместитель декана по УМБР, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, проспект аль-Фараби, 71, 050000, Алматы, Казахстан

Оразғалиева Ш.Ө. – корреспондент автор, докторант, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, әл-Фараби д. 71, 050000, Алматы, Қазақстан

Тажиева С.К. – экономика ғылымдарының кандидаты, деканның ОӘТЖ жөніндегі орынбасары, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, әл-Фараби д. 71, 050000, Алматы, Қазақстан

Orazgaliyeva Sh.O. – corresponding author, doctoral student, Al-Farabi Kazakh national university, Al-Farabi avenue, 71, 050000, Almaty, Kazakhstan

Tazhiyeva S.K. – Candidate of Economic Sciences, Deputy Dean for AMEW, Al-Farabi Kazakh national university, Al-Farabi avenue, 71, 050000, Almaty, Kazakhstan

Copyright: © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

МРНТИ 82.13.11

<https://doi.org/10.32523/2789-4320-2025-1-140-157>

Тип статьи: научная статья

Финансирование науки в Казахстане: проблемы и перспективы

Н.У. Багаева¹ , Ф.А. Нуманова*²

¹ Институт экономики Комитета науки Министерства высшего образования и науки Республики Казахстан, Алматы, Казахстан

² Университет «Туран», Алматы, Казахстан

(E-mail: ¹bagayeva@mail.ru, ²firuza_numanova@mail.ru)

Аннотация. В работе приведены результаты исследования структуры финансирования науки в Республике Казахстан с учетом сложившихся проблем в распределении средств между фундаментальными, прикладными исследованиями и опытно-конструкторскими разработками.

Основные результаты исследования показали, что в Казахстане государственный бюджет является основным источником реализации научных исследований. Такое положение обусловлено необходимостью больших вложений в создание нового научного знания и при этом нет никаких гарантий получения дохода от коммерциализации этого знания. Именно по этой причине участники предпринимательского сектора не рискуют финансировать опытно-конструкторские работы. Исследование также показало громадное отставание в расходах на исследования в самых наукоёмких отраслях экономики. Кроме того, было выявлено, что фундаментальные и прикладные исследования по-прежнему занимают львиную долю в общем объеме затрат. Методологическая основа исследования включает анализ научной литературы и статистических данных, что позволило оценить текущее состояние финансирования науки, темпы роста внутренних затрат на исследования и разработки. В ходе исследования также были произведены расчеты, связанные с источниками финансирования научных исследований по секторам деятельности.

Несмотря на существующие проблемы, Казахстан стремится к увеличению финансирования науки для преодоления технологической отсталости, о чем свидетельствуют данные Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан.

Ключевые слова: исследования и разработки, финансирование науки, предпринимательский сектор, государственный бюджет, внутренние затраты на исследования, источники финансирования.

Received 8.10.2024. Revised 12.03.2025. Accepted 07.02.2025. Available online 31.03.2025

Введение

Актуальность темы представленной статьи обуславливается тем, что увеличение капиталовложений в науку будет способствовать развитию технического прогресса, экономическому росту, повышению конкурентоспособности страны на мировой арене, а самое главное – позволит нашей республике постепенно перейти на рельсы инновационной экономики.

В Казахстане доля внутренних затрат на НИОКР от валового внутреннего продукта за последние 5 лет возросла с 0,12% в 2019 г. до 0,14% в 2023 г., что, как отмечалось выше, говорит о незначительном улучшении положения науки в стране. Недостаточное финансирование научно-исследовательских и опытно-конструкторских работ (НИОКР) в Казахстане привело к тому, что огромное количество результатов НИОКР остается невостребованным и не внедряется в производство.

Одним из условий формирования эффективной системы коммерциализации научных разработок выступает сложившееся в стране соотношение между тремя видами научных исследований, а именно: фундаментальными, прикладными исследованиями и опытно-конструкторскими разработками. По данным Бюро национальной статистики, в 2023 г. в Казахстане на долю фундаментальных исследований приходилось 28%, прикладных – 65%, опытно-конструкторских разработок – 7% (28:65:7). В сравнении с показателями 2000 г. (15:55:30) это соотношение претерпело существенные изменения: возрос удельный вес как фундаментальных, так и прикладных исследований, при этом значительно снизилась доля опытно-конструкторских разработок. Отметим, что в экономически развитых странах это соотношение выглядит совсем иначе: США – 16:21:63, Япония – 15:25:60, Франция – 21:35:44 [1].

Таким образом, существующая практика финансирования науки привела к тому, очевидно, что предпринимательский сектор Казахстана пока не заинтересован в создании новой продукции, материалов, устройств и т.д. В этой связи целью исследования является анализ структуры финансирования науки в Республике Казахстан для выявления проблем в этой сфере и выработки рекомендаций по оптимизации структуры финансирования науки.

Литературный обзор

Финансирование научных исследований вызывает живой интерес как среди зарубежных, так и среди отечественных исследователей. В частности, вопросам финансирования науки посвящены труды таких ученых-исследователей, как Сагиева Р.К., Джупарова А.С., Жайсанова Д.С., Зейнуллина Ж.Р. [2, 3]. Авторы отмечают, что одной из качественных характеристик наукоемкой экономики являются высокие удельные затраты на НИОКР. В более поздней публикации авторы уделяют внимание таким источникам осуществления научной деятельности, как средства бюджета, заемные средства, финансирование из венчурных фондов, а также средства бизнес-ангелов.

Обоснование влияния финансирования исследований и инноваций на экономическое развитие представлено в работе С. Хадад [4], где он, в частности, рассмотрел роль инвестиций в системе образования, поддержке предпринимательства и создании новых технологий.

Ученые-исследователи Талимова Л.А., Таубаев А.А., Калкабаева Г.М., Сайфуллина Ю.М. [5] отмечают, что «существующая система финансирования научных исследований не только не удовлетворяет требованиям построения в Казахстане «экономики знаний», но и может привести к деградации национальной инновационной системы».

Достаточно полно и содержательно раскрыта взаимосвязь между наукой и социально-экономическим развитием страны в научной публикации исследователей Молдабековой А.Т., Сабыр Н.С., Жидебеккызы А. [6].

Ученые Института экономики КН МНВО РК Днишев Ф.М., Альжанова Ф.Г. и Андреева Г.М. представили прогнозные сценарии для развития экономики Казахстана, основанной на знаниях. Кроме того, исследователям удалось показать взаимосвязь между уровнем расходов на НИОКР и ВВП [7].

Исследователи Ращень Т.Ф. и Койда О.С. представили модель зависимости уровня ВВП от затрат на инновации и также выявили взаимосвязь между затратами на НИОКР и ВВП, используя методы регрессионного анализа и прогнозного моделирования [8].

В статье молодых казахстанских исследователей Арын А.М., Исаевой Б.К., Ауелбековой А.К. [9] отмечается, что в настоящее время в Казахстане назрела необходимость активизировать работу по привлечению частного капитала для финансирования в НИОКР. Авторы считают, что чем выше удельный вес финансовых ресурсов частного бизнеса в НИОКР, тем больше эффект от отдачи НИОКР в ВВП.

Таким образом, изучение публикаций по рассматриваемой тематике показало, что вопросы финансирования научных исследований для нашей республики являются весьма актуальными на сегодняшний день. Вместе с тем, в публикациях не нашли должного внимания вопросы, касающиеся изучения структуры финансирования. В этой связи представленное исследование может представлять научный интерес.

Методология

Методологическая основа исследования включает анализ научной литературы и статистических данных, что позволило оценить текущее состояние финансирования науки, темпы роста внутренних затрат на исследования и разработки. В ходе исследования также были произведены расчеты, связанные с источниками финансирования научных исследований по секторам. При проведении экономического анализа использовались также такие общенаучные методы исследования как обобщение, сравнение и группировка.

Гипотеза исследования – Существующая структура финансирования науки не способствует развитию сферы коммерциализации научных разработок.

Исследовательский вопрос – Какие проблемы имеются в структуре финансирования науки Казахстана?

Результаты и обсуждения

Анализ структуры затрат на исследования и разработки в Казахстане показывает, что за 15 лет в период с 2005 по 2020 гг. произошли значительные изменения в структуре затрат на исследования и разработки (ИиР) (таблица 1). Так, по данным таблицы 1, за 15 лет более чем в 4 раза возросли внутренние затраты на ИиР.

Что касается анализа по секторам деятельности, то в 2020 г. предпринимательский сектор потреблял самую большую долю (41,3%) внутренних затрат на ИиР в Казахстане. Для сравнения в 2010 г. его доля составляла 36,6%, а в 2005 г. – 39,3%. Доля государственного сектора сократилась по сравнению с 2005 г. на 3,4%, но по сравнению с 2015 г. – увеличилась на 3%.

По источникам финансирования за исследуемый период существенно возросла доля собственных средств: с 20,4% в 2005 г. до 39,9% в 2020 г. Кроме того, увеличилась доля иностранных инвестиций с 0,3 млрд тг в 2005 г. до 2,2 млрд тг в 2020 г.

Данные таблицы 1 говорят о том, что в Казахстане государственный бюджет является основным источником реализации научных исследований. Это связано с тем, что в стимулировании и развитии НИОКР большое значение имеет именно государственное финансирование. Такое положение обусловлено необходимостью больших вложений в создание нового научного знания и при этом нет никаких гарантий получения дохода от коммерциализации этого знания. Именно по этой причине участники предпринимательского сектора не рискуют финансировать опытно-конструкторские работы [10].

Таблица 1. Сравнительный анализ структуры и темпов роста внутренних затрат на исследования и разработки в 2005 г, 2010 г, 2015 г. и 2020 г.

Показатели	2005 г.		2010 г.		2015 г.		2020г.		Темп роста, 2010 к 2005, %	Темп роста, 2015 к 2010, %	Темп роста, 2020 к 2015, %	Темп роста, 2020 к 2005, %
	млрд тг	уд.вес	млрд тг	уд.вес	млрд тг	уд.вес	млрд тг	уд.вес				
Внутренние затраты на ИиР, в том числе:	21,5	100%	33,5	100%	69,3	100%	89,0	100%	155,8	207,1	128,4	413,9
– текущие	20,0	93,1%	32,1	96,0%	63,8	92,0%	79,6	89,4%	160,3	198,6	124,7	398,0
– капитальные	1,5	6,9%	1,4	4,0%	5,5	8,0%	9,4	10,6%	90,7	408,6	170,9	626,7
По секторам деятельности												
Государственный сектор	9,8	45,7%	12,4	37,0%	20,3	29,3%	28,8	32,3%	125,7	164,3	141,8	293,8

Предпри- нима- тельский сектор	8,5	39,3%	12,3	36,6%	27,8	40,1%	36,8	41,3%	145,0	226,7	132,3	432,9
Сектор высшего образова- ния	2,9	13,7%	5,8	17,2%	13,5	19,5%	14,8	16,6%	195,9	234,1	109,6	510,3
Неком- мерче- ский сектор	0,3	1,3%	3,1	9,2%	7,7	11,1%	8,6	9,8%	1061,1	250,5	111,6	2866,7
По источникам финансирования												
Средства рес-пу- бликан- ского и местного бюджетов	11,1	51,6%	20,3	60,5%	40,7	58,8%	46,3	52,0%	182,2	201,0	113,7	417,1
Соб- ственные средства	4,4	20,4%	7,5	22,4%	25,4	36,6%	35,5	39,9%	170,9	337,8	139,7	806,8
Ино- странные инвести- ции	0,3	1,5%	0,2	0,6%	1,3	1,8%	2,2	2,5%	58,2	650,4	169,2	733,3
Заемные средства					0,8	1,2%						
Средства заказ- чиков и прочие	5,7	26,4%	5,5	16,5%	1,2	1,7%	5,0	5,6%	96,9	20,9	416,6	87,7

Примечание – Рассчитано на основе статданных

В таблице 2 представлен анализ структуры затрат на исследования и разработки за последние 5 лет (2019-2023 гг.)

Так, в соответствии с данными таблицы, налицо резкое повышение удельного веса затрат в 2023 г. по сравнению с 2019 г. в секторе высшего и профессионального образования – в 2,4 раза. При этом наблюдается значительное снижение затрат в предпринимательском секторе: с 41,2% в 2019 г. до 20,5% в 2023 г. Кроме того, с 2021 г. заметно стабильное снижение затрат некоммерческого сектора. Что касается источников финансирования, то в 2023 г. наблюдается снижение доли затрат из собственных средств почти на 30% по сравнению с 2019 г. При этом за тот же период на 30,1% увеличивается доля затрат из средств республиканского и местного бюджетов.

Как показывают данные таблиц 1 и 2 и как указывалось выше, в Казахстане основным источником финансирования исследований и разработок является государство. Согласно

данным таблицы 2, в 2023 г. объем бюджетных средств увеличился на 47,1 млрд тенге по сравнению с 2022 г., достигнув 129 млрд тенге. При этом общая картина по источникам финансирования сферы ИиР демонстрирует процесс вытеснения государственными расходами всех остальных источников: если три года назад доля бюджетных средств была чуть больше 50%, то в 2023 г. она приближается к 75%. Согласно исследованиям, государственный сектор науки, некогда привлекавший до 45,7% средств из всех источников, существенно сократился, в 2023 г. на его долю приходилось 28,8% затрат. При этом наблюдается устойчивый рост вузовского сектора науки: если в 2019 г. сектор высшего образования потреблял 13,3% всех затрат на науку, то в 2023 г. эта доля составила 39,6%.

Изучение зарубежного опыта показало, что государственное софинансирование исследований и разработок способствует привлечению большего количества инвестиций в бизнес [11], кроме того, финансируемые из государственного бюджета фирмы отличаются большей активностью в проведении ИиР [12]. Помимо этого, государственные субсидии могут помочь малому и среднему бизнесу снизить риски провала научно-исследовательских проектов через их разделение государством [13]. Государственное финансирование дополняет финансирование вузов по внешним исследовательским и консалтинговым контрактам, т. е. хозяйственным договорам, содействуя повышению кооперации вузов с бизнесом и активизации процессов трансфера знаний. Американские ученые [14] выявили позитивный долгосрочный эффект государственных затрат на результативность ИиР, тогда как эффект частных затрат был в лучшем случае незначительно положительным. Спин-оф-компании, созданные на основе результатов академических исследований, проводимых в университетах США за счет государственного бюджета, оказывают значительное влияние на рост ВВП [15].

Стоит отметить, что в предпринимательском секторе, как и в секторе высшего образования присутствует государственное участие в разных формах (государственная собственность, государственное финансирование), повышая чувствительность этих секторов к изменениям государственных расходов [16].

Таблица 1. Сравнительный анализ структуры и темпов роста внутренних затрат на исследования и разработки за 2019-2023 гг.

Показатели	2019		2020		2021		2022		2023		Темп роста, 2023 к 2019, %
	млрд тг	уд. вес, %	млрд тг	уд. вес, %	млрд тг	уд. вес, %	млрд тг	уд. вес, %	млрд тг	уд. вес, %	
Внутренние затраты на ИиР, в том числе:	82,3	100	89,0	100	109,3	100	121,6	100	172,6	100	193,9
текущие	72,8	88,5	79,6	89,4	96,6	88,4	110,3	90,7	147,5	85,5	202,6
капитальные	9,5	11,5	9,4	10,6	12,7	11,6	11,3	9,3	25,1	14,5	264,2
По секторам деятельности											
Государственный сектор	24,3	29,5	28,8	32,3	37,1	33,9	38,0	31,3	49,7	28,8	204,5

Сектор высшего профессионального образования	13,3	16,2	14,8	16,6	21,2	19,5	37,7	31,0	68,3	39,6	513,5
Предпринимательский сектор	33,9	41,2	36,8	41,3	38,2	34,9	31,9	26,3	35,5	20,5	104,7
Некоммерческий сектор	10,8	13,1	8,6	9,8	12,8	11,7	13,9	11,4	19,1	11,1	176,9
Собственные средства	37,7	45,8	35,5	39,9	36,5	33,4	28,1	23,1	27,6	16,0	73,2
Средства республиканского и местного бюджетов	36,7	44,6	46,3	52,0	64,1	58,6	81,9	67,4	129,0	74,7	351,5
Иностранные средства	3,3	4,0	2,2	2,5	2,1	1,9	2,8	2,3	2,9	1,7	87,9
Прочие средства	4,6	5,6	5,0	5,6	6,6	6,1	8,7	7,2	13,1	7,6	284,8

Примечание – Составлено на основе статданных

Предполагается, что росту затрат на ИиР предпринимательским сектором способствовали такие меры стимулирования исследований и разработок, как уменьшение налогооблагаемой базы предприятий на 50% от их затрат на НИОКР и освобождение от налога на добавленную стоимость научно-исследовательских работ, проводимых на основании договоров на осуществление государственного заказа.

Государственный сектор остается достаточно привлекательным для иностранных инвестиций и других источников: расчеты показали, что 43,1% иностранных инвестиций реализуются в государственном секторе. По сравнению с другими секторами доля иностранных инвестиций в бюджете государственного сектора также относительно высока – 13,2%. В таблице 3 представлены все эти расчеты, для примера взят 2022 г.

Таблица 3. Доля источников финансирования исследований и разработок по секторам деятельности за 2022г., %

Наименование	Всего	в том числе		
		собственные средства	государственный бюджет	иностранные инвестиции и прочие средства
Затраты по источникам и секторам, млрд тенге				
Всего	121,5	28,0	81,9	11,6
Государственный сектор	38,0	1,5	31,5	5,0
Сектор высшего образования	37,7	10,6	24,2	2,9

Предпринимательский сектор	31,9	12,5	16,7	2,7
Некоммерческий сектор	13,9	3,4	9,5	1,0
Распределение источников по секторам, %				
Всего	100,0	100,0	100,0	100,0
Государственный сектор	31,3	5,4	38,5	43,1
Сектор высшего образования	31,0	37,9	29,5	25,0
Предпринимательский сектор	26,3	44,6	20,4	23,3
Некоммерческий сектор	11,4	12,1	11,6	8,6
Структура источников внутри секторов, %				
Всего	100,0	23,1	67,4	9,5
Государственный сектор	100,0	3,9	82,9	13,2
Сектор высшего образования	100,0	28,1	64,2	7,7
Предпринимательский сектор	100,0	39,2	52,3	8,5
Некоммерческий сектор	100,0	24,5	68,3	7,2
Примечание – Рассчитано на основе источника [18]				

Как показывают данные таблицы 3, деятельность государственного и вузовского секторов науки по-прежнему сильно зависит от государственного финансирования: 68% государственных затрат на науку осуществляется в этих секторах. Доля государственного финансирования в научных бюджетах этих секторов также очень высока и составляет 82,9% и 64,2% соответственно.

Отметим, что несмотря на то, что в 2022 г. затраты на НИОКР возросли на 11,2%, это не позволило в полной мере покрыть инфляцию, размеры которой в этом году достигли отметки 20,3%. Более того, не оказал положительного влияния и значительный объем инвестиций из государственного бюджета, доля которых в общих затратах достигла 67,4%, что на 9% выше, чем в 2021 г. Кроме того, солидное увеличение объемов государственного финансирования не позволило поднять уровень наукоемкости ВВП, который, наоборот, снизился с 0,13% до 0,12% [17].

В соответствии с данными Бюро национальной статистики РК, в 2023 г. на проведение научных исследований в Казахстане было израсходовано 172,6 млрд тенге, что на 42% больше, чем в 2022 г. Однако следует отметить, что при этом в два раза сократилась доля опытно-конструкторских работ в НИОКР.

Две трети всех затрат, предназначенных на НИОКР в республике, были направлены в два главных города Казахстана – Астану и Алматы. Так, в г. Астане на развитие исследований и разработок в прошлом году затрачено 36,7 млрд тенге, а в г. Алматы – 77,2 млрд тенге. Значительный объем финансовых средств для проведения НИОКР наблюдался также в Мангистауской (13,6 млрд тенге), Восточно-Казахстанской (8,2 млрд тенге) и Карагандинской (7,8 млрд тенге) областях.

Если рассматривать структуру затрат на НИОКР в Казахстане, то на заработную плату всех работников научной сферы в 2023 г. приходилось 50,5% от общей суммы затрат, что

составляет 87,2 млрд тг. При этом удельный вес затрат на приобретение оборудования для проведения научно-исследовательских и опытно-конструкторских работ составлял всего лишь 5,7%.

Как отмечалось выше, в настоящее время перед наукой Казахстана ставится задача довести уровень затрат на науку до 1% от ВВП. Отметим, что в развитых странах этот показатель варьируется от 3 до 5,56% от ВВП. Так, мировым лидером по затратам на науку является Израиль – 5,56% от ВВП. В этой связи руководством республики еще в 2021 г. было решено поднять уровень частного инвестирования в НИОКР. Кроме того, было принято решение о том, что недропользователи должны будут отчислять по 1% от затрат на добычу природных ресурсов в республиканский бюджет [18].

Если рассматривать затраты на научно-исследовательские работы по секторам экономики, то следует отметить, что больше половины бюджета на науку приходится на государственные учреждения. К примеру, на долю государственных предприятий в прошлом, 2023 г., приходилось 52,9%, что на 8% больше, чем в 2022 г. Кроме того, если в 2022 г. сумма внутренних затрат на НИОКР в государственных предприятиях составляла 54,1 млрд тг, то в 2023 г. эта сумма возросла на 68,5% и составила 91,2 млрд тг.

В 2023 г. предприятиями с частной формой собственности было затрачено на НИОКР 78,1 млрд тг, что на 20% больше, чем в 2022 г., однако при этом их доля в общих затратах на НИОКР составила 45,2% против 53,5% в 2022 г., то есть снизилась на 8,3%. Доля предприятий с иностранной формой собственности за два года практически не изменилась и составила всего лишь 1,3%.

Если рассматривать структуру затрат на НИОКР по отраслям наук, то складывается такая картина: 34,4% от всех затрат (59,5 млрд тг) приходится на инженерные разработки и технологии, на втором месте расположились затраты на естественные науки – 34,1%, на третьем месте – затраты на НИОКР в сельскохозяйственной науке. При этом затраты на медицинские науки составляют всего лишь чуть более 4% или 8,5 млрд тг.

Исследование показало, что в прошлом, 2023 г., так же, как и в предыдущие годы, фундаментальные и прикладные исследования по-прежнему занимают львиную долю в общем объеме затрат. Как уже отмечалось выше, в 2023 г. в Казахстане 92,8% или 160,2 млрд тг затрат на НИОКР приходилось на фундаментальные и прикладные научные исследования. На долю опытно-конструкторских разработок приходилось 7,1%, или 12,4 млрд тг. Отметим, что в 2022 г. на теоретическую часть исследований приходилось 86,3%, а на опытно-конструкторские работы приходилось 13,6%, то есть их доля сократилась почти в два раза. Кроме того, если в 2022 г. на изготовление опытных образцов, партий изделий (продукции) было затрачено 10,1 млрд тг, то в 2023 г. эти затраты составили около 3 млрд тг, то есть в 3,4 раза меньше. Для сравнения, в 2019 г. на теоретические исследования приходилось 77,3% затрат, а на опытно-конструкторские разработки – 22,7%. (рисунок 1):

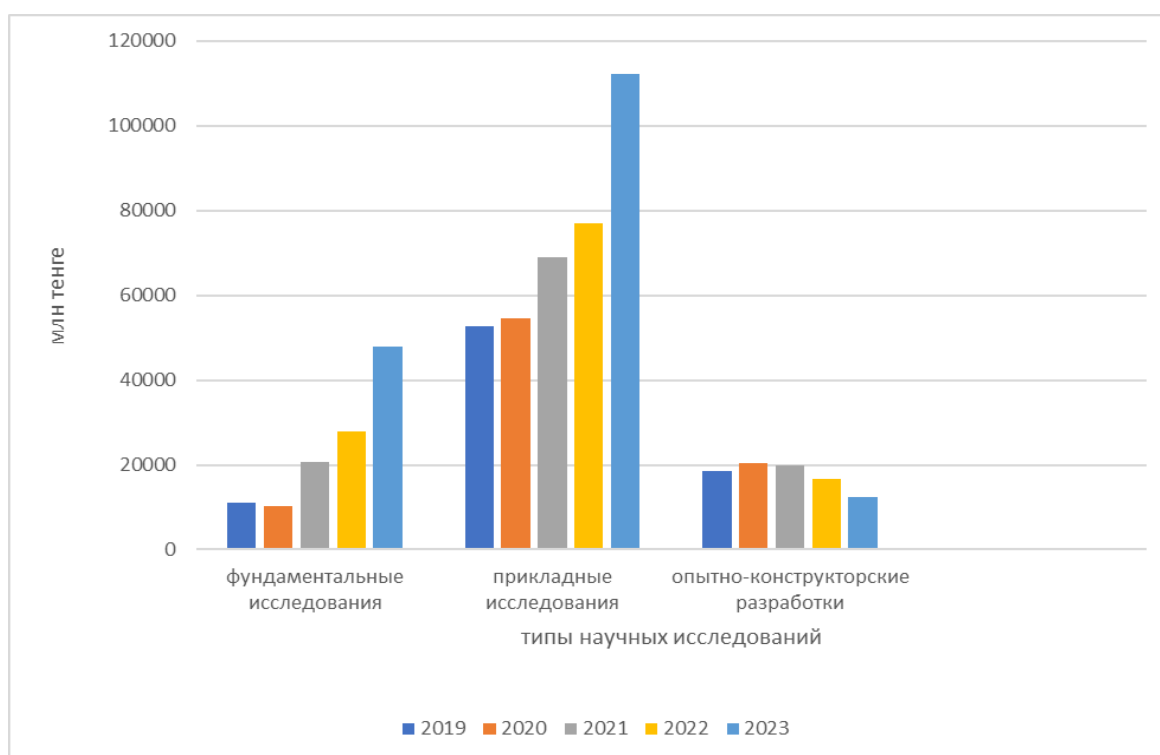

Рисунок 1. Внутренние затраты на НИОКР по типам научных исследований.

Примечание – Составлено на основе источника [1].

Как показывают данные рисунка 1, с 2020 г. в казахстанской науке наметилась тенденция к снижению доли опытно-конструкторских разработок в общей сумме внутренних затрат на НИОКР. За 5 исследуемых лет доля опытно-конструкторских разработок снизилась в 3,2 раза с 22,7% в 2019 г. до 7,1% в 2023 г. К сожалению, следует признать, что эта тенденция отдаляет нашу страну от внедрения наукоемкой экономики.

Если рассматривать внутренние затраты на НИОКР по видам деятельности в 2023 г., то из общей суммы затрат 80 млрд тенге были направлены на исследования и разработки, что составляет 46,3%. 58 млрд тенге направлены на образование, это составляет 33,6%, получается, что 79,9% всех расходов в сфере НИОКР в прошлом году приходилось исключительно на научно-исследовательские организации и учреждения образования. Для сравнения: расходы на НИОКР в производстве продуктов химической промышленности составляли 2 млрд тенге, в металлургическом производстве – 1,5 млрд тенге, в производстве компьютеров, электронного и оптического оборудования – чуть больше 0,2 млрд. тенге, в производстве машин и оборудования, не включенных в другие группировки, – чуть меньше 0,2 млрд. тенге, в сфере компьютерного программирования, консультационных и других сопутствующих услуг – 0,62 млрд тенге. Таким образом, мы видим громадное отставание в расходах на исследования в самых наукоёмких отраслях экономики.

Несмотря на сложившуюся ситуацию, Казахстан, как утверждает первый руководитель Министерства науки и высшего образования (МНВО) РК, с целью преодоления

технологической отсталости от других стран готов наращивать финансирование науки. Как отмечают представители МНВО, на 2024-2026 гг. планируется выделить 730 млрд тенге на проведение научных исследований и разработок [19].

В таблице 4 представлены данные по государственному финансированию прикладной науки. По показателям таблицы можно сделать вывод о том, что на проведение прикладных исследований в течение трех лет будет направлено 489,2 млрд тенге. В текущем, 2024 г., году объем финансирования составит 145,3 млрд тенге, при этом 44,7% или 65 млрд тенге направляется на программно-целевое финансирование, 38,7% или 56,2 млрд тенге предназначено для финансирования научных грантов и 16,6% или 24,1 млрд тенге пойдет на грантовое финансирование коммерциализации. Отметим, что при ежегодном росте программно-целевого и грантового финансирования, грантовое финансирование коммерциализации имеет тенденцию к снижению.

Таблица 4. Объемы государственного финансирования проектов прикладной науки на 2024-2026 гг. (млрд тенге)

Показатель	2024		2025		2026		Всего за три года
	сумма	уд.вес %	сумма	уд.вес %	сумма	уд.вес %	
Программно-целевое финансирование	65,0	44,7	76,0	45,9	77,0	43,2	218,0
Грантовое финансирование	56,2	38,7	68,4	41,3	77,4	43,4	202,0
Грантовое финансирование коммерциализации	24,1	16,6	21,1	12,8	24,0	13,4	69,2
Итого	145,3		165,5		178,4		489,2

Примечание: составлено на основании данных [22].

Следует отметить, что при планировании затрат принималось в расчет только государственное финансирование. Доля частного софинансирования проектов коммерциализации в нашей стране в 2022 г. составляла 25%, а в прошлом, 2023 г., планировалось достичь 30% [20].

Вполне возможно, что в 2025 г. в Республике Казахстан произойдут изменения в структуре финансирования науки за счет увеличения доли частотного софинансирования. Дело в том, что в 2024 г. завершается подготовительный период и вступают в силу требования по перечислению от недропользователей на НИОКР 1% от своих затрат на добычу. Эти меры будут способствовать ежегодному наращиванию финансирования науки на 25% и позволят довести долю коммерциализации научных проектов до 40%. Помимо этого, в соответствии с прогнозами Комитета науки МНВО РК, за ближайшие три года доля частного софинансирования проектов коммерциализации может увеличиться до 58% (таблица 5).

Таблица 5. Целевые индикаторы развития науки до 2027 г.

Показатель	2023	2024	2025	2026	2027
Научоемкость экономики (% от ВВП)	0,25	0,18	0,2	0,5	1,0
Удельный вес коммерциализируемых научных разработок (в %% от общего количества финансируемых из бюджета исследований)	28,0	29,0	35,0	38,0	40,0
Удельный вес частного софинансирования проектов коммерциализации и прикладных научных исследований	30,0	40,0	50,0	55,0	58,0
Прирост патентной активности, реализованной за счет госбюджета (к 2020 г.)	15,0	20,0	30,0	33,0	35,0

Примечание: составлено на основании данных [22].

Как видим, прогноз очень оптимистичный и, если сложатся благоприятные условия, то к 2027 г. затраты на НИОКР в нашей стране наконец достигнут 1% от ВВП. Для Казахстана это будет большим достижением, поскольку в 2021 г. в списке стран по доле затрат на НИОКР Казахстан занимал 97-ое место из 110. При этом нас опередили такие страны, как Эфиопия, Монголия, Армения, Чад и многие другие государства. В России затраты на науку составляют 1,1% от ВВП. А лидерами по затратам на науку являются Израиль (5,56%), Южная Корея (4,8%) и Швеция (3,5%).

По данным АО «Фонд науки» – подведомственной организации Комитета науки МНВО РК, осуществляющей грантовое финансирование проектов коммерциализации результатов научной деятельности, – в рамках грантового финансирования в 2023 г. 155 проектов дошли до уровня создания наукоемких производств и в настоящее время осуществляют продажу своей продукции. Объем продаж инновационной продукции (услуг) составил 33,7 млрд тг. Объем экспорта 15 созданных за это время производств составил 543 млн тг. Объем инвестиций со стороны бизнес-партнеров (софинансирование) составил 9,7 млрд тг. Налогов в бюджет оплачено на сумму 7,8 млрд тг. Кроме того, создано 1700 рабочих мест.

Выводы

Результаты исследования позволили авторам прийти к следующим выводам:

1. В Казахстане государственный бюджет является основным источником реализации научных исследований. Это связано с тем, что в стимулировании и развитии НИОКР большое значение имеет именно государственное финансирование. Такое положение обусловлено необходимостью больших вложений в создание нового научного знания и при этом нет никаких гарантий получения дохода от коммерциализации этого знания. Именно по этой причине участники предпринимательского сектора не рискуют финансировать опытно-конструкторские работы.

2. Недостаточное финансирование НИОКР приводит к тому, что огромное количество результатов НИОКР остается невостребованным и не внедряется в производство. Исследование показало громадное отставание в расходах на исследования в самых наукоёмких отраслях экономики: информационные технологии, кибербезопасность, биомедицина, биотехнологии, возобновляемые источники энергии, нанотехнологии.

3. Согласно проведенным исследованиям, в структуре затрат на НИОКР в Казахстане на заработную плату всех работников научной сферы приходится больше половины от общей суммы затрат. При этом удельный вес затрат на приобретение оборудования для проведения научно-исследовательских и опытно-конструкторских работ ежегодно не превышает 10%.

4. Исследования показали, что несмотря на то, что затраты на научно-исследовательские и опытно-конструкторские работы ежегодно увеличиваются, это не приводит к повышению уровня наукоёмкости ВВП.

5. В соответствии с результатами исследования с 2020 г. в казахстанской науке наметилась тенденция к снижению доли опытно-конструкторских разработок в общей сумме внутренних затрат на НИОКР. За исследуемый период доля опытно-конструкторских разработок снизилась более чем в 3 раза, что говорит об ухудшении структуры финансирования.

6. Анализ зарубежного опыта финансирования науки показал, что государственное софинансирование научных исследований стимулирует рост частных инвестиций: компании, получающие государственное финансирование, проявляют более высокую активность в проведении научных исследований и разработок. Государственные субсидии снижают риски провала научных проектов для малого и среднего бизнеса, разделяя их с государством. По прогнозам Комитета науки МНВО РК, за ближайшие три года доля частного софинансирования проектов коммерциализации может увеличиться до 58%.

7. Для решения проблем финансирования Казахстану необходимо, на наш взгляд, более активно привлекать иностранный капитал в качестве инвестиций в НИОКР, кроме того, следует обратить внимание на такой внебюджетный источник финансирования как частный капитал. В этой связи нужны такие программы, которые бы стимулировали предпринимателей к участию в НИОКР с последующим внедрением их результатов в собственное производство.

Благодарность, конфликт интересов отсутствует.

Финансирование. Статья подготовлена в рамках научного проекта грантового финансирования Комитета науки МНВО РК «Сбалансированный подход к оценке научных исследований: методология и механизмы реализации» [AP19678110].

Вклад авторов

Н.У. Багаева – существенный вклад в концепцию или дизайн работы; утверждение окончательного варианта статьи для публикации;

Ф.А. Нуманова – сбор, анализ или интерпретация результатов работы; написание текста.

Список литературы

1. Ибраев А. Наука: с прицелом на завтра // Казахстанская правда. – 2009. – С. 3
2. Сагиева Р.К., Джупарова А.С., Зейнуллина Ж.Р. Наукоемкая экономика: концептуальные подходы к определению и измерению // Вестник КазНУ. Серия экономическая. – 2016. – №3, С.119-124.
3. Сагиева Р.К., Жупарова А.С., Жайсанова Д.С. Сравнительный анализ источников финансирования наукоемких производств: отечественный и зарубежный опыт. Экономика: стратегия и практика. – 2018. - №2. - С.15-23.
4. Hadad, S. (2017). Knowledge Economy: Characteristics and Dimensions. Management Dynamics in the Knowledge Economy Journal, 5, 203-225. DOI:10.25019/MDKE/5.2.03
5. Талимова Л.А., Таубаев А.А., Калкабаева Г.М., Сайфуллина Ю.М. Проблемы финансирования научных исследований в высокотехнологичном наукоемком секторе Казахстана // Вестник Университета «Туран» № 4(84) 2019. С. 173-179.
6. Молдабекова А.Т., Сабыр Н.С., Жидебеккызы А. Оценка взаимосвязи между наукой и социально-экономическим развитием страны (на примере Казахстана) // Экономика: стратегия и практика. – 2020. – № 3 (15). – С.157-170.
7. Днишев Ф.М., Альжанова Ф.Г., Андреева Г.М. Прогнозные сценарии развития наукоемкой экономики в Казахстане // Научный журнал НИУ ИТМО. Серия: Экономика и экологический менеджмент. – 2021. – № 2. DOI: 10.17586/2310-1172-2021-14-2-3
8. Ращенко Т.Ф., Койда О.С. Моделирование зависимости уровня ВВП от затрат на инновации // Развитие экономики в условиях цифровизации и ее информационного обеспечения: материалы международной научной конференции молодых ученых и преподавателей вузов. – Краснодар: Кубанский государственный аграрный университет, 2021. – С. 514-521. [Электронный ресурс] – URL: <http://e.biblio.bru.by/handle/1212121212/19620> (дата обращения: 05.01.2024).
9. А.М. Aryn, В.К. Issayeva, А.К. Auelbekova. Current issues of financing research and development in Kazakhstan // Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің хабаршысы. - 2024. - №1 - С.88-107. DOI: <https://doi.org/10.32523/2789-4320-2024-1-88-107>
10. Национальный доклад по науке. – Астана – Алматы, 2023. – 266 с. -[Электронный ресурс] – URL: https://www.gov.kz/uploads/2023/11/17/e76d83989b2cae13d8fb1e12cc31e83c_original.3751084.pdf (дата обращения: 05.12.2024).
11. Muscio A., Quaglione D., Vallanti G. Does government funding complement or substitute private research funding to universities? // Research Policy. – 2013. – №42(1). – P. 63–75. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.respol.2012.04.010>
12. Aerts K., Schmidt T. Two for the price of one? // Research Policy. – 2008. – №37(5). – P. 806–822. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.respol.2008.01.011>
13. Lee E.Y., Cin B.C. The effect of risk-sharing government subsidy on corporate R&D investment: Empirical evidence from Korea // Technological Forecasting and Social Change. – 2010. – №77(6). – P. 881–890. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2010.01.012>
14. Archibald R.B., Pereira A.M. Effects of public and private R&D on private-sector performance in the United States // Public Finance Review. – 2003. – №31(4). – P. 429-451. DOI: <https://doi.org/10.1177/1091142103031004005>
15. Vincett P.S. The economic impacts of academic spin-off companies, and their implications for public policy // Research Policy. – 2010. – №39(6). – P. 736–747. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.respol.2010.02.001>
16. Алибекова Г.Ж. Анализ развития исследований и разработок в Казахстане по секторам деятельности // Материалы международных Сатпаевских чтений «Роль и место молодых ученых

в реализации Стратегии «Казахстан-2050», посвященных 80-летию КазНТУ имени К.И. Сатпаева. – 1 том– Алматы: КазНТУ им Сатпаева, 2014.– С. 366-370.

17. Бюджет науки увеличили в 3 раза //Первый евразийский деловой журнал Бизнес-мир Казахстан. [Электронный ресурс] – URL: <https://businessmir.kz/2024/02/07/byudzheth-nauki-v-kazahstane-velichili-v-tri-raza/> (дата обращения: 05.12.2024).

18. О состоянии и направлениях развития науки в Республике Казахстан по итогам 2020-2022 годов / Кашкинбеков А.К., Пономарева Н.И., Козбагарова Г.А., Беляева Г.Н., Морозов А.А. [под редакцией А.К. Кашкинбекова]. Аналит. докл. - Алматы: НЦГНТЭ, 2023. - 126 с.

19. Наука и инновационная деятельность 2017-2021, Статистический сборник, Астана, 2022. [Электронный ресурс] – URL: <https://youthlib.mirea.ru/ru/resource/2525> (дата обращения: 06.12.2024).

20. Затраты на науку в Казахстане выросли на 42%, однако доля опытно-конструкторских работ в НИОКР уменьшилась вдвое. [Электронный ресурс] – URL: <https://energyprom.kz/ru/articles-ru/industries-ru/zatraty-na-nauku-v-kazahstane-vyrosli-na-42/> (дата обращения: 06.12.2024).

References

1. Ibraev A. Nauka: s pritselom na zavtra [Science: With an Eye on Tomorrow]. Kazakhstanskaya Pravda [Kazakhstan Truth], 2009, 3 p. [in Russian].

2. Sagieva R.K., Zhuparova A.S., Zheinnulina Zh.R. Naukoemkaya ekonomika: kontseptual'nye podkhody k opredeleniyu i izmereniyu [Knowledge-Intensive Economy: Conceptual Approaches to Definition and Measurement]. Vestnik KazNU. Seriya Ekonomicheskaya [KazNU Bulletin. Economic Series], 3, 119-124 (2016). [in Russian].

3. Sagieva R.K., Zhuparova A.S., Zhaissanova D.S. Sravnitel'nyi analiz istochnikov finansirovaniya naukoemkikh proizvodstv: otechestvennyi i zarubezhnyi opyt [Comparative Analysis of Sources of Financing Knowledge-Intensive Industries: Domestic and Foreign Experience]. Ekonomika: Strategiya i Praktika [Economy: Strategy and Practice], 2, 15-23 (2018). [in Russian].

4. Hadad S.C. Knowledge Economy: Characteristics and Dimensions. Management Dynamics in the Knowledge Economy, 5, 203-225 (2017). DOI: <https://doi.org/10.25019/MDKE/5.2.03>

5. Talimova L.A., Taubaev A.A., Kalkabaeva G.M., Saifullina Yu.M. Problemy finansirovaniya nauchnykh issledovaniy v vysokotekhnologichnom naukoemkom sektore Kazakhstana [Problems of Financing Scientific Research in the High-Tech Knowledge-Intensive Sector of Kazakhstan]. Vestnik Universiteta "Turan" [Bulletin of the University "Turan"], 4(84), 173-179 (2019). [in Russian].

6. Moldabekova A.T., Sabyr N.S., Zhidebekkyzy A. Otsenka vzaimosvyazi mezhdu naukoy i sotsial'no-ekonomicheskim razvitiem strany (na primere Kazakhstana) [Assessing the Relationship Between Science and Socio-Economic Development of the Country (Using Kazakhstan as an Example)]. Ekonomika: Strategiya i Praktika, 3(15), 157-170 (2020). [in Russian].

7. Dnishev F.M., Alzhanova F.G., Andreeva G.M. Prognoznye stsennarii razvitiya naukoemkoi ekonomiki v Kazakhstane [Forecast Scenarios for the Development of the Knowledge-Intensive Economy in Kazakhstan]. Nauchnyi Zhurnal NIU ITMO. Seriya: Ekonomika i Ekologicheskii Menedzhment [Scientific Journal of NRU ITMO. Series: Economics and Environmental Management], 2 (2021). DOI: <https://doi.org/10.17586/2310-1172-2021-14-2-3-8>. [in Russian].

8. Rashchenya T.F., Kozhda O.S. Modelirovanie zavisimosti urovnya VVP ot zatrat na innovatsii [Modeling the Dependence of GDP on Innovation Costs]. In: Razvitie Ekonomiki v Usloviyakh

Tsifrovizatsii... [Development of the Economy in the Context of Digitalization]. Krasnodar: Kuban State Agrarian University, 514-521 (2021). URL: <http://e.biblio.bru.by/handle/1212121212/19620> (accessed: 05.01.2024) [in Russian].

9. Aryn A.M., Issayeva B.K., Auelbekova A.K. Current Issues of Financing Research and Development in Kazakhstan. Vestnik L.N. Gumilyov Eurasian National University [Bulletin of the L.N. Gumilyov ENU], 1, 88–107 (2024). DOI: <https://doi.org/10.32523/2789-4320-2024-1-88-107>. [in Russian].

10. Natsional'nyi doklad po nauke [National Science Report]. Astana–Almaty, 266 p. (2023). Available at: https://www.gov.kz/uploads/2023/11/17/e76d83989b2cae13d8fb1e12cc31e83c_original.3751084.pdf (accessed 05.12.2024), [in Russian].

11. Muscio A., Quaglione D., Vallanti G. Does Government Funding Complement or Substitute Private Research Funding to Universities? Research Policy, 42(1), 63–75 (2013). DOI: <https://doi.org/10.1016/j.respol.2012.04.010>

12. Aerts K., Schmidt T. Two for the Price of One? Research Policy, 37(5), 806–822 (2008). DOI: <https://doi.org/10.1016/j.respol.2008.01.011>

13. Lee E.Y., Cin B.C. The Effect of Risk-Sharing Government Subsidy on Corporate R&D Investment: Empirical Evidence from Korea. Technological Forecasting and Social Change, 77(6), 881–890 (2010). DOI: <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2010.01.012>

14. Archibald R.B., Pereira A.M. Effects of Public and Private R&D on Private-Sector Performance in the United States. Public Finance Review, 31(4), 429–451 (2003). DOI: <https://doi.org/10.1177/1091142103031004005>

15. Vincett P.S. The Economic Impacts of Academic Spin-Off Companies, and Their Implications for Public Policy. Research Policy, 39(6), 736–747 (2010). DOI: <https://doi.org/10.1016/j.respol.2010.02.001>

16. Alibekova G.Zh. Analiz razvitiya issledovaniy i razrabotok v Kazakhstane po sektoram deyatel'nosti [Analysis of the Development of Research and Development in Kazakhstan by Sectors of Activity]. In: Materialy Mezhdunarodnykh Satpaevskikh Chtenii "Rol' i Mesto Molodykh Uchenykh v Realizatsii Strategii 'Kazakhstan-2050'", Vol. 1. Almaty: KazNITU, 366–370 (2014). [in Russian].

17. Byudzheth nauki uvelichili v 3 raza [The Science Budget Has Been Increased Threefold]. Pervyi Evraziiskii Delovoi Zhurnal "Biznes-Mir Kazakhstan" [First Eurasian Business Magazine "Business World Kazakhstan"], (2024). Available at: <https://businessmir.kz/2024/02/07/byudzheth-nauki-v-kazakhstane-uvelichili-v-tri-raza> (accessed 05.12.2024), [in Russian].

18. Kashkinbekov A.K., Ponomareva N.I., Kozbagarova G.A., Belyaeva G.N., Morozov A.A. O sostoyanii i napravleniyakh razvitiya nauki v Respublike Kazakhstan po itogam 2020–2022 godov [On the State and Directions of Development of Science in the Republic of Kazakhstan Based on the Results of 2020–2022]. Analiticheskii Doklad, Almaty: NCSTE, 126 p. (2023). Available at: <https://nauka.kz/upload/files/doklad.pdf> (accessed 06.12.2024), [in Russian].

19. Nauka i innovatsionnaya deyatel'nost' Kazakhstana 2017–2021 [Science and Innovation Activities of Kazakhstan 2017–2021]. Statisticheskii Sbornik [Statistical Collection], Astana (2022). Available at: <https://youthlib.mirea.ru/ru/resource/2525> (accessed 06.12.2024), [in Russian].

20. Zatraty na nauku v Kazakhstane vyrosli na 42%, odnako dolya opytно-konstruktorskikh rabot v NIOKR umenshilas' vdvoe [Science Spending in Kazakhstan Has Increased by 42%, but the Share of Experimental Design Work in R&D Has Decreased by Half] (2024). Available at: <https://energyprom.kz/ru/articles-ru/industries-ru/zatraty-na-nauku-v-kazakhstane-vyrosli-na-42> (accessed 06.12.2024), [in Russian].

Н.У. Багаева¹, Ф.А. Нуманова²

¹Жоғары білім және ғылым министрлігі Ғылым комитетінің Экономика институты,
Алматы, Қазақстан

²Туран Университеті, Алматы, Қазақстан

Қазақстандағы ғылымды қаржыландыру: мәселелері мен болашағы

Аңдатпа. Мақалада іргелі, қолданбалы зерттеулер мен тәжірибелік-конструкторлық әзірлемелер арасында қаражатты бөлуде қалыптасқан проблемаларды ескере отырып, Қазақстан Республикасындағы ғылымды қаржыландыру құрылымын зерттеу нәтижелері келтірілген.

Зерттеудің негізгі нәтижелері Қазақстанда мемлекеттік бюджет ғылыми зерттеулерді іске асырудың негізгі көзі болып табылатынын көрсетті. Бұл ереже жаңа ғылыми білімді құруға үлкен инвестициялардың қажеттілігіне байланысты және сонымен бірге бұл білімді коммерцияландырудан кіріс алуға кепілдік жоқ. Дәл осы себептен кәсіпкерлік сектордың қатысушылары тәжірибелік-конструкторлық жұмыстарды қаржыландыруға тәуекел етпейді. Зерттеу сонымен қатар экономиканың ең ғылымды қажет ететін салаларында зерттеу шығындарының үлкен артта қалғанын көрсетті. Сонымен қатар, іргелі және қолданбалы зерттеулер жалпы шығындардың әлі де үлкен үлесін алатыны анықталды. Зерттеудің әдіснамалық негізіне ғылыми әдебиеттер мен статистикалық деректерді талдау кіреді, бұл ғылымды қаржыландырудың қазіргі жағдайын, ішкі ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық шығындардың өсу қарқынын бағалауға мүмкіндік берді. Зерттеу барысында қызмет секторлары бойынша ғылыми зерттеулерді қаржыландыру көздеріне байланысты есептеулер жүргізілді.

Қазіргі проблемаларға қарамастан, Қазақстан технологиялық артта қалушылықты еңсеру үшін ғылымды қаржыландыруды ұлғайтуға ұмтылуда, бұған Қазақстан Республикасының Ғылым және Жоғары Білім Министрлігінің деректері дәлел бола алады.

Түйінді сөздер: зерттеулер мен әзірлемелер, қаржыландыру, кәсіпкерлік сектор, мемлекеттік бюджет, зерттеулерге арналған ішкі шығындар, қаржыландыру көздері

N.U. Bagayeva^{1*}, F.A. Numanova²

¹*Institute of Economics of the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education
of the Republic of Kazakhstan, Almaty, Kazakhstan*

² *Turan University, Almaty, Kazakhstan*

Financing of science in Kazakhstan: problems and prospects

Abstract. The article presents the results of a study of the structure of science financing in the Republic of Kazakhstan, considering the existing problems in the distribution of funds between fundamental, applied research and development.

The study's primary results showed that in Kazakhstan, the state budget is the main source of scientific research. This situation is due to the need for significant investments in creating new scientific knowledge. At the same time, there are no guarantees of income from commercialising this knowledge.

This is why participants in the business sector do not risk financing development work. The study also showed a considerable backlog in research spending in the most knowledge-intensive sectors of the economy. In addition, it was revealed that fundamental and applied research still account for the lion's share of total costs. The methodological basis of the study includes an analysis of scientific literature and statistical data, which made it possible to assess the current state of science financing and the growth rate of internal research and development costs. During the study, calculations were also made related to the funding sources for scientific research by sector of activity.

Despite the existing problems, Kazakhstan is striving to increase funding for science to overcome technological backwardness, as evidenced by data from the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan.

Keywords: research and development, financing, business sector, state budget, internal research costs, sources of financing

Сведения об авторах:

Багаева Н.У. – старший научный сотрудник Института экономики Комитета науки Министерства высшего образования и науки Республики Казахстан, улица Шевченко, 28, 050010, Алматы, Казахстан.

Нуманова Ф.А. – автор для корреспонденции, PhD докторант, Университет Туран, улица Сатпаева 16А, 050013, г.Алматы, Казахстан.

Бағаева Н.У. – Қазақстан Республикасы Жоғары білім және ғылым министрлігі Ғылым комитеті Экономика институтының аға ғылыми қызметкері, Шевченко көшесі, 16А, 050010, Алматы қ., Қазақстан.

Нуманова Ф.А. – хат-хабар авторы, PhD докторанты, Туран Университеті, Сәтбаев көшесі, 16А, 050013, Алматы қ., Қазақстан.

Bagayeva N.U. – Senior Research Fellow, Institute of Economics, Committee of Science, Ministry of Higher Education and Science of the Republic of Kazakhstan, Shevchenko Street, 28, 050010, Almaty, Kazakhstan.

Numanova F.A. – Corresponding author, PhD doctoral student, Turan University, Satpayev Street, 16A, 050013, Almaty, Kazakhstan.

Copyright: © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

МРНТИ 06.73.35

<https://doi.org/10.32523/2789-4320-2025-1-158-174>

Тип статьи: научная статья

Фондовый рынок Казахстана: проблемы реализации инвестиционного потенциала и перспективы развития

А.К. Газалиева*¹, А.К. Сембеков¹

¹Карагандинский университет Казпотребсоюза, Караганда, Казахстан

(E-mail: ¹aigerim.muhammad@mail.ru; ²amir_sembekov@mail.ru)

Аннотация. Фондовый рынок Республики Казахстан обладает значительным потенциалом для привлечения инвестиций и содействия экономическому развитию. Однако его реализация сталкивается с рядом проблем, ограничивающих эффективность функционирования рынка, для преодоления которых необходимы комплексные меры, включая совершенствование правовой базы, повышение прозрачности корпоративного управления, развитие финансовой грамотности населения и стимулирование выхода новых эмитентов на рынок.

Целью данного исследования является определение направлений развития инфраструктуры фондового рынка Казахстана на основе анализа его финансовых и инвестиционных показателей, а также разработка рекомендаций для повышения эффективности привлечения инвестиций и содействия устойчивому экономическому развитию страны.

Результаты исследования подтвердили важность комплексного подхода для повышения инвестиционного потенциала фондового рынка Казахстана. Реализация предложенных мер позволит не только укрепить финансовую систему страны, но и повысить её конкурентоспособность на международной арене, стимулируя экономический рост. Исследование выделяется своей ориентацией на изучение проблем недостаточной реализации инвестиционного потенциала фондового рынка Казахстана с акцентом на выявление специфических барьеров, таких, как недостаток финансовых инструментов, ограниченная ликвидность и влияние регуляторных факторов. В работе применены как традиционные методы финансового анализа (анализ доходности активов, прибыли и эффективности), так и современные статистические инструменты.

Выводы подчёркивают необходимость системного подхода для решения ключевых проблем и раскрытия инвестиционного потенциала фондового рынка Казахстана, что в долгосрочной перспективе станет важным драйвером экономического роста.

Ключевые слова: фондовый рынок, инвестиционный потенциал, фондовая биржа, рынок акций, ценные бумаги.

Received 26.01.2025. Revised 24.02.2025. Accepted 17.03.2025. Available online 31.03.2025

Введение

Фондовый рынок играет ключевую роль в мобилизации финансовых ресурсов и стимулировании экономического роста, выступая эффективным механизмом перераспределения капитала и поддержания устойчивого развития. В Республике Казахстан, несмотря на значительные усилия по развитию рынка ценных бумаг, его инвестиционный потенциал остается недостаточно реализованным, ограничивая возможности привлечения долгосрочных инвестиций в несырьевые сектора экономики, что особенно важно в контексте диверсификации и снижения зависимости от сырьевых ресурсов. Однако для этого требуется устранение существующих барьеров и создание благоприятных условий для всех участников рынка.

Практическая значимость исследования заключается в его способности предложить конкретные меры и инструменты, способствующие повышению эффективности, прозрачности и привлекательности фондового рынка Казахстана, оказывая в долгосрочной перспективе положительное влияние на экономическое развитие страны.

Научная новизна исследования заключается в необходимости системного подхода к модернизации фондового рынка, включающего координацию действий со стороны госорганов, профессиональных участников рынка и научного сообщества.

Гипотеза исследования

Недостаточная развитость инфраструктуры фондового рынка, ограниченная ликвидность, низкая финансовая грамотность населения и отсутствие достаточного количества финансовых инструментов являются ключевыми факторами, ограничивающими инвестиционный потенциал фондового рынка Казахстана. Комплексные реформы, направленные на устранение этих барьеров, способны повысить его привлекательность для инвесторов и стимулировать экономический рост страны.

Таким образом, анализ направлен на выявление факторов, препятствующих полной реализации инвестиционного потенциала фондового рынка Республики Казахстан, на основе которого будут разработаны рекомендации по их устранению, способствуя повышению эффективности привлечения инвестиций и содействуя устойчивому экономическому развитию страны.

Литературный обзор

Инвестиционный потенциал фондового рынка представляет собой совокупность факторов и условий, которые определяют способность рынка привлекать и эффективно использовать инвестиционные ресурсы. Инвестиционная стратегия зависит от целей инвестора, толерантности к риску и горизонта инвестирования. Стратегия увеличения инвестиционной привлекательности фондового рынка Казахстана является эффективным инструментом для стимулирования инвестиций и развития рынка в целом. Инвестиции на рынках капитала оказывают влияние на макроэкономические показатели [1]. В современной глобальной экономике инвестиции являются основой

экономического роста [2]. Исследование по оптимизации фондового рынка Казахстана с использованием стратегии увеличения инвестиционной привлекательности подчеркивает важность эффективного управления инвестиционными ресурсами для стимулирования экономического роста и развития. Анализ фондовых индексов и доходности ценных бумаг позволяют выявить ключевые факторы, влияющие на инвестиционные решения, а также разработать стратегии для улучшения инвестиционной привлекательности рынка. Например, в краткосрочной перспективе инвесторы могут предпочитать импульсивные стратегии, так как они позволяют быстро реагировать на рыночные возможности и получать быструю прибыль. С другой стороны, в долгосрочной перспективе инвесторы чаще выбирают стратегии, направленные на долгосрочное удержание активов [3; 4; 5]. За последние несколько лет исследования, связывающие движения ФР с вниманием и настроениями инвесторов, стали довольно обширными. Подтверждением этому являются труды зарубежных ученых [6; 7; 8].

Несмотря на очевидное значение фондового рынка для привлечения и эффективного использования инвестиций, его потенциал в Казахстане остается недостаточно реализованным. Реализация инвестиционного потенциала фондового рынка Казахстана требует комплексного подхода, включающего устранение регуляторных барьеров, модернизацию инфраструктуры и повышение финансовой грамотности населения, позволяя не только увеличить объем привлекаемых инвестиций, но и повысить устойчивость экономики в долгосрочной перспективе.

Методология

В процессе исследования были применены методы, позволившие оценить текущее состояние фондового рынка Казахстана, выявить его слабые и сильные стороны, а также предложить практические рекомендации по увеличению его инвестиционного потенциала:

- статистический анализ, необходимый для анализа основных статистических показателей, таких, как активы, чистая прибыль, рентабельность активов (ROA) и рентабельность капитала (ROE), уделяя внимание выявлению закономерностей и тенденций в изменении показателей по годам;
- корреляционный анализ, необходимый для изучения взаимосвязи между активами, чистой прибылью, ROA и ROE (коэффициент корреляции Пирсона), позволивший определить степень и направление взаимосвязи между переменными;
- метод сравнительного анализа, необходимый для сравнения относительных и абсолютных изменений показателей активов и прибыли по годам, позволяя оценить динамику изменений и их вклад в общую финансовую эффективность;
- графический метод, необходимый для построения графиков и диаграмм и визуализации трендов изменений ключевых показателей, способствуя более наглядному восприятию данных и облегчая анализ динамики изменений.

Применение этих методов позволило провести детальный анализ финансовой эффективности и выявить ключевые взаимосвязи между исследуемыми показателями.

Результаты и обсуждения

Казахстан находится в процессе диверсификации своей экономики, стремясь снизить зависимость от сырьевых ресурсов. В этих условиях фондовый рынок может выступать ключевым инструментом для привлечения долгосрочных инвестиций в несырьевые секторы, поддерживая устойчивое развитие. Однако существуют факторы, влияющие на недостаточную реализацию инвестиционного потенциала фондового рынка Республики Казахстан в условиях трансформации экономики, где ключевыми являются следующие аспекты.

Эти аспекты формируют основу для анализа и разработки рекомендаций по совершенствованию фондового рынка и повышению его инвестиционного потенциала (рисунок 1).

Рисунок 1. Факторы, влияющие на недостаточную реализацию инвестиционного потенциала фондового рынка.

Примечание: составлено авторами.

С момента обретения независимости Казахстан предпринял шаги по формированию и развитию фондового рынка, включая создание Казахстанской фондовой биржи (KASE) и Международного финансового центра «Астана» (AIFC). Однако, по данным исследований, отечественный рынок ценных бумаг сталкивается с проблемами, такими, как низкая ликвидность, ограниченное число финансовых инструментов и эмитентов, а также слабая защита прав миноритарных акционеров. Эти факторы сдерживают привлечение как внутренних, так и иностранных инвесторов, препятствуя полному раскрытию потенциала фондового рынка.

По данным Казахстанской фондовой биржи (KASE), доля фондового рынка в финансировании экономики остается невысокой, ограничивая возможности для привлечения капитала в инфраструктурные проекты и технологические инновации, замедляя экономический рост. Казахстан активно интегрируется в глобальную экономику через инициативы, такие, как Международный финансовый центр «Астана» (МФЦА), но низкий уровень развития фондового рынка снижает конкурентоспособность страны на международной финансовой арене (рисунок 2) [9].

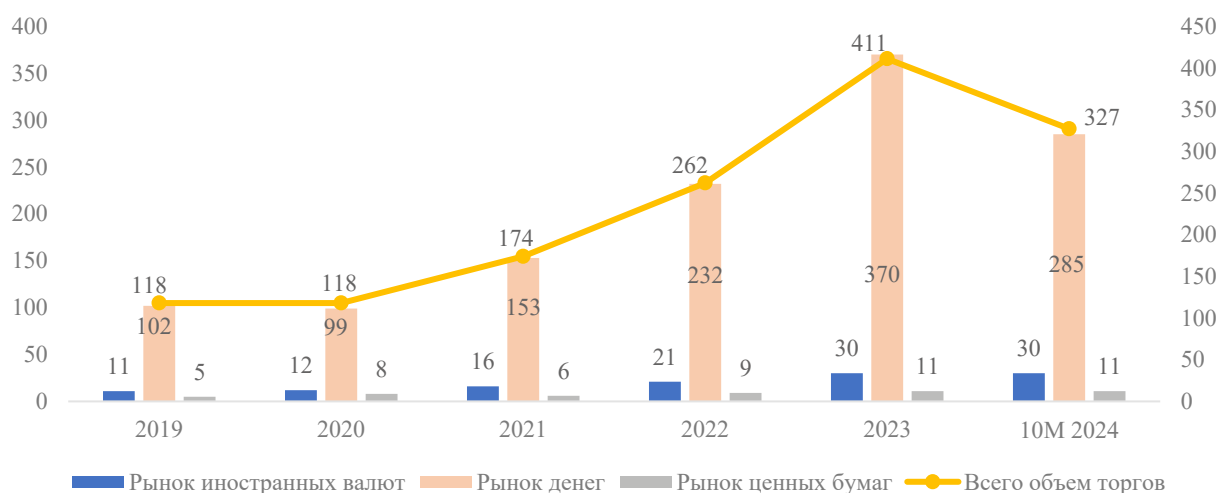

Рисунок 2. Объем и структура рынка.

Примечание: составлено на основе источника [9].

Недостаточная реализация инвестиционного потенциала фондового рынка Республики Казахстан в условиях трансформации экономики проявляется в:

1 Ограниченной диверсификации активов. Несмотря на рост объемов торгов и капитализации рынка, значительная часть торгов приходится на иностранные акции, такие, как Tesla и Ford, указывая на недостаточное развитие отечественных финансовых инструментов, которые могли бы привлекать внутренние инвестиции и способствовать развитию национальной экономики (таблица 1) [9].

Таблица 1. Показатели доходности KASE [9]

Год	Активы, млн тенге	Чистая прибыль, млн тенге	Доходность активов, %	Доходность капитала, %
2019	71041,1	2192,7	3,6	21,6

2020	1505801,9	2893,5	0,4	21,3
2021	4352567,9	3905,1	0,1	22,0
2022	12109709,1	6819,1	0,1	30,0
2023	3208416,3	18466,8	0,2	51,4

Примечание: составлено на основе источника [9].

Для более детального анализа авторами был дан абсолютный и относительный прирост рассматриваемых показателей (таблица 2) и представлена графическая интерпретация (рисунок 3).

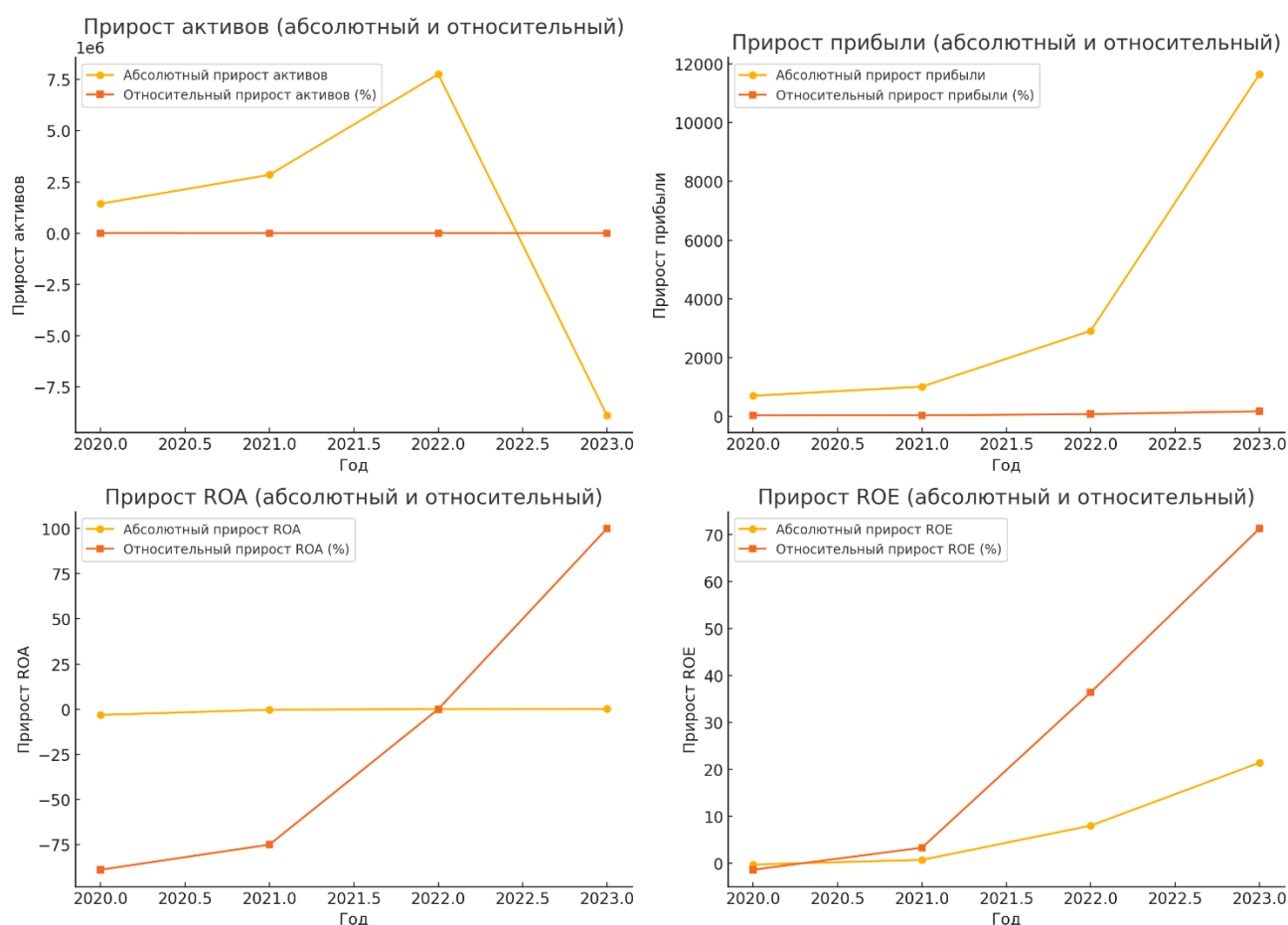

Рисунок 3. Прирост ROE (абсолютный и относительный).

Примечание: составлено авторами на основе произведенных расчетов.

Визуализация подчеркивает нестабильность в динамике активов и прибыли, а также показывает положительные изменения в доходности активов и капитала, которые могут быть результатом изменений в стратегии управления компании.

Таблица 2. Абсолютный и относительный прирост показателей доходности KASE

Год	Абсолютный прирост активов, млн тенге	Относительный прирост активов, %	Абсолютный прирост активов, млн тенге	Относительный прирост активов, %	Абсолютный / Относительный прирост ROA / ROE%			
					ROA	ROA	ROE	ROE
2019	–	–	–	–	–	–	–	–
2020	1 434 760,8	2 019,6	700,8	32,0	-3,2	-88,9	-0,3	-1,4
2021	2 846 766,0	189,1	1 011,6	35,0	-0,3	-75,0	0,7	3,3
2022	7 757 141,2	178,2	2 914,0	74,6	0,0	0,0	8,0	36,4
2023	-8 901 292,8	-73,5	11 647,7	170,8	0,1	100,0	21,4	71,3

Примечание: составлено авторами на основе произведенных расчетов

Графические результаты корреляционного анализа ключевых показателей представлены на рисунке 4.

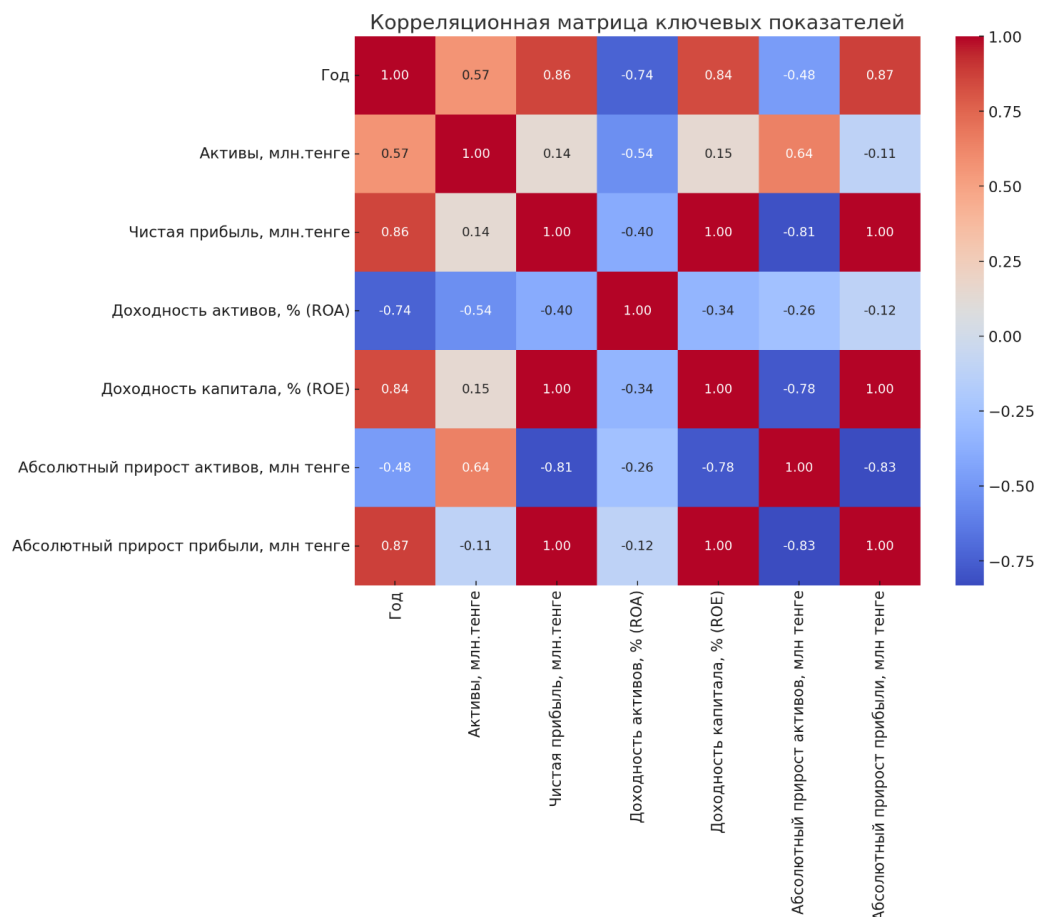

Рисунок 4. Корреляционный анализ ключевых показателей

Примечание: составлено авторами на основе произведенных расчетов.

Результаты корреляционного анализа ключевых показателей представлены в таблице 3.

Таблица 3. Результаты корреляционного анализа ключевых показателей

№	Ключевые показатели	Корреляция	Пояснение
1	Высокая корреляция между чистой прибылью и доходностью капитала (ROE)	0,996	указывает практически полное совпадение тенденций. Это ожидаемо, так как рост прибыли напрямую влияет на ROE
2	Корреляция между чистой прибылью и абсолютным приростом прибыли	0,999	отражает очевидную связь между абсолютным увеличением прибыли и ее текущим уровнем
3	Слабая отрицательная корреляция между активами и доходностью активов (ROA)	-0,544	может свидетельствовать о том, что увеличение активов снижает эффективность их использования
4	Умеренная связь между абсолютным приростом активов и активами	0,642	указывает на закономерное увеличение абсолютного прироста активов при увеличении их общего уровня
5	Отрицательная корреляция между абсолютным приростом активов и чистой прибылью	-0,807	увеличение активов не всегда приводит к росту прибыли, а может свидетельствовать о необходимости оптимизации затрат

Примечание: составлено авторами на основе произведенных расчетов.

Корреляционные коэффициенты были рассчитаны с использованием данных по активам, чистой прибыли, доходности активов (ROA) и доходности капитала (ROE). Все значения показаны в таблице Correlation Coefficients (таблица 4).

Таблица 4. Результаты расчета корреляции

№	Пара	Числитель	Знаменатель	Взаимосвязь
1	соотношение активов и прибыли	17675311724,08799	126097887254,4575	0,1401713550395998
2	соотношение активов и рентабельности инвестиций (ROA)	-15551852,2639999	28597993,24663748	-0,5438092152087828
3	соотношение активов и рентабельности инвестиций (ROE)	35865520,71199998	241808891,13070804	0,1483217616370158

4	Соотношение прибыли и рентабельности инвестиций (ROA)	-16347,036000000002	41042,01034114504	-0,3983000799454487
5	Соотношение прибыли и ROE	345721,718	347028,6507440247	0,9962339341687706
6	ROE против ROA	-26,983999999999998	78,70332506317634	-0,3428571788846219

Примечание: составлено авторами на основе произведенных расчетов.

Коэффициенты рассчитывались с помощью стандартной формулы корреляции Пирсона:

$$r_{xy} = \frac{\sum (xi - x)(yi - y)}{\sqrt{\sum (xi - x)^2 * \sum (yi - y)^2}} \quad (1)$$

где:

xi - значения каждой переменной;

x - средние значения переменных.

Расчет средних значений:

– среднее значение активов ($\bar{X}$):

$$\frac{71041,1 + 1505801,9 + 4352567,9 + 12109709,1 + 3208416,3}{5} = 4249507,26$$

– среднее значение чистой прибыли ($\bar{Y}$):

$$\frac{2192,7 + 2893,5 + 3905,1 + 6819,1 + 18466,8}{5} = 6855,44$$

Отклонения от среднего значения:

– отклонения активов ($X - \bar{X}$):

[-4178466,16; -2743705,36; 103060,64; 7860201,84; -1041090,96]

– отклонения чистой прибыли ($Y - \bar{Y}$):

[-4662,74; -3961,94; -2950,34; 11611,36]

Числитель формулы:

$$\sum (X - \bar{X})(Y - \bar{Y}) = (-4178466,16 \cdot -4662,74) + (-2743705,36 \cdot -3961,94) + \dots = 17675311724,088$$

Стандартные отклонения:

– σX (активы):

$$\sqrt{\frac{\sum (xi - x)^2}{n - 1}} = 4192010,58$$

– σY (чистая прибыль):

$$\sqrt{\frac{\sum (Yi - Y)^2}{n - 1}} = 6016,11$$

Значимость формулы:

$$\sigma X * \sigma Y = 4192010,58 * 6016,11 = 25217129,28$$

Коэффициент корреляции Пирсона (r):

$r = 17675311724,088 / 25217129,28 = 0,701$ указывает на сильную положительную корреляцию между активами и чистой прибылью, означая, что увеличение активов компании сопровождается значительным увеличением чистой прибыли.

Несмотря на значительное увеличение активов, доходность активов остается низкой, свидетельствуя об изменении в структуре активов или уменьшении рыночной активности, а также о необходимости повышения эффективности их использования. Внедрение новых финансовых инструментов, улучшение инфраструктуры и диверсификация рынка могут способствовать повышению доходности активов и укреплению позиций KASE на международной арене.

2 Низкой инвестиционной активности. Хотя количество сделок и объемы торгов на Казахстанской фондовой бирже (KASE) увеличились, рынок всё ещё не использует весь потенциал. Например, доля активного участия институциональных инвесторов остается ограниченной, сдерживая приток капитала в стратегические отрасли экономики.

3 Недостаточной диверсификации инструментов. На фондовом рынке Казахстана доминируют облигации, в то время как акции компаний и производные финансовые инструменты остаются слабо развитыми, ограничивая возможности для инвесторов и снижая привлекательность рынка в глазах международных участников (рисунок 5) [10].

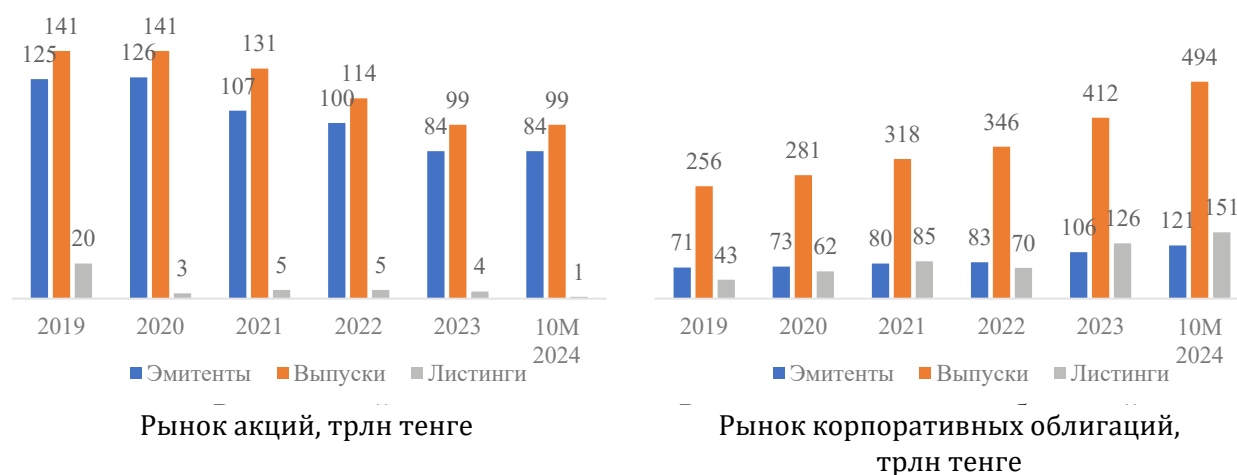

Рисунок 5. Инструменты фондового рынка.

Примечание: составлено на основе источника [10].

4 Недостаточном использовании технологий. В условиях цифровизации мировой экономики фондовый рынок Казахстана медленно внедряет инновации, такие, как искусственный интеллект и блокчейн, снижая его конкурентоспособность на международной арене и ограничивая возможности для повышения прозрачности и ликвидности.

5 Регуляторных барьеров. Механизмы государственного регулирования фондового рынка требуют модернизации. Устойчивый рост рынка возможен только при упрощении

доступа к инвестициям и создании привлекательной правовой среды для национальных и иностранных участников.

6 Низком уровне вовлеченности населения. Участие граждан Казахстана в фондовом рынке остается минимальным, снижая объем внутреннего спроса на финансовые инструменты и негативно сказываясь на общей активности рынка.

7 Прозрачности и корпоративном управлении. Казахстанские компании часто сталкиваются с проблемами недостаточной прозрачности и соблюдения стандартов корпоративного управления, создавая риски для инвесторов и делая фондовый рынок менее привлекательным.

Для преодоления этих проблем необходимо стимулировать развитие локального рынка ценных бумаг, внедрять цифровые технологии, совершенствовать госрегулирование и привлекать институциональных инвесторов. Такой подход может существенно повысить инвестиционный потенциал и интеграцию РК в мировую финансовую экосистему [11].

Для решения проблем, выявленных в анализе доходности и эффективности KASE, можно предложить следующие пути улучшения (таблица 5).

Таблица 5. Пути улучшения анализа доходности и эффективности KASE

№	Подход		Пути улучшения
1	Повышение эффективности использования активов	Диверсификация инструментов фондового рынка	Увеличение числа финансовых инструментов, включая производные ценные бумаги и более широкий спектр облигаций, позволит привлечь больше инвесторов и повысить доходность активов
		Улучшение управления активами	Использование аналитических инструментов и технологий (например, искусственного интеллекта) для более эффективного управления активами
2	Расширение инфраструктуры фондового рынка	Внедрение инновационных технологий	Развитие цифровых платформ для торговли, использование блокчейн-технологий для прозрачности и ускорения транзакций
		Развитие региональных рынков	Увеличение присутствия и активности KASE в регионах Казахстана через образовательные программы и инфраструктурные проекты
3	Привлечение иностранных инвесторов	Улучшение условий инвестирования	Создание благоприятного налогового климата, снижение барьеров входа для иностранных участников
		Прозрачность и доверие	Повышение стандартов корпоративного управления и отчетности, делая рынок более привлекательным для инвесторов

4	Укрепление взаимодействия с банковским сектором	Развитие механизмов финансирования через рынок	Стимулирование банков использовать фондовый рынок для привлечения капитала, снижая их зависимость от депозитов
		Синергия с банковскими продуктами	Предоставление комбинированных финансовых продуктов, которые используют возможности как банковского, так и фондового секторов
5	Оптимизация расходов	Автоматизация процессов	Снижение операционных издержек через внедрение автоматизированных систем учета и обработки данных
		Упрощение процедур	Уменьшение административной нагрузки на участников рынка
6	Активизация институциональных инвесторов	Развитие пенсионных и страховых фондов	Увеличение их участия в операциях на KASE для повышения ликвидности и стабильности рынка
		Стимулирование деятельности фондов прямых инвестиций	Позволит привлекать капитал в долгосрочные и стратегически важные проекты

Примечание: составлена авторами.

Реализация этих мер позволит укрепить позиции KASE и повысить конкурентоспособность Казахстана на международной финансовой арене.

Для повышения инвестиционного потенциала фондового рынка РК необходимо применять современные цифровые технологии и программные продукты:

1 Блокчейн и смарт-контракты – обеспечивают прозрачность и безопасность сделок, минимизируя риски мошенничества (Ethereum, Hyperledger).

2 Искусственный интеллект и машинное обучение – анализируют огромные объемы данных для прогнозирования рыночных тенденций, выявления инвестиционных возможностей и оценки рисков (Bloomberg Terminal AI, Kensho).

3 Big Data и аналитические платформы – позволяют собирать и анализировать данные с фондовых рынков, социальных сетей и экономических показателей в режиме реального времени (Tableau, Google BigQuery).

4 Робо-эдвайзеры - автоматизированные инвестиционные платформы, предлагающие персонализированные стратегии инвестирования на основе данных и предпочтений пользователей (Betterment, Wealthfront).

5 Финтех-приложения и мобильные платформы – делают инвестиции доступными для широкой аудитории, позволяя пользователям в режиме онлайн покупать и продавать ценные бумаги (Robinhood, eToro).

6 Облачные технологии – ускоряют обмен данными и способствуют масштабированию финансовых сервисов (Amazon Web Services (AWS), Microsoft Azure).

7 Кибербезопасность и биометрия – защищают инвестиционные платформы и данные инвесторов от кибератак (Symantec, Cisco Security).

8 Токенизация активов – дает возможность инвесторам владеть цифровыми аналогами акций, облигаций и других активов (платформы Polymath, Securitize).

Для укрепления позиции фондового рынка необходимо развивать инфраструктуру, внедрять современные цифровые технологии, привлекать иностранных участников и улучшать взаимодействие с банковским сектором [12]. Внедрение этих технологий будет способствовать не только повышению эффективности работы фондового рынка РК, но и сделает его более прозрачным и привлекательным для инвесторов как местных, так и международных компаний.

Заключение

Анализ динамики ключевых показателей Казахстанской фондовой биржи (KASE) за последние годы подтвердил необходимость структурных реформ для повышения эффективности функционирования рынка. В период с 2019 по 2023 годы Казахстанская фондовая биржа (KASE) продемонстрировала значительные изменения в своих финансовых показателях. Активы биржи увеличились с 71 041,1 млн тенге в 2019 году до 12 109 709,1 млн тенге в 2022 году, однако в 2023 году наблюдалось снижение до 3 208 416,3 млн тенге. Чистая прибыль KASE возросла с 2 192,7 млн тенге в 2019 году до 18 466,8 млн тенге в 2023 году, что свидетельствует об улучшении финансовой эффективности. Показатели доходности активов (ROA) и доходности капитала (ROE) также претерпели изменения: ROA снизилась с 3,6% в 2019 году до 0,1% в 2021 и 2022 годах, с последующим увеличением до 0,2% в 2023 году; ROE возросла с 21,6% в 2019 году до 51,4% в 2023 году. Данные тенденции указывают на необходимость дальнейшего анализа факторов, влияющих на динамику активов и эффективности использования капитала биржи.

Для укрепления позиции фондового рынка необходимо внедрение комплексных мер, включая совершенствование законодательной базы, усиление прозрачности корпоративного управления, развитие инфраструктуры рынка и привлечение новых эмитентов. Также важно стимулировать институциональных инвесторов и укреплять взаимодействие с банковским сектором, повышать финансовую грамотность и создавать благоприятные условия для долгосрочных инвестиций. Комплексное решение этих задач способно повысить устойчивость и эффективность фондового рынка, сделав его ключевым элементом экономической трансформации страны.

Реализация предложенных мер позволит не только укрепить финансовую систему страны, но и повысить её конкурентоспособность на международной арене, способствуя устойчивому экономическому развитию.

Список литературы

1. Olokoyo F. O., Ibhagui O. W., Babajide A. Macroeconomic indicators and capital market performance: Are the links sustainable? //Cogent Business & Management. – 2020. – Т. 7. – №. 1. – С. 1792258. DOI: <https://doi.org/10.1080/23311975.2020.1792258>
2. Rehman A. et al. Investigating the asymmetrical influence of foreign direct investment, remittances, reserves, and information and communication technology on Pakistan's economic development //

Economic research-Ekonomska istraživanja. – 2023. – Т. 36. – №. 2. DOI: <https://doi.org/10.1080/1331677X.2022.2131591>

3. Abukari K., Otchere I. Dominance of hybrid contratum strategies over momentum and contrarian strategies: half a century of evidence //Financial Markets and Portfolio Management. – 2020. – Т. 34. – С. 471-505. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11408-020-00363-3>

4. Day M. Y. et al. Do investment strategies matter for trading global clean energy and global energy ETFs? //Energies. – 2022. – Т. 15. – №. 9. – С. 3328. DOI: <https://doi.org/10.3390/en15093328>

5. Mohapatra S., Misra A. K. Momentum returns: A portfolio-based empirical study to establish evidence, factors and profitability in Indian stock market //IIMB Management Review. – 2020. – Т. 32. – №. 1. – С. 75-84. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.iimb.2019.07.007>

6. F. Audrino F., Sigrist F., Ballinari D. The impact of sentiment and attention measures on stock market volatility //International Journal of Forecasting. – 2020. – Т. 36. – №. 2. – С. 334-357.

7. A. Hamid, M. Heiden Forecasting volatility with empirical similarity and Google Trends J. // Journal of Economic Behavior & Organization. – 2015. - Vol.117. - pp. 62-81

8. N. Kim, K. Lučivjanská, P. Molnár, R. Villa Google searches and stock market activity: evidence from Norway // Finance Research Letters. – 2019. - 28. - pp. 208-220.

9. KASE. АО Казахстанская фондовая биржа. [Электронный ресурс] – URL:https://kase.kz/files/presentations/ru/24_11_01_KASE_ru.pdf (дата обращения 01.12.2024).

10. Годовой отчет KASE [Электронный ресурс]. [Электронный ресурс] – URL:<https://kase.kz/> (дата обращения 05.12.2024).

11. Повышение инвестиционного потенциала и интеграции Казахстана в мировую финансовую экосистему. [Электронный ресурс] – URL:<https://www.kapital.kz> Индекс KASE (дата обращения 05.12.2024).

12. Исследование Ассоциации QAMS: Возможности развития фондового рынка Казахстана. 11.05.2021г. [Электронный ресурс] – URL:https://qams.kz/storage/app/media/uploadedfiles/Research%20QAMS.pdf?utm_source=chatgpt.com (дата обращения 10.12.2024).

A.K. Gazaliyeva*¹, A.K. Sembekov¹

¹*Karaganda University of Kazpotreboysuz, Karaganda, Kazakhstan*

Kazakhstan's stock market: problems of realizing investment potential and development prospects

Abstract . The stock market of the Republic of Kazakhstan has significant potential to attract investments and promote economic development. However, its implementation faces a number of challenges that limit the effectiveness of the market, which require comprehensive measures to overcome, including improving the legal framework, increasing transparency in corporate governance, developing financial literacy among the population, and encouraging new issuers to enter the market.

The purpose of this study is to determine the directions of development of the infrastructure of the stock market of Kazakhstan based on the analysis of its financial and investment indicators, as well as to develop recommendations to increase the effectiveness of attracting investments and promote sustainable economic development of the country.

The results of the study confirmed the importance of an integrated approach to increase the investment potential of the stock market of Kazakhstan. The implementation of the proposed measures will not only strengthen the country's financial system, but also increase its competitiveness in the international arena, stimulating economic growth. The study stands out for its focus on studying the problems of insufficient realization of the investment potential of the stock market of Kazakhstan, with an emphasis on identifying specific barriers, such as a lack of financial instruments, limited liquidity and the influence of regulatory factors. The work uses both traditional methods of financial analysis (asset profitability, profit and efficiency analysis) and modern statistical tools.

The conclusions emphasize the need for a systematic approach to address key issues and unlock the investment potential of Kazakhstan's stock market, which will become an important driver of economic growth in the long term.

Keywords: stock market, investment potential, stock exchange, stock market, securities

А.К. Газалиева*¹, А.К. Сембеков¹

¹Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, Қарағанды, Қазақстан

Қазақстанның қор нарығы: инвестициялық әлеуетті іске асыру мәселелері және даму перспективалары

Аннотация. Қазақстан Республикасының қор нарығы инвестициялар тарту және экономикалық дамуға жәрдемдесу үшін айтарлықтай әлеуетке ие. Алайда оны іске асыру нарықтың жұмыс істеу тиімділігін шектейтін бірқатар проблемаларға тап болады, оларды еңсеру үшін құқықтық базаны жетілдіру, корпоративтік басқарудың ашықтығын арттыру, халықтың қаржылық сауаттылығын дамыту және нарыққа жаңа эмитенттердің шығуын ынталандыру сияқты кешенді шаралар қажет.

Бұл зерттеудің мақсаты оның қаржылық және инвестициялық көрсеткіштерін талдау негізінде Қазақстанның қор нарығының инфрақұрылымын дамыту бағыттарын айқындау, сондай-ақ инвестицияларды тарту тиімділігін арттыру және елдің тұрақты экономикалық дамуына жәрдемдесу үшін ұсынымдар әзірлеу болып табылады.

Зерттеу нәтижелері Қазақстанның қор нарығының инвестициялық әлеуетін арттыру үшін кешенді тәсілдің маңыздылығын растады. Ұсынылған шараларды іске асыру елдің қаржы жүйесін нығайтып қана қоймай, экономикалық өсуді ынталандыра отырып, оның халықаралық аренадағы бәсекеге қабілеттілігін арттыруға мүмкіндік береді. Зерттеу қаржы құралдарының жетіспеушілігі, өтімділіктің шектелуі және реттеуші факторлардың әсері сияқты ерекше кедергілерді анықтауға баса назар аудара отырып, Қазақстанның қор нарығының инвестициялық әлеуетін жеткіліксіз іске асыру проблемаларын зерделеуге бағытталғандығымен ерекшеленеді. Жұмыста қаржылық талдаудың дәстүрлі әдістері (активтердің кірістілігін, пайда мен тиімділікті талдау) және заманауи статистикалық құралдар қолданылады.

Қорытындылар негізгі проблемаларды шешу және Қазақстанның қор нарығының инвестициялық әлеуетін ашу үшін жүйелі тәсілдің қажеттілігін көрсетеді, бұл ұзақ мерзімді перспективада экономикалық өсудің маңызды драйверіне айналады.

Түйінді сөздер: қор нарығы, инвестициялық әлеует, қор биржасы, акциялар нарығы, бағалы қағаздар

References

1. Olokoyo F. O., Ibhagui O. W., Babajide A. Macroeconomic indicators and capital market performance: Are the links sustainable? //Cogent Business & Management. – 2020. – Т. 7. – №. 1. – С. 1792258. DOI: <https://doi.org/10.1080/23311975.2020.1792258>
2. Rehman A. et al. Investigating the asymmetrical influence of foreign direct investment, remittances, reserves, and information and communication technology on Pakistan's economic development // Economic research-Ekonomika istraživanja. – 2023. – Т. 36. – №. 2. DOI: <https://doi.org/10.1080/1331677X.2022.2131591>
3. Abukari K., Otchere I. Dominance of hybrid contratum strategies over momentum and contrarian strategies: half a century of evidence //Financial Markets and Portfolio Management. – 2020. – Т. 34. – С. 471-505. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11408-020-00363-3>
4. Day M. Y. et al. Do investment strategies matter for trading global clean energy and global energy ETFs? //Energies. – 2022. – Т. 15. – №. 9. – С. 3328. DOI: <https://doi.org/10.3390/en15093328>
5. Mohapatra S., Misra A. K. Momentum returns: A portfolio-based empirical study to establish evidence, factors and profitability in Indian stock market //IIMB Management Review. – 2020. – Т. 32. – №. 1. – С. 75-84. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.iimb.2019.07.007>
6. Audrino F., Sigrist F., Ballinari D. The impact of sentiment and attention measures on stock market volatility //International Journal of Forecasting. – 2020. – Т. 36. – №. 2. – С. 334-357.
7. A. Hamid, M. Heiden Forecasting volatility with empirical similarity and Google Trends J. [Прогнозирование волатильности с использованием эмпирического сходства и Google Trends J.]. // Journal of Economic Behavior & Organization. – 2015. - Vol.117. - pp. 62-81
8. N. Kim, K. Lučivjanská, P. Molnár, R. Villa Google searches and stock market activity: evidence from Norway [Поисковые запросы Google и активность на фондовом рынке: данные из Норвегии]. // Finance Research Letters. – 2019. - 28. - pp. 208-220
9. KASE. AO Kazahstanskaja fondovaja birzha. [KASE. Kazakhstan Stock Exchange JSC]. Available at: https://kase.kz/files/presentations/ru/24_11_01_KASE_ru.pdf (accessed 05.12.2024), [in Russian]
10. Godovoj otchet KASE [KASE Annual Report]. Available at: <https://kase.kz/> (accessed 10.12.2024) [in Russian]
11. Povyshenie investicionnogo potenciala i integracii Kazahstana v mirovujuu finansovuju jekosistemu. [Increasing Kazakhstan's investment potential and integration into the global financial ecosystem]. Available at: <https://www.kapital.kz> Indeks KASE (accessed 10.12.2024) [in Russian]
12. Issledovanie Asociacii QAMS: Vozmozhnosti razvitija fondovogo rynka Kazahstana. 11.05.2021g. [Research of the QAMS Association: Opportunities for the development of the stock market of Kazakhstan. 05.11.2021]. Available at: https://qams.kz/storage/app/media/uploadedfiles/Research%20QAMS.pdf?utm_source=chatgpt.com (accessed 10.12.2024) [in Russian]

Сведения об авторе:

Газалиева А.К. – автор для корреспонденции, докторант PhD, Карагандинский Университет Казпотребсоюза, улица Академическая, 9, 100000, Караганда, Казахстан.

Сембеков А.К. – д.э.н., профессор кафедры «Финансы», Карагандинский Университет Казпотребсоюза, улица Академическая, 9, 100000, Караганда, Казахстан.

Газалиева А.К. – хат-хабар авторы, PhD докторанты, Қазтұтынуодағы Қарағанды Университеті, Академическая көшесі, 9, 100000, Қарағанды, Қазақстан.

Сембеков А.К. – э.ғ.д., «Қаржы» кафедрасының профессоры, Қазтұтынуодағы Қарағанды Университеті, Академическая көшесі, 9, 100000, Қарағанды, Қазақстан.

Gazaliev A.K. – corresponding author, PhD candidate, Karaganda University of kazpotrebsoyuz, 9 Akademicheskaya Street, 100000, Karaganda, Kazakhstan.

Sembekov A.K. – Doctor of Economics, Professor of the Department of Finance, Karaganda University of kazpotrebsoyuz, 9 Akademicheskaya Street, 100000, Karaganda, Kazakhstan.

Copyright: © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

IRSTI 06.73.15

<https://doi.org/10.32523/2789-4320-2025-1-175-195>

Article type: research article

Analysis of the development of the system of inter-budgetary relations in the Republic of Kazakhstan

I.S. Zhurtybayeva¹ , Zh.M. Bulakbay*¹ , I.U. Fedorova²

¹ L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

² Moscow City University of Management of the Moscow Government named after Yu.M. Luzhkov, Moscow, Russia

(E-mail: ¹indira.zhurtybaeva@mail.ru, ²bulakbay_zhannat@mail.ru, ³fedorovaiu1@gmail.com)

Abstract. In recent years, the issue of inter-budget relations in the Republic of Kazakhstan has obtained a particular relevance. The centralization of tax revenues to the republican budget leads to insufficient independence and provision of local budgets with sources of income, which is the result of the decrease in the number of donor regions from eight to four in ten years, among other things.

The purpose of the article is to study and systematize the scientific approaches to improving the relationship between different levels of the budgetary system of the Republic of Kazakhstan, as well as to summarize and develop relevant recommendations. The following scientific methods were used in the article: analysis and synthesis, graphical and statistical methods.

As a result of the study, the theoretical aspects of inter-budget relations in the Republic of Kazakhstan were studied, in particular, the construction of the state budgetary system was studied, and the levels and types of budgets were given. The key problems of inter-budget relations in the state, as well as related problems of the budgetary system were outlined.

Keywords: central cash fund, tax revenues, income, expenses, self-government, budget, transfers.

Introduction

The normal development of the economy and the well-being of both the state as a whole and its citizens depend on the efficiency and effectiveness of the financial system. In the process of distributing GDP (gross domestic product), the state develops certain relations with business entities, institutions and population, which are associated with the formation and use of a central fund of monetary means, the main task of which is to ensure social well-being and

Received 31.01.2025. Revised 05.03.2025. Accepted 17.03. 2025. Available online 31.03.2025

175

¹*the corresponding author

economic development. The totality of such relations is a budgetary system that is the most important component of the financial system of state. Budgetary funds are directed to the needs of population, expansion of production, stimulation of innovative activity, defense, etc. The budget has legislative force, and the development and implementation of budget programs ensure the well-being of society. The budgetary system of the Republic of Kazakhstan is based on the interaction of budgets of different levels, which is enshrined at legislative level of the Budget Code of the Republic of Kazakhstan 2008 [1]. The Republican budget is the first level of budgetary system. The remaining budgets (regional, budgets of cities of republican significance, capitals, district budgets) refer to the local budgets. The formation and use of budget occurs through the revenues and expenditures of budget. Incomes are formed mainly through the tax and other revenues, while expenses provide for social needs, production development, innovation and much more.

In recent years, the contradiction between the centralization of tax revenues to the republican budget and the need to provide greater independence and freedom of action for local budgets has escalated in the Republic of Kazakhstan. A consequence of the growing dependence of the regions on the republican budget is the fact that the number of donor-regions has decreased from eight to four between 2010 and 2020.

The scientific novelty of the article is a certain work on fiscal decentralization by providing additional tax and fiscal powers to the budget of the fourth level. That is, proposals for the regulatory allocation of corporate income tax from small and medium-sized businesses between budget levels.

Literature review

Many scientists and researchers were engaged in the issues regarding optimization of inter-budget relations. It is worth noting that the objects of their research were both the theoretical aspects of problem, and the development and proposal of real practical optimization methods. For example, Z. Altaibayeva et al. [2] studied the economic mechanism for the formation of local budgets of the Republic of Kazakhstan in the context of its current state and development trends. Scientists have come to conclusion that the proper self-government of local budgets is possible by means of introducing and determining responsibility for their formation and execution. For this, it is necessary to monitor and evaluate the effectiveness of local subjects of budget relations.

A.S. Isakhova also explores the problem of relations between the central and local budgets. The researcher believes that it is advisable to transfer the reforms to the lower levels of budgetary system and he offers a number of recommendations regarding increasing the independence and efficiency of the local budgets. A. Alibekova et al. [3] focus on the need to increase financial control, which affects the effectiveness of local budgets, increasing their interest in the implementation of budget programs, etc. In the course of identifying problems related to the functioning of local budgets, Y. Bitoleuova et al. [4] note that most part of their spending is carried out for the current needs. This leads to insufficient financing of technological and innovative development. In addition to issues that directly relate to the problems of inter-budget relations, researchers pay attention to a number of related problems of the budgetary system of the Republic of

Kazakhstan. Thus, considering the fact that budget and tax policy are inextricably linked, many scientists focus on studying taxation issues in the context of optimizing the budgetary system. A.A. Baimagambetov et al. [5] note that one of the main sources of budget revenues is the tax on personal income, while at the same time it plays the role of social regulator, since it directly affects the income level of population. However, in the Republic of Kazakhstan, a single tax rate is applied to incomes of different sizes, so scientists offer to introduce a progressive taxation scale, which provides for an increase in the interest rate with the growth in revenues.

A. Shakbutova et al. [6] also conducted a study the tax system of the Republic of Kazakhstan, which led them to conclude that the state needs to reduce the VAT (value-added tax) rate in order to attract more taxpayers. According to the researchers' data, the VAT rate in Asia has been lower than in the Republic of Kazakhstan over the past two years. The decrease in tax rate and the provision of tax incentives can bring a stable positive result due to the expansion of tax base. In addition, researchers pay attention to the issues of state budget management Sytnyk et al. [7] and budget planning Sembiyeva et al. [8]. However, despite the high interest of scientific community in the problem under study, the issues regarding optimization of inter-budget relations in the Republic of Kazakhstan remain open. To this day, local budgets do not have sufficient independence and sufficient sources of stable income assigned to them.

Based on the above-mentioned, the purpose of this article is to study and systematize the scientific approaches to improving the relationship between different levels of budgetary system of the Republic of Kazakhstan, as well as to summarize and develop relevant recommendations.

Methodology

In the course of the study, the following scientific methods were used: analysis and synthesis during the processing of theoretical and statistical information, as well as during the study of legislative framework for the research of legal acts regarding the topic of the article; graphical methods for representativeness of statistical and theoretical information provided; method of building a mental map to systematize and generalize the obtained conclusions. The methodological basis of the empirical research is the analysis of the stages of the implementation of the autonomous budget of local self-government in Kazakhstan.

In this work presents the scientific research of domestic and foreign scientists in the field of local self-government. The methodological basis is based on the analysis of the stages of implementation of the independent budget of local self-government in Kazakhstan. Theoretical research methods, systematic and generalizing approaches were used to study basic concepts and conduct a literary review. Methods of economic analysis of indicators (horizontal and vertical analysis), correlation, and trend analysis were used to analyze the state of implementation of an independent local government budget and fourth-level budget revenues and expenditures. The methodological basis of the study was made up of official materials of the Ministry of Finance of the Republic of Kazakhstan, the National Bank of the Republic of Kazakhstan, information bases for the study of materials obtained from Internet resources, the works of foreign and domestic scientists.

The research question is one of the most important aspects in the field of public administration, which is aimed at ensuring the effective allocation of financial resources between government bodies at various levels within the state. The relevance of this issue plays a crucial role in

improving the effectiveness of public policy, ensuring economic development and social equality. And the hypotheses are aimed at improving public administration, rational use of resources and strengthening the socio-economic situation. Improving the system of inter-budgetary relations is possible through a combination of effective financial allocation and administrative management approaches.

The holistic character of the study justifies its division into several interrelated and interdependent stages. At the first stage, the theoretical aspects of the budget system of the Republic of Kazakhstan were studied and analyzed. By analyzing the Budget Code of the Republic of Kazakhstan 2008, it was considered the construction of the budgetary system of the Republic of Kazakhstan, in particular the levels of the state budgetary system and types of budgets. It was made a comparison of the principles of the budgetary system of the Republic of Kazakhstan, the number and content of which changed during the period from 1996 to 2008. The problems of inter-budget relations in the Republic of Kazakhstan are presented, and it has been highlighted the main directions around which the identified problems are concentrated. At this stage, the construction of the budgetary system of the Republic of Kazakhstan is considered, the types and levels of the country's budgets are given. A parallel is drawn between the budget and tax policy, and factors of the effectiveness of fiscal policy are determined. The problems of inter-budget relations in the Republic of Kazakhstan are considered and the key issues are identified.

At the second stage of the study, statistical data were studied, in particular, the revenue and expenditure parts of the consolidated budget of the Republic of Kazakhstan were considered. The results of this stage are visually presented through the pie charts, which increases their representativeness. Conclusions are drawn regarding the volume of income, expenses and factors influencing the current state of affairs.

The third stage is devoted to consideration of ways to optimize the inter-budget relations in the Republic of Kazakhstan. With the help of building a mental map, the results obtained at the previous stages were summarized, and the key directions for improving inter-budget relations were identified. The latest steps of the government of the Republic of Kazakhstan regarding the optimization of inter-budget relations have been studied, an analysis of the latest budget reforms and new budget rules was made. It was given the analysts' opinions regarding the ways to optimize the inter-budget relations in the Republic of Kazakhstan and improve the budgetary system of the state as a whole. Particular attention is paid to the analysts' views on the possibility of increasing the budget revenues by means of improving administration, expanding the potential for tax collection, focusing on the long-term economic development. It has been considered the strengths of the budgetary system of the Republic of Kazakhstan, which are the result of the reforms and implementation of budget rules. It was given the priority directions of budget policy of the Republic of Kazakhstan, developed for the period after 2021. It was disclosed the content of such directions regarding environmental aspects, optimization of infrastructure management and opportunities to improve the efficiency of public-private partnerships for its financing, a detailed assessment of compliance and analysis of fiscal rules, as well as the development of fiscal institutions.

The last stage of the study concerns the analysis of its results by means of comparing the obtained conclusions with the researchers' opinions. At this stage, it has been noted that most scientists identify areas of optimization that generally correspond to the results obtained during the study. However, many scientists focus on certain aspects that are not considered in the article, which may be related to further directions in the study of the topic.

Results and discussion

Theoretical aspects and problems of inter-budget relations in the Republic of Kazakhstan

Effective macroeconomic regulation of the economy is impossible without building an optimal system of inter-budget relations. In the Budget Code of the Republic of Kazakhstan 2008 (Chapter 2, Article 6) the following types and levels of the budget are defined (Figure 1; 2).

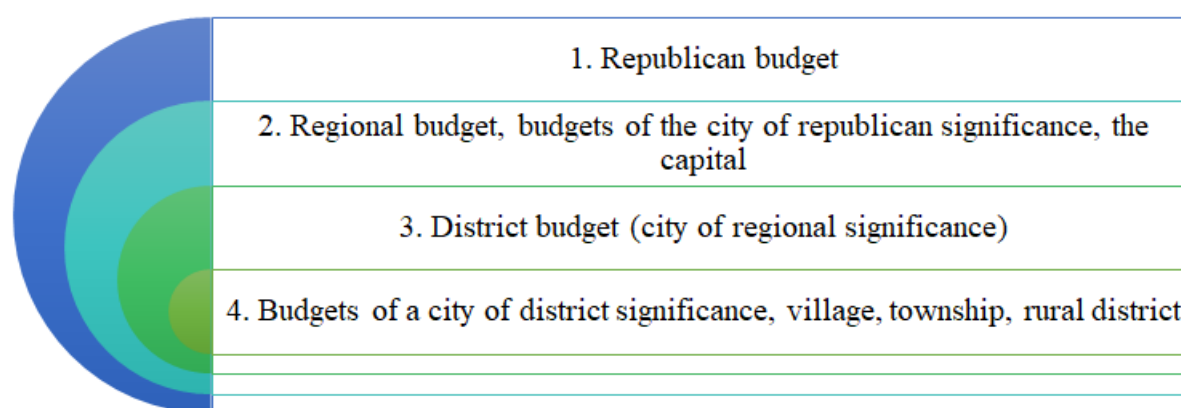

Figure 1. Levels of the budget system of the Republic of Kazakhstan

Source: Budget Code of the Republic of Kazakhstan 2008 [1].

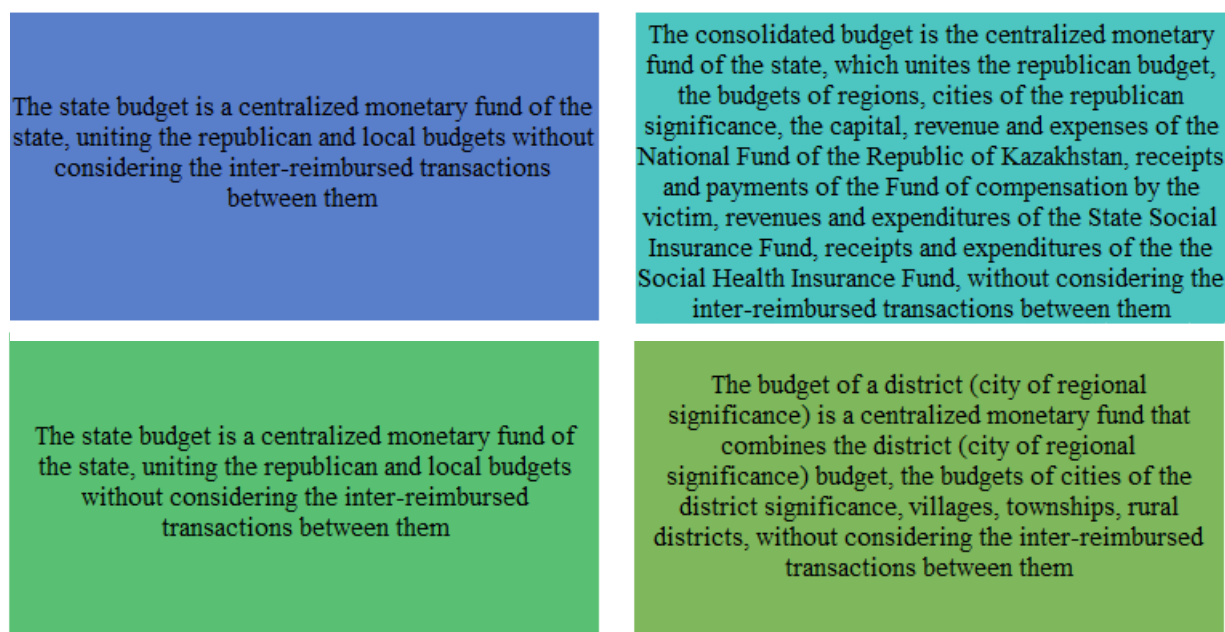

Figure 2. Types of budgets in the Republic of Kazakhstan

Source: Budget Code of the Republic of Kazakhstan 2008 [1].

The study of budget policy, in turn, goes in parallel with the analysis of tax policy, since taxes are the main source of replenishment of the state budget. The effectiveness of budget and tax policy depends on the number of factors, the main of which are presented in the Figure 3.

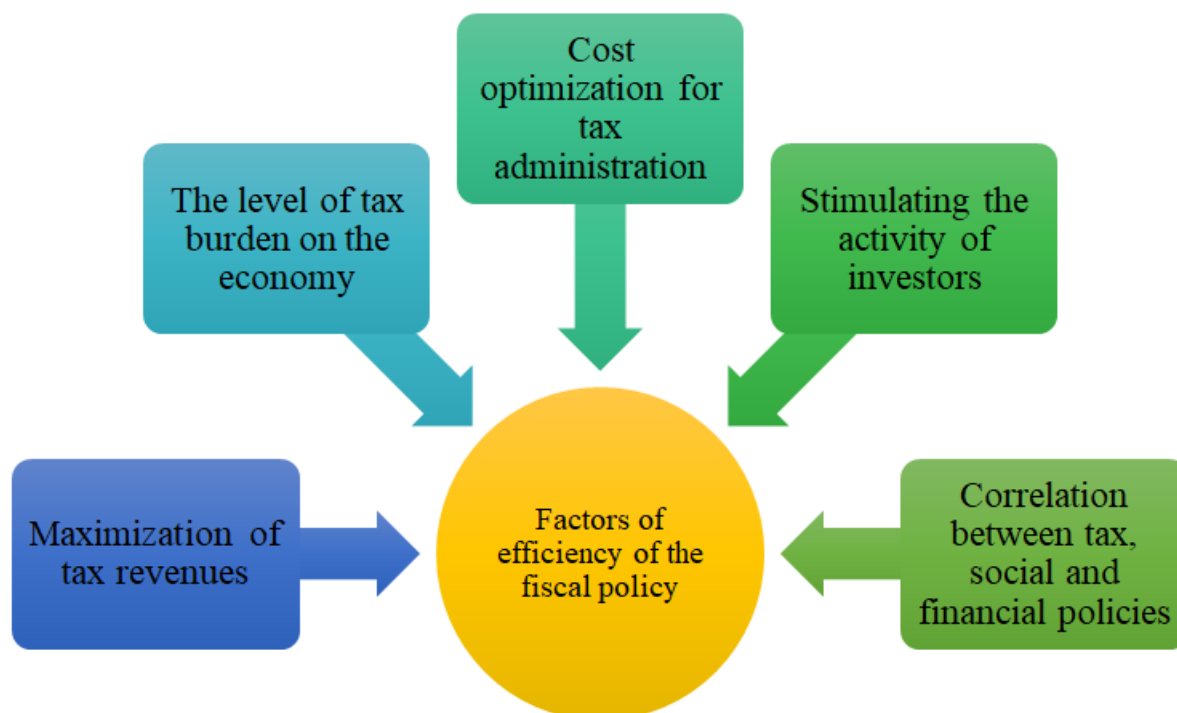

Figure 3. Factors affecting the effectiveness of the state's fiscal policy

Source: K.A. Kenenova 2021 [9].

Thus, it can be concluded that the effectiveness of fiscal policy depends on the balance of all the factors indicated in the Figure 3. This primarily concerns increasing the volume of budget revenues and minimizing the budget expenditures. Optimization of these indicators is impossible without determining the optimal level of tax burden in the state. An important factor is the increase of investment attractiveness for the international investors. Particularly noteworthy is the increase in the share of tax incentives, which are applied to a greater extent to small and medium-sized business in order to stimulate their innovative activity. Determination of the effectiveness of the fiscal system is often carried out by means of calculating the tax burden. The optimal level of tax burden provides that taxpayers agree to pay taxes in the established amounts, in exchange for receiving the high-quality public goods from state. Excessive tax burden leads to a decrease in the business activity, an increase in the number of cases of illegal tax evasion, and too low tax burden leads to insufficient filling of the state budget with tax revenues, and as a result, the lack of adequate amount of funds for the implementation of certain budget programs Kenenova [9].

A.S. Isakhova notes the following main problem of optimizing inter-budget relations in the Republic of Kazakhstan. It lies in the need for a clear delineation of functions between the levels of government and the expediency of transferring reforms to the lower levels of local government authorities. The researcher provides the following comparison of principles of the budget system of the Republic of Kazakhstan (Figure 4) [10]. However, despite the state's attempts to optimize the budget system by adding new principles to the budget legislation, there is no clear concept for implementation of these principles in the Republic of Kazakhstan to this day.

Law of the Republic of Kazakhstan "On the budget system" dated 24.12.1996	Budget Code of the Republic of Kazakhstan dated 24.04.2004	Budget Code of the Republic of Kazakhstan dated 04.12.2008
– unity; – completeness; – reality; – independence; – publicity.	– unity; – completeness; – reality; – independence; – transparency; – sequence; – efficiency and effectiveness; – priorities; – responsibility.	– unity; – completeness; – reality; – independence; – transparency; – sequence; – efficiency; – effectiveness; – responsibility; – succession; – validity; – timeliness; – targeting and the targeted nature of budgetary funds; – cash unity.

Figure 4. Principles of the budget system of the Republic of Kazakhstan from 1996 to 2008

Source: A.S. Isakhova 2016 [10].

Among the individual problems of budget policy, which are a consequence of the main problem, A.S. Isakhova notes the following: centralization of tax revenues to the republican budget; lack of freedom of the local authorities' action in the course of development of the local budget; transfers are the main way to solve social and economic problems at the local level; with a low probability of repayment of budget loans, they continue to be allocated to the regions; regions have unequal provision with sources of income; violations in the field of public procurement; misuse of funds; uncommitted funds. Among the problems of budget system, A. Alibekova et al. highlight a problem of the insufficient effectiveness of financial control, especially the internal control. The researchers note that internal control is a new concept for the subjects of budgetary system of the Republic of Kazakhstan, which is the reason for the lack of understanding of its essence by the heads of budget institutions. Due to this, there is an insufficient elaboration of the theoretical and methodological basis for the introduction of such control, ineffective provision and implementation of measures to restructure the system of state financial control.

Y. Bitoleuova et al. focus on the issue of budget efficiency. Given the fact that information and innovation come to the fore in modern society, the problem lies in directing most of the local budget expenditures to current needs. At the same time, technological development, as well as innovative development, is not financed enough. The reason for the problem lies in the lack of interest of local executive authorities in the development and expansion of the regions' potential. The result is a situation where the innovative development programs are being developed at the republican level, but at the local level, the funds intended for implementation of these programs are perceived only as an opportunity to use additional budgetary funds. Thus, based on the above-mentioned, it can be concluded that the main problems of optimizing inter-budget relations in the Republic of Kazakhstan are concentrated around: insufficient efficiency of the fiscal policy, the need for a clear delineation of functions between the levels of government, low efficiency of financial control and budgets, especially regarding the misuse of budgetary funds.

The problems identified in the previous section of the study regarding the optimization of inter-budget relations in the Republic of Kazakhstan are reflected in the actual indicators of state budget. The expenditures and receipts of the consolidated budget of the Republic of Kazakhstan are presented in the Figure 5; 6.

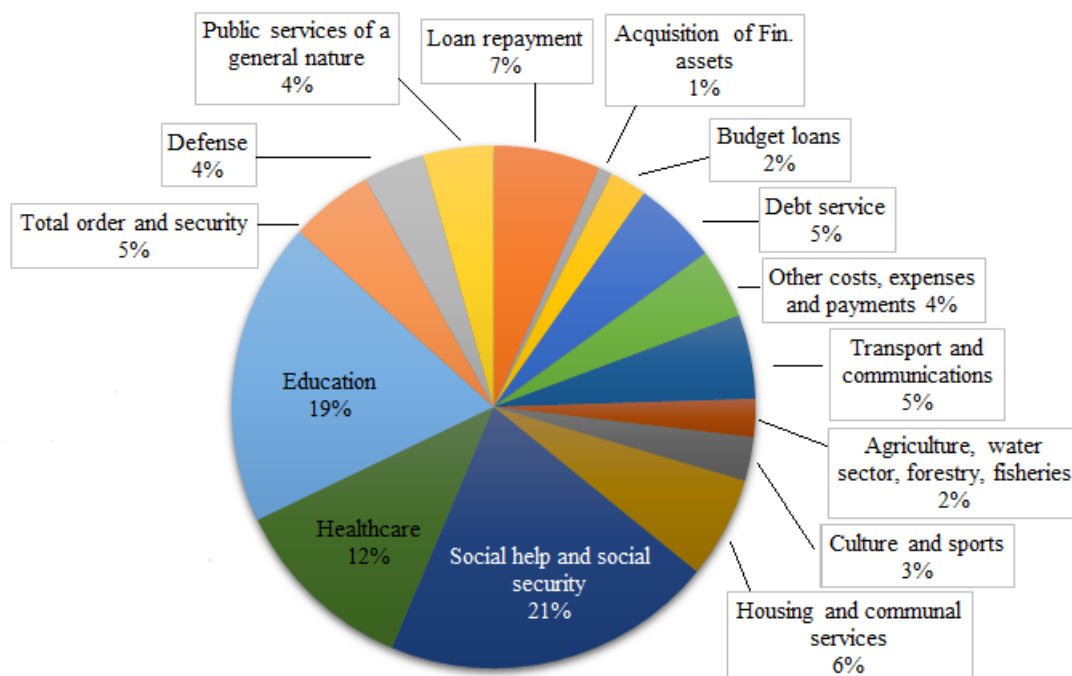

Figure 5. Expenses in the balance of consolidated budget of the Republic of Kazakhstan for 2023

Source: Ministry of Finance of the Republic of Kazakhstan 2024 [11].

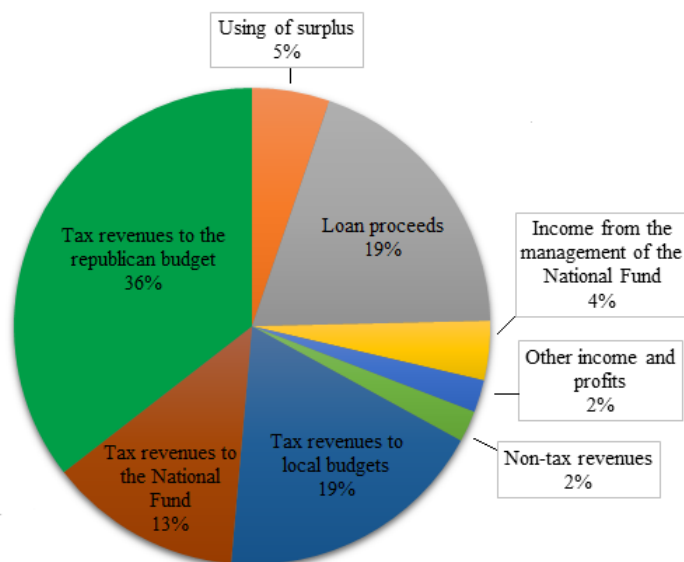

Figure 6. Receipts to the balance of consolidated budget of the Republic of Kazakhstan for 2023

Source: Ministry of Finance of the Republic of Kazakhstan 2024 [11].

According to data of the Ministry of Finance of the Republic of Kazakhstan, it should be noted the growth of tax revenues to consolidated budget of the country among the main trends of the study period [11]. The increase amounted to 34% compared to the previous period and it occurred amid the recovery of prices in energy and the growth of economy of the Republic of Kazakhstan by almost 4%. In absolute terms, the largest increase was noted in the republican budget, in relative terms – in the National Fund (tax revenues increased by 86% and almost reached the level, which prevailed until the onset of the COVID-19 pandemic). The total amount of consolidated budget revenues remained approximately at the level of previous year, which was due to a reduction in the investment income from management of the National Fund, and a decrease in the non-tax revenues. Summarizing the above-mentioned, it can be noted the exceeding of the annual plan for tax charges. The formation of actual oil prices above the forecast ones became the main reason for this.

With a slight change in revenues, the consolidated budget expenditures increased by 9% and, as a result, exceeded revenues by 33%. The increase in the expenditure side is primarily associated with spending on education, health care and social assistance. Financing the budget deficit through the loans was about 4% less than in the previous period. However, the costs of repayment and servicing of loans increased by almost half of the same indicator of the previous year. In addition, the volume of transfers from the National Fund to the republican budget decreased. Thus, the deficit of consolidated budget increased by almost 40% due to the almost unchanged volume of income with an increase in the expenditure side. The decisive factor for the revenue side is the change in oil prices [12].

To calculate the budget support, local budget revenues were used minus transfers from the republican budget as a percentage of the amount of local budget expenditures. The data were obtained in retrospect in 2000, 2005, 2010, 2015 and 2019-2023 (Table 1). Table 1-budget provision of the regions of the Republic of Kazakhstan for 2000-2023 (%)

Table 1. Budget provision of the regions of the Republic of Kazakhstan for 2000-2023 (%)

Names of regions	2000	2005	2010	2015	2020	2021	2022	2023
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Abay								11
Akmola	63	42	24	31	26	23	27	30
Aktobe	100	79	50	59	48	36	42	43
Almaty	57	50	31	40	43	39	48	61
Atyrau	112	85	82	89	86	79	84	86
EKR	68	51	29	34	30	27	35	46
Zhambyl	58	33	19	23	21	17	21	21
WKR	102	67	45	46	44	38	42	44
Karaganda	112	70	45	57	49	41	48	54
Kostanay	100	53	30	35	31	28	35	37
Kyzylorda	74	49	20	22	21	17	20	19
Mangystau	102	92	65	74	70	57	65	64
Zhetysu								6
Turkestan*	161	111	74	80	55	57	66	74

NKR	67	37	22	25	21	19	21	26
Ulytau								29
Astana	89	46	31	56	64	64	81	70
Almaty	95	79	65	71	83	69	88	107
Shymkent					42	35	37	50
Note * - until 2019-South Kazakhstan region								

Source: Ministry of Finance of the Republic of Kazakhstan 2024 [11].

In 2023, compared with 2010, budget provision deteriorated in five regions: Aktobe, West Kazakhstan, Kyzylorda, Mangystau and Turkestan regions (until 2019, South Kazakhstan region). The reason for the decrease in the level of budget provision in the Turkestan region is explained by the change in the administrative-territorial structure with the allocation of Shymkent as a city of national significance with the corresponding "deduction" of sources of income. The reason for the deterioration of budget security in the rest of the regions, except for the West Kazakhstan region, is the reduction in oil and gas production in these areas. For example, direct taxes on oil and gas production go to the National Fund, but the rest remains at the disposal of the regions, with the exception of VAT, which goes to the republican budget. In order to provide additional revenues to the regions, starting in 2020, revenues from SMEs (except for large businesses and oil) from corporate income tax have been transferred to local budgets. But this did not affect budget security, which even worsened in 2020 against the background of quarantine restrictions. The increased expenses of local budgets were offset by transfers from the republican budget. Within the framework of fiscal policy, the system of inter-budgetary relations of the country has changed depending on the stages of the business cycle through which the economy of Kazakhstan has passed. Today we have revenue centralization. The high centralization of income did not allow local budgets to solve their regional problems. Consequently, there is a need for new sources of economic growth in the regions and income for local budgets. This requires greater financial independence of the regions for the independent implementation of local initiatives (growth points of the region) through new investment projects and stimulation of existing businesses [12],[13].

Optimization of the inter-budget relations in the Republic of Kazakhstan

Based on the foregoing, the problems that are present in the inter-budget relations in the Republic of Kazakhstan were summarized, and it was set the tasks necessary for solving in order to increase the effectiveness of inter-budget relations. For this, a mental map has been compiled, which comprehensively represents the directions of optimization (Figure 7).

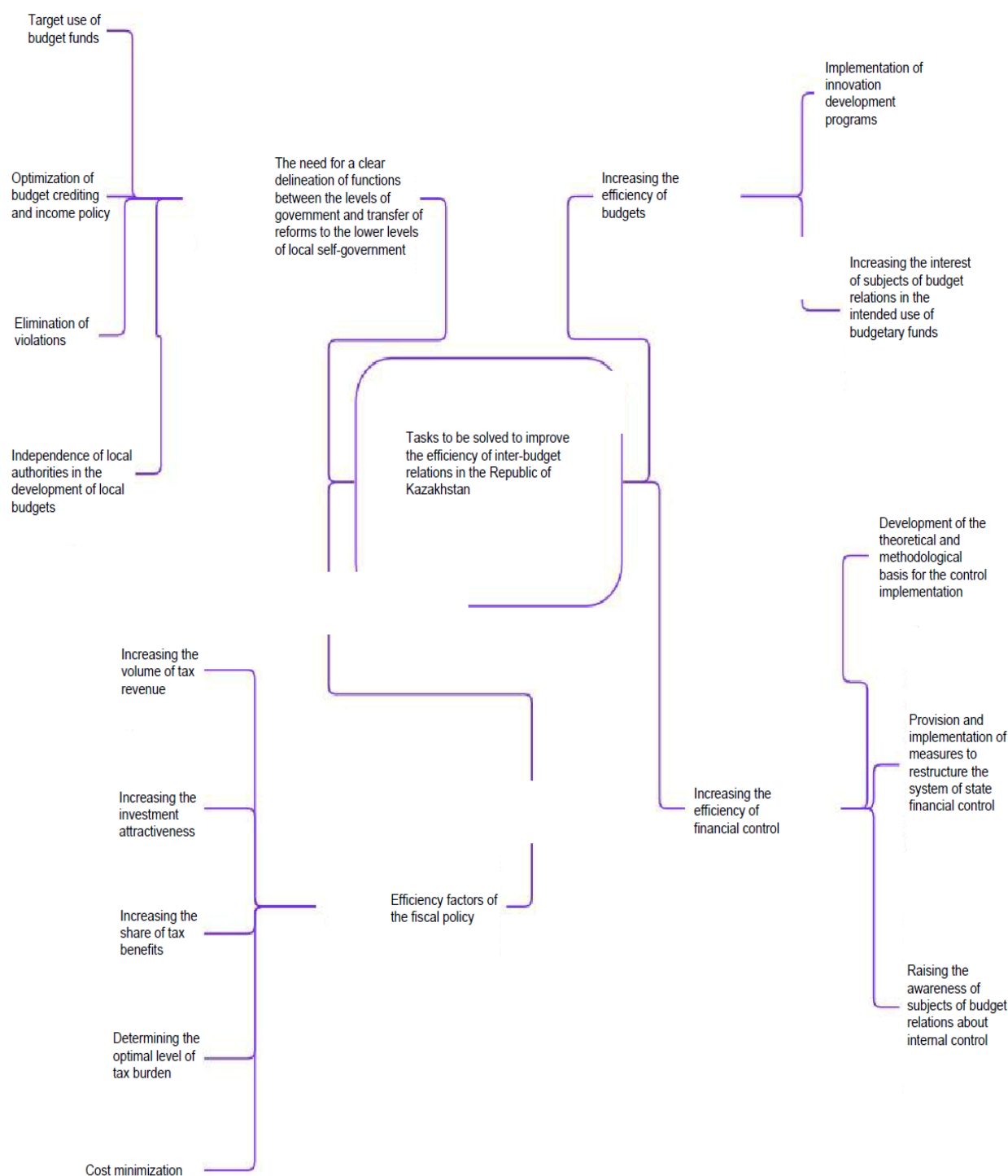

Figure 7. Mental map of tasks that need to be solved to improve the efficiency of inter-budget relations in the Republic of Kazakhstan

Source: it is compiled by the authors based on the summary of sources ([3][4][9][10]).

It should be noted that the government of the Republic of Kazakhstan is constantly taking steps to improve the budget policy in the country. In recent years, a number of budgetary reforms have been carried out, as well as the introduction of new budgetary rules have been offered. Thus, from 01.01.2022, a new budget rule was introduced. According to this rule, when developing budget for the next year, the so-called "cut-off price", the price of oil will be determined, and with its help, it will be determined the volume of guaranteed transfer. The cut-off price depends on the excess of the forecast oil production over the maximum historical level. In case of exceeding, the cut-off price is reduced in proportion to it. Thus, it is supposed to prevent an increase in the withdrawals from the National Fund even in the case of increasing the oil production. This rule also considers the limitation of spending growth, which provides for increasing the fiscal discipline and long-term economic growth [13].

Analysts of the Republic of Kazakhstan also actively develop the issues of optimizing the inter-budget relations in state. Zh. Aigazin and D. Kumarbekov study the issues of increasing the revenue side of budget [14]. The researchers note that the expansion of tax base should not concern changes in the interest rates of basic taxes, since it does not fully determine the economy growth, but it can only provide a temporary result. Thus, the government's next steps regarding the expansion of tax base should be based on the formation of a long-term trend of the economy development and the improvement of administration. An important aspect is the study of ways regarding the expansion of capacity of tax collection. In addition, analysts focus on the decline in the indicator of budgetary provision of the regions. This indicator reflects the degree, in which the subject of budget relations is able to cover expenses through its income, with the deduction of transfers. The study of economists showed that dependence of the regions on the republican budget has increased due to the centralization of most of the revenues at the level of central government. By 2020, only four regions can be considered the donors, while 10 years ago there were eight such regions. Optimization of the inter-budget relations and enhancement of the role of local self-government is possible due to the implementation of an effective fiscal policy.

In some analytical studies, special attention is paid to the strengths of the budget system of the Republic of Kazakhstan, due to the reforms carried out by the government. Thus, the strengths of the state budget system include:

- high degree of correspondence between the strategic plans and programs of budget expenditures;
- well-defined fiscal rules designed to ensure sustainability of the state budget and serve as a "buffer" against the potential crises in the future;
- active participation of the Parliament in the preparation of annual budgets;
- noticeable increase in the budget transparency, including through the involvement of citizens in the budget process (creation of online portal called "Open Budgets" and the establishment of public councils);
- compliance of accounting with international standards.

The positive effect of the results achieved is significant, but it does not provide a solution to all the problems of inter-budget relations in the Republic of Kazakhstan. Further improvements relate to the development of new areas of the budget policy in accordance with global trends. The following aspects are considered as priority areas of budget policy after 2021:

1. Environmental aspects: world environmental issues, as well as environmental problems of the Republic of Kazakhstan, in particular, are a matter of paramount importance. However, it is not enough just to focus on this problem: real steps to preserve and improve the environment should be reflected in the budget programs, and they should be properly funded.

2. Optimization of infrastructure management, in particular, consideration of opportunities and improvement of efficiency of the public-private partnerships for infrastructure financing, strategic planning, appropriate assessment and effective spending of funds throughout the project, increasing the flexibility and sustainability.

3. Detailed assessment of compliance with the fiscal rules and analyzing them, as well as development of the fiscal institutions, the tasks of which should be the accurate economic forecasting. As for the forecasting stage, strengthening the role of the Parliament in its process can also be noted as a priority [15].

Summarizing the results obtained in the article, it can be noted that the analysis conducted concentrates the ways of optimizing the inter-budget relations in the Republic of Kazakhstan around the following areas:

1. Increasing the autonomy and independence of the local budgets and securing their own permanent and reliable sources of income for the appropriate performance of their functions (this direction provides for changes in the legislative framework and measures aimed at increasing the interest of subjects of the local self-government authorities in the development of regions, ensuring the appropriate implementation of budget programs related to the development of innovations).

2. Increasing the efficiency of financial control, which provides not only external audit, but also internal audit for each individual subject of budget relations. This will ensure the proper implementation of budget programs, targeted spending of funds, accurate forecasting and prevent violations.

3. Improving the efficiency of fiscal policy, which involves increasing the volume of tax revenues (the expansion of tax base should base on the improved administration and exploring the opportunities for expanding potential for tax collection, rather than on changing the interest rates of basic taxes), increasing the share of tax incentives (mainly, for small and medium-sized businesses as the most flexible and high-potential business units), determining the optimal level of tax burden (which will ensure the filling of budget without a decrease in business activity and the growth of shadow economy) and minimization of costs (current costs should be reviewed, considering the prevention of deterioration in citizens' welfare and providing them with all the necessary social benefits at a high level).

A.S. Isakhova identifies a gradual and balanced increase in the level of regional self-sufficiency as the main direction for optimizing inter-budget relations in the financial and tax sphere. For this, it is necessary to secure reliable and sufficient sources of income for the local budgets in order to independently form budgets. Thus, local budgets will be able to perform the functions assigned to them. This requires an increase in the involvement of the subjects of budget relations at the local level in the formation and increase of their tax potential. Separate tasks regarding the optimization of inter-budget relations are:

– quoting of revenues from taxes;

- legislative consolidation of budget withdrawals in accordance with the share of execution of the revenue part in case of incomplete implementation of the revenue side of local budgets;
- budget planning in accordance with the norms for distribution of taxes and revenues between the subjects of inter-budget relations with a clearly defined delimitation of the revenues assigned to them;
- introduction of a minimum budgetary security standard, which will depend on the individual factors affecting the development of region (climate, economic and social conditions);
- implementation of tax reforms aimed at increasing the share of the own sources of income of the local budgets.

Thus, it can be noted that the researcher's recommendations regarding the optimization of inter-budget relations in the Republic of Kazakhstan are mostly concentrated around increasing the independence of local budgets, securing their own permanent sources of income, increasing the interest of subjects of the local self-government in the implementation of budget programs, etc. These recommendations coincide with the conclusions of the study. It is also worth adding (as it has already been noted in the article) that the orientation of local budgets not only on the meeting of current needs, but also on the innovative development of regions, is also necessary. A. Alibekova et al. focus on the introduction of effective financial control in the development and implementation of budget policy. This tool provides an increase in the economy, efficiency and transparency of management of the state resources. At the same time, researchers note that the share of state control is decreasing, while non-state control is growing. Priority belongs to the preliminary control. In addition, financial control can be divided into internal and external. Internal financial control is carried out directly by the subject of budget relations in relation to itself, and external one implies control by other authorities. Internal control plays a particularly important role, as it ensures the management of necessary information regarding the compliance of the level of efficiency and effectiveness with the tasks set, the reliability of all types of reporting, compliance with the provisions and rules of management and legislation. The effectiveness of internal control directly depends on the interest of both management, and all employees of a budget institution in achieving the goals set, which explains the need to introduce motivational measures.

Increasing the motivation of subjects of budgetary relations can also be carried out by means of introducing the more stringent measures. For example, Z. Altaibayeva et al. propose the introduction of responsibility for executive authorities for the formation and execution of the local budget. For this purpose, it is necessary to carry out monitoring and evaluation of the local authorities. As a possible option for such an assessment system, the researchers suggest the introduction of a scoring method of assessment, and with its help, the rating system will be possible for evaluating the activities of local self-government authorities in managing the local budgets. In addition, such measures will increase the efficiency and autonomy of the local self-government authorities. L.M. Sembiyeva et al. [16] see the solution to the problems of inter-budget relations in the Republic of Kazakhstan in the following factors:

- it is necessary to introduce the project management;
- improvement of processes for obtaining the complete and reliable information regarding the implementation of state tasks and management of budget funds by various departments;
- determination and cancellation of duplicating functions and programs of state authorities;

- improvement of financial control;
- ensuring the compliance with legislation in the field of reforming the civil service and combating corruption.

The last two studies of the ones mentioned above pay special attention to the introduction and implementation of effective financial control in relation to the subjects of budget system. This opinion reinforces the conclusions made in the article. In addition, L.M. Sembiyeva et al. focus on the implementation of project management. This innovative management method was not considered in this article, however, its use in the system of inter-budget relations can be quite an effective and relevant way to optimize them. Project management involves the use of processes, methods, skills, knowledge and experience to achieve specific project objectives in accordance with project acceptance criteria within the framework of agreed parameters. Project management has deliverables limited by the project time and budget Murray-Webster and Dalcher [17]. Project managers play a key role in conducting effective project management, and should have the appropriate technical, communicative, and organizational skills. In the system of budget relations during the execution of budgetary programs (projects), it is precisely such specialists and such a method of organizing management that can become one of the key factors of success in increasing the efficiency of budget relations, increasing the motivation of their subjects, organizing the entire process and controlling it. Due to the complexity of implementing budget programs, these should be the specialists of the highest category with experience in managing projects of high complexity San Cristóbal et al. [18]. S.N. Alpysbaeva et al. [19] developed their own recommendations for improving the efficiency of the budget system, increasing the macroeconomic stability, and introducing an element of counter-cyclical:

1. Introduction of a fiscal model based on the structural balance of budget, which will not be affected by the economic cycles [20].
2. Development of a unified approach to assessing the output gap and ensuring the balance of structural budget in the Republic of Kazakhstan at the state level with the involvement of scientific institutions, analytical centers and independent experts.
3. The drive towards a zero output gap through the coordinated counter-cyclical fiscal and monetary and credit policy in the short term and increase of potential output through the structural reforms.
4. Limiting the volume of transfers from the National Fund of the Republic of Kazakhstan by the fund's investment income for the previous period.
5. Establishment of an additional rule that will provide for the possibility of increasing costs only at the expense of oil revenues.
6. Transition from the "non-addressed" direction of transfers from the National Fund to the budget to their use exclusively for the purpose of investment development, rather than for current consumption.

The researcher uses the concept of "output gap" (deviation of the economy potential output from the actual one) [21], which is not explored in the article as a problem related to the optimization of inter-budget relations in the Republic of Kazakhstan. However, establishing the relationship between the imperfection of the modern budgetary system of the Republic of

Kazakhstan and this indicator is an important area for further research, Continue budgetary and financial decentralization.

Conclusions

The theoretical aspects of inter-budget relations in the Republic of Kazakhstan were analyzed in this article. In particular, the levels and types of state budgets were characterized, and the relationship between the budget and tax policy was explained. The directions for optimizing the fiscal policy were given and considered, concerning the increase in the revenue side and the reduction of costs, optimization of the level of tax burden, expansion of tax incentives and stimulation of the investor activity. The range of problems that take place in the inter-budget relations in the Republic of Kazakhstan has also been studied in detail. The causes and consequences of these problems were revealed and detailed. The main problems of the inter-budget relations in the Republic of Kazakhstan are the lack of efficiency of the fiscal policy, the need for a clear delineation of functions between the levels of government, low efficiency of financial control and budgets, especially regarding the misuse of budgetary funds.

Statistical analysis of consolidated budget of the Republic of Kazakhstan was carried out. Diagrams have been constructed to present the structure of its revenue and expenditure parts. It was concluded that the change in income was insignificant, with expenses growing by 9% and exceeding income by 33%. This result is due to the sub-optimal system of inter-budget relations in the state. Methods for optimizing inter-budget relations of the Republic of Kazakhstan are presented. Among the main areas, there are: increasing the autonomy and independence of local budgets and securing their own permanent and reliable sources of income, increasing the efficiency of financial control, which provides not only external audit, but also internal one, conducted by the management on the individual subjects of budgetary relations, increasing the efficiency of budgetary and tax policy by increasing the tax revenues, increasing the share of tax benefits, determining the optimal level of tax burden, etc. Directions for further research can be: the study of relationship between the imperfection of the state budget policy with such a concept as the output gap; determining the role of project management in optimizing inter-budget relations; the need to develop budget programs related to improving the environment.

Conflict of interest. The authors declare no conflict of interest.

Authors' contributions.

Indira Zhurtybayeva – approval of the final version of the article for publication; consent to be responsible for all aspects of the work, properly studying and resolving issues related to the reliability of data or the integrity of all parts of the article.

Zhanat Bulakbay – collection, analysis and interpretation of work results; writing a text and critically reviewing its content; significant contribution to the concept of work.

Irina Fedorova – theoretical substantiation, interpretation of results.

References

1. Бюджетный кодекс Республики Казахстан от 4 декабря 2008 года № 95-IV [Электронный ресурс] – URL:https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30364477&pos=4200;54#pos=4200;-54 (дата обращения 20.12.2024).
2. Altaibayeva Z., Kurmanova A., Soltangazinov, A., Mutallyapova S. The Economic Mechanism for the Formation of Local Budgets in Kazakhstan: Current State and Development Trends (Based on the Example of Pavlodar City) //Revista Espacios. – 2018. – Т. 39. – №. 28.
3. Alibekova, A., Sembiyeva, L., Petrov, A., Nurumov, A. Organisation problems and audit of the effectiveness of interbudgetary relations //Public Policy and Administration. – 2021. – Т. 20. – №. 5. – С. 610-621. DOI: <https://doi.org/10.13165/VPA-21-20-5-05>.
4. Bitoleuova, Y., Aibossynova, D., Kabdullina, G., Baimukhasheva, M., Tazhibaeva, R. Modern trends in management of the budget system //Serbian Journal of Management. – 2020. – Т. 15. – №. 1. – С. 55-68. DOI: <https://doi.org/10.5937/sjm15-23985>
5. Baimagambetov, A.A., Omirbayev, S.M., Mayekenov, T.K., Valieva, M.M., Bogunov, L.A. Progressive Tax Scale as a Factor of Economic Stability of the Budget System of the Republic of Kazakhstan// [Public Policy and Administration]-2021.20(5).- Pp.622-633.
6. Shakbutova A., Saparbayev A., Stanislaw P., Makulova A.Impact of tax competition on fiscal incomes of Kazakhstan in terms of tax competitive environment //E3S Web of Conferences. – EDP Sciences, 2020. – Т. 159. – С. 06006.
7. Sytnyk, N., Onyusheva, I., Holynskyy, Y. The managerial issues of state budgets execution: The case of Ukraine and Kazakhstan // [Polish Journal of Management Studies] - 2019. 19(1). Pp. 445-463.
8. Sembiyeva L., Beisenova L., Shakharaova A., Zhagyparova, A. The role of budget planning in improving the efficiency of economic policy in Kazakhstan //Perspektywy Kultury. – 2020. – Т. 28. – №. 1. – С. 43-68.
9. Кененова К. А. Анализ и оценка эффективности реализации бюджетно-налоговой политики в системе межбюджетных отношений Республики Казахстан //Статистика, учет и аудит. – 2021. – Т. 80. – №. 1. – С. 159-164.
10. Isakhova, A.S. Issues of interbudgetary relations of the Republic of Kazakhstan // [Problems of Modern Science and Education] - 2016. 10(52). - Pp. 83-87.
11. Ministry of Finance of the Republic of Kazakhstan. 2024. [Electronic resource] Available at: <https://www.gov.kz/memleket/entities/minfin?lang=en>. (accessed: 20.12.2024)
12. Consolidated budget of the Republic of Kazakhstan. 2021. [Electronic resource] Available at: <https://afk.kz/2022/02/Budget-2021.pdf>. (accessed: 20.12.2024)
13. The National Bank spoke about the introduction of a new budget rule in Kazakhstan. 2022. [Electronic resource] Available at: https://www.inform.kz/ru/o-vnedrenii-novogo-byudzhethnogo-pravila-v-kazahstane-rasskazali-v-nacbanke_a3891141. (accessed: 20.12.2024)
14. Aigazin, Zh., Kumarbekov, D. Only four regions of Kazakhstan can feed themselves //[Where to get money for the rest?] – 2021.-Pp.47-525.
15. Budget management in Kazakhstan. Roadmap to Continue Reforming Budget Process Management Procedures. 2018. [Electronic resource] Available at: <https://www.oecd.org/gov/budgeting/Budgeting-in-Kazakhstan-RUS.pdf>. (accessed: 20.12.2024)

16. Sembiyeva, L.M., Zhagyparova, A.O., Raimbekov, J.S. Modern aspects of development of budget policy of Kazakhstan // [Reports of NAS RK] - 2019. 2. - Pp. 172-178. DOI: <https://doi.org/10.32014/2019.2518-1483.56>
17. Murray-Webster, R., Dalcher, D. APM Body of Knowledge // [Princes Risborough: Association for Project Management] - 2019. – Pp. 151-209.
18. San Cristóbal, J.R., Carral, L., Diaz, E., Fraguera, J.A., Iglesias, G. Complexity and project management: A general overview // [Complexity] - 2018.-Pp.1-10. article number: 4891286. DOI: <https://doi.org/10.1155/2018/4891286>
19. Alpysbaeva, S.N., Shuneev, S., Zhanakova, N.N., Bakdolotov, A.A. Potential GDP Modeling and Output Gap Estimation as a Basis for Countercyclical Fiscal Policy in Kazakhstan // [Studies on Russian Economic Development] - 2021. 32(4). - Pp. 445-453. DOI: <https://doi.org/10.1134/S1075700721040031>
20. Göttert, M., Wollmershaeuser, T. Survey-Based Structural Budget Balances. 2021.- Pp.569-583.
21. Chagny O., Döpke J. Measures of the output gap in the euro-zone: An empirical assessment of selected methods // Vierteljahrshefte zur Wirtschaftsforschung. – 2001. – №. 3. – С. 310-330.

И.С. Журтыбаева¹, Ж.М. Бұлақбай*¹, И.Ю. Федорова²

¹Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

²Ю.М. Лужков атындағы Мәскеу Үкіметінің Мәскеу қалалық университет, Мәскеу, Ресей

Қазақстан Республикасындағы бюджетаралық қатынастар жүйесінің дамуына талдау

Аннотация. Соңғы жылдары Қазақстан Республикасындағы бюджетаралық қатынастар туралы мәселе ерекше өзектілікке ие болды. Республикалық бюджетке түсетін салық түсімдерін орталықтандыру жергілікті бюджеттердің дербестігінің жеткіліксіздігіне және кіріс көздерімен қамтамасыз етілуіне әкеп соғады, мұның нәтижесі, басқалармен қатар, донор-өңірлер санының он жылда сегізден төртке дейін төмендеуі болып табылады. Мақаланың мақсаты Қазақстан Республикасының бюджет жүйесінің әртүрлі деңгейлері арасындағы өзара қарым-қатынастарды жетілдіруге ғылыми тәсілдерді зерделеу және жүйелеу, сондай-ақ тиісті ұсынымдарды жинақтау және дамыту болып табылады. Мақалада келесі ғылыми әдістер қолданылды: талдау және синтез, графикалық және статистикалық әдістер. Жүргізілген зерттеу нәтижесінде Қазақстан Республикасындағы бюджетаралық қатынастардың теориялық аспектілері зерделенді, атап айтқанда мемлекеттің бюджеттік жүйесінің құрылысы зерттелді, бюджеттердің деңгейлері мен түрлері келтірілді. Мемлекеттегі бюджетаралық қатынастардың негізгі проблемалары, сондай-ақ бюджет жүйесінің ілесіп проблемалары көрсетілген.

Түйінді сөздер: Орталық ақша қоры, салық түсімдері, кірістер, шығыстар, өзін-өзі басқару, бюджет, трансфертер.

И.С. Журтыбаева¹, Ж.М. Булакбай*¹, И.Ю. Федорова²

¹Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

²Московский городской университет управления Правительства Москвы имени Ю.М. Лужкова,
Москва, Россия

Анализ развития системы межбюджетных отношений в Республике Казахстан

Аннотация. За последние годы особую актуальность получил вопрос о межбюджетных отношениях в Республике Казахстан. Централизация налоговых поступлений в республиканский бюджет приводит к недостаточной самостоятельности и обеспеченности источниками доходов местных бюджетов, результатом чего является, помимо прочего, снижение количества регионов-доноров с восьми до четырех за десять лет. Целью статьи является изучение и систематизация научных подходов к усовершенствованию взаимоотношений между различными уровнями бюджетной системы Республики Казахстан, а также обобщение и развитие соответствующих рекомендаций. В статье были использованы следующие научные методы: анализ и синтез, графические и статистические методы. В результате проведенного исследования были изучены теоретические аспекты межбюджетных отношений в Республике Казахстан, в частности исследовано построение бюджетной системы государства, приведены уровни и виды бюджетов. Обозначены ключевые проблемы межбюджетных отношений в государстве, а также сопутствующие проблемы бюджетной системы.

Ключевые слова: центральный фонд денежных средств, налоговые поступления, доходы, расходы, самоуправление, бюджет, трансферты.

References

1. Byudzhetni kodeks Respubliki Kazakhstan ot 4 dekabrya 2008 goda № 95-IV [Budget Code of the Republic of Kazakhstan dated December 4, 2008 No. 95-IV]. Available at: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30364477&pos=4200;54#pos=4200;-54 (accessed 20.12.2024). [in Russian]
2. Altaibayeva Z., Kurmanova A., Soltangazinov A., Mutallyapova S. The Economic Mechanism for the Formation of Local Budgets in Kazakhstan: Current State and Development Trends (Based on the Example of Pavlodar City). *Revista Espacios*, 2018, Vol. 39, No. 28.
3. Alibekova A., Sembiyeva L., Petrov A., Nurumov A. Organisation problems and audit of the effectiveness of interbudgetary relations. *Public Policy and Administration*, 2021, Vol. 20, No. 5, pp. 610–621. <https://doi.org/10.13165/VPA-21-20-5-05>
4. Bitoleuova Y., Aibossynova D., Kabdullina G., Baimukhasheva M., Tazhibaeva R. Modern trends in management of the budget system. *Serbian Journal of Management*, 2020, Vol. 15, No. 1, pp. 55–68. <https://doi.org/10.5937/sjm15-23985>
5. Baimagambetov A.A., Omirbayev S.M., Mayekenov T.K., Valieva M.M., Bogunov L.A. Progressive Tax Scale as a Factor of Economic Stability of the Budget System of the Republic of Kazakhstan. *Public Policy and Administration*, 2021, Vol. 20, No. 5, pp. 622–633.
6. Shakbutova A., Saparbayev A., Stanislaw P., Makulova A. Impact of tax competition on fiscal incomes of Kazakhstan in terms of tax competitive environment. *E3S Web of Conferences*, 2020, Vol. 159, p. 06006.

7. Sytnyk N., Onyusheva I., Holynskyy Y. The managerial issues of state budgets execution: The case of Ukraine and Kazakhstan. *Polish Journal of Management Studies*, 2019, Vol. 19, No. 1, pp. 445–463.
8. Sembiyeva L., Beisenova L., Shakhrova A., Zhagyparova A. The role of budget planning in improving the efficiency of economic policy in Kazakhstan. *Perspektyvy Kultury*, 2020, Vol. 28, No. 1, pp. 43–68.
9. Kenenova K.A. Analiz i otsenka effektivnosti realizatsii byudzheto-nalogovoi politiki v sisteme mezhbyudzhethnykh otnoshenii Respubliki Kazakhstan [Analysis and assessment of the effectiveness of fiscal policy implementation in the system of interbudgetary relations of the Republic of Kazakhstan]. *Statistika, uchet i audit*, 2021, Vol. 80, No. 1, pp. 159–164. [in Russian]
10. Isakhova A.S. Issues of interbudgetary relations of the Republic of Kazakhstan. *Problems of Modern Science and Education*, 2016, No. 10(52), pp. 83–87.
11. Ministry of Finance of the Republic of Kazakhstan. 2024. Available at: <https://www.gov.kz/memleket/entities/minfin?lang=en> (accessed 20.12.2024).
12. Consolidated budget of the Republic of Kazakhstan. 2021. Available at: <https://afk.kz/2022/02/Budget-2021.pdf> (accessed 20.12.2024).
13. The National Bank spoke about the introduction of a new budget rule in Kazakhstan. 2022. Available at: https://www.inform.kz/ru/o-vnedrenii-novogo-byudzhethnogo-pravila-v-kazahstane-rasskazali-v-nachbanke_a3891141 (accessed 20.12.2024).
14. Aigazin Zh., Kumarbekov D. Only four regions of Kazakhstan can feed themselves [Where to get money for the rest?], 2021, pp. 47–525.
15. Budget management in Kazakhstan. Roadmap to Continue Reforming Budget Process Management Procedures. 2018. Available at: <https://www.oecd.org/gov/budgeting/Budgeting-in-Kazakhstan-RUS.pdf> (accessed 20.12.2024).
16. Sembiyeva L.M., Zhagyparova A.O., Raimbekov J.S. Modern aspects of development of budget policy of Kazakhstan. *Reports of NAS RK*, 2019, No. 2, pp. 172–178. <https://doi.org/10.32014/2019.2518-1483.56>
17. Murray-Webster R., Dalcher D. *APM Body of Knowledge*. Princes Risborough: Association for Project Management, 2019, pp. 151–209.
18. San Cristóbal J.R., Carral L., Diaz E., Fraguela J.A., Iglesias G. Complexity and project management: A general overview. *Complexity*, 2018, article ID 4891286, pp. 1–10. <https://doi.org/10.1155/2018/4891286>
19. Alpysbaeva S.N., Shuneev S., Zhanakova N.N., Bakdolotov A.A. Potential GDP Modeling and Output Gap Estimation as a Basis for Countercyclical Fiscal Policy in Kazakhstan. *Studies on Russian Economic Development*, 2021, Vol. 32, No. 4, pp. 445–453. <https://doi.org/10.1134/S1075700721040031>
20. Götttert M., Wollmershaeuser T. Survey-Based Structural Budget Balances. 2021, pp. 569–583.
21. Chagny O., Döpke J. Measures of the output gap in the euro-zone: An empirical assessment of selected methods. *Vierteljahrshefte zur Wirtschaftsforschung*, 2001, No. 3, pp. 310–330.

Information about authors:

Indira Zhurtybayeva – Doctoral student of the Department of Finance, L.N. Gumilyov Eurasian National University, K. Satpayev str. 2, 010008, Astana, Kazakhstan.

Zhanat Bulakbay – corresponding author, Head of the Department of Finance, L.N. Gumilyov Eurasian National University, K. Satpayev str. 2, 010008, Astana, Kazakhstan.

Irina Fedorova – Doctor of Economics, Professor of the Department of Financial Management and Financial Law, Moscow City University of Management of the Moscow Government named after Yu.M. Luzhkov, 107045, Sretenka Street 28, Moscow, Russia.

Журтыбаева И.С. – Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Қаржы кафедрасының докторанты, Қ. Сәтбаев көшесі 2, 010000, Астана, Қазақстан.

Бұлақбай Ж.М. – корреспондент-автор, э.ғ.к., доцент, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Қаржы кафедрасының меңгерушісі, Қ. Сәтбаев көшесі 2, 010000, Астана, Қазақстан.

Федорова И.Ю. – э.ғ.д., профессор «Ю. М. Лужков атындағы Мәскеу Үкімет басқармасы Мәскеу қалалық Университеті» Жоғары білім беретін мемлекеттік дербес білім беру мекемесі, 107045, Сретенка көшесі 28, Мәскеу, Ресей

Журтыбаева И.С. – докторант кафедры «Финансы», Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, ул. К. Сатпаева, 2, 010000, Астана, Казахстан.

Булакбай Ж.М. – автор-корреспондент, к.э.н., доцент, заведующий кафедрой «Финансы», Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, ул. К. Сатпаева, 2, 010000, Астана, Казахстан

Федорова И.Ю. – д.э.н., профессор кафедры «Финансовый менеджмент и финансовое право» Московского городского университета управления правительства Москвы имени Ю.М. Лужкова, 107045, улица Сретенка 28, Москва, Россия.

Copyright: © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

МРНТИ 06.73.15

<https://doi.org/10.32523/2789-4320-2025-1-196-213>

Тип статьи: научная статья

Влияние потребительского кредитования на экономику Казахстана

З.К. Есымханова*¹, Т.Б. Бирмагамбетов², Б.Т. Мукушев³

¹Esil University, Астана, Казахстан

²Alem University, Астана, Казахстан

³Университет Нархоз, Алматы, Казахстан

(E-mail: ¹z.yesymkhanova@gmail.com, ²talgat_bir@mail.ru, ³bmukushev@gmail.com)

Аннотация. Огромное значение на экономику оказывают макроэкономические параметры, которые включают валовый внутренний продукт (ВВП) на душу населения, среднегодовую заработную плату работников, внешний долг и объем кредитов, взятых на потребительские цели. Целью написания данной статьи является влияние потребительского кредитования на экономику Казахстана в контексте рассмотрения трудов международных исследователей по вопросам потребительского кредитования. *Методами исследования при выполнении данного исследования послужили:* логический метод, структурно-функциональный, методы сравнительного анализа, методы экономико-статистического анализа, графический метод, материалы экспертного мнения и др.

На основе сформированной модели был составлен прогноз развития потребительского кредитования на три года и объемов кредитов, выданных на эти цели.

Полученные результаты исследования заключаются в рассмотрении системы потребительского кредитования в нашей стране, также изучения опыта потребительского кредитования в ведущих зарубежных странах и выявление процессов влияния кредитов, выданных на потребительские цели на развитие экономики страны.

В работе на основе полученных результатов научного исследования нами был *сформулирован ряд рекомендаций* (активизация цифровизации данных и использование в дальнейшем биометрических данных человека для обеспечения безопасности данных клиентов; дальнейшее совершенствование системы управления рисков в процессе выдачи, обслуживания и закрытия потребительских кредитов; рассмотрение вопросов необходимости снижения ставки по потребительским кредитам и установление ограничения сумм, выдаваемых для заемщиков с проведением финансовой грамотности по условиям кредитования), которые будут способствовать развитию системы потребительского кредитования в Казахстане.

Ключевые слова: кредит, онлайн-кредит, потребительское кредитование, экономика Казахстана, Валовый внутренний продукт, проценты за кредит, долг населения.

Received 05.06.2024. Revised 05.03.2025. Accepted 07.02.2025. Available online 31.03.2025

Введение

Большая роль влияния потребительского кредитования на экономику Казахстана обусловлена увеличением количества кредитных ресурсов, выдаваемых банками второго уровня и микрофинансовыми организациями. Вместе с этим финансовые ресурсы, получаемые извне, помогают развитию экономики, но, внешнее заимствование в конечном итоге предполагает его обслуживание, что также влияет на финансовую систему и потребительское кредитование.

Цель исследования состоит в определении влияния потребительского кредитования на экономику Казахстана, в связи с этим осуществляется изучение работ международных исследователей по вопросам потребительского кредитования в странах, дается оценка макроэкономических показателей Казахстана в сравнении с потребительскими кредитами населению, рассматривается мировой опыт в 2022 году по долгу населения домохозяйствам, имеющим кредиты и долговые ценные бумаги в процентах. В соответствии с целью рассматриваются следующие задачи:

- изучение работ международных исследователей по вопросам потребительского кредитования в странах;
- оценка макроэкономических показателей Казахстана в сравнении с потребительскими кредитами населению;
- исследование мирового опыта в 2022 году по долгу населения домохозяйствам, имеющим кредиты и долговые ценные бумаги в процентах;
- определение показателей, влияющих на потребительское кредитование и моделирование уравнения по прогнозу развития кредитов на потребительские цели;
- формирование предложений по развитию потребительского кредитования.

В рамках исследования были использованы некоторые методы исследования: структурно-функциональный, экономико-статистический и категориальный анализ, доказательно-обоснованный подход: метод сравнительного анализа и др.

Структурно-функциональный метод с выделением отдельных элементов в мировом сообществе Республики Казахстан, так и в целом оценки потребительского кредитования в мире.

Экономико-статистический анализ выражается в выявлении и анализе факторов, влияющих на потребительское кредитование и моделирование уравнения, позволяющих на основе экономических показателей осуществить прогноз развития кредитов на потребительские цели.

С помощью метода сравнительного анализа была систематизирована сравнительная характеристика зарубежных стран по вопросам потребительского кредитования в зарубежных странах.

На основе статистических данных с 2007 по 2023 годы по Республике Казахстан была сформирована линейная модель, которая использует показатели внешнего долга и ВВП.

В настоящее время большое внимание уделяется цифровизации, и доля онлайн-кредитования в потребительском кредитовании будет возрастать. Вместе с этим возникают проблемы с безопасностью цифровых платформ и других факторов, которые

могут повлиять на выдачу данных видов кредитов. Все расчеты выполняются на основе имеющихся данных Международного валютного фонда, Организации экономического сотрудничества и развития (ОЭСР) и Национального банка Республики Казахстан.

Литературный обзор

Потребительское кредитование имеет различные симптомы развития, которые могут возникать на основе тех или иных возможностей. Ведь в Казахстане потребительское кредитование развивалось стохастически, ведь до ипотечного кризиса весь банковский бизнес был заиклен на корпоративный бизнес.

Но не следует забывать, как отмечают казахстанские исследователи Рахимжанова К., Макыш С. и Керимкулова Д., что «понимание возрастающей роли банковского сектора в кредитовании экономики является ключом к стабильности и благополучию государства» [1].

Поэтому можно сказать о том, что «поведение потребителей является важной частью анализа макроэкономической динамики, поэтому имеет смысл изучить, будет ли потребительский кредит меняться в ответ на изменения в доверии потребителей» [2].

Одновременно с этим есть вероятность финансирования потребительским кредитованием расходов на обычные повседневные нужды. Так, исследователи Pupun Saepul Rohman и др. отмечают, что «кредитные услуги необходимы беднякам для покрытия своих повседневных потребностей, начиная от еды, питья, расходов на образование, свадебных расходов и так далее» [3].

Можно отметить, что в Казахстане имеются регионы, где таким образом происходит финансирование своих повседневных нужд.

В то же время в своей работе Anwar C. J. и др. говорят о том, что «смягчение денежно-кредитной политики увеличивает рост банковских кредитов. Каналы банковского кредитования основаны на предположении, что банки играют особую роль в решении асимметричных информационных проблем» [4].

При этом влияние цифровых технологий позволило активно внедрять новые банковские продукты и услуги, что сказывается на экономическом развитии экономики. Данная тенденция позволяет сказать, что «финансовые учреждения и рынки капитала обычно отвечают целям обеих категорий домохозяйствами и фирмами, поэтому они вносят вклад в экономическую рост» [5].

Автомобильные кредиты, кредиты под залог жилья, обеспеченные и необеспеченные возобновляемые кредиты, а также кредиты на передвижные дома являются одними из основных видов потребительского кредита [6].

На макроэкономическом уровне, как отмечают Kyle Herkenhoff и др., «потребительские кредиты используются для финансирования новых предприятий и что объем заимствований существенно увеличивается после того, как с владельцев снимаются признаки банкротства» [7].

При этом следует не забывать, что «если потребители рациональны, излишний оптимизм может привести к увеличению заимствований и недооценке долгового риска, которое может привести к экономическому кризису» [8].

Возникновение экономического кризиса ухудшает экономическое состояние экономики государства, что подразумевает нехватку финансовых ресурсов у банковского сектора. При этом неоднократно государство приходило на помощь банковскому сектору и кредитованию в целом. Так, Matteo Crosignani говорит: «Во время кризисов возросший суверенный кредитный риск ухудшает балансы банков, которые, в свою очередь, полагаются на помощь внутреннего правительства» [9].

Основное положение теории социального капитала заключается в том, что ценные ресурсы встроены в сети взаимоотношений, предоставляя своим членам коллективный капитал, который можно использовать в качестве кредита [10].

Леоу, Мьюс и Томас (2013) исследуют роль макроэкономических переменных в двух наборах данных по розничным кредитам. Они обнаружили, что включение макроэкономических переменных может улучшить прогноз убытков при дефолте по жилищной ипотеке, но мало что дает для убытков при дефолте по потребительским кредитам [11].

Не стоит забывать, что на экономическое развитие оказывает влияние и внешнее заимствование страной. Так исследователи Нам Хуонг Дау и другие отмечают, что более высокий уровень внешнего долга связан с большей экономической уязвимостью за счет ускорения масштаба и вероятности внешних шоков в экономике [12].

В то же время казахстанские исследователи Г.К. Кантороева, М.Т. Жоламанова, А.Е. Жамиева отмечают, что влияние внешних и внутренних факторов очевидно. Периодически проходящая инфляция, падение национальной валюты заставляют банки искать направления, где размещение средств дает быструю отдачу [13].

Материалы и методы

В рамках выполнения данной работы были использованы следующие методы исследования: структурно-функциональный, экономико-статистический и категориальный анализ, доказательно-обоснованный подход: метод сравнительного анализа, графический метод, материалы экспертного мнения, методы анализа иерархий и принятия решений и др.

На основе статистического метода с помощью динамических рядов исследована взаимосвязь макропоказателей и объемов потребительских кредитов в нашей стране. Одновременно с этим исследован уровень ВВП на душу населения и средний годовой заработок по странам, что помогло получить выводы о том, что долг домохозяйств, кредиты в развитых странах напрямую зависят от экономического развития страны.

Используя графический метод, мы показали мировые данные по домохозяйствам, имеющим кредиты и долговые ценные бумаги в процентах от ВВП за 2022 год. Для получения наиболее точного прогноза развития кредитов на потребительские цели был применен корреляционно-регрессионный анализ и рассчитано уравнение, выявивших тренды по уровню ВВП и внешнему долгу на прогнозный период 2024–2026 годы и были получены результаты проведенного прогноза влияния потребительских займов на розничный товарооборот и на влияние ретейла на прирост ВВП, что подтверждает полученный прогноз развития кредитов на потребительские цели в соотношении к ВВП

в 2027 году составит 14,8%, что значительно ниже данного значения текущего периода.

В данной работе для определения степени точности описания модели процесса R-квадрат применена модель с высокой точностью аппроксимации, которая наиболее точно описывает процесс. Эффективность и результативность банковской системы в процессе финансового посредничества часто измеряются путем оценки стоимости финансового посредничества в системе потребительского кредитования. Основным глобальным трендом в сфере потребительского кредитования является повсеместное развитие систем цифрового сервиса в виде экосистем и платформенных решений, предусматривающих консолидацию кросс-секторальных финансовых и нефинансовых сервисов, активный обмен данными и информацией.

Важным исследовательским вопросом данной работы является необходимость детального изучения опыта потребительского кредитования в ведущих зарубежных странах и выявление процессов влияния кредитов, выданных на потребительские цели в целом на экономическое развитие страны.

Основная гипотеза исследования заключается в изучении потребительского кредитования в зарубежных странах, определении влияния кредитов, выданных на потребительские цели на экономику страны.

Результаты и обсуждения

Потребительское кредитование является кредитованием, направленным на предоставление кредитов населению на различные нужды. Потребительский кредит – универсальная ссуда, за счет которой можно реализовать любую цель. Чаще всего физические лица берут деньги для решения следующих задач: приобретение бытовой техники и электроники; ремонт квартиры или дома, строительство дачи; приобретение автомобиля; оплата отпусков; плата за оказание медицинских услуг; рефинансирование; расходы на проведение различных торжеств; оплата образовательных услуг и др. [14].

Объем, выдаваемых кредитных ресурсов в Казахстане на текущий момент в банках второго уровня, колеблется по онлайн-кредитам до 7 млн. тенге, по другим видам кредитов до 100 млн.тенге, как в Шинхан банке [15]. При этом ставки вознаграждения могут варьироваться от 4% до 30% и выше. По онлайн-кредитованию ставки выше 30%, что ведет за собой проблему неспособности обслуживания долга.

Так, к примеру, в АО «Банк Центр Кредит» имеется продукт «Быстрый кредит для быстрых решений» при номинальной ставке от 12,32% на 5 лет до 7 млн. тенге. Если брать максимальную сумму кредита 7 млн.тенге на 5 лет по ставке 12,32%, то погашение будет составлять 9,41 млн. тенге при аннуитетном методе, а ГЭВС -13,03%. Фактически необходимо заплатить банку по процентам 2,41 млн тенге.

Так, в таблице 1 показаны ВВП, кредитование населения и процент выдаваемых потребительских кредитов. С 2007 года по 2020 год его значение не достигло 10% от ВВП, однако с 2021 года, когда началась пандемия COVID-19, обозначился резкий рост потребительских кредитов. Как раз в период COVID-19 в Казахстане активно выдавались онлайн-кредиты банковскими структурами, что способствовало развитию

цифровизации банков. Изменение ВВП к предыдущему году за анализируемые периоды имеют неравномерную тенденцию. Так, самый высокий рост ВВП к предыдущему году произошел в 2010 году и составил 128,3%. Также высокие темпы роста ВВП к предыдущему году наблюдались в 2011 году (126,4%), в 2022 году (123,6%) и в 2021 году (118,8%). Высокий рост ВВП к предыдущему году произошел в 2010 году и составил 128,3%. Наименьшие темпы роста ВВП к предыдущему году произошли в 2009 году (106,7%) и в 2020 году (101,6%), на эти результаты не в последнюю очередь повлияли мировой кризис 2009 года и в 2020 году пандемия COVID-19 соответственно.

Таблица 1. Макропоказатели и потребительские кредиты

Год	ВВП, млрд тенге	Изменение ВВП к предыдущему году, в %	Внешний долг, млрд \$	Кредиты на потре- бительские цели граждан, млрд тенге	Средний процент по потребительским кредитам граждан
2007	12 850	–	96,9	1 208	18,7
2008	15 937	124,0	107,9	1 064	20,8
2009	17 008	106,7	112,9	928	22
2010	21 816	128,3	118,2	888	22,7
2011	27 572	126,4	125,3	1 077	22,7
2012	30 347	110,1	136,9	1 504	23,7
2013	33 521	110,4	150,0	2 201	21,7
2014	38 712	115,5	157,1	2 582	19,4
2015	40 884	105,6	153,0	2 617	20,6
2016	46 971	114,9	163,5	1 892	19,9
2017	51 967	110,6	167,5	2 823	20,2
2018	59 614	114,7	160,3	3 480	20,4
2019	69 533	116,6	159,5	4 521	20,3
2020	70 649	101,6	164,0	3 830	19,9
2021	83 952	118,8	164,1	10 984	17,5
2022	103 766	123,6	160,5	11 352	17,4
2023	119 251	114,9	162,7	18 179	17,9
Примечание: составлено на основании данных [17].					

Одновременно развитие экономики осуществляется также за счет населения, которое покупает товары и услуги, что даёт доход бизнесу, увеличивает розничный товарооборот и увеличивает макроэкономические показатели [16].

В 2023 году кредиты, выданные населению на потребительские цели, превысили 10% и достигли 15,24% от ВВП.

Рост кредитов на потребительские цели граждан с 2021 по 2023 год был осуществлен на 7,195 трлн тенге или на 65,5%, а рост ВВП за этот же период увеличился на 35, 299

трлн тенге или на 42,04%. До этого периода ежегодный рост потребительских кредитов и ВВП находился почти на одном уровне 12,02% и 14,26% соответственно.

До 2020 года потребительское кредитование не особо пользовалось спросом, также не были созданы определенные условия для широкомасштабного использования, которые удовлетворяли бы население. Кроме того, у банков второго уровня большое время занимало обслуживание корпоративного сектора, который давал большие выгоды, по сравнению с потребительским кредитованием. При этом следует учитывать, что средневзвешенные ставки вознаграждения по потребительскому кредитованию находились в пределах от 17% до 24%.

«За последние годы сложилась практика, когда выдаются кредиты на несколько десятков миллионов тенге. Это беззалоговые потребительские займы. По ним потом наблюдается значительный рост долговой нагрузки и просроченной задолженности. Поэтому на уровне закона предусмотрено требование по введению максимального размера потребительского кредита. Для банков это будет 5 млн тенге. Для микрофинансовых организаций – 3 млн тенге. Около 8,5 млн казахстанцев имеют долги. Из них более полутора миллиона человек не могут их вовремя погасить» [18].

На макроэкономическом уровне такой подход опасен уменьшением совокупного спроса, на институциональном – формированием стимулов для расширения круга недобросовестных заемщиков [19].

Многие страны, особенно бывшего социалистического сообщества, имеют незначительную кредитную задолженность, на уровне менее 25% от ВВП. Так, в Казахстане в 2023 году данный показатель был 15,24% от ВВП, при этом объем внешнего долга с 2005 года находится приблизительно на одном уровне, что показывает рост ВВП за счет внутренних экономических процессов, в частности, от кредитования физических лиц.

Однозначно на уровень развития потребительского кредитования будет влиять средний уровень заработка и долг домохозяйств. Фактически на основе статистических данных только около 10% своих расходов домохозяйства могут использовать на прочие нужды. А уровень заработной платы позволяет оценить его платежеспособность и сумму выдаваемого кредита.

Одновременно с этим, исследуя ВВП на душу населения и средний годовой заработок по странам, можно отметить, что долг домохозяйств, кредиты в развитых странах напрямую зависят от экономического развития страны. Так, рассмотрим показатели Топ-15 стран с показателями ВВП, заработка и долгов домохозяйств за 2022 год (Таблица 2). Как видно из представленных данных, чем выше уровень заработной платы, тем больше потребностей и больше возможностей использования денежных средств. Ведущее место по уровню ВВП на душу населения занимают Ирландия, Норвегия и Люксембург соответственно.

Так, в таких развитых странах, как Швейцария, Австралия, Корея, Канада, данный показатель превышает совокупный ВВП. При этом лидером по уровню среднего годового заработка является Люксембург, а Швейцария на втором месте.

Таблица 2. Топ-15 стран с показателями ВВП, заработка и долгов домохозяйств за 2022 г.

Страна	ВВП на душу населения, USD	Средний заработок работника (AW), долл	Долг домохозяйств, кредиты и долговые ценные бумаги в % от ВВП
Ирландия	134 149	52 243	26,0
Норвегия	121 262	53 756	77,0
Люксембург	107 660	78 310	67,19
Швейцария	90 685	72 993	128,3
Дания	77 915	64 127	86,22
Соединенные Штаты Америки	76 291	64 884	74,44
Нидерланды	74 533	63 225	94,85
Австралия	71 861	59 408	111,75
Австрия	70 890	63 802	48,19
Швеция	68 239	50 407	88,23
Германия	66 616	58 940	55,1
Финляндия	62 759	51 836	65,83
Канада	61 380	59 050	102,39
Корея	51 666	48 922	105,09
Япония	46 917	41 509	68,15
Примечание: составлено на основании данных [20,21].			

Вместе с мировыми тенденциями развития стран не следует забывать о существующих проблемах при использовании кредитов на потребительские цели. К ним относятся прежде всего безопасность данных заемщиков в существующих базах данных, платежеспособность населения, берущего кредиты и в связи с этим получение большого объема просроченных платежей. При этом необходимо помнить, что кредиты на потребительские цели дают возможность населению комфортно проживать в своей недвижимости, пользоваться определенными материальными благами.

Основываясь на данные таблицы 1, в результате заметно влияние потребительского кредитования на ВВП, и в Казахстане предполагается его рост, если не произойдет развитие экономики за счет формирования базовых отраслей, на которые будут выдаваться корпоративные кредиты. Ведь при увеличении внешнего долга, то есть привлечения иностранного капитала, будет автоматически увеличиваться ВВП, так как зависимость является сильно на 74,7%.

Кредиты на потребительские цели граждан имеют зависимость от ВВП на 91,5% и имеют среднюю связь с внешним долгом на 50%, а ВВП имеет сильную связь с внешним долгом на 74,7%. Это показано в таблице 3.

Таблица 3. Зависимость показателей

	ВВП, млрд тенге	Внешний долг, млрд \$	Кредиты на потребительские цели граждан, млрд тенге
ВВП, млрд тенге	1		
Внешний долг, млрд \$	0,7472266	1	
Кредиты на потребительские цели граждан, млрд тенге	0,9153192	0,5011115	1
Примечание: составлено авторами на основе данных источников [17].			

При этом важнейшим фактором роста ВВП и экономики является именно поддержка покупательной способности и потребительской активности населения, в том числе через потребительское кредитование физлиц. Наблюдается явная корреляция и влияние потребительских займов на розничный товарооборот и, соответственно, дальнейшее влияние ретейла на прирост ВВП [22].

Степень точности описания модели процесса R-квадрат равен 0,955, что говорит о высокой точности аппроксимации (модель хорошо описывает процесс).

Для получения прогноза развития кредитов на потребительские цели используем полученную в результате корреляционно-регрессионного анализа уравнение (1), которое выглядит следующим образом:

$$y = 7145,5152 + 0,18821x_1 - 85,0484x_2, \text{ где} \quad (1)$$

x_1 - ВВП, млрд тенге;
 x_2 - внешний долг, млрд \$.

Используя полученное уравнение (1), на основе имеющихся трендов по уровню ВВП и внешнему долгу рассчитаем прогноз развития кредитования на потребительские цели на период 2025-2027 годы.

В результате прогноза развития кредитов на потребительские цели в 2027 году соотношение к ВВП будет 14,8%, что значительно ниже, чем по факту в 2023 году.

В таблице 4 показан прогноз развития кредитов для населения на потребительские цели. Рост ВВП предполагается на 51,7% за три года и достигнет 181 трлн тенге, а кредитование достигнет 26,8 трлн тенге.

Таблица 4. Прогноз развития кредитов на потребительские цели граждан

Год	ВВП, млрд тенге	Внешний долг, млрд \$	Кредиты на потребительские цели граждан, млрд тенге
2025	137 047	165	18 912
2026	157 498	167	22 568
2027	181 002	169	26 796
Примечание: составлено авторами на основе данных источников [17].			

На 9,2 млн занятых казахстанцев оформлен 9016191 кредит. Самый популярный вид кредита – беззалоговый потребительский: 49 % кредитного портфеля приходится на него [23].

Повышение конечных расходов домохозяйств обусловлено увеличением потребительского кредитования, что в краткосрочном периоде стимулировало совокупный спрос и тем самым повлияло на экономический рост. Вместе с тем, в последние годы в Казахстане кредитование домашних хозяйств опережает кредитование производств и отношение долга домашних хозяйств к ВВП увеличивается [24].

Рост закредитованности населения, по мнению экспертов, может привести к ухудшению качества обслуживания займов и росту просрочки, что, в свою очередь, негативно отразится на общей экономической ситуации. Разрешение данного вопроса кроется в системном характере его реализации [25].

Основными проблемами закредитованности населения являются:

- отсутствие стабильной нормальной экономической ситуации, вызванной уменьшением работающих крупных и средних предприятий, производящих конкурентоспособную продукцию;
- невысокие доходы населения и неспособность планирования будущих необходимых расходов;
- проблемы с финансовой грамотностью населения;
- интернет-мошенничество под воздействием злоумышленников.

Одним из факторов, влияющих на кредитование, является мошенничество. “В 2024 году зарегистрировано 34,9 тыс. случаев данного вида преступлений. Из них более 16,1 тыс. – это интернет-мошенничество, ущерб по которому превысил 7 млрд тенге. Наиболее распространено оформление онлайн-кредитов – 6,8 тыс. случаев. Доверчивые казахстанцы, находясь под воздействием злоумышленников, сами оформили займы в интернете или поспособствовали их получению, скачивая различные программы удаленного доступа” [26]

Государство уделяет большое внимание этим проблемам, что выражается в активном обучении финансовой грамотности по проекту «Қарызсыз қоғам», по условиям потребительского кредитования вводятся ограничения, развивается институт банкротства физических лиц и стараются создавать новые рабочие места в регионах.

В итоге рост потребительского кредитования будет наблюдаться как в Казахстане, так и во всех странах мира. На основе полученных результатов научного исследования нами предложены следующие рекомендации:

- активизация цифровизации данных и использование в дальнейшем биометрических данных человека, что вызовет необходимость безопасности данных;
- учитывать то, что возрастающие риски возврата долга финансовым организациям при потребительском кредитовании могут увеличить возможные риски и, соответственно, рост объемов просроченных кредитов;
- необходимо учитывать то, что дальнейшее снижение объемов промышленного производства может привести к увеличению доли в ВВП объемов потребительского кредитования;

- дальнейшее совершенствование системы управления рисков в процессе выдачи, обслуживания и закрытия потребительских кредитов;
- необходимость снижения ставки по потребительским кредитам и установление ограничения сумм, выдаваемых для заемщиков с проведением финансовой грамотности по условиям кредитования и др.

Учитывая, что в настоящее время большое внимание уделяется цифровизации, и доля онлайн-кредитования в потребительском кредитовании будет возрастать. Вместе с этим возникают проблемы с безопасностью цифровых платформ и другими факторами, которые могут повлиять на выдачу данных видов кредитов.

Заключение

Известно, что до 2020 года потребительское кредитование не особо пользовалось спросом, отсутствовала необходимая база для широкомасштабного использования, которая удовлетворяла бы население. Кроме того, у банков второго уровня большое время занимало обслуживание корпоративного сектора, который давал большие выгоды по сравнению с потребительским кредитованием.

В результате основными выводами влияния потребительских кредитов на ВВП будут следующие:

- рост кредитов на потребительские цели у населения вызвал активный рост ВВП, что привело к увеличению соотношения данного показателя;
- для снижения темпов роста кредитов на потребительские цели следует осуществить формирование собственного производства с обновлением основных фондов, что вызовет рост внешних займов;
- снижение просроченной задолженности по потребительским кредитам путем работы с заемщиками (внесудебное производство, банкротство, пересмотр условий кредита);
- обеспечение финансовой грамотности не только в образовательных учреждениях, но и на производстве.

Здесь следует отметить то, что Правительство нашей страны проводит различные меры по обеспечению безопасности, связанные с незаконным оформлением кредитов физическими лицами. И одной из важных мер в этом направлении является внедрение в систему Электронного Правительства РК новой государственной услуги – Добровольный отказ от получения банковских займов, микрокредитов. Данная мера будет способствовать снижению уровня мошенничества по незаконному оформлению кредитов на физических лиц.

Учитывая, что основная доля потребительских кредитов выдается банками второго уровня и лишь небольшая доля микрофинансовыми организациями и организациями, имеющим на это право, то возникает резонный вопрос финансовой устойчивости банков.

Поэтому «на фоне неопределенности, связанной с внешними факторами, актуальным сегодня является вопрос устойчивости банковского сектора и готовности к возможным шоковым сценариям финансового рынка в целом. Поэтому в Казахстане планируется

провести полномасштабное стресс-тестирование крупных игроков банковского рынка» [27].

Таким образом, при исследовании влияния потребительского кредитования на экономику Казахстана были изучены научные труды международных исследователей по вопросам потребительского кредитования в странах и дана оценка макроэкономических показателей Казахстана в сравнении с потребительскими кредитами населения с учетом мирового опыта материалов по долгу населения домохозяйствам, имеющим кредиты и долговые ценные бумаги в процентах, что позволило сформировать ряд предложений по развитию потребительского кредитования в нашей стране в условиях глобальных вызовов и активизации процессов цифровой трансформации.

Благодарность, конфликт интересов отсутствует.

Вклад авторов.

Есымханова З.К. – концепция и дизайн исследования, интерпретация методов исследования, сбор, анализ и интерпретация результатов работы, написание текста, обобщение материалов исследования, окончательное утверждение версии рукописи для публикации;

Бирмагамбетов Т.Б – идея исследования, написание рукописи, сбор, анализ и интерпретация результатов работы, оформление таблиц и рисунков, интерпретация результатов, сбор и систематизация данных литературы, проведение литературного обзора, формулировка выводов исследования;

Мукушев Б.Т. – интерпретация результатов, сбор и систематизация данных литературы, обобщение материалов исследования, формулировка выводов исследования.

Список литературы

1. Рахимжанова К., Мақыш С., Керимкулова Д. Проблемные кредиты банков второго уровня Республики Казахстан и методы их управления// Вестник ЕНУ им. Л.Н. Гумилева. Серия: Экономика. – 2024. - №3, С. 296–314. URL: <https://doi.org/10.32523/2789-4320-2024-3-296-314> (дата обращения: 03.03.2025).
2. Sudeshna G., Consumer Confidence and Consumer Spending in Brazil: A Nonlinear Autoregressive Distributed Lag Model Analysis // Arthaniti: Journal of Economic Theory and Practice. - 2021. - №20(1), P.53-85, DOI: <https://doi.org/10.1177/0976747919898906>
3. Bayu A.F., Syed A.Sh., Umar N.K., Noven S., Indri S.. A review on literature of Islamic microfinance from 2010-2020: lesson for practitioners and future directions // Heliyon. - 2021. - №7(12). - URL: <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2021.e08549> (дата обращения: 01.06.2024)
4. Anwar C.J., Suhendra I., Didu S., Sayektiyani A., Kholishoh L.N. The impact of monetary policy and credit risk on bank credit behavior: An analysis of banks listed on the Indonesian stock exchange // Cogent Economics & Finance. - 2023. - №11(1). - URL: <https://doi.org/10.1080/23322039.2023.2220250> (дата обращения: 01.06.2024)
5. Sara S.R. The Impact of Consumer versus Firm Credit on Economic Growth // Jordan Journal of Business Administration. - 2023. - №19(4), P.515-530, DOI: <https://doi.org/10.35516/jjba.v19i4.1431>

6. Rashmi M., Malhotra D.K. Evaluating consumer loans using neural networks // Omega. - 2003. - №31(2), P.83-96, DOI: [https://doi.org/10.1016/S0305-0483\(03\)00016-1](https://doi.org/10.1016/S0305-0483(03)00016-1)
7. Kyle H., Gordon M.P., Ethan C.C. The impact of consumer credit access on self-employment and entrepreneurship // Journal of Financial Economics. - 2021. - №141(1), P.345-371, DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jfineco.2021.03.004>
8. Chi Wei Su, Fangying Liu, Meng Qin, Tsangyao Chnag. Is a consumer loan a catalyst for confidence? // Economic Research-Ekonomska Istraživanja. - 2023. - №36(2), URL: <https://doi.org/10.1080/1331677X.2022.2142260> (дата обращения: 01.06.2024)
9. Matteo Crosignani. Bank capital, government bond holdings, and sovereign debt capacity // Journal of Financial Economics. - 2021. - №141(2), P.693-704, DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jfineco.2021.04.005>
10. Xiangru Ch., Lina Zh., Difang W. Group social capital and lending outcomes in the financial credit market: An empirical study of online peer-to-peer lending // Electronic Commerce Research and Applications. - 2016. - №15, P.1-13, DOI: <https://doi.org/10.1016/j.elerap.2015.11.003>
11. Abdolreza N., Hani R., Frank J.F., Markus H.. Deep learning for modeling the collection rate for third-party buyers // International Journal of Forecasting. - 2022. - №38(1), P.240-252, DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ijforecast.2021.03.013>
12. Nam Huong Dau, Thanh Pham, Hiep Ngoc Luu, Dinh Trung Nguyen. External Debt and Economic Vulnerability: An International Evidence. The Journal of Economic Integration. – 2024.- December, 39(4), P.969-990, DOI: <https://doi.org/10.11130/jei.2024023>
13. Кантороева Г.К., Жоламанова М.Т., Жамиева А.Е. Кредитование реального сектора экономики банками Казахстана // Вестник ЕНУ им. Л.Н. Гумилева. Серия: Экономика. - 2019. - №4, С.141–150. URL:<https://bulecon.enu.kz/index.php/main/article/view/305> (дата обращения: 01.06.2024).
14. Что такое потребительский кредит: как выбрать, виды и особенности. [Электронный ресурс]. – 2022. - URL: <https://www.raiffeisen.ru/wiki/chto-takoe-potrebitelsky-kredit-kak-vybrat-vidy-i-osobennosti/> (дата обращения 04.06.2024).
15. Выгодные потребительские кредиты 2024 года в Казахстане. [Электронный ресурс]. – 2024. - URL: https://www.vbr.kz/banki/kredity/vigodniy-redit/?utm_referrer=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F (дата обращения: 01.06.2024).
16. Кредитование - ключевой драйвер экономического роста. [Электронный ресурс]. – 2022. - URL:<https://ranking.kz/reviews/kreditovanie-klyuchevoj-drajver-ekonomicheskogo-rosta.html> (дата обращения 01.06.2024).
17. Статистический бюллетень НБ РК. - [Электронный ресурс]. - №254 январь 2016, №230 январь 2014, №206 январь 2012, №182 январь 2010, №338 январь 2023, №326 январь 2022, №290 январь 2019, №351 февраль 2024 - URL: <https://www.nationalbank.kz/ru/news/statisticheskij-byulleten/rubrics/2205> (дата обращения: 02.06.2024).
18. Условия выдачи потребительских кредитов ужесточат в Казахстане [Электронный ресурс]. - 2024. - URL: <https://mir24.tv/news/16582850/usloviya-vydachi-potrebitelskih-kreditov-uzhestochat-v-kazahstane> (дата обращения: 02.06.2024).
19. Машаев А. К чему приведет ужесточение выдачи потребкредитов в Казахстане. - [Электронный ресурс]. – 2023. - URL: <https://kz.kursiv.media/2023-11-02/priny1009-rmch-credits/> (дата обращения: 02.06.2024).

20. Take-profit.org. - [Электронный ресурс]. - 2024. - URL: <https://take-profit.org/statistics/gdp/> (дата обращения: 01.06.2024).
21. Theglobaleconomy.com [Электронный ресурс]. - 2024. - URL: https://www.theglobaleconomy.com/Japan/household_debt_gdp/ (дата обращения: 02.06.2024).
22. Кредиты продолжают играть важную роль в экономике Казахстана. - [Электронный ресурс]. - 2022. - URL: https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/kredityi-prodoljayut-igrat-vajnyu-rol-ekonomike-kazahstana-84107/ (дата обращения: 04.06.2024).
23. Милаярова И. Всё работающее население Казахстана имеет кредиты. [Электронный ресурс]. - 2025. - URL: <https://krisha.kz/content/news/2025/2025-vse-rabotayuschee-naselenie-kazahstana-imeet-kredity> (дата обращения: 03.03.2025).
24. Канагатова Д.Б., Кенжегалиева Н.С. Влияние потребительского кредита на стабильность банковской системы: анализ экономических и психологических факторов // Central Asian Economic Review. - 2023. - №2, С.164-180. URL: <https://doi.org/10.52821/2789-4401-2023-2-164-180>.
25. Алтухова Е.В. Потребительское кредитование в России и финансовая грамотность населения: проблемы и перспективы развития // Вестник Российского экономического университета имени Г. В. Плеханова. – 2018. - №2, С.39-46. URL: <https://doi.org/10.21686/2413-2829-2018-2-39-46>
26. Ишекенова Б. Мошенники продолжают оформлять онлайн-кредиты на казахстанцев. [Электронный ресурс]. - 2024. - URL: 31 октября 2024 года. <https://lsm.kz/moshenniki-obmanuvayut> (дата обращения: 03.03.2025).
27. Корабаева Е. Проблемы кредитования: банки РК ждёт масштабное стресс-тестирование. - [Электронный ресурс]. - 2022. - URL: https://forbes.kz/finances/finance/problemyi_kreditovaniya_banki_rk_na_poroge_masshtabnogo_stress-testirovaniya/ (дата обращения: 04.06.2024).

З.Қ. Есымханова^{1*}, Т.Б. Бирмагамбетов², Б.Т. Мукушев³

¹Esil University, Астана, Қазақстан

²Alem University, Астана, Қазақстан

³Нархоз Университеті, Алматы, Қазақстан

Тұтынушылық кредиттеудің Қазақстан экономикасына әсері

Аннотация. Экономикаға жан басына шаққандағы жалпы ішкі өнімді (ЖІӨ), жұмысшылардың орташа жылдық жалақысын, сыртқы қарызды және тұтынушылық мақсаттарға алынған несиелер көлемін қамтитын макроэкономикалық параметрлер әсер етеді. Осы бапты жазудың мақсаты тұтынушылық кредиттеудің Қазақстан экономикасына әсері болып табылады, осыған байланысты елдердегі тұтынушылық кредиттеу мәселелері бойынша халықаралық зерттеушілердің жұмыстарын зерделеу жүзеге асырылады, халықтың тұтынушылық кредиттерімен салыстырғанда Қазақстанның макроэкономикалық көрсеткіштеріне баға беріледі, 2022 жылы кредиттері мен борыштық бағалы қағаздары пайызбен бар үй шаруашылықтарының халықтың борышы бойынша әлемдік тәжірибесі қаралады. Осы зерттеуді орындау кезінде зерттеу әдістері: логикалық әдіс, құрылымдық-функционалдық, салыстырмалы талдау

әдістері, экономикалық-статистикалық талдау әдістері, графикалық әдіс, сараптамалық пікір материалдары және т. б.

Қалыптасқан модель негізінде үш жылға тұтынушылық несиелеуді дамыту және осы мақсаттарға берілген несиелер көлемі туралы болжам жасалды.

Зерттеудің нәтижелері біздің еліміздегі тұтынушылық несиелеу жүйесін қарастыру, сондай-ақ жетекші шет елдердегі тұтынушылық несиелеу тәжірибесін зерттеу және тұтынушылық мақсаттарға берілген несиелердің ел экономикасын дамытуға әсер ету процестерін анықтау болып табылады.

Ғылыми зерттеудің алынған нәтижелері негізінде жұмыста біз бірқатар ұсыныстарды тұжырымдадық (деректерді цифрландыруды жандандыру және клиенттердің деректерінің қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін адамның биометриялық деректерін одан әрі пайдалану; тұтынушылық кредиттерді беру, қызмет көрсету және жабу процесінде тәуекелдерді басқару жүйесін одан әрі жетілдіру; тұтынушылық кредиттер бойынша мөлшерлемені төмендету қажеттілігі мәселелерін қарау және тұтынушылық кредиттер бойынша берілетін сомаларға шектеу қою қазақстанда тұтынушылық кредиттеу жүйесін дамытуға ықпал ететін кредиттеу шарттары бойынша Қаржылық сауаттылық жүргізе отырып қарыз алушылар).

Түйін сөздер: кредит, онлайн-кредит, тұтынушылық кредит беру, Қазақстан экономикасы, ЖІӨ, кредит үшін пайыздар, халықтың борышы.

Z.K. Yessymkhanova^{1*}, T.B. Birmagambetov², B.T. Mukushev³

¹Esil University, Astana, Kazakhstan

²Alem University, Astana, Kazakhstan

³Narhoz University, Almaty, Kazakhstan

Impact of consumer lending on the economy of Kazakhstan

Abstract. The economy is hugely influenced by macroeconomic parameters, which include gross domestic product (GDP) per capita, average annual wages of workers, external debt and the amount of credit taken for consumer purposes. The purpose of writing this article is the impact of consumer lending on the economy of Kazakhstan, in this regard, the study of works of international researchers on consumer lending in the countries, the assessment of macroeconomic indicators of Kazakhstan in comparison with consumer loans to the population, the world experience in 2022 on the debt of the population to households with loans and debt securities in interest. Methods of research in this study were: logical method, structural and functional, methods of comparative analysis, methods of economic and statistical analysis, graphical method, materials of expert opinion and others.

Based on the formed model, a forecast of consumer lending development for three years and the volume of loans issued for these purposes was made.

The obtained results of the study consist in considering the system of consumer credit in our country, also studying the experience of consumer credit in leading foreign countries and identifying the processes of influence of loans issued for consumer purposes on the development of the economy of the country.

In the paper, based on the results of the scientific study, we formulated a number of recommendations (intensification of data digitalization and further use of human biometric data to ensure the security of

customer data; further improvement of the risk management system in the process of issuing, servicing and closing consumer loans; consideration of the need to reduce the rate on consumer loans and the establishment of a limit on the amounts issued for borrowers with financial literacy.

Keywords: loan, online loan, consumer lending, Kazakhstan's economy, GDP, loan interest, debt of the population.

References

1. Rakhimzhanova K., Makysh S., Kerimkulova D. Problemnye kredity bankov vtorogo urovnya Respubliki Kazakhstan i metody ikh upravleniya [Problem Loans of Second-Tier Banks of the Republic of Kazakhstan and Their Management Methods]. Vestnik ENU im. L.N. Gumileva. Seriya: Ekonomika [Bulletin of L.N. Gumilyov ENU. Series: Economics], 2024, No. 3, pp. 296–314. Available at: <https://doi.org/10.32523/2789-4320-2024-3-296-314> (accessed: 03.03.2025). [in Russian]
2. Sudeshna G. Consumer Confidence and Consumer Spending in Brazil: A Nonlinear Autoregressive Distributed Lag Model Analysis. Arthaniti: Journal of Economic Theory and Practice, 2021, Vol. 20(1), pp. 53–85. <https://doi.org/10.1177/0976747919898906>
3. Bayu A.F., Syed A.Sh., Umar N.K., Noven S., Indri S. A Review on Literature of Islamic Microfinance from 2010–2020: Lesson for Practitioners and Future Directions. Heliyon, 2021, Vol. 7(12). Available at: <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2021.e08549> (accessed: 01.06.2024)
4. Anwar C.J., Suhendra I., Didu S., Sayektiyani A., Kholishoh L.N. The Impact of Monetary Policy and Credit Risk on Bank Credit Behavior: An Analysis of Banks Listed on the Indonesian Stock Exchange. Cogent Economics & Finance, 2023, Vol. 11(1). Available at: <https://doi.org/10.1080/23322039.2023.220250> (accessed: 01.06.2024)
5. Sara S.R. The Impact of Consumer versus Firm Credit on Economic Growth. Jordan Journal of Business Administration, 2023, Vol. 19(4), pp. 515–530. <https://doi.org/10.35516/jjba.v19i4.1431>
6. Rashmi M., Malhotra D.K. Evaluating Consumer Loans Using Neural Networks. Omega, 2003, Vol. 31(2), pp. 83–96. [https://doi.org/10.1016/S0305-0483\(03\)00016-1](https://doi.org/10.1016/S0305-0483(03)00016-1)
7. Kyle H., Gordon M.P., Ethan C.C. The Impact of Consumer Credit Access on Self-Employment and Entrepreneurship. Journal of Financial Economics, 2021, Vol. 141(1), pp. 345–371. <https://doi.org/10.1016/j.jfineco.2021.03.004>
8. Su Ch.W., Liu F., Qin M., Chnag T. Is a Consumer Loan a Catalyst for Confidence? Economic Research-Ekonomska Istraživanja, 2023, Vol. 36(2). <https://doi.org/10.1080/1331677X.2022.2142260> (accessed: 01.06.2024)
9. Crosignani M. Bank Capital, Government Bond Holdings, and Sovereign Debt Capacity. Journal of Financial Economics, 2021, Vol. 141(2), pp. 693–704. <https://doi.org/10.1016/j.jfineco.2021.04.005>
10. Xiangru Ch., Lina Zh., Difang W. Group Social Capital and Lending Outcomes in the Financial Credit Market: An Empirical Study of Online Peer-to-Peer Lending. Electronic Commerce Research and Applications, 2016, Vol. 15, pp. 1–13. <https://doi.org/10.1016/j.elerap.2015.11.003>
11. Abdolreza N., Hani R., Frank J.F., Markus H. Deep Learning for Modeling the Collection Rate for Third-Party Buyers. International Journal of Forecasting, 2022, Vol. 38(1), pp. 240–252. <https://doi.org/10.1016/j.ijforecast.2021.03.013>
12. Dau N.H., Pham T., Luu H.N., Nguyen D.T. External Debt and Economic Vulnerability: An International Evidence. The Journal of Economic Integration, 2024, Vol. 39(4), December, pp. 969–990. <https://doi.org/10.11130/jei.2024023>

13. Kantoroeva G.K., Zholamanova M.T., Zhamieva A.E. Kreditovanie real'nogo sektora ekonomiki bankami Kazakhstana [Lending to the Real Sector of the Economy by Banks of Kazakhstan]. Vestnik ENU im. L.N. Gumileva. Seriya: Ekonomika [Bulletin of L.N. Gumilyov ENU. Series: Economics], 2019, No. 4, pp. 141–150. Available at: <https://bulecon.enu.kz/index.php/main/article/view/305> (accessed: 01.06.2024). [in Russian]
14. Chto takoe potrebitel'skii kredit: kak vybrat', vidy i osobennosti [What Is a Consumer Loan: How to Choose, Types and Features]. Available at: <https://www.raiffeisen.ru/wiki/chto-takoe-potrebitelsky-kredit-kak-vybrat-vidy-i-osobennosti/> (accessed: 04.06.2024). [in Russian]
15. Vygodnye potrebitel'skie kredity 2024 goda v Kazakhstane [Profitable Consumer Loans of 2024 in Kazakhstan]. Available at: https://www.vbr.kz/banki/kredity/vigodniy-redit/?utm_referrer=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F (accessed: 01.06.2024). [in Russian]
16. Kreditovanie – kliuchевой draiver ekonomicheskogo rosta [Lending – The Key Driver of Economic Growth]. Available at: <https://ranking.kz/reviews/kreditovanie-klyuchевой-drajver-ekonomicheskogo-rosta.html> (accessed: 01.06.2024). [in Russian]
17. Statisticheskii byulleten' NB RK [Statistical Bulletin of the NB RK], No. 254 January 2016, No. 230 January 2014, No. 206 January 2012, No. 182 January 2010, No. 338 January 2023, No. 326 January 2022, No. 290 January 2019, No. 351 February 2024. Available at: <https://www.nationalbank.kz/ru/news/statisticheskii-byulleten/rubrics/2205> (accessed: 02.06.2024). [in Russian]
18. Usloviya vydachi potrebitel'skikh kreditov uzhestochat v Kazakhstane [Conditions for Issuing Consumer Loans Will Be Tightened in Kazakhstan]. Available at: <https://mir24.tv/news/16582850/usloviya-vydachi-potrebitelskikh-kreditov-uzhestochat-v-kazahstane> (accessed: 02.06.2024). [in Russian]
19. Mashayev A. K chemu privedet uzhestochenie vydachi potrebkreditov v Kazakhstane [What Will the Tightening of Consumer Lending Lead to in Kazakhstan]. Available at: <https://kz.kursiv.media/2023-11-02/priny1009-rmch-credits/> (accessed: 02.06.2024). [in Russian]
20. Take-profit.org. Available at: <https://take-profit.org/statistics/gdp/> (accessed: 01.06.2024).
21. Theglobaleconomy.com. Available at: https://www.theglobaleconomy.com/Japan/household_debt_gdp/ (accessed: 02.06.2024).
22. Kredity prodolzhayut igrat' vazhnuyu rol' v ekonomike Kazakhstana [Loans Continue to Play an Important Role in the Economy of Kazakhstan]. Available at: https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/kredityi-prodoljayut-igrat-vajnyuyu-rol-ekonomike-kazahstana-84107/ (accessed: 04.06.2024). [in Russian]
23. Milyarova I. Vse rabotayushchee naselenie Kazakhstana imeet kredity [All Working Population in Kazakhstan Has Loans]. Available at: <https://krisha.kz/content/news/2025/2025-vse-rabotayuschee-naselenie-kazahstana-imeet-kredity> (accessed: 03.03.2025). [in Russian]
24. Kanagatova D.B., Kenzhegalieva N.S. Vliyanie potrebitel'skogo kredita na stabil'nost' bankovskoi sistemy: analiz ekonomicheskikh i psikhologicheskikh faktorov [The Impact of Consumer Credit on the Stability of the Banking System: Analysis of Economic and Psychological Factors]. Central Asian Economic Review, 2023, No. 2, pp. 164–180. <https://doi.org/10.52821/2789-4401-2023-2-164-180>. [in Russian]
25. Altukhova E.V. Potrebitel'skoe kreditovanie v Rossii i finansovaya gramotnost' naseleniya: problemy i perspektivy razvitiya [Consumer Lending in Russia and Financial Literacy of the Population: Problems and Development Prospects]. Vestnik Rossiiskogo ekonomicheskogo universiteta imeni G.V.

Plekhanova [Bulletin of the Russian Economic University named after G.V. Plekhanov], 2018, No. 2, pp. 39–46. <https://doi.org/10.21686/2413-2829-2018-2-39-46>. [in Russian]

26. Ishekenova B. Moshenniki prodolzhayut oformlyat' onlain-kredity na kazakhstantsev [Fraudsters Continue to Take Out Online Loans in the Name of Kazakhstani Citizens]. Available at: <https://lsm.kz/moshenniki-obmanyvayut> (accessed: 03.03.2025). [in Russian]

27. Korabaeva E. Problemy kreditovaniya: banki RK zhdyot masshtabnoe stress-testirovanie [Lending Problems: Banks of Kazakhstan Face Large-Scale Stress Testing]. Available at: https://forbes.kz/finances/finance/problemnyi_kreditovaniya_banki_rk_na_poroge_masshtabnogo_stress-testirovaniya/ (accessed: 04.06.2024). [in Russian]

Сведения об авторах:

Есымханова З.К. – автор для корреспонденции, кандидат экономических наук, ассоциированный профессор, Esil University, Жубанова, 7, 010000, Астана, Казахстан.

Бирмагамбетов Т.Б. – кандидат экономических наук, Alem University, Туркестан, 14а/1, Z05T6K8, Астана, Казахстан.

Мукушев Б.Т. – кандидат физико-математических наук, Университет Нархоз, Жандосова, 55, 050035, Алматы, Казахстан.

Есымханова З.К. – хат-хабар авторы, экономика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Esil University, Жұбанова 7, 010000, Астана, Қазақстан

Бірмағамбетов Т.Б. – экономика ғылымдарының кандидаты, Alem University, Түркістан 14а/1, Z05T6K8, Астана, Қазақстан

Мукушев Б.Т. – физика-математика ғылымдарының кандидаты, Нархоз университеті, Жандосова 55, 050035, Алматы, Қазақстан

Yessymkhanova Z.K. – corresponding author, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Esil University, Zhubanova 7, 010000, Astana, Kazakhstan

Birmagambetov T.B. – Candidate of Economic Sciences, Alem University, Turkestan 14a/1, Z05T6K8, Astana, Kazakhstan

Mukushev B.T. – Candidate of Physical and Mathematical Sciences, Narhoz University, Zhandosova 55, 050035, Almaty, Kazakhstan

Copyright: © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

ХҒТАР 71.37.75
Ғылыми мақала

<https://doi.org/10.32523/2789-4320-2025-1-214-238>

«Ұлытау» табиғи паркінің туристік брендінің қалыптастырудың негізгі аспектілері

Д.А. Сейдуалин¹ , А.Х. Муканов^{*1} , А.С. Омарова¹

¹Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

(E-mail: ¹darken68@mail.ru, ²aidar81hamzauli@mail.ru, ³aiganym128@mail.ru)

Аңдатпа. Мақала Қазақстанның орталық бөлігінде орналасқан «Ұлытау» мемлекеттік ұлттық табиғи паркінің брендингінің негізгі аспектілерін анықтауға бағытталған зерттеу болып табылады. Жұмыстың негізгі мақсаты – туристерді тартуға ғана емес, сонымен қатар аймақтың тұрақты дамуына, сондай-ақ оның табиғи және мәдени мұрасын сақтауға ықпал ететін брендингтің негізгі аспектілерін анықтау.

Авторлар өңірдің бай тарихы мен мәдениетін ескеру, экотуризмді дамыту және жергілікті тұрғындар, бизнес және туризм мамандары арасындағы салааралық ынтымақтастықты нығайту қажеттілігіне баса назар аударады. Сондай-ақ мақалада парктің шынайылығы мен танылуын арттыратын стратегиялық шешім ретінде этно-ауылды басқару моделін пайдалана отырып, Ұлытау табиғи паркін басқару мәселелері қарастырылған.

«Ұлытау» табиғи саябағының брендингін басқаруға, сондай-ақ жергілікті қоғамдастықтың мемлекеттік органдармен және кәсіпкерлік ортамен қарым-қатынасына қатысты 14 негізгі сұрақтан тұратын сұхбаттасу барысында олардың негізінде негізгі шарттар анықталды. «Ұлытау» мемлекеттік ұлттық табиғи паркінің ассоциативті молекуласы құрылды. Бұл модель негізгі көрікті жерлер мен маршруттарды бөліп көрсете отырып, саябақ нысандарының жалпы жиынтығын визуализациялауға және анықтауға мүмкіндік берді. Алынған ақпарат негізінде туристер үшін неғұрлым тартымды мүмкіндіктер туғызатын және аймақтың тұрақты дамуына ықпал ететін сайттарды тақырыптық маршруттар мен ұсыныстарға біріктіріп, туризмнің әртүрлі түрлерін ілгерілету стратегияларын әзірлеуге болады.

Түйін сөздер: аумақтық брендинг, ұлттық парк, Ұлытау, экологиялық туризм, тарихи мұра, мәдени тәжірибе, мүдделі тараптар, өзара әрекеттесу.

Received 27.11.2024. Revised 06.012.2025. Accepted 14.03.2025. Available online 31.03.2025

Кіріспе

Қазіргі әлемде туризм аймақтардың экономикалық және әлеуметтік дамуының маңызды факторына айналууда. Туристік бағыттардың тартымдылығы көбінесе бірегей имиджді қалыптастыратын және оларды бәсекелестерден ерекшелендіретін брендіне байланысты. Осы тұрғыда табиғи, тарихи және мәдени құндылықтарды біріктіретін ұлттық саябақтарды брендтеу мәселесі өзекті болып отыр.

Табиғи аумақтарды, әсіресе Дүниежүзілік мұра объектілерін брендтеу оларды қорғау мен басқаруда шешуші рөл атқарады [1]. Күшті және танымал бренд жасай отырып, біз осы жерлердің бірегей құндылықтары мен нәзіктігі туралы хабардарлықты арттыра аламыз, оларды сақтау үшін ресурстарды тарта аламыз және тұрақты туризмді дамыта аламыз. Табиғи аумақтарды тиімді брендтеу түпнұсқалық пен тұтастыққа негізделуі керек [2]. Ол осы жерлердің қайталанбас ерекшеліктері мен мәдени маңыздылығын көрсетуі және оларды қорғау жөніндегі міндеттемені көрсетуі керек.

Туристік аймақты брендтеу саласындағы қазіргі бағыттардың бірі ұлттық парктердің туристік брендин қалыптастыру және ілгерілету, туристер алдында ұлттық парктердің тартымдылығы мен танылуын арттырудың тетіктері мен тәсілдерін әзірлеу [3]. Күшті ұлттық парк брендин құру келушілердің адалдығын, қанағаттануын және аймақтағы сенімін арттыруға көмектеседі. Бұл өз кезегінде брендтің адалдығына және туристердің саябаққа қайта келуге деген ұмтылысына жақсы әсер етеді.

Осы салада бүгін бірқатар елдерде зерттеулер жүргізілген және туристік аймақтарды брендтеу үрдісі сипатталған болатын. Алайда, нақты ерекше қорғалатын аймақтардың туристік брендин қалыптастыру мәселелері, әсіресе отандық әдебиеттерде толығымен мәні ашылып, қарастырылмаған.

Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, осы жұмыстың аясында авторлар Қазақстан аумағында орналасқан Ұлытау ұлттық саябағының мысалында қазіргі заманғы жағдайларда ерекше қорғалатын аумақтарды брендтеудің негізгі аспектілерін анықтауды, сонымен қатар аймақтың тұрақты дамуына және туристерді тартуға бағытталған саябақты дамытудың тиімді стратегиясын әзірлеуге ықпал ете алатын факторларды сипаттауды басты мақсат ретінде анықтайды.

Осы мақсатқа жету үшін зерттеуде келесі міндеттер қойылды: Ұлытау саябағының тарихи-мәдени мұрасы мен табиғи ресурстарының сипаттамаларына талдау жүргізу; түрлі мүдделі тараптардың күш-жігерін үйлестірудегі үйлестіру кеңесінің рөлін ескере отырып, Ұлытауда брендингті басқару моделін құру; аумақты брендтеу процесінде жергілікті қауымдастықтармен өзара әрекеттестіктің негізгі бағыттарын анықтау; ірі компаниялардың, туристік кәсіпорындардың басшыларымен және мемлекеттік органдардың топ-менеджерлерімен «Ұлытау» мемлекеттік ұлттық табиғи паркінің Ассоциативті молекуласын құру туралы пікірді негіздеу тұрғысынан сұхбаттар жүргізу.

Күшті ұлттық саябақ брендин құру келушілердің адалдығын арттырады, аймаққа деген сенімін арттырады және қайталанатын сапарларды ынталандырады. Бірегей бренд сәйкестігі аумақты қабылдауда жаңа шекараларды ашып, оның туристік және білім беру әлеуетін кеңейтіп, адамның қоршаған ортамен саналы түрде әрекеттесуіне

ықпал ете алады. Бұл Қазақстанға туристерді тартуға ғана емес, сонымен қатар еліміздің табиғи және мәдени мұрасын сақтауға, жауапты туризм мен қоршаған ортаны қорғауға инвестиция тартуға мүмкіндік береді.

Әдебиетке шолу

Туризм индустриясында брендингті қолдану идеясы 20 ғасырдың ортасында талқылана бастады. Туристік бағыт контекстінде бренд тек атау мен логотипті ғана емес, сонымен қатар келушілер үшін дестинацияны тартымды ететін бірегей белгілерді қамтиды [4, 5]. Территория бірегей белгілері маркетингтік стратегиялардың негізіне айналғанда және мақсатты аудиторияға танылған кезде брендке айналады. Брендинг тұрғысынан туристік бағыт өнім немесе қызметпен салыстырылады, мұнда танымал имиджді жасау басты рөл атқарады.

Бүгінгі таңда авторлардың көпшілігі орындарды брендтеу күрделі процесс екенін атап өтеді, оның мақсаты белгілі бір жердің бірегей, тартымды және танымал бейнесін жасау болып табылады. Тиімді орын брендинг аймақты, мейлі ол қала, аймақ немесе ел болсын, алға жылжытуда шешуші рөл атқара алады. Сәтті брендинг сол жердің өзіндік ерекшелігін – оның құндылықтарын, мәдени ерекшеліктерін, тарихын және бірегей бәсекелестік артықшылықтарын терең түсінуден басталады. Осы ішкі сипаттамалар негізінде логотип, ұран және корпоративтік сәйкестік сияқты визуалды және ауызша бренд элементтері әзірленеді. Олар назар аударып қана қоймай, мақсатты аудиториямен эмоционалды байланыс орната отырып, сол жердің мәні мен «сипатын» анық жеткізуі керек. Сонымен қатар, күшті орын брендин жасау үшін брендті әртүрлі байланыс арналары арқылы жеткізетін жан-жақты маркетингтік стратегия қажет. Осындай біртұтас көзқараспен ғана орын бренді тұрғындардың, инвесторлардың, туристердің сенімі мен адалдығына ие бола алады, сонымен қатар бәсекелес аумақтар арасында ерекшелене алады. Нәтижесінде бұл орналасу орнының танылуы мен тартымдылығын арттырады және оны дамытудың жаңа мүмкіндіктерін ашады [6].

Қазіргі жағдайда брендинг теориясы өте күрделі және көп қырлы тұжырымдама болып табылады және әртүрлі құралдар мен әдістерге негізделген бірқатар тәсілдерді қамтиды. Найденов К. [7] брендингтің объектінің оң имиджін жасаудағы, сонымен қатар кірісті арттырудағы маңызды рөлін атап өтеді. Брендтің пайда болуы белгілі бір өнімді анықтау идеясының салдары болып табылады. Оның шығу тегі әрбір шебердің өз ісін көпшілікке танылып, есте қалатындай етіп жасауға деген шеберлігі мен ұмтылысымен байланысты. Педерсен С. [8] жер брендин Дания мен Швеция арасында орналасқан Эресунн аймағы үшін бәсекелестік артықшылықты қамтамасыз ету құралы ретінде қарастырады. Автор инвестицияларды, туристерді және білікті мамандарды тарту үшін аймақтар арасындағы бәсекелестіктің күшеюі жағдайында орындардың брендингінің негізгі даму стратегиясына айналып отырғанын атап көрсетеді. Мысал ретінде Эресунн аймағын пайдалана отырып, Педерсен мақсатты брендинг аймақтық бірегейлікті нығайтуға және аймақтың тартымдылығын арттыруға қалай көмектесетінін талдайды. Автордың атап өтуінше, сәтті брендинг әр түрлі мүдделі тараптардың – билік, бизнес,

жергілікті қауымдастықтардың бірлескен күш-жігерін қажет етеді. Маркетингтік коммуникациялар да аймақтың бірегей имиджі мен құндылықтарын ілгерілетуге бағытталған маңызды рөл атқарады.

Аумақтың брендингі ұлттық, аймақтық және жергілікті деңгейде жүзеге асырылуы мүмкін және бұл елдің, аймақтың немесе жеке аумақтың бәсекелестік артықшылықтарын ескереді. Мысалы, Броунинг С. және Оливера А. [9] инвестициялар және сыртқы нарықтарға қолжетімділік үшін жаһандық бәсекелестік жағдайында ұлттық брендингтің рөлін талдайды. Авторлар елдер бірегей бәсекелестік имиджді қалыптастыру үшін брендинг технологияларын белсенді қолданатынын атап өтті. Тиімді ұлттық брендинг мемлекеттердің жаһандық көрінуін және ықпалын арттыруға, сондай-ақ олардың саяси және экономикалық мүдделерін халықаралық аренада ілгерілетуге мүмкіндік береді. Мақалада ұлттық брендингті зерттеудің негізгі тұжырымдамалық тәсілдері, сондай-ақ оны әртүрлі елдердің қазіргі геосаяси жағдайларда практикалық қолдануы қарастырылады.

Бірқатар авторлар брендингті негізгі маркетинг құралы тұрғысынан қарастырады. Бухалис Д. [10] туристік бағыттардың дәстүрлі маркетингі туристік келудің өсуін қамтамасыз ету үшін аймақтың тиісті имиджін қалыптастыруға және сақтауға бағытталғанын атап өтті. Алайда, қорғалатын табиғи аумақтар - экотуристік бағыттар маркетингтің объектісіне айналған кезде, маркетингтің міндеті келушілерді тарту мен олардың экожүйелерді сақтау үшін оңтайлы мінез-құлқын ынталандыру арасындағы тепе-теңдікті сақтау болып табылады. Тұрақтылық қағидаттарына негізделген қорғалатын табиғи аумақтардың маркетингін басқару табиғи және мәдени мұраларды сақтауды, қорғауды, ілгерілетуді және бағалауды айтарлықтай жақсарта алады, бұл туристік бағытты жаһандық нарықта сәтті орналастырудың қажетті шарты болып табылады.

Ким С., Пени В., Пан С. [11] материктік Қытай мен Тайваньнан келген туристердің көзқарасы мен мінез-құлқындағы айырмашылықтарды зерттей отырып, олардың мотивациясына, қалауына және саяхат мінез-құлқына талдау жүргізді. Нәтижелер Қытайдан келген туристер ойын-сауыққа, шопингке және мәртебелік қажеттіліктерді қанағаттандыруға көбірек көңіл бөлетінін көрсетеді, ал Тайваньнан келген туристер білім беру, өзін-өзі дамыту және жергілікті мәдениетке ену мүмкіндіктерін көбірек бағалайды. Сонымен қатар, Қытайдан келген туристер демонстрациялық тұтынуға бейім және беделді брендтерге ұмтылады, ал Тайвань туристері сатып алуларында ұтымды. Авторлар бұл айырмашылықтарды түсіну туристік компаниялар үшін тұтынушылардың осы екі тобын тарту және оларға қызмет көрсету үшін сегменттелген маркетингтік стратегиялар мен ұсыныстарды әзірлеу кезінде маңызды екенін атап көрсетеді.

Сантос-Вижанде М. және басқа ғалымдар [12] өз зерттеулерінде қазіргі бәсекеге қабілетті бизнес жағдайында бренд қызмет көрсететін компаниялар үшін бәсекелестік артықшылықтардың маңызды көзіне айналатынын атап өтті. Олар брендті басқарудың төрт негізгі элементінің сервистік фирмалардың бәсекеге қабілеттілік көрсеткіштеріне әсерін көрсететін тұжырымдамалық модельді ұсынады. Бұл элементтерге мыналар

жатады: 1) қызметкерлерге бағытталған ішкі брендинг; 2) тұтынушылармен өзара әрекеттесу; 3) брендті басқару; 4) брендке бағытталған инновациялар. Авторлар бұл аспектілерді тиімді басқару сервистік фирмаларға бренд туралы хабардарлықтың жоғары деңгейіне, тұтынушылардың адалдығына және бәсекеге қабілеттілікті арттыруға мүмкіндік беретінін атап көрсетеді. Мақала сервистік компаниялардың бәсекелестік артықшылықтарына қол жеткізу үшін брендті басқарудың жүйелік тәсілінің маңыздылығын түсінуге ықпал етеді.

Ханна С. және басқа ғалымдар [13] сәйкестік, имидж, мақсатты аудитория, брендті басқару сияқты орындар мен бағыттар брендингінің негізгі элементтерін жүйелеп, қорытындылады. Қолданыстағы модельдер мен тұжырымдамаларды кешенді талдау осы саладағы болашақ зерттеулерге негіз бола алатын интеграцияланған құрылымды ұсынуға мүмкіндік береді.

Брендинг туристік бағыттар үшін негізгі құралға айналды, бұл белгілі бір бағытқа баратын туристер күткен тәжірибенің күрделілігін көрнекі түрде көрсетуге мүмкіндік берді [14]. Разер [15] бренд тәжірибесінің, құндылықтардың сәйкестігі мен дестинацияға деген сенімнің туристердің мінез-құлқына әсерін зерттей отырып, дестинациялық брендингтің психологиялық аспектілерін зерттейді. Бұл зерттеулер туризмдегі брендингтің маңыздылығын және жан-жақты көзқарастың қажеттілігін көрсетеді.

Пайк С. және Райан С. [16] зерттеулері когнитивті, аффективті және конативті қабылдауды салыстыру негізінде туристік бағыттардың орналасуын талдауға арналған. Авторлар туристік бағыттардың дәстүрлі маркетингі көбінесе тек когнитивті компонентке, яғни тұтынушылардың бағыт туралы білімі мен түсініктеріне бағытталғанын атап өтеді. Дегенмен, тиімдірек позициялау үшін аффективті (сезімдер мен эмоциялар) және конативті (ниеттер мен мінез-құлық) аспектілері маңызды. Зерттеу Австралиядан келген келушілердің Жаңа Зеландияның үш бағытын қабылдауын зерттеді. Нәтижелер когнитивті, аффективті және конативті компоненттердің айтарлықтай өзгеруі мүмкін екенін көрсетті, бұл позицияны талдауға кешенді көзқарастың маңыздылығын көрсетеді. Авторлар осы үш аспектіні біріктіру туристік ұйымдарға тұтынушылардың санасындағы бағыт бейнесін тереңірек түсінуге және тиімді маркетингтік стратегияларды әзірлеуге мүмкіндік береді деп тұжырымдайды.

Осылайша, бүгінде брендинг туристік аумақтың тартымдылығын арттырудың, оң имидж құрудың, туристердің қиялындағы аймақ туралы ассоциативті бейнені қалыптастырудың негізгі құралы ретінде әрекет етеді. Брендтеу процесі аймақтың географиялық, экономикалық, әлеуметтік экологиялық және басқа сипаттамаларын егжей-тегжейлі талдауға негізделген, нәтижесінде негізгі бәсекелестік артықшылықтар анықталады [17]. Бұл жер бедерінің артықшылықтары, объектілердің бірегей қасиеттері брендтеу стратегиясының негізінде жатыр. Басқаша айтқанда, брендтеу процесі кеңістік элементінің бірегей қасиеттеріне және нақты дамыған стратегияға негізделген. Сонымен қатар, табысты брендингтің маңызды алғышарттары мүдделі тараптармен серіктестік, бренд көшбасшылығы, бөлімдердің жұмысын үйлестіру, бренд байланысы және бренд мәдениеті болып табылады [18]. Мүдделі тараптардың аумақтық брендингке қатысуы бренд тұжырымдамасының анықтығына және мақсатты топтарды тартудағы қалалық

брендтердің тиімділігіне оң әсер етеді [19]. Мүдделі тараптармен сапалы қарым-қатынас бренд капиталына оң әсер етеді, бұл өз кезегінде мүдделі тараптармен қарым-қатынас пен компания қызметінің тиімділігі арасындағы байланысты қамтамасыз етеді [20]. Сонымен қатар, мүдделі тараптардың аумақтық брендингке қатысуы табысты брендті құру, дамыту және иелену үшін өте маңызды, өйткені олар оның маңыздылығын заңдастыруда және оған әсер етуде орталық рөл атқарады [21].

Бүгінгі таңда туристік аумақтарды брендтеу мәселелерін қарастыратын көптеген еңбектер жарияланды. Көптеген зерттеулер ұлттық саябақтардағы тұрақты туризмнің маңыздылығын көрсетеді [22, 23, 24], әртүрлі елдер мен аймақтардағы саябақтарды брендтеу мысалдарын сипаттайды [25, 26, 27, 28]. Алайда, басылымды талдау аумақтың, әсіресе ұлттық саябақтардың брендін қалыптастыру мәселелерінде бірқатар кемшіліктер бар екенін көрсетеді. Сонымен, тұрақты дамуға ықпал ететін брендингтің тетіктері мен стратегиялары жеткілікті зерттелмеген. Брендингтің саябақтарды дамытудың әлеуметтік-экономикалық және экологиялық аспектілеріне әсерін терең зерттеу қажет.

Бүгінгі күні ашылмаған келесі мәселе-брендтің туристердің мінез-құлқына әсерін терең талдаудың болмауы. Брендтің туристерді таңдауға, олардың саябақтағы мінез-құлқына және жауапты туризмге дайындығына қалай әсер ететінін зерттеу қажет. Бренд туристерді мінез-құлық ережелерін сақтауға және табиғи ортаны сақтауға қалай ынталандыратынын түсіну маңызды.

Осы жұмыс шеңберінде брендинг процесі жергілікті қоғамдастықтың мінез-құлқы, олардың аумақты брендтеуге қатысуға қызығушылығы тұрғысынан қарастырылады. Негізгі стейкхолдерлердің бірі бола отырып, жергілікті қауымдастықтар брендтеу стратегиясын жүзеге асырудың негізгі бағыттарын анықтай алады. Жеке жағдайда, жергілікті қоғамдастықтың әлеуметтік-мәдени ортасы брендтің негізгі нүктелерінің біріне айналуы мүмкін және жергілікті брендбуктың ассоциативті сөздігіне енуі мүмкін.

Зерттеу әдістері

Зерттеудің негізгі объектісі Қазақстанның орталық бөлігінде орналасқан «Ұлытау» мемлекеттік ұлттық табиғи паркі болды. Бұл аумақ шамамен 2200 шаршы шақырым аумақты алып жатқан бірегей табиғи, тарихи және мәдени сипаттамаларға ие. Рельефте әсем тау жоталары, өзендер мен көлдер, сондай-ақ әртүрлі өсімдіктер мен жануарлар әлемі басым. Саябақтың қолайлы географиялық орналасуы аймақтағы туристік қызметтің дамуына ықпал ететін негізгі факторлардың бірі болып табылады. Әкімшілік жағынан «Ұлытау» мемлекеттік ұлттық табиғи паркі Ұлытау облысының Ұлытау ауданында, Ұлытау және Арғанаты тауларының солтүстік-батыс бөлігінде орналасқан.

Ұлытау табиғи паркі осы өңірде туризмнің әртүрлі түрлерін дамыту үшін берік негіз жасайтын қолайлы географиялық, табиғи, тарихи-мәдени және инфрақұрылымдық алғышарттар кешеніне ие.

Туристерді қызықтыратын жергілікті жердің негізгі элементтері Жошы хан, Алаш хан, Домбаул, Құлан ана, Болған ана, Едіге шыңы кесенелері, Теректі әулиенің киелі

орындары, Әулие тау, ортағасырлық тұрақтар мен қалашықтар (Хан ордасы, Басқамыр) және т.б. сияқты мәдени-тарихи ескерткіштер болып табылады [29]. Бұл нысандар қазақ халқының ортағасырлық тарихының ғана емес, ежелгі кезеңнің де көрінісі болып табылады.

Тұтастай алғанда, Ұлытау бүгінде Алтын Орданың бай тарихи-мәдени мұрасын, кендерді өндіру мен балқытуды және табиғи көрікті жерлерді біріктіретін осы аймақтың бірегейлігін бейнелейтін ұлы көшпенділердің ежелгі жері ретінде көрінеді. Ұлытаудың табиғи ресурстары мен оның әсем ландшафттары келушілердің кең ауқымын тарта алатын кешенді туристік ұсыныс жасай отырып, оның тарихи маңызын толықтырады. Аймақтың бұл ерекше сипаттамалары аумақты дестинация ретінде брендтеудің негізгі элементтері бола алады.

Қарастырылып отырған тақырып саласындағы зерттеу жұмысы ғылыми танымның бірқатар әдістеріне негізделген. Осылайша, теориялық талдау әдістері кеңінен қолданылды, бұл ерекше қорғалатын табиғи аумақтардың дамуының негізгі тенденцияларын анықтауға және олардың қазіргі заманғы ерекшеліктерін жалпылауға мүмкіндік берді. Ұсынылған болжамдардың дәлелдерін іздеу үшін эмпирикалық талдау әдістері қолданылды, олардың шеңберінде «Ұлытау» ұлттық паркінің аумағы бойынша далалық зерттеу барысында алынған деректерді өңдеу жүзеге асырылды. Жұмыстың негізгі бөлігі сапалы талдау әдістеріне негізделген. Осылайша, туризмді дамыту ерекшелігін және ұлттық парктер аумағын брендтеу ерекшеліктерін айқындау мақсатында зерттеудің негізгі әдісі ретінде сапалы талдау әдістері, атап айтқанда ұлттық табиғи парктер мен өзге де ерекше қорғалатын аумақтардың географиялық кеңістігінде туризмді дамытуға мүдделі негізгі стейкхолдерлермен сұхбат жүргізілді. Сапалық зерттеулер дестинацияны басқару контекстінде мүдделі тараптарды қабылдаудың бұрынғы зерттеулерінде кеңінен қолданылды [30].

Сұхбат сұрақтары ашық баспасөзде жарияланған және ұлттық саябақ аумағын брендтеу мәселелерін қозғайтын негізгі дереккөздерге әдеби шолу нәтижелері бойынша таңдалды. Сонымен, сұхбаттасудың негізгі тақырыптарын анықтауда бірқатар зерттеулердің нәтижелері қолданылды [31, 32, 33], өйткені бұл авторлардың жұмыстары басқа географиялық кеңістік аясында ұлттық саябақтардың аумағын брендтеу мәселелерін де қарастырды.

Сұхбат бағдарламасы 14 негізгі сұрақтан тұрды, онда қазіргі жағдайда, әсіресе Қазақстан аумағында ұлттық парктерді дамыту, жергілікті жерді және ерекше қорғалатын аумақ объектілерін брендтеу, жергілікті қоғамдастықтың аумақты брендтеу процесіне қатысуы мәселелері қозғалды. Жалпы, сұрақтар үш негізгі блокқа бөлінді. Мәселелердің бірінші блогы қатысушылардың брендтеу процестерін, әсіресе ерекше қорғалатын табиғи аумақтар мен ұлттық парктер шекараларында жүзеге асырылатын процестерді түсіну дәрежесін анықтауға бағытталған. Мәселелердің екінші блогының тақырыптық бағыты ұлттық парктер аумағын брендтеудің негізгі ұсынылатын тәсілдері, жылжытудың маркетингтік құралдары, брендті қалыптастыру шеңберінде экологиялық тұрақтылықты қамтамасыз ету және т.б. сияқты аспектілерді қозғады.

Сұрақтардың тақырыптық мазмұнының дұрыстығын анықтау мақсатында сұхбат беру бағдарламасы ұлттық парктер аумағында туризмді дамыту процесіне тартылған

жергілікті қоғамдастық өкілдері арасында сынақтан өткізілді. Апробация нәтижесінде сұхбат мәселелері бойынша әңгімелесу шағын және орта туристік бизнес субъектілерінің, академиялық ортаның өкілдері, ұлттық саябақтарға келушілер, туристік аумақтарды, оның ішінде ұлттық саябақтарды, мемлекеттік органдарды және т.б. жылжытуға және брендтеуге тартылған ұйымдар арасында өткізілді. Әңгімелесу орыс және қазақ тілдерінде өткізілді. Сұхбаттасудың негізгі принциптері ретінде қатысудың еріктілігі және сұхбаттасушының пікіріне құрмет көрсету принциптері болды. Сұхбатқа қатысқан адамдардың жалпы саны 21 адамды құрады ($n=21$).

Сурет 1 – Зерттеу дизайны

Ескерту: авторлар әзірлеген

Сұхбатқа қатысушылардың барлығы дерлік зерттеу тобының кәсіби байланыстарын пайдалану арқылы «қарлы кесек» әдісі арқылы таңдалды. Әңгімелесу телефон арқылы, офлайн және онлайн режимінде бейнеконференция (Zoom) арқылы өткізілді. «Қарлы кесек» техникасында біржақтылық болмаса да, зерттеу тобы бұл әдіске республика деңгейінде де, өңір деңгейінде де туристік саясатты іске асыруға тартылған әңгімелесушілерге қолжетімділік қамтамасыз етілуіне байланысты тоқталды.

Нәтижелер мен талдаулар

Әлемнің аймақтарын қабылдау көбінесе оң немесе теріс болуы мүмкін стереотиптер немесе басым бейнелер негізінде қалыптасады [13, 17].

Оң беделді көрсеткіш ретінде Қазақстан әлемдік өркениетке елеулі үлес қосты. Ғасырлар бойы Қазақстан Шығыс пен Батыс арасындағы сауда мен мәдени алмасу

үшін маңызды түйіспе болды [34]. Ұлы Жібек жолы Қазақстан аумағы арқылы өтіп, идеялардың, технологиялар мен тауарлардың таралуына ықпал етті [35]. Қазақстанды мекендеген көшпелі тайпалар әскери істің, жылқы шаруашылығының және зергерлік өнердің дамуына өз үлестерін қосты. Қазақстан аумағында өмір сүрген скифтер, сарматтар және басқа тайпалар өздерінің шебер садақшылары мен шабандоздарымен танымал болды. Олар сондай - ақ «Қыз Жібек» және «Қозы Көрпеш-Баян Сұлу» сияқты эпостарды қоса алғанда, бай мәдениет пен әдебиетті дамытты.

Қазақстанның әлемдік аренада оң қабылдауын жақсарту үшін қалыптасқан теріс стереотиптерді өзгерту және күшті ұлттық брендті қалыптастыру арқылы елдің жан-жақтылығы мен бірегейлігін ашу қажет, ал Қазақстан қазақ халқының жоғары қонақжайлылығымен, табиғат сұлулығымен және елдің мәдени мұрасының байлығымен көшпенділер елі ретінде позицияланған.

Брендингті логотиптер мен танымал брендтерді әзірлеу ретінде ғана емес, сонымен қатар Ұлытау табиғи паркінде экотуризмді дамытудың кешенді стратегиясын құру ретінде қарастыру маңызды. ЕҚТА-ны дамыту бағдарламасының және мастер-жоспарлардың болуына қарамастан, қазіргі уақытта Ұлытау табиғи паркін дамытуға қатысатын барлық субъектілерді, оның ішінде Ұлытау МҰТП жанындағы әкімдіктер мен үйлестіру кеңесін біріктіретін басқару жүйесінің болмауында елеулі кемшілік байқалады. Үйлестіру кеңестері әртүрлі субъектілердің күш-жігерін үйлестіруде және аймақтағы туризмді дамытуға кешенді көзқарасты қамтамасыз етуде маңызды рөл атқарады. Алайда, кейде субъектілер мұндай кеңестердің жұмысын елемейді мүмкін, бұл олардың тиімділігіне нұқсан келтіреді. Біріншіден, субъектілер хабардар болмағандықтан үйлестіру кеңесінің жұмысын елемейді мүмкін. Олар Кеңестің бар екенін, оның мақсаттары мен міндеттерін немесе олардың қатысуы оларға қалай пайда әкелетінін білмейді мүмкін. Екіншіден, субъектілер кеңестің жұмысына қатысудан немесе оның ұсынымдарын енгізуден нақты пайда көрмейді мүмкін. Олар Кеңес олардың мүдделерін білдірмейді немесе оның жұмысы оларға айтарлықтай пайда әкелмейді деп сенуі мүмкін. Үшіншіден, субъектілер үйлестіру кеңесіне немесе оның мүшелеріне сенбейді мүмкін. Бұл сенімсіздік олардың кеңестің жұмысына қатысуға немесе онымен жұмыс істеуге құлықсыздығына әкелуі мүмкін. Төртіншіден, субъектілердің үйлестіру кеңесінің мүшелерімен немесе басқа субъектілермен қайшылықты мүдделері болуы мүмкін. Бұл қақтығыстар ынтымақтастықты қиындатып, субъектілердің кеңестің жұмысын елемейді әкелуі мүмкін.

Бай табиғи мұрасы мен бірегей ландшафттары бар Ұлытау табиғи паркі өз брендин дамыту үшін серіктестік стратегиясының моделін сәтті енгізе алады. Зерттеу саябақтың тартымды имиджін жасау үшін жергілікті ресурстар мен сәйкестікке негізделген кешенді стратегиялық тәсіл қажет екенін көрсетеді. Жергілікті тұрғындарды, бизнес-қоғамдастықты және үкіметтік органдарды брендинг процесіне белсенді тарту саябақтың тұрақты бейнесін қалыптастыруға көмектеседі, оның дамуына және туристерді көбірек тартуға ықпал етеді, Ұлытаудың маңызды туристік бағыт ретіндегі ұстанымын нығайтады.

Ұлытау табиғи паркі үшін брендингтің тиімді стратегиясы оның бірегей сипаттамаларына негізделуі және мақсатты аудиторияның қажеттіліктерін ескеруі тиіс. Ұсынылған брендинг стратегиясының негізгі элементтері болуы керек:

– бірегей сауда ұсынысы (БСҰ): «Ұлытау табиғи паркі: мұнда тарих, тау-кен өнеркәсібі және табиғат бірегей туристік тәжірибеде кездеседі».

– логотип: логотип қарапайым, есте қаларлық және саябақтың негізгі сипаттамаларын көрсетуі керек. Ұлытау тауының бейнесін саябақтың тарихи және табиғи мұрасын бейнелейтін элементтермен бірге пайдалану ұсынылады.

– ұраны: «Ұлытауды ашыңыз: тарих, табиғат және мәдениет қазынасы».

Қазіргі уақытта Ұлытау табиғи паркінің логотипі нақты анықталмаған және сәйкес келмейді. Әртүрлі мүдделі тараптар қолданатын көптеген әртүрлі логотиптер мен ұрандар бар, бұл әлеуетті туристерді шатастырады, өйткені кейбір логотиптерде таулар, саябақтың табиғи мұрасы, жануарлардың бейнесі, музыкалық аспап бар. Сонымен қатар, қазіргі бренд саябақтың бірегей сипаттамаларын толық көрсетпейді. Ең бастысы, егер табиғи парк субъектілері бірыңғай брендті ұсынғысы келсе, барлық коммуникацияларда «Ұлытау» брендінің логотипін, ұранын және басқа элементтерін біркелкі пайдалануды қамтамасыз ету қажет.

Бүгінгі күні Ұлттық саябақтарды брендтеудің тиімді әдістері саябақтарға назар аудару үшін әлеуметтік медианы пайдалану, келушілерді тарту үшін интерактивті виртуалды турларды құру, саябақтың бірегей және есте қаларлық логотипі мен дизайнын әзірлеу және көбірек келушілерді тарту үшін іс-шаралар мен фестивальдерді өткізу болуы мүмкін. Саябақтың табиғаты мен экожүйесін сақтауға, келушілердің қауіпсіздігін қамтамасыз етуге, сондай-ақ оның бірегей ерекшеліктеріне назар аудару үшін саябақтың табиғаты мен тарихы туралы ақпараттық материалдар жасауға назар аудару маңызды.

«Ұлытау» табиғи паркінің брендингіне кешенді көзқарас қажет. Саябақтың дамуына кедергі келтіретін мемлекеттік органдар, үйлестіру кеңесі және туристік компаниялар арасында тиімді басқару мен үйлестірудің болмауы. Брендинг бойынша нақты қадамдар жасау қажет, соның ішінде саябақтың орналасуын анықтау, брендті дамыту (логотип, ұран), маркетингтік стратегиялар және жергілікті тұрғындармен тығыз қарым-қатынас. Тұрақты даму мен экологиялық жауапкершілікке ерекше назар аудару қажет.

Айта кету керек, қазіргі жағдайда ұлттық парктер объектілерінің бірегей қасиеттерін сақтау мәселелері бизнес өкілдері үшін де өзекті болды, олар бұған дейін тек іске асырылып жатқан туристік жобалардың пайдасын барынша арттыруға мүдделі болды. Мысалы, сұхбат нәтижесінде туристік бизнес өкілдері атап өтті:

«...Бүгінгі таңда туристік өнімдерді әзірлеу және сату кезінде біз қорғалатын аумақтың шекарасында орналасқан объектілердің бірегей сипаттамаларын сақтауға көп көңіл бөлеміз. Ұлттық саябақтардың шекарасында жүзеге асырылатын турларымыз, ең алдымен, туристерді ерекше қасиеттерімен тартатын нысандарға баруға негізделген. Ұлттық парктер аумағының тартымдылығы осы объектілердің сапасының сақталуына байланысты және олар неғұрлым ұзақ сақталса, біздің өнімдеріміз соғұрлым ұзақ сұранысқа ие болады» (ТВ1).

Ұлттық парктер аумағын брендтеу процесі өте күрделі және көп қырлы процесс болып табылады және аумақты туристік мақсатта жылжытуға мүдделі барлық субъектілерді тартуды талап етеді. Бүгінгі таңда брендинг аясында келесілерге назар аударған жөн:

1. Позициялау және саралау: Ұлытау табиғи паркінің брендін әзірлеу осы саябақты басқалардан ерекшелендіретін негізгі сипаттамаларды анықтаудан басталуы керек. Брендтің негізі Ұлытаудың табиғи және мәдени мұрасының бірегейлігі мен байлығы болуға тиіс. Бірінші қадам саябақты позициялау болады. Келесі позициялау ұсынылады: «Ұлытау: тарихтың жүрегі, Даланың жаны». Ол Ұлытаудың Қазақстан тарихымен терең байланысына, оның көшпелі халықтардың материалдық және рухани мұрасының шоғырлану орны ретіндегі рөліне назар аударады. Сондай-ақ, бұл тұжырым Ұлытаудың дала табиғатымен үйлесімділігін, оның осы ландшафтқа органикалық үйлесімділігін көрсетеді. Ұлытау брендінің мақсатты аудиториясы тарих және археология әуесқойлары, табиғат пен экологиялық туризмге қызығушылық танытатын туристер, сондай-ақ өркениеттің шынайы және қол тигізбеген тәжірибесін іздейтін саяхатшылар болуы тиіс. Бұл топтар үшін Ұлытау көшпенділердің мұрасына қол тигізіп, қол тигізбеген табиғатты тамашалауға болатын керемет дала кеңістігі аясында тарих өмірге келетін орынмен байланысты болуы керек. Сонымен, аумақты жылжытуға қатысқан сарапшылар:

«... Ұлытау брендин саралаудың негізгі элементтері табиғи және тарихи көрікті жерлердің бірегей үйлесімі болуы тиіс: ежелгі қорғандар, петроглифтер, ортағасырлық қалашықтар, алуан түрлі флора мен фауна, құстардың сирек кездесетін түрлері, әсем геологиялық түзілімдер және Ұлытаудың қасиетті тауы. Туристерге жергілікті гидтермен турлар, атпен серуендеу, джиптермен экскурсиялар, киіз үйлерде тұру арқылы шынайы тәжірибе ұсыну маңызды. Сондай-ақ, экологиялық туризмге және Ұлытау бере алатын табиғатпен рухани бірігу мүмкіндігіне баса назар аудару керек» (DM01).

2. Брендтің визуалды бейнесі. Келушінің аумақтың объектілері мен жер бедерінің ерекшеліктері туралы ассоциативті түсініктерін қалыптастыратын брендтің графикалық көрінісіне назар аударған жөн. Көрнекі бейнені қалыптастыру кезінде келесі аспектілерге назар аудару қажет: көрініс келушінің сенімін қалыптастырып, тез есте сақталуы керек; келушінің аумаққа деген адалдығын қалыптастыру; аумақтың басқа туристік аймақтардан ерекшеленуіне көмектесу және т. б.. Мысалы, сұхбат аясында туристер атап өтті:

«... Мен Ұлытауға жылына бір рет барамын. Әзірге Ұлытауды мен тек бір ғана объектімен байланыстырамын, Әулие тау. Соңғы сапарымда мен көптеген тарихи нысандарды аралай алдым, олардың әрқайсысы ерекше болды. Ұлытау брендин қалыптастыру кезінде осының бәрін ескеру керек деп ойлаймын. Жалпы Ұлытау бренді туристе саябақтың негізгі ресурстары туралы қауымдастық құруы керек» (T2).

3. Брендті дамыту. Ұлытау брендінің көрнекі бейнесі оның табиғи және тарихи байлығын барынша көрсететіндей етіп әзірленуге тиіс. Қолтаңба стилі, логотипі және

ұраны саябақпен танылатын және байланыстырылатын мәнерлі символдарға айналуға арналған. Брендті жылжыту әр түрлі байланыс арналары, соның ішінде сайт, әлеуметтік медиа және баспа материалдары арқылы жүзеге асырылуы керек. Ұлытау брендин дамытуда жергілікті тұрғындармен тығыз қарым-қатынас маңызды рөл атқаруы тиіс. Тұрғындарды брендтеу процесіне тарту, оларға туризмде ақша табуға мүмкіндік беру оларға саябақтың «елшісі» болуға мүмкіндік береді, бұл ұзақ мерзімді перспективада оның тұрақтылығын нығайтады және туристердің назарын аудару және тұрақты және гүлденген туристік орын құру үшін оларды бәсекелестік артықшылықтарға айналдырады.

4. Маркетингтік стратегиялар. Тиімді маркетингтік стратегияларды әзірлеу - Ұлытау табиғи паркінің табысты брендин дамытудың негізгі аспектісі. Маркетингке кешенді көзқарас мақсатты аудиторияны тартуға, бәсекелестік артықшылықтарды күшейтуге және саябақтың тұрақты дамуын қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. Маңызды бағыттардың бірі цифрлық стратегия болуы тиіс. Ақпараттық және тартымды веб-сайт құру, әлеуметтік желілерде белсенді болу, заманауи digital-құралдарды (виртуалды турлар, мобильді қосымшалар және т.б.) пайдалану Ұлытауға онлайн-кеңістікте мақсатты аудиториямен тиімді өзара іс-қимыл жасауға мүмкіндік береді. Мазмұн саябақтың бірегей табиғаты, бай тарихы мен мәдени мұрасы туралы жарқын және эмоционалды түрде айтылуы керек.

Дәстүрлі маркетингтік арналар да маңызды рөл атқарады. Жарнамалық материалдарды (буклеттер, плакаттар, бейнероликтер) әзірлеу, туристік көрмелер мен форумдарға қатысу, туристік агенттіктермен және БАҚ-мен ынтымақтастық Ұлытау туралы ақпаратты әлеуетті келушілердің кең аудиториясына жеткізуге мүмкіндік береді.

Ұлытаудың мықты брендин құруға ерекше назар аудару керек. Саябақтың бірегейлігін көрсететін танымал логотипті, корпоративті сәйкестікті және ұранды әзірлеу оның оң имиджін қалыптастыруға негіз болады. Сауатты брендтеу аудиториямен эмоционалды байланыс орнатады және Ұлытаудың танымалдылығының өсуіне ықпал етеді.

Маркетингтік стратегияның маңызды элементі жергілікті қауымдастықтармен ынтымақтастық және жергілікті тұрғындарды тарту болуы керек. Бұл өңірдің мәдениеті мен дәстүрлері туралы құнды түсініктер алып қана қоймай, Ұлытау брендинің «елшілері» бола алатын жергілікті халықты қолдауды қамтамасыз етеді.

Маркетингтің онлайн және офлайн құралдарын кешенді пайдалану, күшті брендингтік платформа, сондай-ақ жергілікті қоғамдастықтармен тығыз өзара іс-қимыл - мұның бәрі Ұлытау табиғи паркін тиімді ілгерілету және мақсатты аудиторияның назарын аудару үшін негіз болады.

4. Жергілікті қауымдастықтармен өзара әрекеттесу. Ұлытау табиғи паркі брендин дамытудағы табыстың негізгі факторы жергілікті қоғамдастықтармен тығыз қарым-қатынас болады.

Біріншіден, жергілікті тұрғындарды брендтеу процесіне келесілерді қосу керек - олардың пікірін сұрау, бренд пен маркетингтік науқандарды құру кезінде олардың таланттары мен білімдерін пайдалану. Бұл өңірдің мәдениеті мен дәстүрлері туралы құнды түсініктер алып қана қоймай, Ұлытау брендинің «елшілері» бола алатын жергілікті халықты қолдауды қамтамасыз етеді.

Екіншіден, жергілікті тұрғындарға туризмді дамыту арқылы ақша табуға мүмкіндік беру маңызды – жергілікті гидтерге, қолөнершілерге, кәсіпкерлерге пайда табу және саябақты ілгерілетуге мүдделі серіктес болу үшін бағдарламалар құру. Соңында, жергілікті тұрғындардың мәдениеті мен дәстүрлері туралы айтып, олардың құндылықтарын құрметтеуге шақыру арқылы туристердің жауапты мінез-құлқын ынталандыру қажет. Жергілікті қоғамдастықтармен осындай тығыз өзара іс-қимыл ғана Ұлытау паркінің тұрақты дамуын қамтамасыз етуге және шынайы туристік тәжірибе жасауға мүмкіндік береді.

6. Тұрақты даму. Тұрақты даму Ұлытау табиғи паркінің брендін әзірлеу кезінде басты басымдыққа айналуы тиіс. Ең алдымен, табиғи ортаны сақтауға және жауапты туризмге адалдығын көрсететін экологиялық жауапты бренд құру қажет. Бұл саябақтың бірегейлігін және оның табиғат өзінің бастапқы күйінде сақталатын орны ретіндегі құндылығын көрсетеді. Сонымен қатар, туризмнің қоршаған ортаға әсерін азайту үшін нақты бағдарламаларды енгізген жөн. Мысалы, қалдықтарды өңдеудің тиімді жүйелерін енгізуге, энергияны үнемдейтін шешімдерді жүзеге асыруға, келушілер үшін экологиялық жауапты мінез-құлық ережелерін жасауға болады. Мұндай бастамалар экожүйеге жүктемені азайтып қана қоймай, Ұлытау брендінің жауапты позициясының бір бөлігі болады. Табиғатты қорғау жөніндегі халықаралық ұйымдармен ынтымақтастық маңызды бағыт болуға тиіс. Олардың сараптамасын, қаржылық және ұйымдастырушылық қолдауын тарту Ұлытауда биоәртүрлілікті сақтау, табиғи ландшафттарды қалпына келтіру және тұрақты туризмді дамыту бойынша ауқымды жобаларды іске асыруға мүмкіндік береді. Танылған табиғатты қорғау ұйымдарымен серіктестік мәртебесі брендтің беделі мен бәсекеге қабілеттілігін арттырады.

Осылайша, орнықты даму Ұлытау брендінің негізгі іргетасы болуға тиіс. Экологиялық жауапкершілік, туризмнің әсерін азайту бағдарламалары және табиғатты қорғау ұйымдарымен ынтымақтастық туристерді тартып қана қоймай, саябақтың бірегей табиғатының ұзақ мерзімді сақталуын қамтамасыз ететін бренд құруға мүмкіндік береді.

Ұлттық парктер аумағында туризмді дамытуға мүдделі негізгі стейкхолдерлердің пікірлерін зерттеу негізгі терминдерді анықтауға мүмкіндік берді, олардың негізінде қарастырылып отырған объектінің ассоциативті молекуласын құруға болады (1-кесте, 2-сурет).

Кесте 1 – МҰТП брендингіне қатысты сұхбаттасудың негізгі сұрақтарының кодтары мен субкодтары

Тақырып	Кодтар	Субкодтар	Қатысушыларды қолдау (n=21)
Ұлттық парктің туристік әлеуеті	Табиғи ресурстар	Әулие тау шыңы	16 (76,2%)
		Едіге шыңы	12 (57,1%)
	Тарихи нысандар	Алтын Орда кезеңінің кесенесі	17 (81,0%)
		Тамерлан мұрасы	11 (52,4%)
		Тау-кен объектілері	8 (38,1%)
		Теректі Әулие	14 (66,7%)

	Мәдениет	Дәстүрлер	15 (71,4%)
		Әлеуметтік-мәдени орта	7 (33,3%)
	Экология	Таза ауа	5 (23,8%)
		Қоршаған орта	4 (19,0%)
Бренд нысандары	Табиғи нысандар	Ұлытау таулары	17 (81,0%)
		Ұлытау даласы	3 (14,3%)
	Тарихи-мәдени нысандар	Жошы хан кесенесі	20 (95,2%)
		Алаш хан кесенесі	14 (66,7%)
		Хан ордасы	15 (71,4%)
		Теректі қорымы	18 (85,7%)
Саябақтың көрнекі бейнесі	Тарих, мәдениет, дәстүрлер	Алтын Орда тарихы	19 (90,5%)
		Көшпелі халықтың мәдениеті мен дәстүрлері	11 (52,4%)
	Табиғат және мұра	Таулар, дала және өзендер	5 (23,8%)
		Қасиетті мұра	7 (33,3%)
Брендингтің негізгі қатысушысы	Мемлекеттік органдар Бизнес және DMO	Жергілікті органдар	15 (71,4%)
		Облыстық және республикалық органдар	9 (42,9%)
		Туристік бизнес	18 (85,7%)
		Қауымдастықтар мен ұлттық компаниялар	14 (66,7%)
		Жергілікті қауымдастықтар	12 (57,1%)
Жергілікті қоғамдастықтың қатысуы	Жергілікті бизнес	Туристік кәсіпорындар	19 (90,5%)
		Сервистік ұйымдар	11 (52,4%)
	Жергілікті Саябақтар басқармасы	Ұлттық саябақ басшылығы	16 (76,2%)
	Жергілікті халық	Тұрғындар	17 (81,0%)
Ескерту: кесте сұхбат негізінде құрастырылған			

2-кестеде сұхбатқа қатысушылар (n=21) табиғи ресурстарға, тарихи нысандар мен дәстүрлерге негізделген «Ұлытау» МҰТП-да үлкен туристік әлеуетті көретіндігі көрсетілген, мысалы:

– Табиғи ресурстар: Әулие тау шыңы (76,2%) және Едіге шыңы (57,1%) табиғи туризмнің негізгі объектілері болып табылады.

– Тарихи нысандар: Алтын Орда кезеңінің кесенесі (81,0%) – тарихи-мәдени туризмнің негізгі нысаны.

– Мәдениет: дәстүрлер (71,4%) саябақтың туристік әлеуетінде маңызды рөл атқарады.

«Ұлытау» мемлекеттік ұлттық табиғи паркін брендтеуге қатысты сұхбат нәтижелері саябақтың табиғи, тарихи және мәдени құндылықтарына негізделген бай туристік әлеуетін көрсетеді. Зерттеу туризмнің танымдық және рекреациялық түрлерін дамытуға,

сондай-ақ саябақты бірегей мәдени және тарихи бағыт ретінде орналастыруға жергілікті мүдделі тараптардың күшті қолдауын анықтады.

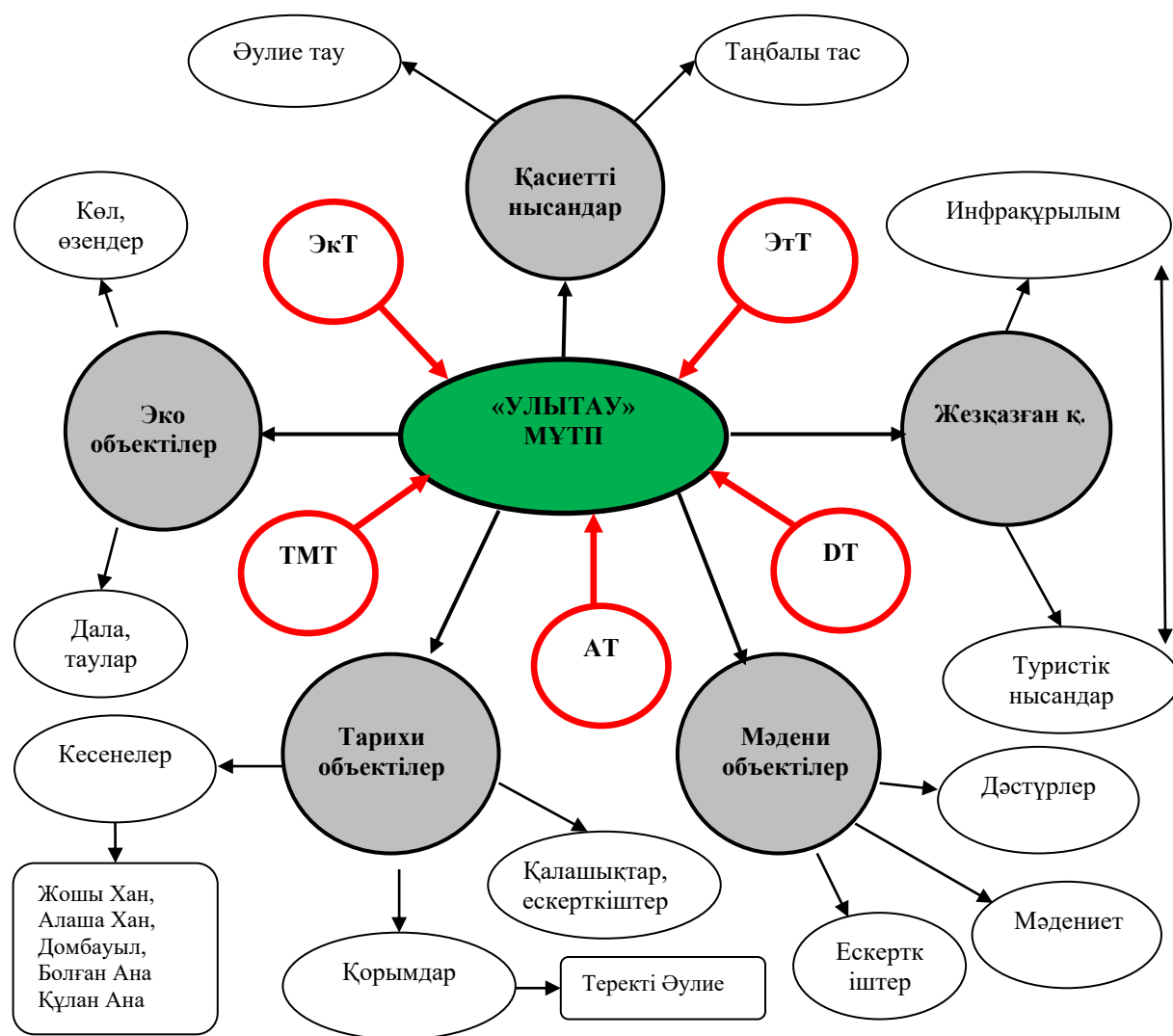
Нәтижелер туристер үшін инфрақұрылым мен қызметтерді жақсарту қажеттілігін, сондай-ақ саябақтың тұрақты дамуын қамтамасыз ету үшін жергілікті серіктестермен ынтымақтастықтың маңыздылығын көрсетеді. Бұл тұжырымдар «Ұлытау» МҰТП өз әлеуетін барынша пайдалануға және тартымды туристік бағытқа айналуға мүмкіндік беретін тиімді даму стратегиясын әзірлеу үшін негіз бола алады.

Тәжірибе көрсеткендей, көбінесе аумақтың брендин қалыптастыру кезінде рельефтің атауын немесе туристердің рельеф туралы ассоциативті бейнелерін немесе идеяларын қалыптастыратын аумақтың жеке сипаттамаларын білдіретін терминдер ерекше мәнге ие болады [17]. «Ұлытау» ұлттық паркінің ассоциативті сөздігіне Жошы Хан, Алаша Хан, Домбауыл, Хан Ордасы, Теректі әулие, Едіге шыңы, Таңбалы Тас, Әулие тау және т. б. жоғары жиілікті сөздер кіреді.

2-суретте көрсетілген ассоциативті молекула «Ұлытау» мемлекеттік ұлттық табиғи паркінің символдық бейнесін қалыптастырудың аса маңызды бағыттарын көрсетеді. Бұл ассоциативті сөздіктің жоғары жиілікті терминдері туристердің жер бедері туралы бейнелерін және оларды белгілі бір аумақта не қызықтыратынын көрсетеді [17]. Сонымен қатар, ассоциативті молекула брендті жергілікті деңгейде қалыптастыру тұжырымдамасының негізі бола алады және аймақты жылжытудың негізгі стратегияларын анықтай алады.

«Ұлытау» МҰТП ассоциативті молекуласы аумақты брендтеу және ілгерілету стратегиясын әзірлеу үшін құнды құрал болып табылады. Бұл туристердің өңірмен негізгі бірлестіктерін анықтауға және оларды бірегей және тартымды «Ұлытау» бейнесін жасау үшін пайдалануға мүмкіндік береді.

Жергілікті туристік брендті әзірлеу және ілгерілету графикалық (логотип) және ауызша (ұран) белгілеуді құруға және оны ақпараттық кеңістіктің әртүрлі сегменттерінде ілгерілетудің коммуникациялық арналарын іздеуге ғана байланысты емес. Туристік аумақтардың брендингі – бұл, ең алдымен, дұрыс жасалған бейнені, негізгі идеяны қолдана отырып, әлеуетті тұтынушыларға (туристерге, туристік агенттерге, қонақжайлылық саласындағы инвесторларға) аймақтың белгілі бір сипаттамаларын ілгерілетуге бағытталған шаралар кешені. Туристік аумақтың брендин қалыптастыру ұзақ процесс болып табылады және өзара байланысты, біріктірілген шаралар кешенін жүзеге асыруды көздейді.

Сурет 2 – «Ұлытау» мемлекеттік ұлттық табиғи паркінің ассоциативті молекуласы
 (ЭКТ – экологиялық туризм, ЭТТ – этнотуризм, ТМТ – тарихи-мәдени туризм,
 АТ – ауыл туризмі, ДТ – dark туризмі)

Ескерту: сурет авторлармен құрастырылған

Қорытынды

Әлемнің әртүрлі аймақтары олардың мәдениеті мен қоғамының белгілі бір сипаттамаларымен немесе аспектілерімен байланысты. Мысалы, Париж өзінің стилі мен сәнімен танымал, Жапония – озық технологиялар, Швейцария – байлық пен дәлдік, Рио-де-Жанейро – карнавал және футбол, ал Тоскана – өмірдің жоғары сапасы. Қазақстан өзін тарихы мен мәдениеті мол заманауи, қарқынды дамып келе жатқан ел ретінде көрсетуге ұмтылады.

Ұлытау саябағы бірегей табиғи ландшафттарымен және Алаша хан кесенесі және басқа да тарихи нысандар сияқты көптеген археологиялық ескерткіштерімен танымал. Бұл

ресурстар экологиялық саналы саяхатшыларға бағытталған туристік өнімдерді құрудың бірегей мүмкіндіктерін ұсынады. Айта кету керек, туристер табиғатта демалуды ғана емес, жергілікті халықтың тарихы мен мәдениетіне терең бойлауды көбірек бағалайды.

Зерттеу барысында саябақ пен этноауыл брендин табысты дамыту үшін әртүрлі мүдделі тараптардың қатысуы қажеттілігі анықталды. Яғни, мақалада ірі корпорациялар, банктер, инвестициялық қорлар, әкімдіктер, фермерлер, жергілікті қоғамдастық және туроператорлар сияқты қатысушылардың рөлдері мен міндеттері егжей-тегжейлі қарастырылады. Бұл топтардың әрқайсысы туристік инфрақұрылымды дамыту мен қолдауда, сондай-ақ туризмді ілгерілетуде маңызды рөл атқарады.

Ірі корпорациялар мен банктер саябақтың инфрақұрылымын дамыту үшін қажетті қаржылық ресурстарды ұсынады. Бұған туристік маршруттар салу, келушілер орталықтарын құру және саябақты туристер үшін тартымды ететін басқа да нысандар кіреді. Корпорациялар саябақта өткізілетін түрлі іс-шаралар мен фестивальдердің демеушілері бола алады.

Инвестициялық қорлар табиғи ресурстар мен мәдени мұраны сақтауға бағытталған жобаларды қолдай отырып, аймақтың ұзақ мерзімді дамуына инвестиция салады. Бұл инвестициялар туристерді жыл бойына тартатын тұрақты туристік инфрақұрылымды құруға көмектеседі.

Әкімдіктер жобаларды әкімшілік қолдау мен үйлестіруде маңызды рөл атқарады. Олар құқықтық нормалар мен стандарттардың сақталуын қамтамасыз етеді, сондай-ақ саябақты аймақтық және ұлттық деңгейде ілгерілетуге ықпал етеді.

Фермерлер мен жергілікті қоғамдастықтың қатысуы шынайы туристік тәжірибені құрудың кілті болып табылады. Жергілікті тұрғындар туристерге дәстүрлі қолөнер, ұлттық тағамдар және мәдени іс-шараларға қатысу сияқты бірегей өнімдер мен қызметтерді ұсына алады. Бұл туристік тәжірибені байытып қана қоймай, аймақтың экономикалық дамуына ықпал етеді.

Туроператорлар турларды ұйымдастыруда және саябақты жылжытуда маңызды рөл атқарады. Олар әлемнің түкпір-түкпірінен туристерді тартатын маршруттарды әзірлейді, экскурсиялар жүргізеді және маркетингтік қолдау көрсетеді.

Әзірленген ассоциативті модель туристерді тартатын дала, таулар, көлдер мен өзендер сияқты негізгі табиғи ресурстарды бөліп көрсете отырып, «Ұлытау» мемлекеттік ұлттық табиғи паркінде экотуризмді дамытуда шешуші рөл атқарады. Ол экожүйелерді қорғаудың және қоршаған ортаға әсерді азайтудың маңыздылығын көрсете отырып, тұрақты дамуды қолдайды. Модель бірегей табиғи және мәдени тәжірибелерге назар аудара отырып, экотуризмнің оң имиджін қалыптастырады. Ол сондай-ақ білім беру бағдарламаларын әзірлеуге, жергілікті тұрғындарды тартуға және инфрақұрылымды жақсартуға ықпал етеді. Нәтижесінде ассоциативті модель туристік қызмет пен Ұлытау табиғатын қорғау арасындағы үйлесімді өзара іс-қимылдың маңызды құралына айналады.

Парк өнімдерін жылжытудың негізгі құралы-маркетинг, әсіресе брендинг. Ұлытау паркінің мықты брендин құру оның бірегей мәдени және табиғи көрікті жерлеріне назар аударуға көмектеседі. Брендинг саябақтың бірегейлігін, оның тарихи маңызы мен

табиғи сұлулығын ерекше атап өтуі керек, бұл басқа турлардан ерекшеленуге мүмкіндік береді.

Қорытындылай келе, экотуризм және этноауыл арқылы Ұлытау табиғи паркі брендин дамытудың зор әлеуеті бар екенін айтуға болады. Әртүрлі мүдделі тараптардың өзара әрекеттесуі, маркетингтік стратегияларды қолдану және көп күндік турларға баса назар аудару аймақтың тұрақты дамуын қамтамасыз ете алады. Бұл, өз кезегінде, Ұлытаудың болашақ ұрпақ үшін бірегей табиғи және мәдени ресурстарын сақтауға көмектеседі, сонымен бірге экономикалық дамуға және жергілікті тұрғындардың өмір сүру сапасын арттыруға ықпал етеді.

Алғыс айту, мүдделер қақтығысы

Зерттеу Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі, Ғылым комитетінің қаржылық қолдауымен орындалды (грант № AP19675023). Авторлардың мүдделер қақтығысы жоқ.

Авторлардың қосқан үлесі

Сейдуалин Д.А. – әдебиеттерге шолу, әдістемені дайындау, зерттеу нәтижелерін талдау, мәтін жазу, талқылау нәтижелерін өңдеу, зерттеу нәтижелерін сыни талдау, жарияланымның қорытынды нұсқасын бекіту.

Муканов А.Х. – деректерді жинау, зерттеу тақырыбы бойынша әдебиеттерді іздеу, талдамалық деректерді дайындау және зерттеу нәтижелерін өңдеу, редакцияның талаптарына сәйкес мақаланы рәсімдеу, деректерді визуализациялау, мақаланың қорытынды нұсқасын дайындау.

Омарова А.С. – деректерді жинау, зерттеу тақырыбына қатысты әдебиеттерге шолу жасау, деректерді саралау.

Әдебиеттер тізімі

1. Wang, Z., Yuan, B. Harmonizing the branding strategy of World Natural Heritage in China: Visitors' awareness of the multiple brands of Wulingyuan, Zhangjiajie // *Geoheritage*. - 2020. - №12(2). – P. 41-49. DOI: <http://dx.doi.org/10.1007/s12371-020-00462-7>
2. Danylyshyn B., Bondarenko S., Niziaieva V., Veres K., Rekun N., Kovalenko L. Branding a tourist destination in the region's development // *International Journal of Advanced Research in Engineering and Technology (IJARET)*. – 2020. – №4(11). – PP. 312–323
3. Kihima B. O. Unlocking the Kenyan tourism potential through park branding exercise // *Tourism Recreation Research*. – 2014. - №39(1). – PP. 51-64. DOI: <https://doi.org/10.1080/02508281.2014.11081326>
4. Kotler P., Gertner D. Country as brand, product and beyond: A place marketing and brand management perspective. - Routledge, 2007. - 55-71 p.
5. Azmi E., Che Rose R.A., Awang A., Abas A. Innovative and Competitive: A Systematic Literature Review on New Tourism Destinations and Products for Tourism Supply // *Sustainability*. – 2023. - №15. – PP. 1187-1201. DOI: <https://doi.org/10.3390/su15021187>

6. Kavaratzis M., Ashworth, G. J. City branding: an effective assertion of identity or a transitory marketing trick? // Place Branding. – 2006. - №2. – PP. 183-194. DOI: <https://doi.org/10.1057/palgrave.pb.5990056>
7. Naydenov K. Theoretical bases of tourism branding // Knowledge - International Journal. – 2019. - №30(6). – PP. 1761-1766. DOI: <https://doi.org/10.35120/KIJ30061761N>
8. Pedersen S. Place branding: Giving the region of Oresund a competitive edge // Journal of Urban Technology. – 2004. - №11. – PP. 77-95. DOI: <https://doi.org/10.1080/1063073042000341998>
9. Browning C., Oliveira A. Introduction: Nation Branding and Competitive Identity in World Politics // Geopolitics. – 2017. - №22. – PP. 481 - 501. DOI: <https://doi.org/10.1080/14650045.2017.1329725>
10. Bivainienė L., Tamošiūnas T. Theoretical and empirical aspects of the manifestation of stakeholder participation in city brand development activities // Socialiniai tyrimai. – 2019. - №42(1). – PP. 5-18. DOI: <https://doi.org/10.21277/st.v42i1.260>
11. Kim S.S., Penny Wan Y.K., Pan S. Differences in tourist attitude and behavior between Mainland Chinese and Taiwanese tourists // Journal of Travel & Tourism Marketing. – 2015. - №32(1/2). – PP. 100-119. DOI: <https://doi.org/10.1080/10548408.2014.986015>
12. Santos-Vijande M., Río-Lanza A., Suárez-Álvarez L., Díaz-Martín A. The brand management system and service firm competitiveness. Journal of Business Research. – 2013. - №66. – PP. 148-157. DOI: <https://doi.org/10.1016/J.JBUSRES.2012.07.007>
13. Hanna S., Rowley J., Keegan B.. Place and Destination Branding: A Review and Conceptual Mapping of the Domain // European Management Review. – 2020. - №18(2). – PP. 105-117. DOI: <https://doi.org/10.1111/emre.12433>
14. Almeyda-Ibáñez M., George B. The evolution of destination branding: A review of branding literature in tourism // Journal of Tourism, Heritage & Services Marketing (JTHSM). – 2017. - №3(1). – PP. 9-17. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.401370>
15. Rather R. A., Najar A. H., Jaziri D. Destination branding in tourism: insights from social identification, attachment and experience theories. Tourism in India. - Routledge, 2021. - 53-67 p.
16. Pike S., Ryan C. Destination positioning analysis through a comparison of cognitive affective and conative perceptions // Journal of Travel Research. - 2004. - №42(4). – PP. 333-342. DOI: <https://doi.org/10.1177/0047287504263029>
17. Zharkenova B., Mukanov A., Mussina K., Mutaliyeva L., Sagatbayev Y., Pashkov S. Branding of tourist cluster systems: case of Almaty Mountain cluster in the Republic of Kazakhstan // GeoJournal of Tourism and Geosites. – 2023. - №49(3). – PP. 1152-1164. DOI: <https://doi.org/10.30892/gtg.49330-1114>
18. Hankinson G.. Managing destination brands: establishing a theoretical foundation // Journal of marketing management. – 2009. - №25(1-2). – PP. 97-115. DOI: <https://doi.org/10.1362/026725709X410052>
19. Klijn E., Eshuis J., Braun, E. The Influence of Stakeholder Involvement on The Effectiveness of Place Branding // Public Management Review. – 2012. - №14. – PP. 499-519. DOI: <https://doi.org/10.1080/14719037.2011.649972>
20. Wang H., Sengupta S. Stakeholder relationships, brand equity, firm performance: A resource-based perspective // Journal of Business Research. - 2016. - №69. – PP. 5561-5568. DOI: <https://doi.org/10.1016/J.JBUSRES.2016.05.009>
21. Kavaratzis M. From “necessary evil” to necessity: stakeholders' involvement in place branding // Journal of Place Management and Development. – 2012. - №5. – PP. 7-19. DOI: <https://doi.org/10.1108/17538331211209013>

22. Maheshwari V., Vandewalle I., Bamber D. Place branding's role in sustainable development // Journal of Place Management and Development. – 2011. - №4. – PP. 198-213. DOI: <https://doi.org/10.1108/17538331111153188>
23. Cristòfol F., Cruz-Ruiz E., Zamarreño-Aramendia G. Transmission of Place Branding Values through Experiential Events: Wine BC Case Study // Sustainability. – 2021. - №13(6). – 3002. DOI: <https://doi.org/10.3390/SU13063002>
24. Sharma A., Pulido-Fernández J., Hassan A. Sustainable destination branding and marketing: strategies for tourism development // Sustainable Destination Branding and Marketing (CABI). – PP. 112-114. (2019). DOI: <https://doi.org/10.1079/9781786394286.0000>
25. Afshardoost M., Eshaghi M. Destination image and tourist behavioural intentions: A meta-analysis // Tourism Management. – 2020. - №81. – 104154. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2020.104154>
26. Jiménez-Barreto J., Rubio N., Campo S., Molinillo S. Linking the online destination brand experience and brand credibility with tourists' behavioral intentions toward a destination // Tourism Management. – 2020. - №79. – 104101. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2020.104101>
27. Zhao Y., Cui X., Guo Y. Residents' Engagement Behavior in Destination Branding // Sustainability. – 2022. - №14(10). – 5852. DOI: <https://doi.org/10.3390/su14105852>
28. Sergeeva A., Omirzakova M., Zhakuda G., Telekeshov K. Territorial image and branding as tools for developing Western Kazakhstan as a tourist destination // Journal of the Geographical Institute Jovan Cvijic (SASA). – 2021. - №71(3). – PP. 311-324. DOI: <https://doi.org/10.2298/ijgi2103311s>
29. Seidualin D.A., Mukanov A.H., Agybetova R.Y., Mussina K.P., Berdenov Z.G., Babkenova L.T., Zhensikbayeva N.Z. Development of a geographical information system for optimizing tourist routes in the Ulytau national natural park // GeoJournal of Tourism & Geosites. – 2024. - №52(1). – PP. 376-390. DOI: <https://doi.org/10.30892/gtg.52134-1211>
30. Yrza B., Filimonau V. Integrating sustainability in destination management plans and policies of a post-Soviet state // Tourism Planning & Development. – 2022. - №19(4). – PP. 316-338. DOI: <https://doi.org/10.1080/21568316.2021.1875037>
31. Ferrari S. National Parks, Territorial Brands and Co-Branding Initiatives: An Exploratory Study // In Global Opportunities and Challenges for Rural and Mountain Tourism. – 2020. – PP. 91-111. DOI: <https://doi.org/10.4018/978-1-7998-1302-6.ch006>
32. Ozretic-Dosen D., Malesevic K., Komarac T., Skare V. Marketing perceptions of national and nature parks managers—the case of Croatia // European Journal of Tourism Research. – 2019. - №23. – PP. 191-207. DOI: <https://doi.org/10.54055/ejtr.v23i.397>
33. Melnychenko S.V., Mykhaylichenko H.I., Zabaldina Y.B., Kravtsov S.S., Skakovska S.S. The protected area as a tourism eco-brand // Journal of Geology, Geography and Geoecology. – 2021. - №30(1). – PP. 122-132. DOI: <https://doi.org/10.15421/112111>
34. Omarov M.M., Omarova N.Y., Minin D.L. Territory branding development as a regional economy activation factor // Lecture Notes in Networks and Systems. – 2020. - №87. – PP. 270-277. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-030-29586-8_32
35. Issakov Y., Kamelkhan G., Imanbekova B., Zhoya K., Zheldibayev A., Molzhigitova D., David L.D. Study of the problems and prospects of small tourism business development in the city of Almaty // GeoJournal of Tourism and Geosites. – 2023. - №46(1). – PP. 293-303. DOI: <https://doi.org/10.30892/gtg.46133-1027>

Д.А. Сейдуалин¹, А.Х. Муканов*¹, А.С. Омарова¹

¹Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

Ключевые аспекты формирования туристского бренда природного парка «Улытау»

Аннотация. Статья представляет собой исследование, направленное на выявление ключевых аспектов брендинга Государственного национального природного парка «Улытау», расположенного в центральной части Казахстана. Основная цель работы заключается в определении ключевых аспектов брендинга, способствующей не только привлечению туристов, но и устойчивому развитию региона, а также сохранению его природного и культурного наследия.

Авторы акцентируют внимание на необходимости учета богатой истории и культуры региона, развития экотуризма и укрепления междисциплинарного сотрудничества между местными жителями, предприятиями и экспертами в области туризма. В статье также рассматривается управление природным парком «Улытау» с использованием модели управления этноаулом как стратегического решения, повышающего аутентичность и узнаваемость парка.

В ходе проведения интервью, состоящих из 14 основных вопросов, которые касались управления брендингом природного парка «Улытау», а также взаимосвязи местного сообщества с государственными органами и бизнес-средой, были определены основные термины, на основе которых была сформирована Ассоциативная молекула Государственного национального природного парка «Улытау». Эта модель позволила визуализировать и идентифицировать общий набор объектов парка, выделяя ключевые аттракции и маршруты. На основе полученной информации возможно развитие стратегий для продвижения различных видов туризма, объединяющих объекты в тематические маршруты и предложения, что создает более привлекательные возможности для туристов и способствует устойчивому развитию региона.

Ключевые слова: брендинг территории, национальный парк, Улытау, экологический туризм, историческое наследие, культурный опыт, стейкхолдеры, взаимодействие.

D.A. Seidualin¹, A.H. Mukanov*¹, A.S. Omarova¹

¹L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

Key aspects of the formation of the tourist brand of the Ulytau natural park

Annotation. The article is a study aimed at identifying key aspects of the branding of the Ulytau State National Natural Park, located in the central part of Kazakhstan. The main purpose of the work is to identify key aspects of branding that contribute not only to attracting tourists, but also to the sustainable development of the region, as well as the preservation of its natural and cultural heritage.

The authors emphasize the need to take into account the rich history and culture of the region, the development of ecotourism and the strengthening of interdisciplinary cooperation between local residents, businesses and experts in the field of tourism. The article also discusses the management of the Ulytau Nature Park using the ethno-aul management model as a strategic solution that increases the authenticity and recognition of the park.

During the interviews, consisting of 14 main questions related to the branding management of the Ulytau Natural Park, as well as the relationship of the local community with government agencies and the business environment, the main terms were defined, on the basis of which the Associative Molecule of the Ulytau State National Natural Park was formed. This model made it possible to visualize and identify a common set of park facilities, highlighting key attractions and routes. Based on the information received, it is possible to develop strategies for promoting various types of tourism, combining objects into thematic routes and offers, which creates more attractive opportunities for tourists and contributes to the sustainable development of the region.

Keywords: branding of the territory, national park, Ulytau, ecotourism, historical heritage, cultural experience, stakeholders, interaction.

References

1. Wang, Z., Yuan, B. Harmonizing the branding strategy of World Natural Heritage in China: Visitors' awareness of the multiple brands of Wulingyuan, Zhangjiajie // *Geoheritage*, 12(2), 41-49 (2020) DOI: <http://dx.doi.org/10.1007/s12371-020-00462-7>
2. Danylyshyn B., Bondarenko S., Niziaieva V., Veres K., Rekun N., Kovalenko L. Branding a tourist destination in the region's development // *International Journal of Advanced Research in Engineering and Technology (IJARET)*, 4(11), 312-323 (2020).
3. Kihima B.O. Unlocking the Kenyan tourism potential through park branding exercise // *Tourism Recreation Research*, 39(1), 51-64 (2014). DOI: <https://doi.org/10.1080/02508281.2014.11081326>
4. Kotler P., Gertner D. Country as brand, product and beyond: A place marketing and brand management perspective. Routledge, 2007, 55-71 p.
5. Azmi E., Che Rose R.A., Awang A., Abas A. Innovative and Competitive: A Systematic Literature Review on New Tourism Destinations and Products for Tourism Supply // *Sustainability*, 15, 1187-1201 (2023). DOI: <https://doi.org/10.3390/su15021187>
6. Kavaratzis M., Ashworth, G. J. City branding: an effective assertion of identity or a transitory marketing trick? // *Place Branding*, 2, 183-194 (2006). DOI: <https://doi.org/10.1057/palgrave.pb.5990056>
7. Naydenov K. Theoretical bases of tourism branding // *Knowledge - International Journal*, 30(6), 1761-1766 (2019). DOI: <https://doi.org/10.35120/KIJ30061761N>
8. Pedersen S. Place branding: Giving the region of Oresund a competitive edge // *Journal of Urban Technology*, 11, 77-95 (2004). DOI: <https://doi.org/10.1080/1063073042000341998>
9. Browning C., Oliveira A. Introduction: Nation Branding and Competitive Identity in World Politics // *Geopolitics*, 22, 481-501 (2017). DOI: <https://doi.org/10.1080/14650045.2017.1329725>
10. Bivainienė L., Tamošiūnas T. Theoretical and empirical aspects of the manifestation of stakeholder participation in city brand development activities // *Socialiniai tyrimai*, 42(1), 5-18 (2019). DOI: <https://doi.org/10.21277/st.v42i1.260>
11. Kim S.S., Penny Wan Y.K., Pan S. Differences in tourist attitude and behavior between Mainland Chinese and Taiwanese tourists // *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 32(1/2), 100-119 (2015). DOI: <https://doi.org/10.1080/10548408.2014.986015>
12. Santos-Vijande M., Río-Lanza A., Suárez-Álvarez L., Díaz-Martín A. The brand management system and service firm competitiveness. *Journal of Business Research*, 66, 148-157 (2013). DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2012.07.007>

13. Hanna S., Rowley J., Keegan B. Place and Destination Branding: A Review and Conceptual Mapping of the Domain // *European Management Review*, 18(2), 105-117 (2020). DOI: <https://doi.org/10.1111/emre.12433>
14. Almeyda-Ibáñez M., George B. The evolution of destination branding: A review of branding literature in tourism // *Journal of Tourism, Heritage and Services Marketing (JTHSM)*, 3(1), 9-17 (2017). DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.401370>
15. Rather R. A., Najjar A. H., Jaziri D. Destination branding in tourism: insights from social identification, attachment and experience theories. *Tourism in India*. - Routledge, 2021. - 53-67 p.
16. Pike S., Ryan C. Destination positioning analysis through a comparison of cognitive affective and conative perceptions // *Journal of Travel Research*, 42(4), 333-342 (2004). DOI: <https://doi.org/10.1177/0047287504263029>
17. Zharkenova B., Mukanov A., Mussina K., Mutaliyeva L., Sagatbayev Y., Pashkov S. Branding of tourist cluster systems: case of Almaty Mountain cluster in the Republic of Kazakhstan // *GeoJournal of Tourism and Geosites*, 49(3), 1152-1164 (2023). DOI: <https://doi.org/10.30892/gtg.49330-1114>
18. Hankinson G. Managing destination brands: establishing a theoretical foundation // *Journal of marketing management*, 25(1-2), 97-115 (2009). DOI: <https://doi.org/10.1362/026725709X410052>
19. Klijn E., Eshuis J., Braun, E. The Influence of Stakeholder Involvement on The Effectiveness of Place Branding // *Public Management Review*, 14, 499-519 (2012). DOI: <https://doi.org/10.1080/14719037.2011.649972>
20. Wang H., Sengupta S. Stakeholder relationships, brand equity, firm performance: A resource-based perspective // *Journal of Business Research*, 69, 5561-5568 (2016). DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2016.05.009>
21. Kavaratzis M. From “necessary evil” to necessity: stakeholders' involvement in place branding // *Journal of Place Management and Development*, 5, 7-19 (2012). DOI: <https://doi.org/10.1108/17538331211209013>
22. Maheshwari V., Vandewalle I., Bamber D. Place branding's role in sustainable development // *Journal of Place Management and Development*, 4, 198-213 (2011). DOI: <https://doi.org/10.1108/17538331111153188>
23. Cristòfol F., Cruz-Ruiz E., Zamarreño-Aramendia G. Transmission of Place Branding Values through Experiential Events: Wine BC Case Study // *Sustainability*, 13(6), 3002 (2021). DOI: <https://doi.org/10.3390/SU13063002>
24. Sharma A., Pulido-Fernández J., Hassan A. Sustainable destination branding and marketing: strategies for tourism development // *Sustainable Destination Branding and Marketing (CABI)*, 112-114 (2019). DOI: <https://doi.org/10.1079/9781786394286.0000>
25. Afshardoost M., Eshaghi M. Destination image and tourist behavioural intentions: A meta-analysis // *Tourism Management*, 81, 104154 (2020). DOI: <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2020.104154>
26. Jiménez-Barreto J., Rubio N., Campo S., Molinillo S. Linking the online destination brand experience and brand credibility with tourists' behavioral intentions toward a destination // *Tourism Management*, 79, 104101 (2020). DOI: <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2020.104101>
27. Zhao Y., Cui X., Guo Y. Residents' Engagement Behavior in Destination Branding // *Sustainability*, 14(10), 5852 (2022). DOI: <https://doi.org/10.3390/su14105852>
28. Sergeyeva A., Omirzakova M., Zhakuda G., Telekeshov K. Territorial image and branding as tools for developing Western Kazakhstan as a tourist destination // *Journal of the Geographical Institute Jovan Cvijic (SASA)*, 71(3), 311-324 (2021). DOI: <https://doi.org/10.2298/ijgi2103311s>

29. Seidualin D.A., Mukanov A.H., Agybetova R.Y., Mussina K.P., Berdenov Z.G., Babkenova L.T., Zhensikbayeva N.Z. Development of a geographical information system for optimizing tourist routes in the Ulytau national natural park // *GeoJournal of Tourism and Geosites*, 52(1), 376-390 (2024) DOI: <https://doi.org/10.30892/gtg.52134-1211>
30. Yrza B., Filimonau V. Integrating sustainability in destination management plans and policies of a post-Soviet state // *Tourism Planning & Development*, 19(4), 316-338 (2022). DOI: <https://doi.org/10.1080/21568316.2021.1875037>
31. Ferrari S. National Parks, Territorial Brands and Co-Branding Initiatives: An Exploratory Study // *In Global Opportunities and Challenges for Rural and Mountain Tourism*, 91-111 (2020). DOI: <https://doi.org/10.4018/978-1-7998-1302-6.ch006>.
32. Ozretic-Dosen D., Malesevic K., Komarac T., Skare V. Marketing perceptions of national and nature parks managers—the case of Croatia // *European Journal of Tourism Research*, 23, 191-207 (2019). DOI: <https://doi.org/10.54055/ejtr.v23i.397>
33. Melnychenko S.V., Mykhaylichenko H.I., Zabaldina Y.B., Kravtsov S.S., Skakovska S.S. The protected area as a tourism eco-brand // *Journal of Geology, Geography and Geoecology*, 30(1), 122-132 (2021). DOI: <https://doi.org/10.15421/112111>
34. Omarov M.M., Omarova N.Y., Minin D.L. Territory branding development as a regional economy activation factor // *Lecture Notes in Networks and Systems*, 87, 270–277 (2020). DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-030-29586-8_32
35. Issakov Y., Kamelkhan G., Imanbekova B., Zhoya K., Zheldibayev A., Molzhigitova D., David L.D. Study of the problems and prospects of small tourism business development in the city of Almaty // *GeoJournal of Tourism and Geosites*, 46(1), 293–303 (2023). DOI: <https://doi.org/10.30892/gtg.46133-1027>

Авторлар туралы мәлімет:

Сейдуалин Д.А. – негізгі автор, экономика ғылымдарының кандидаты, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, «туризм» кафедрасының профессоры, Қ. Мұнайтпасов к-сі, 11, 010000, Астана, Қазақстан.

Муканов А.Х. – хат-хабар алмасу авторы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, «туризм» кафедрасының аға оқытушысы, Қ. Мұнайтпасов к-сі, 11, 010000, Астана, Қазақстан.

Омарова А.С. – автор, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, «туризм» кафедрасының аға оқытушысы, Қ. Мұнайтпасов к-сі, 11, 010000, Астана, Қазақстан.

Сейдуалин Д.А. – основной автор, кандидат экономических наук, профессор кафедры «Туризм» Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева, ул. К. Мунайтпасова, 11, 010000, Астана, Казахстан.

Муканов А.Х. – автор для корреспонденции, старший преподаватель кафедры «Туризм» Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева, ул. К. Мунайтпасова, 11, 010000, Астана, Казахстан.

Омарова А.С. – автор для корреспонденции, старший преподаватель кафедры «Туризм» Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева, ул. К. Мунайтпасова, 11, 010000, Астана, Казахстан.

Seidualin D.A. – the main author, candidate of economic sciences, professor of the department "Tourism" of the L.N. Gumilev Eurasian National University, K. Munaitpasova str., 11, 010000, Astana, Kazakhstan.

Mukanov A.H. – author for correspondence, senior lecturer of the department "Tourism" of the L.N. Gumilev Eurasian National University, K. Munaitpasova str., 11, 010000, Astana, Kazakhstan.

Omarova A.S. – author, senior lecturer of the department "Tourism" of the L.N. Gumilev Eurasian National University, K. Munaitpasova str., 11, 010000, Astana, Kazakhstan.

Copyright: © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

МРНТИ 71.37.75

<https://doi.org/10.32523/2789-4320-2025-1-239-256>

Вид статьи (научная статья)

Тенденции и перспективы развития внутреннего туризма в регионах Казахстана

Ж.Н. Орымбасар*¹, К.К. Нурашева¹, Л.П. Молдашбаева²

¹ Казахская Академия спорта и туризма, Алматы, Казахстан

² Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

(E-mail: ¹zhanel_orymbassar@mail.ru, ²kulyanda.nurasheva@gmail.com, ³askar_96_96@mail.ru)

Аннотация. В статье ставится цель – исследовать проблемы, ограничивающие развитие туризма в регионах и выработать рекомендации по увеличению вклада отрасли в экономику Казахстана.

Методология исследования. Суть исследования заключается в применении аналитического, статистического, системного и комплексного подходов к изучению состояния и динамики туристского рынка регионов Казахстана. Для глубокого изучения проблем использован метод типологии внутреннего туризма регионов Казахстана.

Оригинальность/ценность исследования заключается в исследовании динамики объема услуг, затрат внутреннего туризма в регионах и сравнения этих показателей с доходами населения.

Результаты исследования. Из 20 регионов на среднем уровне объем туристских услуг оказывают 12 областей, а 6 регионов мало зарабатывают на туризме, хотя есть потенциал для развития. Лидерами по оказанию туристических услуг являются города Алматы и Астана. В некоторых регионах граждане тратят большие деньги для выезда, намного превышающие расходы по внутреннему туризму. Культура туристического бизнеса пока в стране не сложилась, нет разнообразия услуг, мало интересных мероприятий. Заработная плата и доходы большинства населения Казахстана низкие, что является одной из причин неразвитости туризма в регионах. Типологизация регионов позволит в дальнейшем разработать меры развития внутреннего туризма отдельно для каждой группы регионов.

Ключевые слова: внутренний туризм, туристский рынок, места размещения, валовая добавленная стоимость, расходы туристов, типология.

Received 10.09.2024. Revised 05.03.2025. Accepted 07.02.2025. Available online 31.03.2025

Введение

Возрастающий спрос на услуги отдыха и развлечений в современном мире становится важным источником доходов для многих стран, которые обладают ресурсами для туризма. Прямой вклад индустрии туризма в мировую экономику сегодня составляет около 3,3 трлн долл. На долю индустрии гостеприимства приходится около 7,6% мирового ВВП, 10% занятости населения и более 25% от мировой торговли услугами [1]. В 2023 году 1,3 млрд чел. отправились в путешествия за границу. В глобальном секторе путешествий и туризма было создано 21,6 млн новых рабочих мест. Сегодня индустриально развитые страны переходят из экономики, основанной на индустриальном развитии, к зеленой экономике. Казахстану удалось достичь туристической узнаваемости и привлечь иностранных туристов, а также увеличить приток казахстанцев во внутренний туризм. Однако недостаточное финансирование туристского рынка, слабая инфраструктура в туристских локациях, ненадлежащее качество сервиса не позволяют быть конкурентными на мировом рынке [2]. Хотя правительством предпринимаются различные меры, пока ожидания граждан не оправдываются, в связи с чем считаем необходимым проведение глубоких исследований по разработке эффективных мер стимулирования отрасли и реализации инновационных турпродуктов.

Проблематика туризма актуальна для академических исследований и практического использования по причине растущего интереса к путешествиям по мере развития общества, а также по той причине, что ряд отраслей, которые формируют туристический сектор, взаимно зависят от этой отрасли (транспорт, гостиничное хозяйство, кафе, рестораны и проч.). Именно поэтому авторы выбрали объектом исследования внутренний туризм в регионах Казахстана. Предметом исследования являются состояние и тенденции развития туризма в регионах и определение вклада отрасли в создание валовой добавленной стоимости территорий. В статье ставится цель – исследовать проблемы, ограничивающие развитие туризма в регионах и выработать рекомендации по увеличению вклада отрасли в экономику Казахстана.

Литературный обзор

В рамках исследования изучены труды ученых и статьи специалистов, аналитические доклады международных организаций, посвященные туризму. В докладе Всемирной туристской организации ООН «Понимание внутреннего туризма и использование его возможностей» детально описывается вклад внутренних поездок в мировой индустрии туризма и изменение структуры расходов путешествующих [4]. Исследования в области туризма активно проводят казахстанские ученые, результаты работ публикуются в западных журналах. Так, Макенова Г. и др. отмечают, что несмотря на обилие программ развития отрасли, зарубежные туристы по-прежнему не особо едут в Казахстан [5]. Вечкинзова Е.А., Дарибекова А.С. рассматривают основные проблемы отрасли, непосредственно влияющие на динамику ее развития [2]. В статье использованы результаты форсайта туристической отрасли Казахстана.

Исследователь Петрова А. отмечает, что после пандемии мировой туризм пошел в рост [6]. Дуйсен Г. М. в книге «Рекреационное освоение регионов Казахстана в условиях вхождения в мировой туризм: теория, стратегия и практика» определил туристско-рекреационный

потенциал Казахстана на основе балльной оценки [7]. Группа ученых под руководством Александровой А.Ю. в книге «Статистика туризма» провели подсчет вклада отрасли в экономику, изучили лучшие мировые практики статистического учета в туризме [8]. В статье «Географические предпосылки развития туризма в Казахстане» авторы Токбергенова У, Абдиманов Б, Токпанов Е. отмечают, что для развития туризма в Казахстане достаточно культурных, исторических, географических и климатических условий [9].

Всемирные игры кочевников, которые проводятся в Астане, национальные парки, заповедники, памятники культуры номадов привлекают внимание туристов со всего мира, об этом писал журнал British Travel Magazine [10]. Авторы Guzel Yusupova и Alena Pfoser пишут о развитии туризма в Алматы и противоречиях во взглядах местной власти и предпринимателей на перспективы мегаполиса [11]. Журнал «American Top Travel Magazine» опубликовал полный маршрут по Казахстану, предложив читателям путеводитель «Что делать, где остановиться, что поесть» [12]. Однако большинство статей рассматривают туризм в Казахстане как предмет путешествий и привлечения туристов, но практически не освещаются внутренние проблемы туризма, в том числе в регионах.

Методология

Для достижения цели исследования использованы методы статистического, системного и сравнительного анализа, экспертный опрос. Проведен контент-анализ на основе опубликованной информации в официальных источниках, тревел-интернет порталах, а также на сайтах международных организаций в сфере туризма и путешествий. В ходе Policy analysis (анализ политики) изучены Концепция развития туристской индустрии, Государственная программа развития отрасли до 2025 г. [3]. Для разработки предложений по совершенствованию внутреннего туризма использован метод типологии. Привлечен обширный материал Бюро национальной статистики РК, Всемирного совета по туризму и путешествиям (WTTC), порталов inform.kz, World Tourism Organization (UNWTO), НК «Казахтуризм», «Energy prom» и др.

Проведен сравнительный анализ основных показателей отрасли в различных регионах страны и показаны возможности для роста отрасли. Изучение мировой практики стимулирования въездного и внутреннего туризма позволило взглянуть по-новому на проблемы развития отрасли в Казахстане и предложить системные меры по формированию регионального туристского рынка. Исследование опирается на целевой принцип, логическую последовательность действий, порядок решения поставленных задач, которые вытекают из SWOT-анализа и позволяют предложить меры по стимулированию внутреннего туризма.

Результаты и обсуждение

Туризм относится к числу высокодоходных отраслей, где инвестиции в короткие сроки позволяют получить доход, способствуют развитию ряда смежных сфер и поэтому для Казахстана важно раскрутить внутренний туризм в регионах, где есть потенциальные возможности для этого. Следует отметить, что за время Covid-2019 поменялась структура туристских предпочтений: резко выросла численность внутренних туристов за

счет снижения выездных: 9,6 млн в 2023 г. по сравнению с 6,7 млн в 2019 г. [1,2,3,8,13]. Въездной туризм начал восстанавливаться: в 2023 г. въехало 9,2 млн чел. против 8,5 млн в 2019 г. (рис.1).

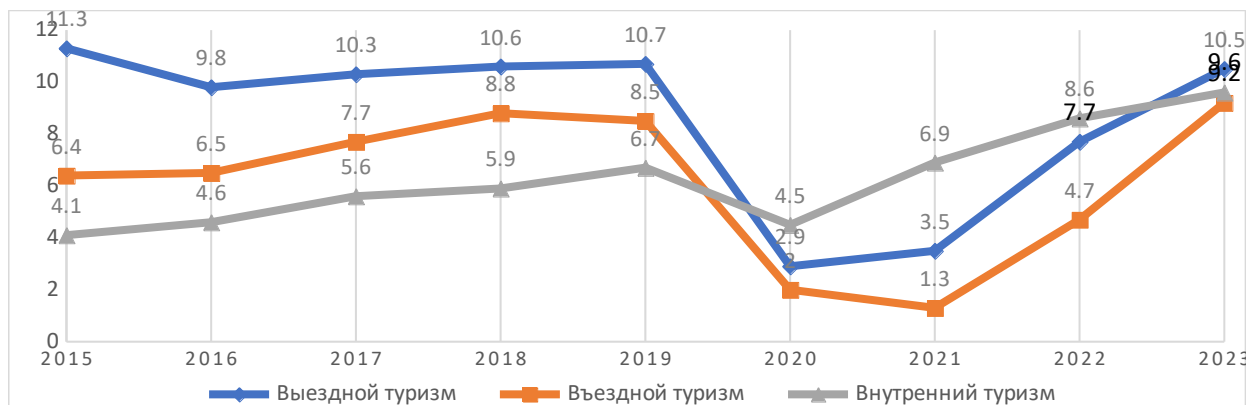

Рисунок 1. Количество обслуженных посетителей по видам туризма, млн чел.

Примечание: составлено авторами на основе источников [1,2,3,8,13].

После пандемии казахстанцы стали чаще выезжать на отдых за границу, нежели отдыхать в многочисленных туристических зонах родины – в 2023 г. почти достиг уровня 2019 г. – 10,5 млн чел., это почти на 1 млн человек больше показателя внутреннего туризма [13,14]. За 2023 год наиболее выросли темпы выездного туризма, все-таки сказывается низкое качество и высокая цена внутреннего сервиса. Основная часть посетителей – 7,1 млн человек останавливались в гостиницах и других местах размещения (рис. 2).

Рисунок 2. Обслужено посетителей местами размещения резидентов, млн чел.

Примечание: составлено авторами на основе источников [13, 14].

Между тем, непосредственно для отдыха и оздоровления в курортных зонах размещались по РК всего 412,6 тыс. казахстанцев. В качестве туристов особо охраняемые природные территории посетили 2,1 млн человек [14, 15]. Число посетителей гостиниц

выросло, однако другие места размещения, развлекательные и познавательные учреждения малопопулярны, скорее всего, из-за низкого сервиса и культуры обслуживания (таблица 1). Из 8,1 млн зарегистрированных посетителей только 1,2 млн останавливались в домиках, бунгало, турбазах, домах отдыха, кемпингах, туристских лагерях или трейлерах. Конечно, есть ещё «серая» часть этого рынка – нелегальная сдача внаём квартир и комнат, но подсчитать её долю не представляется возможным.

Таблица 1. Распределения посетителей по местам размещения, тыс. чел.

№	Места размещения	2022	2023
1	Гостиницы с рестораном	7335,2	8139,3
2	Гостиницы без ресторана	3776,3	4126,6
3	Одноэтажные бунгало, шале, коттеджи, домики и квартиры	827,4	937,1
4	Дома отдыха	130,6	121,8
5	Туристские базы	112,8	118,2
6	Детские лагеря	92,4	88,9
7	Кемпинги	39,1	40,3
8	Мотели	13,7	17,0
9	Пансионаты	20,6	16,1
10	Туристские лагеря	1,8	9,3
11	Трейлерные парки, развлекательные городки, охотничьи и рыболовные угодья	0,6	0,4

Примечание: составлено на основе источников [14, 15].

Анализ структуры расходов по внутреннему туризму показывают традиционные затраты на размещение, питание, транспорт (таблица 2). Другие потребительские расходы составляют 36,2%, что может говорить о несовершенстве статистического учета, т.к. не выделены большие по удельному весу статьи расходов в них. При этом типичные туристские товары и услуги для конкретной страны либо не учтены или, как показано в таблице, их нет. Это говорит о том, что культура туристического бизнеса в Казахстане не сложилась, нет разнообразия услуг, мало интересных мероприятий.

Таблица 2. Услуги и товары, относящиеся к внутреннему туризму в 2023 г., тыс. тенге

Продукты	Сумма, тыс. тенге	%
1. Услуги по размещению посетителей	36 897 677	12,4
2. Услуги предприятий общественного питания	54 300 684	18,3
3. Услуги железнодорожного пассажирского транспорта	24 962 415	8,4
4. Услуги дорожного пассажирского транспорта	22 239 318	7,5
5. Услуги водного пассажирского транспорта	0	0
6. Услуги воздушного пассажирского транспорта	11 586 463	3,9

7. Услуги сдачи в аренду транспортного оборудования	0	0
8. Туристические агентства и другие услуги по бронированию	6 081 516	2,1
9. Услуги в области культуры	4 898 998	1,6
10. Спортивные и рекреационные услуги	20 933 439	7,1
11. Типичные туристские товары для конкретной страны	0	0
12. Типичные туристские услуги для конкретной страны	0	0
13. Другие потребительские продукты	107 509 146	36,2
14. Изделия, обладающие определенной ценностью	7 504 321	2,5
Всего	296 913 977	100

Примечание: составлено на основе источников [13-15].

Как видно из рисунка 3, валовая добавленная стоимость, создаваемая в отраслях туризма, в ВВП Казахстана в 2006 г. достигла максимальной отметки 6,4% и до Covid-2019 держалась на уровне 4%, и только в 2023 г. превысила допандемийный уровень [16]. Между тем, в развитых странах этот показатель составляет: Турция – 17,2; США – 9,2; Великобритания – 8,2; Франция – 8,0; Германия и Япония по 6,4%. Набирают обороты страны Юго-Восточной Азии: Камбоджа – 25,8; Филиппины – 22,5; Таиланд – 20,3; Малайзия – 11,7; Сингапур – 11,0%. Надо сказать, в ближайшие годы явно улучшат свой рейтинг крупные страны - Индия (сегодня 5,8%), Китай (4,6%), Россия (3,7%) [6, 17].

С ростом числа туристов выросли и доходы предпринимателей туристского сектора. Поступления от туризма в 2023 году составили \$1,5 млрд, в отрасли занято 5,2% всех работающих в экономике. В сферу туризма привлечено 404,8 млрд тенге инвестиций. В разрезе регионов лидируют Северо-Казахстанская, Павлодарская, Актюбинская и Алматинская области. Топ 10 регионов, которые привлекают туристов: г. Алматы, г. Астана, г. Шымкент, Атырауская, Алматинская, Мангыстауская, Актюбинская, Карагандинская, Жамбылская, Павлодарская области [13, 15].

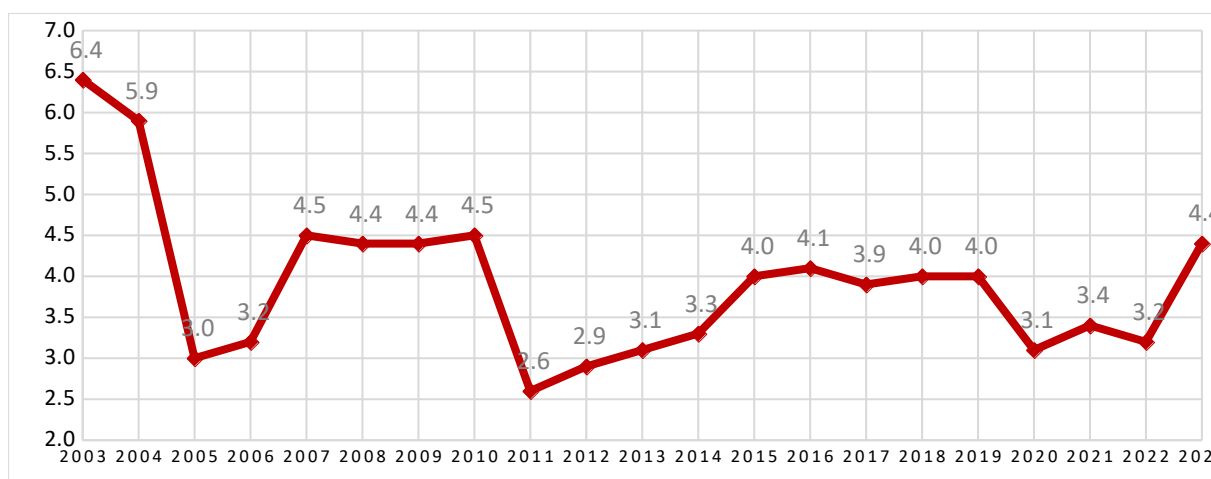

Рисунок 3. Доля валовой добавленной стоимости, создаваемой в отраслях туризма в ВВП, Казахстана в %.

Примечание: составлено на основе источников [13, 15].

В 2023 году количество обслуженных туристов в гостиницах Казахстана увеличилось на 11% по сравнению с 2022 годом (7,3 млн человек в 2022 году, 8,1 млн человек в 2023 году) (рисунок 4). Из них 41% проживали в Алматы и Астане [13-15]. Поток туристов в двух городах увеличился на 12,5%. Южная столица по-прежнему является лидирующей туристской дестинацией в Казахстане, предоставив проживание более 2 млн туристам. Число обслуженных посетителей местами проживания в г.Астане достигло 1,3 млн в 2023 году. В пятерку лидеров также вошли г.Шымкент, Акмолинская и Алматинская области. Из 8,1 млн обслуженных местами размещения казахстанцев и нерезидентов каждый четвертый (или 2 млн человек) в 2023 году останавливался именно в Алматы [13.15].

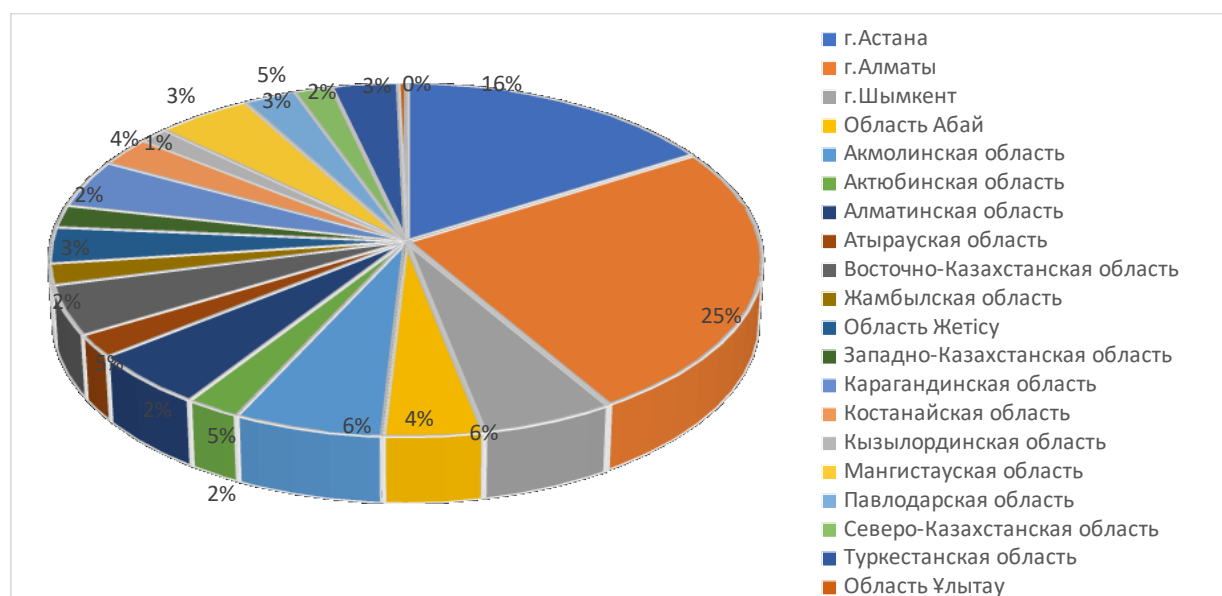

Рисунок 4. Доля обслуженных посетителей местами размещения в регионах Казахстана в% 2023 г.

Примечание: составлено на основе источников [13-15].

Отрыв Алматы наглядно демонстрирует отсталость других областей, есть риски убытков каких-то предприятий в регионах, переполнение и рост цен, например, в Алматы. Чтобы нивелировать это, рекомендуется запускать новые программы, как, например, в Туркестане [3]. В 2023 году местами размещения обслужено 1 084 771 нерезидентов (в 2022 году – 927 844 человек) – рисунок 5.

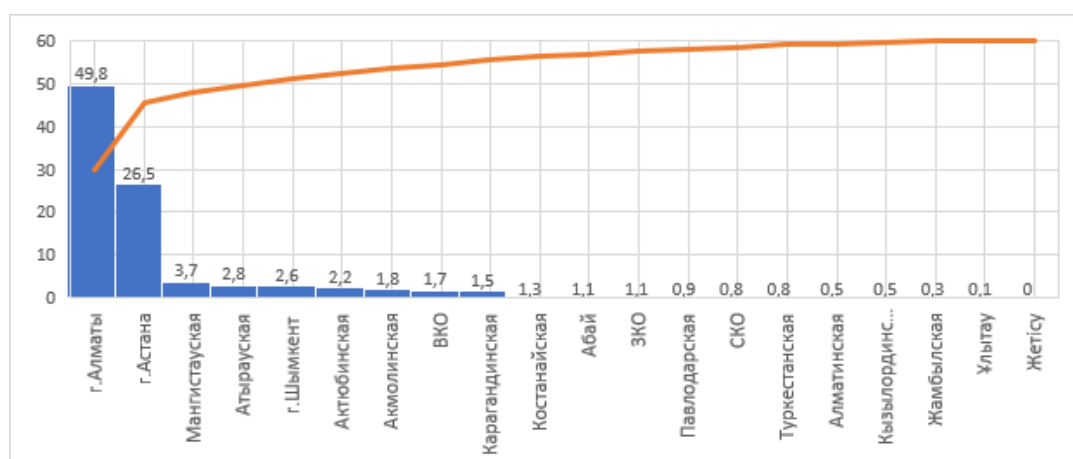

Рисунок 5. Доля обслуженных нерезидентов местами размещения в регионах РК в 2023 г.

Примечание: линия совокупных значений отражает процент от итоговой суммы. Составлено на основе источников [13-15].

Максимальная доля иностранцев приходится на города Алматы (26,5%) и Астана (21,7%). Наибольшее количество прибывающих наблюдается из России, Китая, Индии, Турции, США, Южной Кореи, Германии. Специалисты управления туризма Алматы отмечают: «Иностранный турист в среднем тратит 1500-2000 долларов и проводит в городе от пяти до семи дней» [18]. Общий объем услуг, оказанных местами размещения в 2023 г. составил 229 248,7 млн тенге (данные по регионам на рисунке 6) [13-15]. Лидерами являются все те же города Алматы и Астана. Из 20 регионов на среднем уровне объем туристских услуг оказывают 12 областей, а 6 регионов, как видно на рисунке, мало зарабатывают на туризме, хотя есть потенциал для развития.

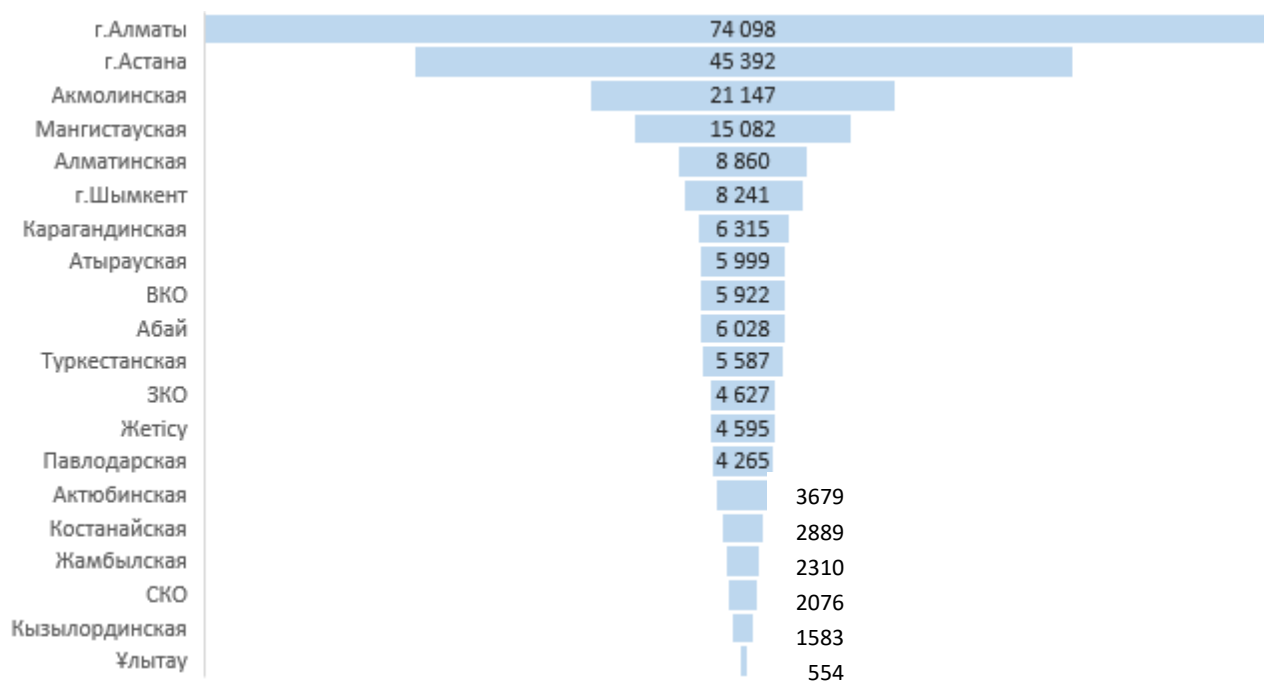

Рисунок 6. Объем услуг, оказанных местами размещения по регионам в 2023 г., тыс. тенге.

Примечание: составлено на основе источников [13-15].

Вполне понятно, что самую большую сумму составляют расходы внутренних и выездных посетителей. Сюда включены все расходы по услугам и товарам, относящиеся к внутреннему туризму, показанным в таблице 2, плюс расходы на выездной туризм (получение паспорта, визы, страховка, услуги турагентств и туроператоров и др.) [14]. Если отделить расходы на внутренний и выездной туризм, то мы увидим разницу расходов: в некоторых регионах граждане тратят большие деньги для выезда (Карагандинская область, города Астана, Алматы, Шымкент), намного превышающие расходы по внутреннему туризму – рисунок 7 [15, 19, 20].

Наибольший объем услуг в расчете на одного человека – в Карагандинской области (48610 тенге), области Ұлытау (48365), г.Астане (47678) – рис. 8. Во второй группе с большими тратами на внутренний туризм от 31 тыс. до 39 тыс. три области - Мангыстауская, ВКО и Актюбинская. Третья группа регионов по средним расходом самая многочисленная – 11 регионов от 21 тыс. до 29 тыс.

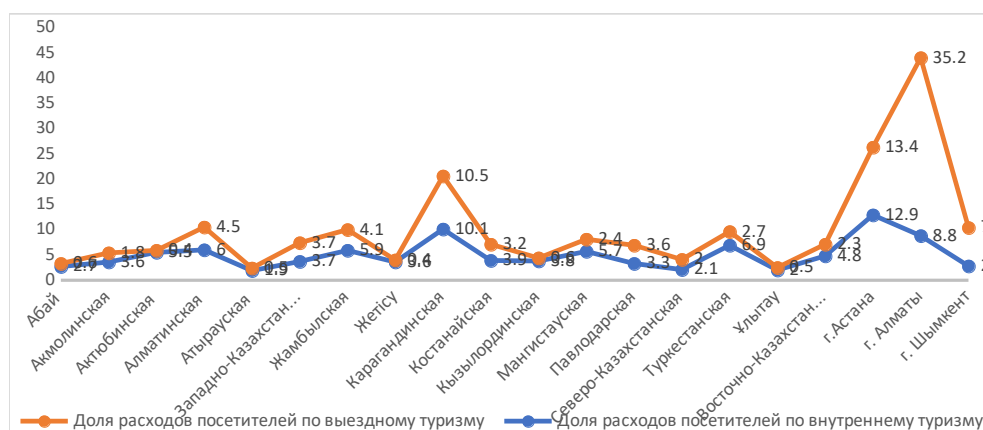

Рисунок 7. Расходы посетителей по внутреннему и выездному туризму по регионам, % от общих затрат по стране.

Примечание: составлено на основе источников [15, 20].

Рисунок 8. Сравнение расходов на внутренний туризм на 1 чел. и номинальных доходов на душу населения по регионам Казахстана, 2023 г.

Примечание: составлено на основе источников [15, 20].

И последняя, низкозатратная группа регионов – Шымкент (13736 тенге), Атырауская область (14579), Туркестанская область (17413), объем туристских услуг которых в три раза ниже. Если сравнить расходы на внутренний туризм и номинальные денежные доходы граждан по регионам страны, то можно увидеть парадокс - самые высокие доходы и самые низкие затраты на внутренний туризм (например, Атырауская область). Напрашивается вывод: внутренний туризм совсем не развит в некоторых регионах. Группа с высокими доходами от 210 тыс. до 290 тыс. тенге на 1 чел. состоит из 7 регионов. В среднюю группу с доходами от 168 тыс. до 195 тыс. тенге входят 6 территорий, и с самыми низкими доходами тоже 6 регионов от 103 тыс. до 139 тыс. тенге (Шымкент, Туркестанская, Кызылординская, Алматинская, Жетісу, Жамбылская) [16].

Известно, что заработная плата и доходы большинства населения Казахстана низкие, и это – одна из причин неразвитости туризма в регионах. Дело в том, что на первом месте у людей расходы на питание, одежду, коммунальные и медицинские услуги, обучение детей, транспортные расходы и проч., туризм в списке потребностей, скорее всего, на последнем месте. Все регионы Казахстана на основе типологического единства по уровню развития внутреннего туризма нами разбиты на 4 группы, учитывая не только туристские услуги на 1 чел., но и предыдущие показатели развития (рисунок 9). Опираясь на эту типологию, рекомендуется разрабатывать отдельные программы формирования туристского рынка для групп регионов. Следует отметить, что может быть другая типология регионов, например, по ВВП, реальным доходам, др. показателям, что зависит от цели и задач исследования. И очень может быть, что регионы будут входить в другие группы.

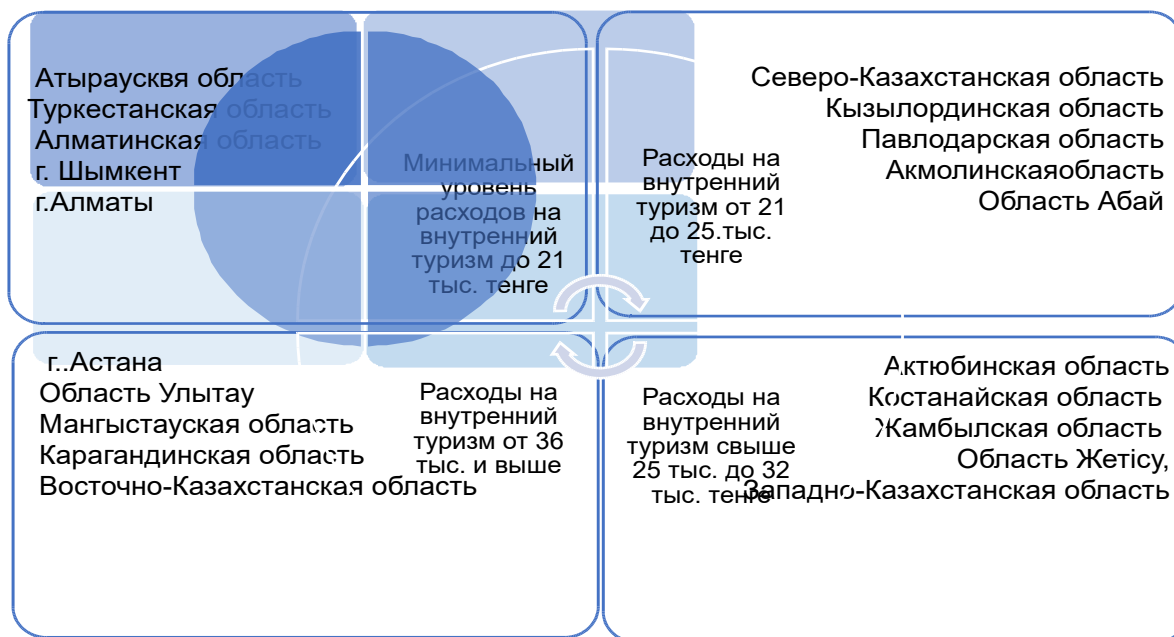

Рисунок 9. Типология группировки регионов Казахстана с учетом расходов по внутреннему туризму.

Примечание: составлено авторами.

Существуют некоторые причины, замедляющие рост внутреннего туризма. Это: недостаточно развитая транспортная инфраструктура, высокая стоимость авиапе-

релетов внутри страны, слабый интерес инвесторов к индустрии туризма в связи с низкой окупаемостью проектов, старение номерного фонда гостиниц, низкое качество сервиса. Небольшой объем финансирования отрасли не позволяет на должном уровне проводить работу по созданию национального турпродукта и его эффективное продвижение как на международном рынке. Каких-либо крупных маркетинговых мероприятий, направленных на развитие внутреннего туризма, проводится мало. Это зона упущенного потенциала внутреннего рынка. В отчете Бюро национальной статистики РК в разделе «Статистика туризма» приводятся данные о количестве въездных посетителей по степени удовлетворенности поездкой [15]. Из 20 946 опрошенных 79,84% удовлетворенность поездкой оценили на «отлично», 16,07% – на «хорошо», 0,8% – на «удовлетворительно», 0,9% – «плохо» (186 чел.) и 2,44% – «очень плохо» (512 чел.). Отрицательные отзывы в абсолютном выражении не так уж малы, есть о чем задуматься. Отмеченные трудности и проблемы туристического рынка показаны в SWOT-анализе (таблица 3).

Таблица 3. SWOT-анализ внутреннего туристского рынка

Сильные стороны	Слабые стороны
– Удобное географическое положение страны в центре Евразии – Разнообразный и местами весьма благоприятный климат – Богатый и живописный природный потенциал – Богатое и интересное культурное наследие – Наличие множества этносов, проживающих в Казахстане со своими культурными традициями (свыше 120) – Разнообразие фауны и флоры – Возможности для занятия активными видами отдыха: экологический, спортивный, охотничий, рыбная ловля, скалолазание и др.	– Неразвитые туристская инфраструктура и транспорт – Низкий уровень сервиса и качества объектов туристского размещения – Высокие цены на авиабилеты и поезда, несоответствие цены и качества туруслуг – Недостаток квалифицированных кадров, гидов, экскурсоводов и др. специалистов – Удаленность и недоступность некоторых туристских объектов – Недостаточное качество, отсутствие разнообразия питания в пути – Необорудованность природных туристских объектов для обзора – Отсутствие или плохая связь в отдаленных местах – Низкая заработная плата работников турбизнеса и смежных отраслей
Возможности	Угрозы
– Создание комфортной туристической инфраструктуры – Наличие трудоспособного, безработного населения для занятий в турбизнесе (440 тыс. безработных) – Решимость властей развивать туристическую отрасль – Перспективы сотрудничества в сфере туризма с соседними странами (Китай, Россия, Кыргызстан, Узбекистан)	– Угроза разрушения и утери культурных и исторических объектов в результате непринятия охраняемых мер – Ограничение финансов в бюджете страны для отрасли – Потеря интереса к развитию туризма со стороны частного бизнеса в связи с появлением более прибыльных сфер вложения капитала – Девальвация национальной валюты

Примечание: составлено авторами.

Несомненно, в туротрасли предприняты важные шаги, сформирована нормативно-правовая база, разработан ряд стратегических документов, приняты меры государственной поддержки, направленные на развитие отрасли. Судя по материалам сайта Министерства туризма и спорта, сегодня основной акцент делается на развитие въездного туризма, а не внутреннего [19]. Только на субсидии за привлечение иностранных туристов в 2023-м году бюджет выделил 122 млн тенге, в 20 раз больше показателя предыдущего года. В списке мероприятий числятся масштабные форумы, маркетинговые акции в зарубежных медиа, инфотуры для представителей зарубежного турбизнеса, рекламные кампании с привлечением иностранных блогеров. Объем инвестиций в отрасль в 2022 г. составил 513,3 млрд тенге, в 2023 г. - 787 млрд [19]. За два года было построено более 400 туристских объектов. В 2023 году реализовано 115 инвестиционных проектов, создано более 14 тысяч койко-мест и более 1,5 тысячи постоянных рабочих мест.

Наряду с этим реализуются системные меры по либерализации въездного туризма: либерализация визового режима путем расширения списка безвизовых стран; список стран, граждане которых могут въезжать без визы, увеличен до 83 стран; введение упрощенного порядка въезда иностранцев в Казахстан: 72-х часовой безвизовый транзит для граждан Китая и Индии; модернизация пунктов пропуска на границах с Узбекистаном, Кыргызстаном и Китаем; оформление электронных виз гражданам 109 государств для посещения Казахстана в туристских целях, а также деловая виза и виза на лечение для граждан 18 стран; внедрение режима «Open Sky» в крупных городах страны; режим предусматривает снятие всех ограничений по количеству рейсов и предоставление иностранным авиакомпаниям пятой степени «свободы воздуха» по направлениям, на которых не оперируют казахстанские перевозчики. К качеству механизма реализации указанных инициатив предлагается: разработка новых турпродуктов (медленный туризм, цифровой кочевник, треккинг, инклюзивный туризм для людей с особыми потребностями, создание приложений с использованием IT-технологий).

Огромная территория Казахстана, ее выгодное географическое положение, разнообразие природно-рекреационных ресурсов создают благоприятные условия для внутреннего туризма. В перспективе внутренний туризм станет основным драйвером роста экономики, основными тенденциями будут: ориентация граждан на внутренние направления в связи с удорожанием туристских путевок за пределы страны из-за возможного удешевления национальной валюты; увеличение количества туроператоров по внутреннему туризму; предпочтения безопасного отдыха в кругу близких людей; повышение посещаемости особо охраняемых природных территорий и санаторно-курортных учреждений; технологизация и цифровизация в части бронирования туров, билетов, проживания и процессов оплаты; внедрение онлайн экскурсий и виртуальных путешествий; развитие туристских продуктов по типу «тур выходного дня» и продуктов с содержательной программой; переориентация интереса туристов от больших отелей в сторону небольших домиков, уединенных гостевых домов.

Заключение

Благодаря туризму Казахстану удалось достичь лучшей узнаваемости страны и привлечь иностранных туристов, а также увеличить приток казахстанцев во внутренний туризм: после пандемии казахстанцы стали чаще отдыхать внутри страны. Однако недостаточное финансирование туристской отрасли, слабый уровень инфраструктуры и сервиса в туристских локациях не позволяют быть конкурентными на мировом рынке. Использование контент-анализа, методов статистического, системного и сравнительного анализов, позволило выявить типологию внутреннего туризма регионов Казахстана и предложить меры по формированию регионального туристского рынка. Одной из причин неразвитости туризма в регионах являются низкая заработная плата и доходы большинства населения Казахстана. При сравнении расходов на внутренний и выездной туризм выявлено, что даже внутренние затраты для выезда за границу превышают расходы по внутреннему туризму. Необходимо продолжить исследования проблем, ограничивающие развитие туризма в регионах, чтобы выработать рекомендации по увеличению вклада отрасли в экономику. Приведенная типологизация регионов позволит разработать меры развития внутреннего туризма отдельно для каждой группы регионов.

Благодарности, конфликт интересов

Статья написана за счет средств авторов, конфликта интересов нет.

Вклад авторов

Орымбасар Жанель Нурлановна – сбор статистических данных, анализ собранного материала, поиск информации в интернете, обзор литературы, написание текста, составление окончательного варианта статьи.

Нурашева Кулянда Кулбосыновна – написание введения, разработка графического материала, оформление статьи, списка литературы.

Молдашбаева Луиза Полатхановна – критическая рецензия содержания статьи, библиографический анализ, разработка методики исследования, интерпретация результатов исследования.

Список литературы

1 Share of travel and tourism's total contribution to GDP worldwide in 2019 and 2023, with a forecast for 2024 and 2034. Travel and tourism: share of global GDP 2019-2034. 2024 - [Электрон. ресурс] - URL: <https://www.statista.com/statistics/1099933/travel-and-tourism-share-of-gdp/> (дата обращения: 05.06.2024).

2 Вечкинзова Е.А., Дарибекова А.С. Проблемы и перспективы развития туристической отрасли Казахстана // Креативная экономика. – 2021. – Том 15. – № 8. – С. 3403-3420. – DOI: 10.18334/ce.15.8.113256.

3 Государственная программа развития туристской отрасли Республики Казахстан на 2019-2025 годы. Постановление Правительства Республики Казахстан от 31 мая 2019 года № 360. -

[Электрон. ресурс] - URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900000360>(дата обращения: 05.06.2024).

4 Understanding Domestic Tourism and Seizing its Opportunities. UNWTO Briefing Note – Tourism and Covid-19, Issue 3. – 2020. – [Электрон. ресурс] - URL: <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284422111>(дата обращения: 05.06.2024).

5 Makenova, G., Tuleubayeva, M., Issayeva, A., Daurenbekova, A. (2020). Analysis of the Development of International Tourism and Its Impact to Tourism Market: Evidence of Kazakhstan. Journal of Environmental Management and Tourism, (Volume XI, Winter), 8(48): 2053 – 2067. DOI:10.14505/jemt.v11.8(48).17

6 Петрова А. Мировой туризм пошел в рост. В 2023 году отрасль почти оправится от последствий пандемии. Опубликовано 5 мая 2023 г. [Электрон. ресурс] - URL: https://spbvedomosti.ru/news/country_and_world/mirovoy-turizm-poshel-v-rost-v-2023-godu-otrasl-pochti-opravitsya-ot-posledstviy-pandemii/ (дата обращения: 05.06.2024).

7 Дуйсен Г.М. Рекреационное освоение регионов Казахстана в условиях вхождения в мировой туризм: теория, стратегия и практика. Алматы: ТОО «Signet Print», 2016 – 256 с.

8 Статистика туризма: учебник / коллектив авторов; под ред. А.Ю. Александровой. Изд. 2-е. М.: Федеральное агентство по туризму, 2020. - 464 с.

9 Tokbergenova, U.A., Abdimanapov, B.S., Tokpanov, E.A. Geographical prerequisites for the development of tourism in Kazakhstan. Khabarshy. Geography series, Al-Farabi Kazakh National University. No 1 (68) 2023 p. 117-124. DOI:<https://doi.org/10.26577/JGEM.2023.v68.i1.01010>

10 Omirgazy Dana. British Travel Magazine Names Kazakhstan Among Top 24 Places to Visit This Year. The Astana Times. Bringing Kazakhstan to the World. Published 5 January 2024 -[Электрон. ресурс] - URL: <https://astanatimes.com/2024/01/british-travel-magazine-names-kazakhstan-among-top-24-places-to-visit-this-year/> (дата обращения: 05.06.2024).

11 Guzel Yusupova, Alena Pfofer (2023). Tourism, Memory Production and Contested Ethnic Hierarchies in Post-Soviet Almaty. Europe-Asia Studies. Volume 75, 2023 - Issue 3, Pages 491-508. DOI: <https://doi.org/10.1080/09668136.2021.1964437>

12 Saniya Sakenova. American top travel magazine publishes extensive guide on Kazakhstan. Editor's Picks. Published 21 February 2024. [Электрон. ресурс] - URL: <https://astanatimes.com/2024/02/american-top-travel-magazine-publishes-extensive-guide-on-kazakhstan/>(дата обращения: 05.06.2024).

13 Основные показатели развития туризма в Республике Казахстан в 2003-2023 годы. Вспомогательный счет туризма Республики Казахстан Дата опубликования: 30.04.2024. - [Электрон. ресурс] - URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/economy/national-accounts/publications/181504/> (дата обращения: 05.06.2024).

14 Сайт АО «НК «Казахтуризм». Исследование 5 стадий путешествия: Бенчмаркинг пяти дестинаций с Республикой Казахстан. 2023. - [Электрон. ресурс] - URL: <https://qaztourism.kz/upload/iblock/b25/b254fd5aad00e8bedfed30e4420507d8.pdf> (дата обращения: 05.06.2024).

15 Отраслевая статистика. Статистика туризма. Сайт Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам РК 2024. - [Электрон. ресурс] - URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-tourism/> (дата обращения: 05.06.2024).

16 Динамика основных социально-экономических показателей Республики Казахстан 1991-2023 гг. Национальное бюро статистики РК - [Электрон. ресурс] - URL: <https://stat.gov.kz/ru/publication/dynamic/>(дата обращения: 05.06.2024).

17 International Tourism to Reach Pre-Pandemic Levels in 2024. Published 19 Jan 2024 - [Электрон. ресурс] - URL: <https://www.unwto.org/news/international-tourism-to-reach-pre-pandemic-levels-in-2024>(дата обращения: 05.06.2024).

18 Абуев А. Туризм в Казахстане: исследование отрасли, проблематика и перспективы. Freedom Finance Global. - [Электрон. ресурс] - URL: <https://ffin.kz/research/9-turizm-v-kazakhstane-issledovanie-otrasli-problematika-i-perspektivy>(дата обращения: 05.06.2024).

19 Сайт Министерства туризма и спорта Республики Казахстан. - [Электрон. ресурс] - URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/mcs> (дата обращения: 05.06.2024).

20 О расходах домашних хозяйств на поездки в Республике Казахстан. Опубликовано 17 апреля 2024 г. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам РК. 10-серия. Статистика туризма. С. 13 «Количество внутренних посетителей по степени удовлетворенности поездкой».

Ж.Н. Орымбасар*¹, Қ.Қ. Нұрашева¹, Л.П. Молдашбаева²

¹ Қазақ спорт және туризм академиясы, Алматы, Қазақстан

² Гумилев Л.Н. атындағы Еуразия ұлттық университеті. Астана, Қазақстан

Қазақстан аймақтарындағы ішкі туризмнің даму тенденциялары мен перспективалары

Андатпа. Зерттеу мақсаты. Мақала өңірлердегі туризмнің дамуын шектейтін проблемаларды зерттеуге және саланың Қазақстан экономикасына қосатын үлесін арттыру бойынша ұсыныстар әзірлеуге бағытталған. Зерттеу әдістемесі. Зерттеудің мәні Қазақстан аймақтарындағы туристік нарықтың жай-күйі мен динамикасын зерттеуде аналитикалық, статистикалық, жүйелі және кешенді тәсілдерді қолдану болып табылады. Проблемаларды тереңдетіп зерттеу үшін Қазақстан аймақтарындағы ішкі туризмнің типологиясы әдісі қолданылды. Зерттеудің өзіндік ерекшелігі/құндылығы қызмет көрсету көлемінің динамикасын, өңірлердегі ішкі туризм шығындарын зерттеуде және осы көрсеткіштерді халықтың кірісімен салыстыруда. Зерттеу нәтижелері. 20 аймақтың 12 өңірі туристік қызмет көрсетудің орташа деңгейін көрсетеді, дамуға әлеуеті бар болса да, 6 өңір туризмнен аз табыс табады. Туристік қызмет көрсету бойынша көшбасшылар – Алматы және Астана қалалары. Кейбір аймақтарда азаматтар шетелге саяхаттау үшін қыруар қаржы жұмсап, ішкі туризм шығындарынан әлдеқайда асып түседі. Елде туристік бизнестің мәдениеті әлі қалыптаспаған, қызмет көрсету түрлері жоқ, қызықты шаралар аз. Қазақстан халқының басым бөлігінің жалақысы мен табысы төмен, бұл өңірлердегі туризмнің дамымауының бір себебі. Өңірлердің типологиясы болашақта ішкі туризмді дамыту шараларын аймақтардың әрбір тобы үшін жеке әзірлеуге мүмкіндік береді.

Кілтті сөздер: ішкі туризм, туристік нарық, орналастыру орындары, жалпы қосылған құн, туристік шығындар, типология.

Zh.N.Orymbassar*¹, K.K.Nurasheva¹, L.P. Moldashbaeva²

¹ *Kazakh Academy of Sports and Tourism, Almaty, Kazakhstan*

² *L.N.Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan*

Trends and prospects for the development of domestic tourism in the regions of Kazakhstan

Abstract. Purpose of the study. The article aims to study the problems limiting tourism development in the regions and to develop recommendations for increasing the industry's contribution to the economy of Kazakhstan. Research methodology. The essence of the study lies in the application of analytical, statistical, systemic and integrated approaches to studying the state and dynamics of the tourism market in the regions of Kazakhstan. For an in-depth study of the problems, the method of typology of domestic tourism in the regions of Kazakhstan was used. The originality/value of the study lies in the study of the dynamics of the volume of services, domestic tourism costs in the regions and a comparison of these indicators with the income of the population. Research results. Out of 20 regions, 12 regions provide the average volume of tourism services, and 6 regions earn little from tourism, although there is potential for development. The leaders in the provision of tourism services are the cities of Almaty and Astana. In some regions, citizens spend a lot of money on travel, much more than the costs of domestic tourism. The culture of the tourism business has not yet developed in the country, there is no variety of services, and few interesting events. The wages and incomes of the majority of the population of Kazakhstan are low, which is one of the reasons for the underdevelopment of tourism in the regions. The typology of regions will allow us to further develop measures for the development of domestic tourism separately for each group of regions.

Key words: domestic tourism, tourism market, accommodation, gross value added, tourist expenditure, typology.

References

1. Share of travel and tourism's total contribution to GDP worldwide in 2019 and 2023, with a forecast for 2024 and 2034. Travel and tourism: share of global GDP 2019–2034. (2024). Available at: <https://www.statista.com/statistics/1099933/travel-and-tourism-share-of-gdp/> (accessed 05.06.2024).
2. Vechkinzova E.A., Daribekova A.S. Problemy i perspektivy razvitiya turistskoy otrasli Kazakhstana [Problems and prospects of tourism industry development in Kazakhstan] // Kreativnaya ekonomika. 2021. Vol. 15, No. 8. pp. 3403–3420. <https://doi.org/10.18334/ce.15.8.113256> [in Russian].
3. Gosudarstvennaya programma razvitiya turistskoy otrasli Respubliki Kazakhstan na 2019–2025 gody [State Program for the Development of the Tourism Industry of the Republic of Kazakhstan for 2019–2025]. Postanovlenie Pravitel'stva RK ot 31.05.2019 №360. Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900000360> (accessed 05.06.2024) [in Russian].
4. UNWTO (2020). Understanding Domestic Tourism and Seizing its Opportunities. UNWTO Briefing Note – Tourism and Covid-19, Issue 3. Available at: <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284422111> (accessed 05.06.2024).
5. Makenova G., Tuleubayeva M., Issayeva A., Daurenbekova A. Analysis of the Development of International Tourism and Its Impact to Tourism Market: Evidence of Kazakhstan // Journal of

Environmental Management and Tourism. 2020. Vol. 11(8), pp. 2053–2067. [https://doi.org/10.14505/jemt.v11.8\(48\).17](https://doi.org/10.14505/jemt.v11.8(48).17)

6. Petrova A. Mirovoy turizm poshel v rost. V 2023 godu otrasl' pochtі opravitsya ot posledstviy pandemii [World tourism is growing. In 2023 the industry will almost recover from the pandemic]. Published: 5 May 2023. Available at: https://spbvedomosti.ru/news/country_and_world/mirovoy-turizm-poshel-v-rost-v-2023-godu-otrasl-pochti-opravitsya-ot-posledstviy-pandemii/ (accessed 05.06.2024) [in Russian].

7. Duisen G.M. Rekreatsionnoe osvoenie regionov Kazakhstana v usloviyakh vkhogdeniya v mirovoy turizm: teoriya, strategiya i praktika [Recreational development of Kazakhstan's regions in the context of integration into global tourism: theory, strategy and practice]. Almaty: Signet Print, 2016. 256 p. [in Russian].

8. Aleksandrova A.Yu. (Ed.). Statistika turizma: uchebnik [Tourism Statistics: Textbook]. 2nd ed. Moscow: Federal'noe agentstvo po turizmu, 2020. 464 p. [in Russian].

9. Tokbergenova U.A., Abdimanapov B.S., Tokpanov E.A. Geographical prerequisites for the development of tourism in Kazakhstan // Khabarshy. Geography Series, Al-Farabi Kazakh National University. 2023. No. 1 (68), pp. 117–124. <https://doi.org/10.26577/JGEM.2023.v68.i1.01010>

10. Omirgazy D. British Travel Magazine Names Kazakhstan Among Top 24 Places to Visit This Year. The Astana Times. Published: 5 January 2024. Available at: <https://astanatimes.com/2024/01/british-travel-magazine-names-kazakhstan-among-top-24-places-to-visit-this-year/> (accessed 05.06.2024).

11. Yusupova G., Pfofer A. Tourism, Memory Production and Contested Ethnic Hierarchies in Post-Soviet Almaty // Europe-Asia Studies. 2023. Vol. 75, Issue 3. pp. 491–508. <https://doi.org/10.1080/09668136.2021.1964437>

12. Sakenova S. American top travel magazine publishes extensive guide on Kazakhstan. Editor's Picks. Published: 21 February 2024. Available at: <https://astanatimes.com/2024/02/american-top-travel-magazine-publishes-extensive-guide-on-kazakhstan/> (accessed 05.06.2024).

13. Osnovnye pokazateli razvitiya turizma v Respublike Kazakhstan v 2003–2023 gg. [Key indicators of tourism development in the Republic of Kazakhstan, 2003–2023]. Buro natsional'noy statistiki RK. Published: 30 April 2024. Available at: <https://stat.gov.kz/ru/industries/economy/national-accounts/publications/181504/> (accessed 05.06.2024) [in Russian].

14. AO "Kazakh Tourism". Issledovanie 5 stadiy puteshestviya: Benchmarking pyati destinatsiy s Respublikoy Kazakhstan [Research on 5 travel stages: Benchmarking five destinations with Kazakhstan]. 2023. Available at: <https://qaztourism.kz/upload/iblock/b25/b254fd5aad00e8bedfed30e4420507d8.pdf> (accessed 05.06.2024) [in Russian].

15. Otraselevaya statistika. Statistika turizma. Byuro natsional'noy statistiki RK [Tourism Statistics by Bureau of National Statistics of Kazakhstan]. 2024. Available at: <https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-tourism/> (accessed 05.06.2024) [in Russian].

16. Dinamika osnovnykh sotsial'no-ekonomicheskikh pokazateley Respubliki Kazakhstan 1991–2023 gg. [Dynamics of key socio-economic indicators of Kazakhstan, 1991–2023]. Available at: <https://stat.gov.kz/ru/publication/dynamic/> (accessed 05.06.2024) [in Russian].

17. International Tourism to Reach Pre-Pandemic Levels in 2024. UNWTO. Published: 19 January 2024. Available at: <https://www.unwto.org/news/international-tourism-to-reach-pre-pandemic-levels-in-2024> (accessed 05.06.2024).

18. Abuev A. Turizm v Kazakhstane: issledovanie otrasli, problematika i perspektivy [Tourism in Kazakhstan: industry research, issues and prospects]. Freedom Finance Global. Available at: <https://ffin.kz/research/9-turizm-v-kazakhstane-issledovanie-otrasli-problematika-i-perspektivy> (accessed 05.06.2024) [in Russian].

19. Ministerstvo turizma i sporta Respubliki Kazakhstan [Ministry of Tourism and Sports of the Republic of Kazakhstan]. Official website. Available at: <https://www.gov.kz/memleket/entities/mcs> (accessed 05.06.2024) [in Russian].

20. raskhodakh domashnikh khozyaystv na poezdki v Respublike Kazakhstan [Household expenditures on travel in Kazakhstan]. Buro natsional'noy statistiki RK. 10-seriya. Statistika turizma. Published: 17 April 2024. – p. 13: "Kolichestvo vnutrennikh posetiteley po stepeni udovletvorennosti poezdkiy". [in Russian].

Информация об авторах:

Орымбасар Ж.Н. – автор для корреспонденции, магистр экономических наук, докторант PhD, Казахская Академия спорта и туризма, пр. Абая, 83, 050046, Алматы, Казахстан.

Нурашева К.К. – д.э.н., профессор, Казахская Академия спорта и туризма, пр. Абая, 83, 050046, Алматы, Казахстан.

Молдашбаева Л.П. – к.э.н., доцент, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Мурайтпасова, 13, 010000, Астана, Казакстан.

Орымбасар Ж.Н. – хат-хабар авторы, қаржы саласындағы экономика магистрі, Қазақ спорт және туризм академиясының PhD докторанты; Абай пр, 83, 050046, Алматы, Қазақстан.

Нурашева К.К. – э.ғ.д., профессор, Қазақ Академия спорт және туризм, Абай пр, 83, 050046, Алматы, Қазақстан.

Молдашбаева Л.П. – Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Қ. Мұңайтпасов 13, 010000, Астана, Қазақстан.

Orymbassar Zh.N. – Correspondence author, Master of Economics in Finance, PhD doctoral student, Kazakh Academy of Sports and Tourism; Abai av. 83, 050046, Almaty, Kazakhstan.

Nurasheva K.K. – Doctor of Economics, Professor, Kazakh Academy of Sports and Tourism; Abai av. 83, 050046, Almaty, Kazakhstan.

Moldashbaeva L.P. – L. . Gumilyov Eurasian National University, K. Munaitpasov 13, 010000, Astana, Kazakhstan.

Copyright: © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

ГРНТИ 71.37.05

<https://doi.org/10.32523/2789-4320-2025-1-257-275>

Тип статьи: научная статья

Лечебно-оздоровительный и медицинский виды туризма: общие и отличительные особенности

Omarova K.A.*¹, Mussina K.P.¹, Tukibayeva K.B.¹

¹Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

(E-mail: omarova820204@mail.ru¹, kamshatmussina@mail.ru², kuralay_bazarbekkyzy@mail.ru³)

Аннотация. В данном исследовании изучается понятийный аппарат лечебно-оздоровительного туризма. В статье представлены результаты исследования, целью которого является разработка авторской трактовки лечебно-оздоровительного туризма на основе проведения литературного обзора и определения особенностей данного вида туризма в казахстанском контексте. В ходе исследования были изучены различные формулировки лечебно-оздоровительного туризма, рассмотрены обобщающие категории между лечебно-оздоровительным туризмом и медицинским. На протяжении многих лет ученые в научных исследованиях дают свою авторскую трактовку, однако не могут прийти к общему мнению. На основе проведенного обширного литературного обзора понятий лечебно-оздоровительного туризма и медицинского туризма выявлен пробел в интерпретации данного термина применительно к Казахстану.

В исследовании путем системного сравнительного анализа, контент-анализа, метода дедукции были изучены представленные определения и дан критический анализ по каждой категории. Рассмотрены понятийные аппараты представленных категорий, приближенных в своих определениях к лечебно-оздоровительному или медицинскому туризму. В статье также рассмотрены нормативные документы, касающиеся санаторно-курортной деятельности. Результаты исследования могут быть использованы в отечественной научной терминологии для определения и разграничения деятельности организаций, занятых предоставлением услуг лечебно-оздоровительного туризма.

Ключевые слова: лечебно-оздоровительный туризм, санаторно-курортная деятельность, туризм, медицинский туризм, Казахстан.

Received 23.05.2024. Revised 21.10.2025. Accepted 14.03.2025. Available online 31.03.2025

Введение

В современном мире к числу проблем жителей городов можно отнести ускоренный ритм жизни, низкую подвижность, неправильное питание, ослабляющие иммунитет и влияющие непосредственно на здоровье человека, качество жизни, возрастание стрессовой нагрузки, увеличение физической усталости, истощение организма [1].

Согласно данным Всемирной туристской организации (UNWTO), лечение и оздоровление относится к числу важнейших мотиваций человека для путешествий с целью оздоровления [1, с.6].

С целью уменьшения негативных последствий каждому человеку раз или два в год рекомендуется посещение санатория, сочетающего отдых и предоставление квалифицированной медицинской помощи [2].

Согласно общему положению Правил предоставления санаторно-курортного лечения лицам с инвалидностью и детям с инвалидностью в соответствии с индивидуальной программой реабилитации и реабилитации лица с инвалидностью от 30.06.2023 года, санаторно-курортное лечение представляет собой вид медицинской реабилитации, проводимой в условиях временного пребывания в санаторно-курортной организации [3].

В научной литературе характерной чертой санаторно-курортной деятельности является множественность понятий и частое отождествление категорий «лечебно-оздоровительный туризм», «лечебный туризм», «лечебно-рекреационный туризм», «реабилитационный туризм», «рекреационный туризм», «медицинский туризм», «health tourism», «велнес туризм», «SPA-туризм». Наиболее разработанными и апробированными в предложенном терминологическом ряду являются «лечебно-оздоровительный туризм», «лечебный туризм», «медицинский туризм». Причины возникновения различных подходов и трактовок зависит от области применения тех или иных категорий.

В данной статье мы рассмотрим разграничение и общность «лечебно-оздоровительного туризма» и «медицинского туризма», имеющих различные интерпретации, схожие в широком смысле и различные в узком понимании.

Цель исследования состоит в необходимости теоретического осмысления и определения понятия лечебно-оздоровительного туризма в современном научном контексте, выявления общности и разграничения лечебно-оздоровительного туризма и медицинского туризма путем проведения критического анализа опубликованных ранее научных трудов.

Для достижения данной цели необходимо решение следующих задач: изучить определения лечебно-оздоровительного туризма, медицинского туризма в научной литературе, дать анализ каждой категории по содержанию, по целям поездки, по срокам пребывания, найти точки соприкосновения и отличия данных категорий.

Новизной данного исследования является уточнение определения лечебно-оздоровительного туризма в казахстанском контексте с учетом особенностей его исторического развития и процессов организации работы санаторно-курортных учреждений.

Литературный обзор

В классификации видов туризма, принятой в зарубежных странах, в качестве одного из видов туризма рассматривается лечебно-оздоровительный туризм [1, с.15].

Одними из первых изданий о санаторно-курортных организациях на территории Казахстана были труды Литвиновой Н.Н. «Курорты и лечебные местности Казахстана» в 1938 г., Академии наук Казахской ССР «Лечебные минеральные воды Казахстана» 1972 г., Сарыбаева Ш. «Курорты Казахстана», 1973 г., Приходченко Н.Г. «Лечение гастрита водами источников Казахстана», 1985 г., Сыдыкова Ж.С. «Использование минеральных вод Казахстана», 1986 г.

Понятийный аппарат лечебно-оздоровительного туризма имеет пробелы из-за отсутствия единого подхода и различной трактовке авторов к определению лечебно-оздоровительного туризма. Несмотря на различия в точке зрения, мы подробно рассмотрим каждый из видов туризма.

Методология

В процессе проведения исследования применены методы системного и сравнительного анализа, контент-анализ, статистические методы группировок, синтеза, метод дедукции и индукции. В статье обосновывается корректность использования категории «лечебно-оздоровительный туризм» как объекта исследования, его значение, связь с медицинским туризмом, изучено зарубежное толкование данного направления туризма, составлен литературный обзор по теме исследования, путем тематического анализа академических статей, что аргументирует использованную методологию и конкретизацию факторов, влияющих на развитие лечебно-оздоровительного туризма. Информационной базой при написании статьи послужили данные, полученных из казахстанских, российских и иностранных литературных источников, научных статей, монографий.

Контент-анализ способствует обработке, интерпретации определений, анализу содержания категорий лечебно-оздоровительного туризма, системный и сравнительный анализы оказывают содействие в формировании таблиц по классификации определений, структурированию общего и отличного в содержании определений. Метод дедукции и индукции был применен при обработке категорий лечебно-оздоровительного и медицинского туризма. Использование методов в данном исследовании способствовало разграничению категорий, согласно содержанию, целям поездки, срокам пребывания. В ранее опубликованных работах были также использованы методы контент-анализа, индукции и дедукции, однако в данном исследовании выборка определений масштабнее, и главной целью является выделение категории «лечебно-оздоровительного туризма» как основной и медицинского как составной.

Результаты и обсуждение

Первое упоминание о лечебно-оздоровительном туризме относится к бронзовому веку, когда люди стали использовать минеральные воды, свидетельством тому служат

руины сооружений на источниках углекислых вод в окрестностях современного швейцарского курорта Санкт-Мориц. Об использовании минеральных вод и лечебных грязей в античный период свидетельствуют развалины сооружений римского владычества на курортах Румынии, Венгрии, Швейцарии, Австрии, Германии, Франции, Италии [4].

Бальнеолечение вначале началось в Древней Греции, но вскоре распространилось в Древнем Риме для реабилитации военных. В Средние века курорты потеряли популярность, в период Ренессанса курорты вновь привлекают интерес, который начался с Италии и распространился по всей Европе. В XIX веке в зарубежных источниках под «санаторием» понимаются здравницы для лечения туберкулеза, которые после открытия стрептомицина, стали неактуальны и постепенно закрывались. В Российской империи в 1719 году был построен первый курорт «Марциальные воды». В период советской власти санатории представляли «ремонтные мастерские здоровья трудящихся», с 70-х годов XX века в санатории стали отправлять на долечивание после операций на сердце, сосудов и органов пищеварения. Санатории как туристические направления стали работать с начала 2000-х годов [5].

Одним из первых упоминаний на территории постсоветского пространства о минеральных источниках на Северном Кавказе содержатся в работах Ибн Батута, относящиеся к XIV веку. Во второй половине XIX в. лечебно-климатическими зонами были признаны Иссык-Куль в Средней Азии, Алма-Арасан в Казахстане, Боржоми и Цхалтубо в Грузии [4].

Своевременная профилактика и лечение помогут сохранить здоровье. Санаторно-курортные организации являются одним из возможных источников такой помощи. Лечебно-оздоровительный туризм проводится в санаторно-курортных организациях с использованием благоприятных природно-климатических ресурсов, включающих в себя бальнеологические процедуры, грязелечение, аэротерапию, талассотерапию, климатотерапию, солнечные ванны. Также важны климатические и ландшафтные особенности местности, рекреационный потенциал и развитая инфраструктура [6].

Особенностью деятельности санаторно-курортных организаций является предоставление лечебно-оздоровительных процедур в целях профилактики, оздоровления, лечения и реабилитации, рекреации посетителей. Лечебно-оздоровительный туризм в большей степени осуществляется в санаторно-курортных организациях, где, помимо лечения и оздоровления, посетители получают отдых и досугово-развлекательные услуги [7].

Категориям лечебно-оздоровительного туризма посвящено много работ в отечественной, российской и зарубежной научной литературе, упоминание в нормативных правовых актах, но еще не полностью сформирован четкий терминологический аппарат в области лечебно-оздоровительного туризма, что усложняет профессиональное общение, постановку конкретных проблем и их решение, также приводит к затруднению поиска информации, поскольку в современной теории и практике лечебно-оздоровительного туризма и санаторно-курортной деятельности недостаточно развита методология исследования факторов, влияющих на конкурентоспособность санаторно-курортного направления.

К примеру, Всемирная туристская организация (UNWTO) – межправительственное учреждение, одной из задач которой является научно-исследовательская работа в

области туризма, в словаре туристских терминов имеет упоминание только двух понятий по видам туризма санаторно-курортного направления:

– Health tourism – (лечебно-оздоровительный) туризм: охватывает те виды туризма, основной мотивацией которых является вклад в физическое, психическое и/или духовное здоровье посредством медицинских и оздоровительных мероприятий, которые повышают способность людей удовлетворять свои собственные потребности и лучше функционировать, индивидов в своей среде и обществе. Health tourism представляет общий термин для подтипов оздоровительного туризма и медицинского туризма.

– Wellnes tourism (оздоровительный туризм) – это вид туристской деятельности, целью которого является улучшение и балансирование всех основных сфер человеческой жизни, включая физическую, умственную, эмоциональную, профессиональную, интеллектуальную и духовную. Основной мотивацией для оздоровительного туриста является участие в профилактических мероприятиях, улучшающих образ жизни, таких, как фитнес, здоровое питание, релаксация, уход за телом и лечебные процедуры [8].

В Концепции развития туристской отрасли Республики Казахстан на 2023-2029 (Постановление Правительства Республики Казахстан от 28 марта 2023 года №262) лечебно-оздоровительный туризм упоминается в контексте с медицинским туризмом и рассматривается как часть медицинского туризма, имея общие цели по созданию конкурентоспособного сектора здравоохранения [9].

В научной терминологии, по мнению Савельевой Н.А., Колесникова Р.В., Шмелевой Т.В., медицинский туризм ранее заменялся терминами «лечебный туризм», «лечебно-оздоровительный туризм», но в современное время медицинский туризм набирает обороты в научной среде, в общественности, в сфере профессионального общения и становится основной категорией. Обобщающим понятием в зарубежной литературе, по мнению авторов, является категория «health tourism» – «лечебно-оздоровительный», объединяющая «лечебный» (медицинский туризм («medical tourism»)) и оздоровительный, «велнес туризм» («wellness tourism») [10].

В другой группе научных исследований придается первостепенное значение лечебно-оздоровительному туризму, рассматриваемому как более широкое понятие, включающее в свой состав медицинский туризм [11, с.8]. В зарубежной литературе в основном применяются термины «health tourism», «medical tourism», «wellness tourism».

Дощанова А.Т. подразделяет лечебно-оздоровительный туризм на лечебный, оздоровительный и медицинский, придерживаясь международной практики, где к лечебному туризму относится «health tourism», к оздоровительному – «wellness tourism», к медицинскому – «medical tourism», рекреационный включает в себя как лечебные, так и оздоровительные виды туризма [12].

По мнению авторов Романовой Г.М., Савельевой Н.А., Анопченко Т.Ю., Мурзина А.Д., Топорова С.И., лечебно-оздоровительный туризм состоит из трех основных компонентов: рекреационно-оздоровительного туризма (охота, рыбалка, аэробика, горный туризм, конный туризм, водный туризм, спелеотуризм, велнес-туризм – йога, диетологический туризм, SPA-туризм, гастрономический туризм), альтернативного медицинского туризма (гомеотерапия, аюрведа, акупунктура (иглолечение), акупрессура

(разновидность рефлексотерапии), остеопатия, нетрадиционный диагностический туризм), медицинского туризма, медицинского клинического и медицинского курортного туризма) [13, с.9].

Согласно точке зрения Губа Д.В. и Воронова Ю.С., лечебно-оздоровительный туризм делится на два основных направления: лечебный (медицинский), который связан с получением квалифицированной помощи в клиниках, проведением диагностики, терапии и реабилитации после хронических заболеваний, и оздоровительный, который направлен на поддержание организма в здоровом состоянии, сохранение баланса между физическим и духовным состоянием человека (спорт, фитнес, программы красоты) [1, с.10].

Отдых, восстановление часто отождествляется с рекреацией, что находит подтверждение в нашем понимании. Мы разделяем точку зрения Ветниева А.М., Торгашевой А.А., Обороина М. С. относительно определения лечебно-оздоровительного туризма, являющегося общим понятием, зонтичного, родовым, охватывающего медицинский, оздоровительный, лечебный, велнес, SPA, рекреационный туризм, т.е. все категории, связанные со здоровьем.

По целям поездки у Обороина М. С. названы все поддерживаемые нами цели, лечения, оздоровления, реабилитации, профилактики, рекреации, за исключением диагностики, которую мы относим к медицинскому туризму.

Набедрик В.А., Ветниев А.М., Дзюбинна А.В., Торгашева А.А., помимо целей, подходящих лечебно-оздоровительному туризму, в своем определении выделяют поездку за пределы постоянного проживания.

В определении лечебно-оздоровительного туризма Александровой А.Ю., Самойленко А.А., конкретизирован возраст, именно старшего возраста посетителя, указаны минимальные сроки пребывания, как и у Набедрик В.А., Ветниев А.М., Дзюбинна А.В., Торгашева А.А., Самойленко А.А., составляющие 20-21 день, указан статус туристов (состоятельные, богатые), цель поездки оздоровление, восстановление, как и у большинства ученых. В отличие от Александровой А.Ю., Кольцова А.А. в авторском определении лечебно-оздоровительного туризма среди целей не рассматривает профилактику здоровья, остальные цели поездки аналогичны Обороину М. С.

Лечебно-оздоровительный туризм способствует удовлетворению социальных и духовных потребностей человека, также обеспечивает экономическое развитие дестинации [14, с.8]. Определения лечебно-оздоровительного туризма, рассмотренные авторами отдельно, представлены в Таблице 1.

Таблица 1. Определение лечебно-оздоровительного туризма

№	Определение (трактовка)	Авторы
1	Часть туристкой деятельности с целью лечебно-диагностических, реабилитационных, профилактических и рекреационных услуг за счет собственных или корпоративных средств, предоставляемых в удаленных от мест проживания местностях, обладающих необходимыми природными, материальными и человеческими ресурсами.	Вуколов В.Н. [15, с.148]

2	Осуществление туризма с целью предотвращения заболевания или реабилитации/лечения различной патологии, получения лечебных, лечебно-диагностических, реабилитационных, профилактических и рекреационных услуг за собственные или корпоративные средства, за пределами мест постоянного проживания, с наличием природных, материальных и людских ресурсов	Ветниев А.М., Дзюбинна А.В., Торгашева А.А. [16]
3	Приравненный к health вид туризма, является зонтичным для всех, связанных со здоровьем поездок, предполагающий поездки за пределы постоянного места жительства для приобретения медицинских услуг или улучшения состояния здоровья с использованием туристской инфраструктуры.	Ветниев А.М., Торгашева А.А. [16]
4	Направлен на восстановление жизненно важных функций человека и предназначенный для больных и ослабленных людей.	Федякин А.А. [17; с.279]
5	Предотвращение (профилактика) заболеваний организма человека, оздоровление, лечение, реабилитация, формирование здорового образа жизни, отдых, включает следующие мероприятия: диагностические, лечебно-оздоровительные, профилактические, реабилитационные, рекреационные услуги, услуги по организации досуга. Подразделяется на лечебный и оздоровительный.	Агаларова Л.С., Розанова Т.П., Стыцук Р.Ю., Таваков А.А. [18]
6	Совокупность отношений и явлений, возникающих во время путешествия и пребывания людей с целью обследования, лечения и реабилитации организма, а также профилактика заболеваний в местностях, отличных от мест проживания и располагающих необходимыми для этого природными, материальными и людскими ресурсами.	Набедрик В.А. [19, с.7-8]
7	Туризм с целью отдыха и лечения.	[20]
8	Туризм с целью отдыха и лечения. Туристские путешествия людей с низким доходом, слабо защищенных в социальном отношении и остро нуждающихся в рекреации и лечении	Кусков А.С. [21]
9	Основан на курортологии, предусматривает перемещение резидентов и нерезидентов в пределах и за пределы государственных границ на срок не менее 20 часов и не более 6 месяцев в оздоровительных целях профилактики различных заболеваний организма человека.	Бабкин А.В. [22]
10	Сочетанная форма туризма, в структуру турпродукта которого входят как элементы лечебного (медицинского) туризма, так и элементы оздоровительного туризма.	Ефимов С.А., Ефимова А.С. [23, с.159]
11	Длительное пребывание старшей возрастной группы на курорте (не менее трех недель) для достижения желаемого оздоровительного эффекта, ориентированный на состоятельных клиентов с индивидуальной программой лечения при обострении хронических болезней или слабеющим из-за стрессов организмом.	Александрова А.Ю. [24, с.205]
12	Пребывание на курортах, способствующих общему восстановлению сил, на срок не менее 21 дня для эффективности лечения, ориентировано на людей старшего возраста, на богатых клиентов, или на клиентов, оплачиваемых за счет государства или предприятий	Самойленко А.А. [25, с.54]

13	Родовая категория, часть туристкой деятельности, включает видовые категории, как медицинский (клинический) туризм, оздоровительный (курортологический), профилактический (велнес туризм), лечебно-рекреационный туризм, в целях диагностики, лечения, оздоровления, реабилитации, профилактики, рекреации	Оборин М.С. [25, с.175].
14	Целью является профилактика болезней и восстановление здоровья путем использования специальных оздоровительных процедур, с возможностью отдыха, восстановления своих ресурсов, физических и внутренних сил.	Оборин М. С. [26]
15	Вид туризма, включающий в себя лечебный, оздоровительный сегменты, поездка туристов в специализированные курортные местности, клиники, оздоровительные центры, обладающие необходимыми ресурсами и факторами, с целью улучшения здоровья, оздоровления и рекреации, сочетание отдыха и развлечений	Кольцова А.А. [27, с.17]
16	Представляет собой отдых (индивидуальный, групповой), рекреацию, оздоровление, восстановительные и лечебные процедуры, в местах с особым физико-географическим положением, природно-рекреационными ресурсами.	Полонкеева Ф.Я. Дзаурова Д.Р. [28]
17	Поездка по стране, за рубеж граждан с целями получения медицинских, оздоровительных, профилактических, рекреационных услуг, услуг альтернативной медицины, либо медицинского персонала для оказания высококвалифицированной помощи традиционной или альтернативной медициной с использованием специализированных медицинских и туристских ресурсов.	Савельева Н.А., Колесников Р.В., Шмелева Т.В. [10]

Примечание: составлено авторами.

В результате анализа определений различных авторов, указанных в Таблице 1, можно прийти к следующим выводам по поводу общего и различного в определении категории «лечебно-оздоровительный туризм», сгруппировав по критериям. Изучив толкования ученых, мы предлагаем структуру лечебно-оздоровительного туризма (Рис.1).

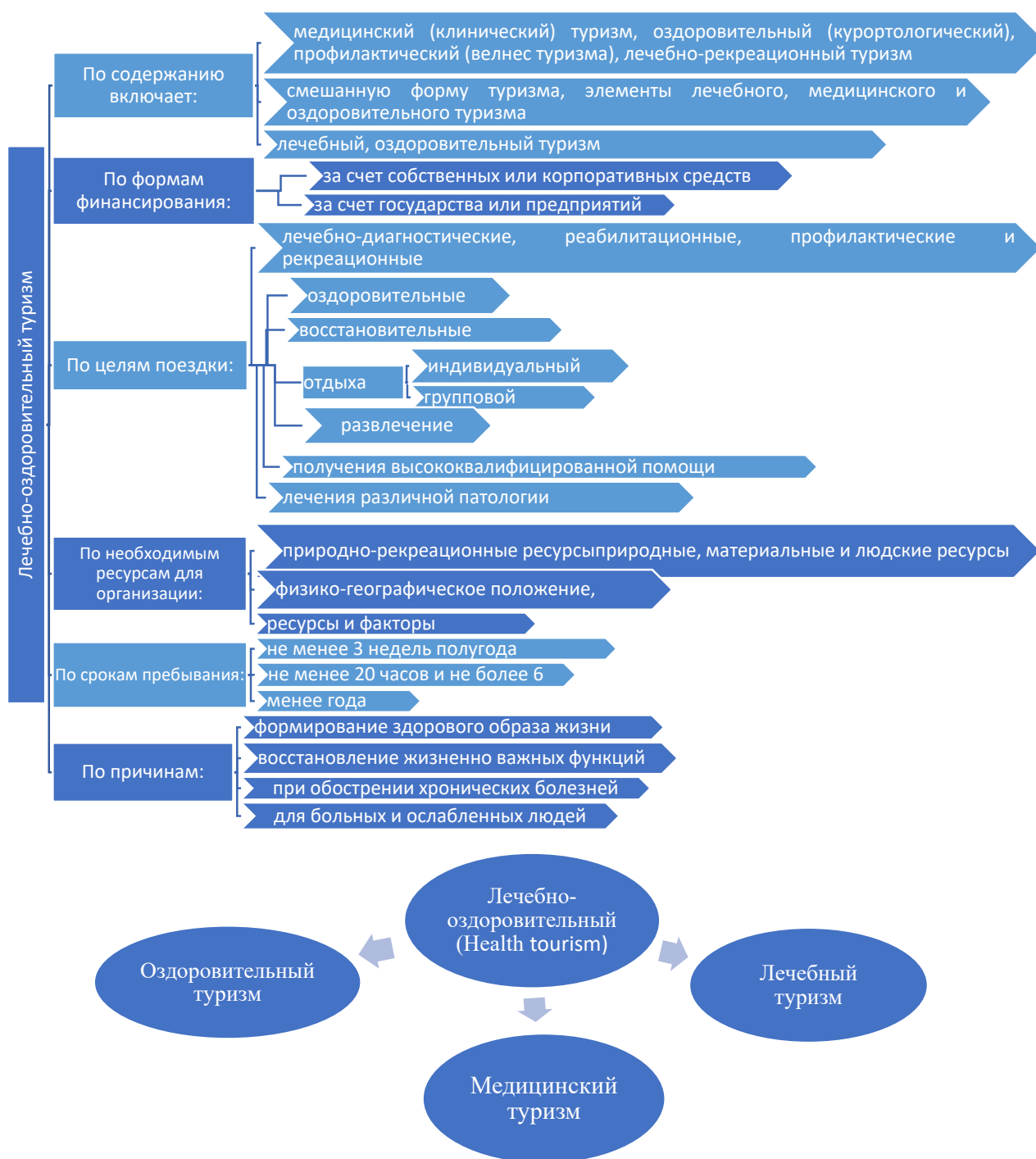

Рисунок 1. Структура лечебно-оздоровительного туризма в широком понимании.
Примечание: составлено авторами.

По результатам анализа различных научных подходов к определению лечебно-оздоровительного туризма, мы выработали собственное авторское определение данного понятия: «Лечебно-оздоровительный туризм – вид туризма, основной, объединяющий

все остальные категории, связанные со здоровьем; включает поездки по стране или за ее пределы с целью профилактики, оздоровления, лечения, реабилитации и рекреации и проводится в основном в санаторно-курортных организациях».

Медицинский туризм имеет два направления: рассматривается в широком смысле и в узком. В широком смысле он входит в лечебно-оздоровительный туризм, в узком понимании выступает как отдельное направление и подразделяется на категории: медицинский клинический, операционный, медицинский диагностический туризм.

Таблица 2. Определения медицинского туризма в широком смысле как части лечебно-оздоровительного туризма

№	Определение (трактовка)	Авторы
1	Включает поездки с целью улучшения здоровья, экономическая деятельность, представленная в виде торговли услугами медицины и туризма.	Букмин Милица, Букман [17, с.52]
2	Туристическая деятельность с целью оказания медицинской помощи и реализуется через средства туристического сервиса, а также в узком смысле представляет собой миграцию пациентов, к месту лечения, реабилитации и отдыха в регион или страну, в пределах одного года.	Щекин Г.Ю. [11]
3	Составная часть внутреннего и международного рынка туристских услуг, в узком смысле миграция пациентов к месту лечения, реабилитации и отдыха в регион или страну, в пределах одного года.	Галкин В.В. [13]
4	Разновидность путешествия, целью которого является получение оздоровительных и медицинских услуг.	Ассоциация медицинского туризма России [14]
5	Временный выезд с постоянного места жительства в лечебно-оздоровительных целях	Ветниев А.М., Журавлева Л.Б. [15]
6	Выезд с постоянного места жительства пациентов в целях получения диагностических, реабилитационных и рекреационных услуг, либо выезд медицинского персонала в целях оказания высококвалифицированной медицинской помощи с использованием специализированных и туристских ресурсов.	Савельева Н. А. , Колесников Р.В., Шмелева Т.В. [29]
7	Медицинское путешествие (медицинский курортный туризм). Консультативная помощь, оздоровительные процедуры, визит терапевтических реабилитационных учреждений для поддержки здоровья.	Герасимов П.А. [11]
8	Медицинско-оздоровительно-велнес туризм можно разделить на два основных типа в зависимости от выбора туриста: обязательный и факультативный. Рассматривается как один из видов туризма.	Chenmei Liao, Yifan Zuo, Shaogui Xu, Rob Law, Mu Zhang [30]

9	Медицинский, лечебно-оздоровительный и оздоровительный туризм - единое направление для людей с целью отдыха, оздоровления и поддержания физической формы и благополучия, т.е. профилактики.	Lina Zhong, Baolin Deng, Alastair M. Morrison, J. Andres Coca-Stefaniak, Liyu Yang [31]

В результате анализа определений авторов, указанных в Таблице 2, можно прийти к следующим выводам по определению медицинского туризма, связанного с лечебно-оздоровительным туризмом, сгруппировав по критериям:

1. По содержанию определения медицинский туризм включает:

- диагностику, оздоровительные процедуры, Герасимов П.А.;
- миграцию пациентов к месту лечения, реабилитации, отдыха, Щекин Г.Ю., Галкин В.В., Ветниев А.М., Журавлева Л.Б., Савельева Н. А., Колесников Р.В., Шмелева Т.В.;
- часть международного рынка услуг, Галкин В.В.;
- путешествие, Ветниев А.М., Журавлева Л.Б.;
- выезд персонала для оказания высококвалифицированной помощи.

2. По целям поездки:

- улучшение здоровья, Букмин Милица, Буккман, Ассоциация медицинского туризма России;
- торговля медицинскими услугами, Букмин Милица, Буккман;
- оказание медицинской услуги, оздоровление, Ассоциация медицинского туризма России;
- диагностические, реабилитационные, рекреационные, Савельева Н. А., Колесников Р.В., Шмелева Т.В.

3. По срокам пребывания:

- до 1 года, Щекин Г.Ю., Галкин В.В.

Проведя анализ трактовок ученых, можно сделать вывод, что медицинский туризм в широком смысле рассматривается как составное понятие лечебно-оздоровительного туризма, основной целью которого является терапевтические процедуры для: оздоровления, диагностики, реабилитации, рекреации, улучшения здоровья, оказания медицинских услуг, поездки к месту лечения, отдыха, в течение одного года.

В одной группе научных статей термин «медицинский туризм» зачастую применяется к оздоровительному туризму, лечебному, лечебно-оздоровительному в широком смысле, другие же рассматривают как отдельное направление, включающее: медицинский клинический туризм, медицинский курортный туризм, медицинский туризм врачебного персонала, оборудования, медицинское путешествие, медицинская поездка [29]. В узком понимании медицинский туризм, отделяется от лечебно-оздоровительного своими характерными особенностями, представленными на Рис.2.

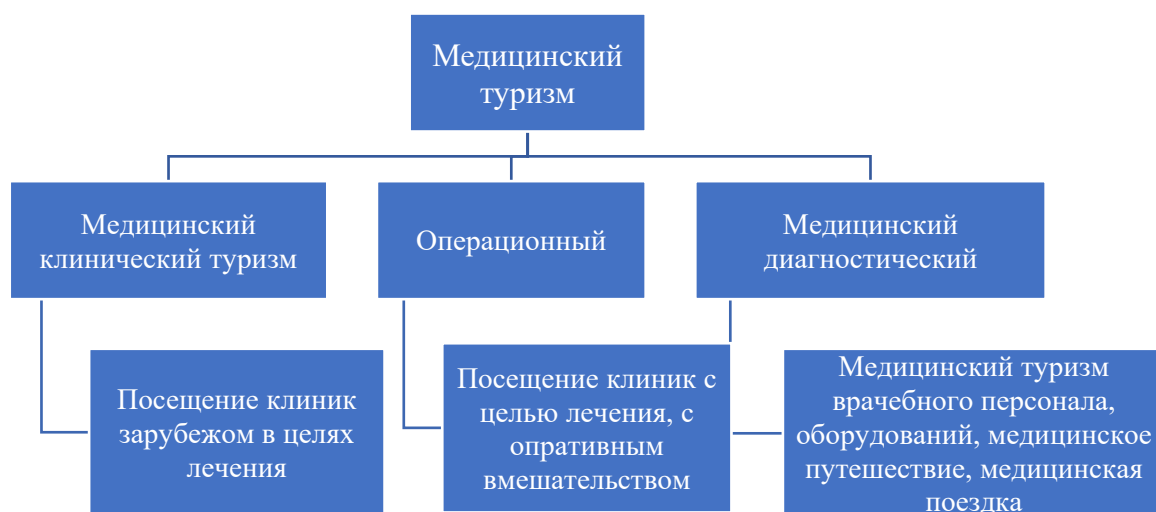

Рисунок 2. Разделы медицинского туризма в узком понимании

Примечание: составлено авторами.

Таким образом, в узком понимании медицинский туризм основывается только на лечении и реабилитации туристов, не охватывая основные принципы лечебно-оздоровительного туризма, основанного на лечении, оздоровлении, профилактике, реабилитации и рекреации. В узком понимании медицинский туризм относится в большей степени к области здравоохранения, объектом которой выступают клиники, больницы и пр. В дальнейшем мы будем рассматривать медицинский туризм исключительно в широком понимании, объектом которого выступают санаторно-курортные организации, здравницы.

Следует отметить (на примере таблицы 2), что некоторые авторы в научной литературе понятие «медицинский туризм» рассматривают как синоним понятия «лечебно-оздоровительный туризм», с чем мы категорически не согласны, считая его частью лечебно-оздоровительного туризма.

Изучив определения понятий медицинского туризма, предлагаем следующую авторскую трактовку: «Медицинский туризм в широком понимании является частью лечебно-оздоровительного туризма, представляет собой поездки в целях получения лечения, медицинских услуг, диагностики здоровья, оперативного вмешательства».

Результаты. В научной литературе стран постсоветского пространства отсутствует общепринятая трактовка лечебно-оздоровительного туризма, так как отсутствует общее мнение среди ученых по этому поводу. Единая трактовка необходима для проведения статистического сбора по учету туристов, приехавших в страну, в тот или иной регион для получения услуг профилактики, реабилитации и рекреации. Также ученые не сходятся во мнениях начала лечебно-оздоровительный туризма: у одних лечебно-оздоровительный туризм берет начало от рекреационного туризма, у других от медицинского туризма.

Услуги, предоставляемые санаторно-курортными организациями, в основном направлены на предупреждение заболеваний и улучшение здоровья, являются

парамедицинскими, реабилитационно-восстановительными, профилактическими, оздоровительными.

По результатам проведенного исследования мы приходим к выводу, что при анализе санаторно-курортной деятельности первоочередной акцент следует делать на лечебно-оздоровительный туризм, являющийся основным понятийно-категориальным аппаратом для медицинского туризма в широком смысле.

Заключение

В данной статье мы попытались дать авторское определение лечебно-оздоровительному туризму, медицинскому туризму на основе изученных статей и словарей, провели обзор ключевых понятий.

В законодательной базе Казахстана, в Концепции развития туризма нет разграничения между лечебно-оздоровительным и медицинским туризмом.

В зарубежной литературе зачастую категория «лечебный туризм» заменяется «медицинским» и имеется ввиду медицинский клинический, оперативный или медицинский диагностический туризм, т.е. узкие его направления.

Таким образом, понятие «лечебно-оздоровительный туризм» – понятие более обширное, представляющие собой совокупность смежных категорий, включая медицинский.

Опираясь на проведенный контент-анализ, можно сделать вывод, что при исследовании понятий в современном научном сообществе при рассмотрении категорий и факторов развития санаторно-курортного сегмента в научном плане предпочтительно использование термина «лечебно-оздоровительный туризм».

Полученные результаты и авторские трактовки могут быть использованы для теоретического изучения санаторно-курортного сегмента: лечебно-оздоровительного туризма.

Благодарность, конфликт интересов

Статья написана за счет собственных средств, и у авторов нет конфликта интересов.

Вклад авторов в работе над данной статьей:

Омарова Кенжегуль Акмышевна – сбор данных, оформление, поиск литературы, написание текста, оформление и утверждение окончательного варианта списка литературы, обзор литературы, перевод на английский.

Мусина Камшат Пазилбековна – анализ, интерпретация результатов работы, обзор литературы, критический пересмотр содержания, оформление по требованию, утверждение окончательного варианта статьи для публикации.

Тукибаева Куралай Базарбековна – визуализация данных, перевод на казахский, сбор данных, оформление по требованию, критический пересмотр содержания.

Список литературы

1. Губа Д.В., Воронов Ю.С. Лечебно-оздоровительный туризм: курорты и сервис. - Издательство «Спорт», 2020. - 239 с.
2. Для чего нужны санатории. - [Электрон. ресурс] - URL: <https://www.katun-san.ru/news> (дата обращения 25.03.2024).
3. Об утверждении Правил предоставления санаторно-курортного лечения лицам с инвалидностью и детям с инвалидностью в соответствии с индивидуальной программой реабилитации и реабилитации лица с инвалидностью. - [Электрон. ресурс] - URL: <https://adilet.zan.kz/> (дата обращения 18.02.2024)
4. Бабкин А.В. Специальные виды туризма. - [Электрон. ресурс] - URL: https://tourlib.net/books_tourism/babkin07.htm (дата обращения 21.11.2024).
5. Как менялись санатории: от античности до XXI века // Трудовая оборона: журнал центра корпоративной медицины. - [Электрон. ресурс] - URL: <https://oborona.media/history-of-sanatoriums/> (дата обращения 18.11.2024).
6. Gan, T., Zheng, J., Li, W., Li, J. Health and wellness tourists' motivation and behavior intention: The role of perceived value // International Journal of Environmental Research and Public Health. – 2023. – Т. 20. – №. 5. – С. 4339. DOI: <https://doi.org/10.3390/ijerph20054339> <https://www.mdpi.com/journal/ijerph>
7. L.M. Mutaliyeva, B.Zh. Sharapayeva L.M. Gumilyov Research of the State of service activity of the boarding house. // Vestnik ENU L.N.Gumileva. - №4. – 2019. – P. 210-2019 DOI: <https://doi.org/10.32523/2079-620X-2019-4-210-219>
8. Glossary of tourism terms. - [Электрон. ресурс] - URL: <https://www.unwto.org/> (дата обращения 10.11.2024)
9. Концепция развития туристской отрасли Республики Казахстан на 2023-2029 годы. - [Электрон. ресурс] - URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000262> (дата обращения 15.03.2024).
10. Савельева Н. А., Колесников Р. В., Шмелева Т. В. Лечебно-оздоровительный туризм: вопросы терминологии // Наука и образование: хозяйство и экономика; предпринимательство; право и управление. – 2020. – №. 7. – С. 7-14.
11. Даниленко Н. Н. Региональные туристские ресурсы: понятие, влияние на развитие туризма, стратегии управления / Н. Н. Даниленко, Л. П. Людвиг. — Иркутск: Изд-во БГУЭП. - 2008. — 210 с.
12. Дощанова А. Т. Разработка стратегии по развитию лечебно-оздоровительного туризма Республики Казахстан. С-П. 2023. - [Электрон. ресурс] - URL: <https://dspace.spbu.ru/bitstream> (дата обращения 10.12.2023).
13. Управление развитием медицинского туризма как особой сферы предпринимательства: монография / Романова Г.М., Савельева Н.А., Анопченко Т.Ю, Мурзин А.Д., Топоров С.И. – М: Ай Пи Ар Медиа. - 2023. -252 с. ISBN 978-5-4497-0432-0.
14. Бурменко Т. А. К вопросу о содержании понятия «оздоровительный туризм» // Региональная и отраслевая экономика. Известия Иркутской государственной экономической академии. 2016. Т. 26, № 1. С. 42–49. ISSN 1993-3541
15. Вуколов В.Н. Общая характеристика теории и практики решения проблем лечебно-оздоровительного туризма // Вестник Университета «Туран». №4 (76). 2017. – Алматы. С. 143-147.

16. Ветитнев А.М. Лечебно-оздоровительный туризм: вопросы терминологии и типологии / А.М. Ветитнев, А.В. Дзюбина, А.А. Торгашева // Вестник Сочинского государственного университета туризма и курортного дела. - 2012.- № 2 (20). - С. 50-56.
17. Федякин А.А. Теоретико-методические основы оздоровительного туризма: дисс. докт.мед. наук / А.А. Федякин. — Майкоп, 2001. –279 с.
18. Агаларова Л. С., Розанова Т. П., Стыцук Р. Ю., Таваков, А. А. Проблемы развития лечебно-оздоровительного туризма в современных условиях //Проблемы социальной гигиены, здравоохранения и истории медицины. – 2023. – Т. 31. – №. 1. – С. 44-50. DOI: <http://dx.doi.org/10.32687/0869-866X-2023-31-1-44-50>
19. Набедрик В.А. География лечебного туризма в Европе: модели развития и трансформационные процессы: автореф. дисс. канд.геогр.наук: 25.00.24./ В.А. Набедрик.— Москва. - 2005.- 23 с.
20. Словарь по географии. - [Электронный ресурс] - URL: https://geography_ru.academic.ru (дата обращения 03.02.2024).
21. Бабкин А.В. Специальные виды туризма / Сайт «Все о туризме — туристическая библиотека». - [Электронный ресурс] - URL: http://www.tourlib.net/books_tourism/babkin07.htm (дата обращения 20.02.2024).
22. Ефимов С.А., Ефимова А.С. Лечебно-оздоровительный, лечебный и оздоровительный туризм: уточняем понятийно-терминологический аппарат //Вестник физиотерапии и курортологии. – 2017. – Т. 23. – №. 4. – С. 155-160.
23. Александрова А.Ю. Международный туризм: учебник / А.Ю. Александрова. – Москва: Аспект Пресс. - 2004. – 464 с.
24. Самойленко А.А. География туризма: учеб. пособие/А.А. Самойленко. - Ростов-на-Дону: «Феникс». - 2006. – 368 с.
25. Оборин М.С. Формирование и развитие рынка санаторно-курортных услуг: теория, методология, практика: дисс. ... д.э. н. Сочи, 2016. 549 с.
26. Оборин М. С. Состояние и перспективы развития лечебного и спортивно-оздоровительного туризма в России. Научный результат. Технологии бизнеса и сервиса. Т.8, № 2, 2022. - 231с.
27. Кольцова А. А. Природные рекреационные ресурсы лечебно-оздоровительного туризма: геоэкологический анализ использования в Хабаровском крае : дис. – Хабаровск : автореф. дис.... канд. геогр. наук, 2015.
28. Полонкочева Ф. Я., Дзаурова Д. Р. Лечебно-оздоровительный туризм //Colloquium-journal. – Голопристанський міський районний центр зайнятості, 2022. – №. 16 (139). – С. 44-45.
29. Савельева Н. А., Колесников Р. В., Шмелева Т. В. Медицинский туризм: вопросы терминологии //Вестник евразийской науки. – 2020. – Т. 12. – №. 2. – С. 66.
30. Liao C., Zuo Y., Xu S., Law R., Zhang, M. Dimensions of the health benefits of wellness tourism: A review //Frontiers in Psychology. – 2023. – Т. 13. – С. 1071578.
31. Zhong L. et al. Medical, health and wellness tourism research—A review of the literature (1970–2020) and research agenda //International journal of environmental research and public health. – 2021. – Т. 18. – №. 20. – С. 10875.

К.А. Омарова*¹, К.П. Мусина¹, К.Б. Тукибаева¹

¹Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

Туризмнің емдік-сауықтыру және медициналық түрлері, жалпы және айрықша ерекшеліктері

Аңдатпа: Бұл зерттеу емдік-сауықтыру туризмінің тұжырымдамалық аппаратын зерттейді. Мақалада әдеби шолу жүргізу және қазақстандық контексте туризмнің осы түрінің ерекшеліктерін айқындау негізінде емдік-сауықтыру туризмінің авторлық түсіндірмесін әзірлеу мақсаты болып табылатын зерттеу нәтижелері келтірілген. Зерттеу барысында емдік-сауықтыру туризмінің әртүрлі тұжырымдары зерттелді, емдік-сауықтыру туризмі мен медициналық туризм арасындағы жалпылама категориялар қарастырылды. Көптеген жылдар бойы ғалымдар ғылыми зерттеулерде өздерінің авторлық түсіндірмелерін берді, бірақ олар ортақ пікірге келе алмады. Емдік-сауықтыру туризмі мен медициналық туризм ұғымдарына жүргізілген ауқымды әдеби шолу негізінде Қазақстанға қатысты осы терминді түсіндіруде кемшілігі анықталды.

Зерттеуде жүйелік салыстырмалы талдау, мазмұнды талдау, дедукция әдісі арқылы ұсынылған анықтамалар зерттеліп, әр санат бойынша сыни талдау жасалды. Өз анықтамаларында емдеу-сауықтыру немесе медициналық туризмге жақын ұсынылған санаттардың тұжырымдамалық аппараттары қарастырылған. Мақалада сонымен қатар санаториялық-курорттық қызметке қатысты нормативтік құжаттар қарастырылған. Зерттеу нәтижелері отандық ғылыми терминологияда емдік-сауықтыру туризмі қызметтерін ұсынумен айналысатын ұйымдардың қызметін айқындау және ажырату үшін пайдаланылуы мүмкін.

Түйінді сөздер: емдік-сауықтыру туризмі, санаториялық-курорттық қызмет, туризм, медициналық туризм, Қазақстан.

K.A. Omarova*¹, K.P. Musina¹, K.B. Tukibaeva¹

¹L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

Therapeutic and medical types of tourism: common and distinctive features

Abstract: In this study, the conceptual apparatus of health tourism is studied. The article presents the results of a study aimed at developing the author's interpretation of health tourism based on a literary review and identification of the characteristics of this type of tourism in the Kazakh context. In the course of the study, various formulations of health tourism were studied, generalizing categories between health tourism and medical tourism were considered. For many years, scientists have been giving their own interpretation in scientific research, but they cannot come to a common opinion. Based on an extensive literary review of the concepts of health tourism and medical tourism, a gap in the interpretation of this term in relation to Kazakhstan has been identified.

In the study, by means of a systematic comparative analysis, content analysis, and deduction method, the presented definitions were studied and a critical analysis was given for each category. The conceptual devices of the presented categories are considered, which are close in their definitions to therapeutic and health or medical tourism. The article also discusses regulatory documents related to sanatorium and

resort activities. The results of the study can be used in scientific terminology to define and differentiate the activities of organizations engaged in the provision of health tourism services.

Keywords: Health tourism, sanatorium and resort activities, tourism, medical tourism, Kazakhstan.

References

1. Guba D.V., Voronov Yu.S. Lechebno-ozdorovitel'nyi turizm: kurorty i servis [Health and Wellness Tourism: Resorts and Services]. Izdatel'stvo "Sport", 2020, 239 p. [in Russian]
2. Dlya chego nuzhny sanatorii [Why Sanatoriums Are Needed]. [Electronic resource]. Available at: <https://www.katun-san.ru/news> (accessed: 25.03.2024). [in Russian]
3. Ob utverzhdenii Pravil predostavleniya sanatorno-kurortnogo lecheniya litsam s invalidnost'yu i detyam s invalidnost'yu [On Approval of the Rules for Providing Sanatorium Treatment to Persons with Disabilities and Children with Disabilities]. [Electronic resource]. Available at: <https://adilet.zan.kz/> (accessed: 18.02.2024). [in Russian]
4. Babkin A.V. Spetsial'nye vidy turizma [Special Types of Tourism]. [Electronic resource]. Available at: https://tourlib.net/books_tourism/babkin07.htm (accessed: 21.11.2024). [in Russian]
5. Kak menyalis' sanatorii: ot antichnosti do XXI veka [How Sanatoriums Have Changed: From Antiquity to the 21st Century]. Trudovaya oborona: Zhurnal Tsentra korporativnoi meditsiny [Labor Defense: Journal of the Center for Corporate Medicine]. [Electronic resource]. Available at: <https://oborona.media/history-of-sanatoriums/> (accessed: 18.11.2024). [in Russian]
6. Gan T., Zheng J., Li W., Li J. Health and Wellness Tourists' Motivation and Behavior Intention: The Role of Perceived Value. International Journal of Environmental Research and Public Health, 2023, Vol. 20, No. 5, p. 4339. <https://doi.org/10.3390/ijerph20054339>
7. Mutaliyeva L.M., Sharapayeva B.Zh. Research of the State of Service Activity of the Boarding House. Vestnik ENU im. L.N. Gumileva, 2019, No. 4, pp. 210–219. <https://doi.org/10.32523/2079-620X-2019-4-210-219>
8. Glossary of Tourism Terms. [Electronic resource]. Available at: <https://www.unwto.org/> (accessed: 10.11.2024).
9. Kontseptsiya razvitiya turistskoi otrasli Respubliki Kazakhstan na 2023–2029 gody [Concept of Development of the Tourism Industry of the Republic of Kazakhstan for 2023–2029]. [Electronic resource]. Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000262> (accessed: 15.03.2024). [in Russian]
10. Saveleva N.A., Kolesnikov R.V., Shmeleva T.V. Lechebno-ozdorovitel'nyi turizm: voprosy terminologii [Health and Wellness Tourism: Terminology Issues]. Nauka i obrazovanie: khozyaistvo i ekonomika; predprinimatel'stvo; pravo i upravlenie [Science and Education: Economy and Management], 2020, No. 7, pp. 7–14. [in Russian]
11. Danilenko N.N., Lyudvig L.P. Regional'nye turistskie resursy: ponyatie, vliyanie na razvitie turizma, strategii upravleniya [Regional Tourism Resources: Concept, Impact on Tourism Development, Management Strategies]. Irkutsk: Izdatel'stvo BGUEP, 2008, 210 p. [in Russian]
12. Doshchanova A.T. Razrabotka strategii po razvitiyu lechebno-ozdorovitel'nogo turizma Respubliki Kazakhstan [Development Strategy for Health Tourism in the Republic of Kazakhstan]. S-P., 2023. [Electronic resource]. Available at: <https://dspace.spbu.ru/bitstream> (accessed: 10.12.2023). [in Russian]
13. Romanova G.M., Saveleva N.A., Anopchenko T.Yu., Murzin A.D., Toporov S.I. Upravlenie razvitiem meditsinskogo turizma kak osoboi sfery predprinimatel'stva [Management of Medical Tourism as a

Special Area of Business]. Monografiya. Moscow: IPR Media, 2023, 252 p. ISBN 978-5-4497-0432-0. [in Russian]

14. Burmenko T.A. K voprosu o sodержanii ponyatiya "ozdorovitel'nyi turizm" [On the Concept of "Wellness Tourism"]. Regional'naya i otraslevaya ekonomika [Regional and Sectoral Economics], 2016, Vol. 26, No. 1, pp. 42–49. ISSN 1993-3541. [in Russian]

15. Vukolov V.N. Obshchaya kharakteristika teorii i praktiki resheniya problem lechebno-ozdorovitel'nogo turizma [General Characteristics of the Theory and Practice of Solving Problems in Wellness Tourism]. Vestnik Universiteta "Turan", 2017, No. 4(76), pp. 143–147. [in Russian]

16. Vetitnev A.M., Dzyubina A.V., Torgasheva A.A. Lechebno-ozdorovitel'nyi turizm: voprosy terminologii i tipologii [Health and Wellness Tourism: Issues of Terminology and Typology]. Vestnik Sochinskogo gosudarstvennogo universiteta turizma i kurortnogo dela, 2012, No. 2(20), pp. 50–56. [in Russian]

17. Fedyakin A.A. Teoretiko-metodicheskie osnovy ozdorovitel'nogo turizma [Theoretical and Methodological Foundations of Wellness Tourism]. Diss. dokt. med. nauk. Maikop, 2001, 279 p. [in Russian]

18. Agalarova L.S., Rozanova T.P., Stytsyuk R.Yu., Tavakov A.A. Problemy razvitiya lechebno-ozdorovitel'nogo turizma v sovremennykh usloviyakh [Problems of Health and Wellness Tourism Development in Modern Conditions]. Problemy sotsial'noi gigieny, zdravookhraneniya i istorii meditsiny [Problems of Social Hygiene, Healthcare and the History of Medicine], 2023, Vol. 31, No. 1, pp. 44–50. <https://doi.org/10.32687/0869-866X-2023-31-1-44-50>. [in Russian]

19. Nabedrik V.A. Geografiya lechebnogo turizma v Evrope: modeli razvitiya i transformatsionnye protsessy [Geography of Medical Tourism in Europe: Development Models and Transformation Processes]. Avtoref. diss. kand. geogr. nauk, Moscow, 2005, 23 p. [in Russian]

20. Slovar' po geografii [Geographical Dictionary]. [Electronic resource]. Available at: https://geography_ru.academic.ru (accessed: 03.02.2024). [in Russian]

21. Babkin A.V. Spetsial'nye vidy turizma [Special Types of Tourism]. Site "Vse o turizme – turisticheskaya biblioteka". [Electronic resource]. Available at: http://www.tourlib.net/books_tourism/babkin07.htm (accessed: 20.02.2024). [in Russian]

22. Efimov S.A., Efimova A.S. Lechebno-ozdorovitel'nyi, lechebnyi i ozdorovitel'nyi turizm: utochnyaem ponyatiino-terminologicheskii apparat [Medical, Health and Wellness Tourism: Clarifying Terminology]. Vestnik fizioterapii i kurortologii [Bulletin of Physiotherapy and Resort Studies], 2017, Vol. 23, No. 4, pp. 155–160. [in Russian]

23. Aleksandrova A.Yu. Mezhdunarodnyi turizm: uchebnik [International Tourism: Textbook]. Moscow: Aspekt Press, 2004, 464 p. [in Russian]

24. Samoylenko A.A. Geografiya turizma: uchebnoe posobie [Tourism Geography: Study Guide]. Rostov-on-Don: Feniks, 2006, 368 p. [in Russian]

25. Oborin M.S. Formirovanie i razvitie rynka sanatorno-kurortnykh uslug: teoriya, metodologiya, praktika [Formation and Development of the Sanatorium Services Market: Theory, Methodology, Practice]. Diss. dokt. ekon. nauk. Sochi, 2016, 549 p. [in Russian]

26. Oborin M.S. Sostoyanie i perspektivy razvitiya lechebnogo i sportivno-ozdorovitel'nogo turizma v Rossii [State and Prospects for the Development of Medical and Wellness Tourism in Russia]. Nauchnyi rezultat. Tekhnologii biznesa i servisa [Scientific Result. Business and Service Technologies], 2022, Vol. 8, No. 2, 231 p. [in Russian]

27. Kol'tsova A.A. Prirodnye rekreatsionnye resursy lechebno-ozdorovitel'nogo turizma: geoekologicheskii analiz ispol'zovaniya v Khabarovskom krae [Natural Recreational Resources of Health

and Wellness Tourism: Geoecological Analysis of Use in Khabarovsk Region]. Diss. kand. geogr. nauk, Khabarovsk, 2015. [in Russian]

28. Polonkoyeva F.Ya., Dzaurova D.R. Lechebno-ozdorovitel'nyi turizm [Health and Wellness Tourism]. Colloquium-journal, 2022, No. 16(139), pp. 44–45. [in Russian]

29. Saveleva N.A., Kolesnikov R.V., Shmeleva T.V. Meditsinskii turizm: voprosy terminologii [Medical Tourism: Terminological Issues]. Vestnik evraziiskoi nauki [Bulletin of Eurasian Science], 2020, Vol. 12, No. 2, p. 66. [in Russian]

30. Liao C., Zuo Y., Xu S., Law R., Zhang M. Dimensions of the Health Benefits of Wellness Tourism: A Review. Frontiers in Psychology, 2023, Vol. 13, article 1071578.

31. Zhong L. et al. Medical, Health and Wellness Tourism Research – A Review of the Literature (1970–2020) and Research Agenda. International Journal of Environmental Research and Public Health, 2021, Vol. 18, No. 20, p. 10875.

Сведения об авторах:

Омарова К.А. – докторант 1 курса ОП «8D11105» - «Туризм», Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, ул. Кажымукана, 11, 010000, Астана, Казахстан.

Мусина К.П. – кандидат экономических наук, ассоциированный профессор, доцент кафедры «Туризм», Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, ул. Кажымукана, 11, 010000, Астана, Казахстан.

Тукибаева К.Б. – доктор философии (PhD), старший преподаватель, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, ул. Кажымукана, 11, 010000, Астана, Республика Казахстан.

Омарова К.А. – «8D11105» – «Туризм» білім беру бағдарламасының 1-курс докторанты, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Қажымұқан көшесі, 11, 010000, Астана қаласы, Қазақстан.

Мусина К.П. – экономика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, «Туризм» кафедрасының доценті, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Қажымұқан көшесі, 11, 010000, Астана қаласы, Қазақстан.

Түкібаева К.Б. – философия докторы (PhD), аға оқытушы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Қажымұқан көшесі, 11, 010000, Астана қаласы, Қазақстан.

Omarova K.A. – 1st year doctoral student of OP "8D11105" - "Tourism" L.N. Gumilev Eurasian National University, 010000, Astana, Kazakhstan. ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0001-4434-1435>

Mussina K.P. – Ph.D., Associate Professor, Tourism Department, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 11 Kazhymukan str, 010000, Astana, Kazakhstan.

Tukibayeva K.B. – PhD, Senior Lecturer, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Kazhymukan Str., 11, 010000, Astana, Kazakhstan.

Copyright: © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

ХҒТАР 06.81.23
Ғылыми мақала

<https://doi.org/10.32523/2789-4320-2025-1-276-291>

Құрылыс бизнесіндегі экономикалық қауіпсіздікті есептік-аналитикалық қамтамасыз етудің негізгі компоненттері

А.С. Алиев^{*1}, Г.Д. Аманова¹, К.Ж. Садуакасова¹

¹Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

(E-mail: a.akezan@mail.ru, agd65@mail.ru, kunsulu_sz@mail.ru)

Аңдатпа. Экономикалық қауіпсіздікті қамтамасыз ету оның табыстылығы маңызды аспект болып табылады. Мақаланың мақсаты - бухгалтерлік қамтамасыз етудің авторлық көзқарасын және құрылыс бизнесінің экономикалық қауіпсіздігін есептік-аналитикалық қамтамасыз етудің негізгі құрамдас бөліктерін зерттеу. Бухгалтерлік-талдамалық қамтамасыз етуді пайдалану бизнестің құрылыстағы экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз етудің маңызды құралы болып табылады. Мақалада бизнестің экономикалық қауіпсіздік деңгейін арттыру үшін бухгалтерлік және аналитикалық қамтамасыз етудің негізгі құрамдас бөліктері қарастырылады. Зерттеу әдістемесі ыңғайлы іріктеуге негізделген және ҚР бойынша Астана қаласын қамтиды. Астанада орналасқан құрылыстағы бизнесмендер есепті-талдаудағы экономикалық қауіпсіздікті қамтамасыз етуде негізгі құрамдас бөліктердің пайдалылығына қатысты сапалы әзірленген сауалнама жасалды. Құрылыстағы бизнестің тек саны 46 ғана онлайн-платформа арқылы өз пікірлерін білдірді. Содан кейін деректер сипаттамалық статистика, корреляция және дисперсиондық талдау арқылы жүргізілді. Зерттеудің ерекшелігі экономикалық қауіпсіздікті есептік-аналитикалық қамтамасыз ету бизнестегі бірнеше негізгі құрамдас бөліктерге айтарлықтай әсері барын көрсетті. Экономикалық қауіпсіздікті есепте қамтамасыз етудің негізгі компоненттері бизнесмендерге олардың басқарушылық шешім қабылдауда айтарлықтай көмектеседі. Бизнестегі экономикалық қауіпсіздік үдерісі экономикалық қауіпсіздіктің негізгі компоненттерімен тығыз байланысты. Талдаудың барлық дерлік мәндері 50 %-дан жоғары болды, ол экономикалық қауіпсіздікті есепке алу-аналитикалық қамтамасыз етудің негізгі компоненттері арқылы берілген ақпарат, кәсіпкерлерге құрылыста пайдалы болғанын көрсетті. Зерттеу нәтижесі кәсіпкерлерді басқарудың негізделген шешімін қабылдауға бухгалтерлік және аналитикалық қамтамасыз етудегі ақпаратты пайдалануға итермелейді. Зерттеу Қазақстан Республикасының шектеулі аумағын ғана қамтыды, бизнес үшін экономикалық қауіпсіздік есептік-талдамалық қамтамасыз етудің пайдалылығының нақты сценарийін барынша анықтауға биімдедік.

Түйін сөздер: менеджмент, экономикалық қауіпсіздік, есеп, талдамалық қамтамасыздандыру, бақылау, құрылыстағы бизнес

Received 8.10.2024. Revised 12.03.2025. Accepted 07.02.2025. Available online 31.03.2025

Кіріспе

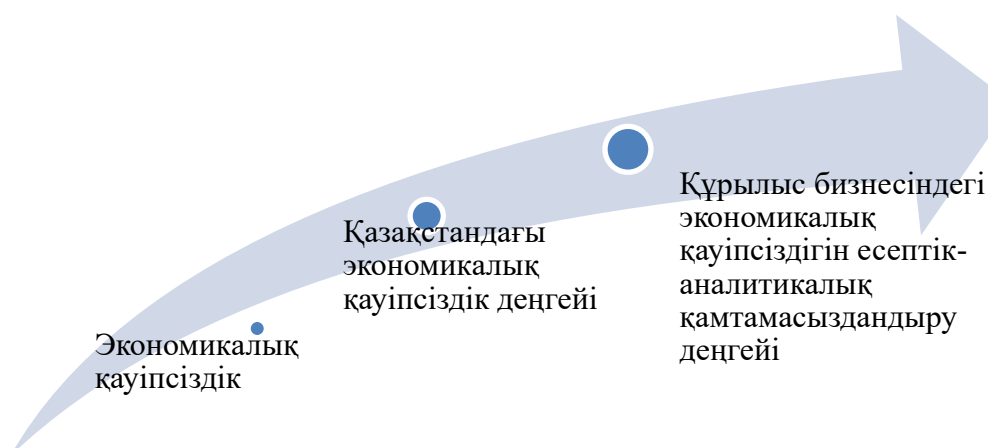
Нарықтың тұрақсыздығы мен өзгермелі қазіргі жағдайында кәсіпкерлер үшін оның ішінде құрылыс бизнесінде экономикалық қауіпсіздікті есепті-талдамалық қамтамасыз ету басымдығы жоғары болып тұр [1]. Себебі құрылыстағы бизнесте тиісті шаралар мен стратегияларды іске асыру ол тәуекелдерді азайтуға және қызметтің тұрақтылығын қамтамасыз етуге көмектеседі [2]. Кәсіпорынның экономикалық қауіпсіздігі мен есептік-аналитикалық қамтамасыздандырудың негізгі құрамдас бөліктері бірнеше функционалды компоненттерден тұрады, олар әр нақты құрылыс бизнесі үшін бар қауіптердің сипатына байланысты әр түрлі басымдықтарға ие болуы мүмкін [3].

Бухгалтерлік-аналитикалық және қаржылық тұрақтылық экономикалық қауіпсіздіктің маңызды компоненттерінің бірі болып табылады. Компанияның есептік қаржысын ақша ағындарын, болжамды төлемдерді және шығындарын бақылауды пайдалана отырып басқару тиімді болуы керек [4].

Қаржылық тұрақтылық пен есептік-аналитиканы жағымсыз сыртқы факторлардан қорғаудан басқа, экономикалық қауіпсіздіктің басқа құрамдас бөліктерін де ескеру қажет. Оларға беделді басқару, ақпараттық қауіпсіздік, қызметкерлерді бара-бар басқару, инновацияларды дамыту және нарықтарды әртараптандыру енеді [5]. Осы компоненттердің әрқайсысы бизнесті сенімді экономикалық қорғауды қамтамасыз ету үшін назар аударуды және тиісті стратегияларды ұсынуды қажет етеді.

Құрылыстағы компаниялар макроэкономикалық ортадағы өзгерістерге, саяси тәуекелдерге, құқықтық өзгерістерге және олардың қызметіне теріс әсер етуі мүмкін басқа факторларға дайын болуы керек. Дағдарысқа қарсы әрекет ету, жоспарларын дайындау, сыртқы ортаны талдау және бақылау ықтимал тәуекелдерді болжауға және азайтуға көмектеседі [6].

Сондай-ақ, құрылыстағы бизнестің экономикалық қауіпсіздіктегі маңызды аспектісі ақпараттық қауіпсіздік болып табылады. Заманауи технологиялар құрылыстағы бизнеске көптеген мүмкіндіктер береді, бірақ олармен байланысты кейбір мәліметтердің бұзылуы, кибершабуылдар және басқа да ақпараттық қауіптермен байланысты белгілі бір ықпалды қауіпсіздік бар [7]. Қауіптер мен тәуекелдердің әсері кәсіпорынның қорғалу деңгейін, сондай-ақ, экономикалық қауіпсіздік ортасын бұзады, ол өз кезегінде бизнеске ғана емес, сонымен бірге оның қатысатын елдерінің де экономикалық қауіпсіздік деңгейінде есепті-аналитикасын қамтамасыздандырудың негізгі құрамдас бөліктерінен көрінеді. Қазақстанда экономикалық қауіпсіздік екі негізгі деңгейге бөлінеді (Сурет 1).

Сурет 1. ҚР экономикалық қауіпсіздік деңгейі

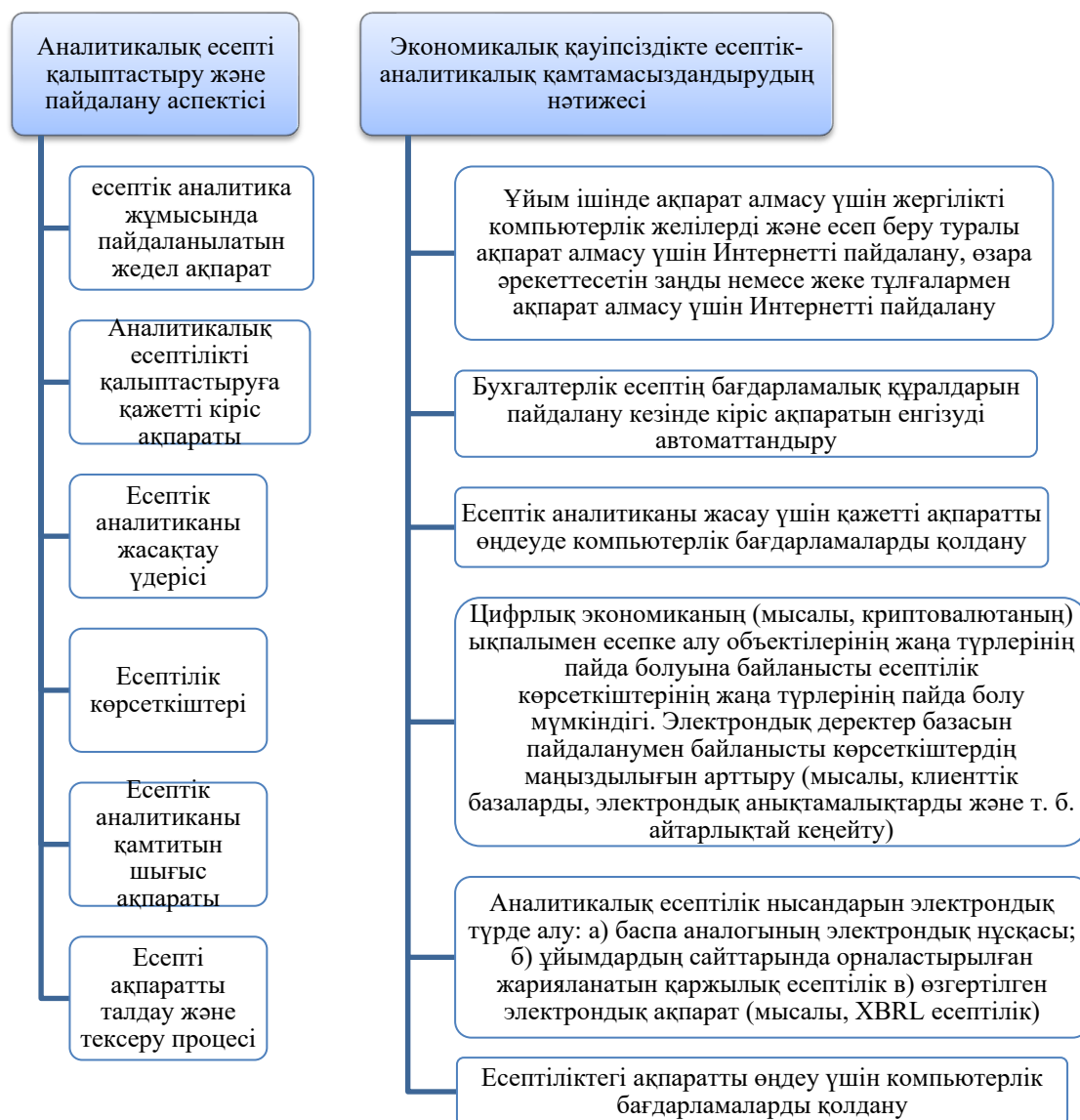
Ескерту: авторлар құрастырған.

Зерттеушілермен сурет 1 көрсетіліп құрастырылған үкімет бизнестің экономикалық қауіпсіздігін есепті-аналитикасын қамтамасыз етуді бақылауды жүзеге асырса, экономикалық қатынастарды криминализациялау деңгейін төмендетеді, экономика - әлеуметтік салада қолайлы жағдайлар жасайды, нарықтық инфрақұрылымды дамытуға ықпал етеді, ұлттық экономикаға қаржылық инвесторларды тартады. Құрылыстың өзі экономикалық қауіпсіздіктің есепті-аналитикалық қамтамасыз ету туралы айта отырып, құрылыс бизнесінде экономикалық қауіпсіздікті есепті-талдамалық қамтамасыз етуде басымдығы жоғары жеке жүйесін әзірлеуге беріледі. Алайда, кәсіпорынның қауіпсіздік жүйесінің даралығын салыстырмалы саналады, өйткені бизнесте көптеген қауіпсіздік мәселелерін дербес шешу мүмкін емес және оларды шешу мемлекеттік деңгейде жүзеге асырылады [8]. Мемлекеттік деңгейде мемлекет кәсіпорындарының қаржы-аналитикалық қызметі үшін қолайлы орта қалыптастыратын саяси, макроэкономикалық және құқықтық мәселелер шешіледі.

Құрылыс бизнесінде экономикалық қауіпсіздікті есептік-аналитикамен қамтамасыз ету жүйелі тәсілді және экономикалық дүмпу тұрақты мониторингті талап ететін күрделі мақсат пен міндет болып табылады. Тәуекелдерді талдауға және толықтырулар мен өзгерістерге бейімделуге негізделген тиімді шаралар мен стратегияларды құру кәсіпкерге қазіргі құрылыс бизнесінде тұрақтылық пен үлкен көлемді табысқа жетуге көмектеседі.

Клиенттердің ақпараты мен база деректерін қорғау, жеке мәліметтерді өңдеу туралы заңның сақталуы, заманауи киберқауіпсіздік жүйелерін орнату құрылыс саласында ықтимал проблемалардың алдын алуға көмектеседі. Сонымен, құрылыс бизнесінің экономикалық қауіпсіздігі тәуекелдерді басқаруды да қамтиды. Компаниялар тәуекелдерді талдау мен бағалауды жүргізуі, оларды азайту немесе жою стратегияларын жасақтауы және оларды жүзеге асырған кезде жасалатын жұмыстың жоспарлары болуы керек [9]. Тәуекелдерді басқару сақтандыру, құрылыстағы бизнесті әртараптандыру, білікті кеңесшілермен ынтымақтастық және басқа шараларды қамтиды. Тұтастай алғанда, құрылыс бизнесінің экономикалық қауіпсіздігін есепті-аналитикамен қамтамасыз ету кешенді тәсілді және нарықтағы қаржы-экономикалық жағдайды үнемі

бақылауды талап етеді [10]. Технология сонымен қатар қоғамдық компаниялардың ақпаратты тарату тәсілдерін өзгертеді. Экономиканы цифрландырудың осы ықпалдың маңызды аспектілерін ұсына отырып, ұйымдардың экономикалық қазіргі жағдайына құрамдас бөліктерінің нәтижесі, сурет 1 бейнеленген.

1 Сурет. Экономикалық қауіпсіздікке негізделген технологиялық өзгерістердің есептік-аналитикалық қамтамасыздандырудың нәтижесінің әсері

Ескерту: авторлық өңдеу

Бухгалтерлік есеп және аналитика саласындағы экономикалық қауіпсіздікке технологиялық өзгерістердің салдары көрсеткіштерді талдау арқылы анықталды. Компьютерлік техника мен коммуникация құралдары, сондай-ақ жалпы ақпараттандыру саласындағы орасан зор техникалық және технологиялық жетістіктердің арқасында

есептілікті дайындау кезінде пайдаланылатын жедел ақпаратпен алмасу мүмкіндіктері айтарлықтай өсті. Ұйым ішінде ақпарат алмасу үшін жергілікті компьютерлік желілерді пайдалану, сайттар мен бұлтты технологияларды пайдалана отырып, Интернет арқылы ақпарат алу және есеп беру, электрондық пошта арқылы ақпарат алмасу, әлеуметтік желілерді пайдалану және т.б. Аталған мүмкіндіктер ақпаратты өңдеу жылдамдығын арттыруға және ұйымдарды қажетті деректермен көп мөлшерде қамтамасыз етуге әкеледі.

Мақаланың мақсаты – авторлардың бухгалтерлік есепті жүргізуде құрылыстағы бизнесте экономикалық қауіпсіздігін есепті – аналитикалық қамтамасыздандырудың негізгі құрамдас бөліктерін зерделеу. Зерттеу мақсатының негізгі себебі – Қазақстан Республикасы дамушы экономиканың бірі болып табылады және құрылыс бизнесінде экономикалық қауіпсіздікті есептік

Әдебиетке шолу

Осы мақалада XIX ғасырдың аяғы мен XX ғасырдың басындағы классикалық және неоклассикалық мектептердің басым экономикалық ойларын зерттейді. Ол сондай-ақ нарықтық тетіктерді бекіту және мемлекеттің жұмыссыздыққа немесе бағаның төмендеуіне араласу ұстанымы сияқты экономикада туындайтын «көрінбейтін қол» мәселелерін шешеді[11].

Басым доктриналар мен теориялар 1929-1933 жылдардағы Ұлы депрессия мен жаһандық экономикалық дағдарыстан кейін байқалған кемшіліктерді көрсетті, олар Америка Құрама Штаттарында пайда болды және кейіннен жаһандық ауқымда таралды. Осы ілімдер мен теорияларды кейнсиандық теория мен монетаризм алмастырды, оған ақша-несие және фискалдық саясат саласындағы мемлекеттік реттеудің маңыздылығын атап өтуге болады. [12]. Ол кезде ұлттық қауіпсіздікке, қорғаныс өнеркәсібіне көп көңіл бөлінді, ал «экономикалық қауіпсіздік» терминінің өзі сол кезде әлі пайда болмады. Америка Құрама Штатында (АҚШ) «Ұлттық қауіпсіздік туралы» заң алғаш рет 1947 жылы қабылданғаннан кейін елдің экономикалық мүдделерін қорғау туралы әңгіме қозғалды. Қорғаныс және сыртқы саясаттан басқа экономикалық саясат мәселелері көтерілді. Сол Кеңес Одағында (КСРО) экономикалық қауіпсіздік мәселелері экономиканың жоспарлы құрылымына байланысты қарастырылмады. Термин 1990 жылдары қарастырылып бекітілген[13].

Қазақстан Республикасы – президенттік басқару формасы бар демократиялық, құқықтық, әлеуметтік, унитарлық, зайырлы мемлекет. Қазақстанда жеке және заңды тұлғалардың өмірлік маңызды мүдделерінің қорғалуын қамтамасыз ететін бизнестің экономикалық қауіпсіздік жүйесін құру қажеттілігін талап етеді. Құрылыстағы бизнесте экономикалық қауіпсіздік жүйесі – бұл жай-күйі заңды, өндірістік қатынастардың және ұйымдық байланыстардың, материалдық және зияткерлік ресурстар қамтамасыз етілген тұрақты жұмыс істеуін, қаржы-экономикалық жетістігі, қарқынды ғылыми-техникалық және әлеуметтік дамуы болып саналады [14]. Құрылыс бизнесінің экономикалық қауіпсіздігін есепке алу, аналитикалық қамтамасыз етудің негізгі құрамдас бөліктері, егер кейбір ғалымдардың пікірлері ескерілсе, осы тұжырымдаманы түсіндіру мүлдем басқаша болуы мүмкін [15]. Мәселе мынада, экономикалық қауіпсіздік

- бұл экономика, құқықтану, саясаттану сияқты әртүрлі ғылымдар және әлеуметтік ғылымдар түйіскен жерінде орналасқан жеткілікті кең ұғымды білдіреді. Дегенмен, ғалымдар мен зерттеушілер экономикалық қауіпсіздікті әртүрлі жолдармен анықтайды. Кәсіпорынды есеп-талдау процесімен бірге «экономикалық қауіпсіздік» ұғымын анықтауда көзқарастар мен екпіндердің маңыздылығы көрсетілген [16].

Шетелдік және отандық ғалымдар мен практиктердің ғылыми жарияланымдарының едәуір бөлігі бизнесте экономикалық қауіпсіздігінің оңтайлы есеп-талдау жағдайын және оны ақпараттық қамтамасыз ету сипаттамаларын негіздеуге арналған. Атап айтқанда, Абильдаев С.Т., Исакова Г.К., Амалбекова Г.Е., Джунусова Д.А. [7], экономикалық қауіпсіздікті бағалау моделін құруға тәуекелге бағытталған тәсілді қарастырады. Ferjencik M. [8] көрсеткіштерге негізделген тәсілге баса назар аударады, Amara T., Benelifa S. [11] пайда мен инвестицияға негізделген тәсілдің ізбасарлары, ал Adu-Gyamfi J., Chipwere K.Y.W. [14], ресурстық-функционалды тәсілді талап етеді. Өз кезегінде Chen J.Z. және басқалар [19] бухгалтерлік есеп, аналитика және экономикалық бағалау салаларында оңтайлы ақпараттық қамтамасыз ету ең тиімді әдістерін анықтау болып табылады. Нәтижесінде олардың ғылыми жетістіктері бухгалтерлік есеп аналитикасы мен қауіпсіздікті бағалау критерийлерін есептеу әдістемесі [9], салалық бағыты, қауіпсіздік шараларын жүзеге асыру бағыттары және т.б. ерекшеленетін тәсілдердің едәуір спектрінің пайда болуына (көбінесе қарама-қарсы) әкелді. Сонымен қатар, ұсынылған әдістемелерді жан-жақты бағалау олардың көпшілігі негізінен бизнес контекстіндегі экономикалық қауіпсіздік жағдайын бағалаудағы кәсіпорын қызметінің нәтижелеріне қатысты ең көне тарихи деректерге бағытталғанын көрсетеді.

Бизнестің қауіпсіздігін басқаруда бухгалтерлік қамтамасыз ету мәселелері Pylypenko O., Yurchenko O. [21], Kampani N. [22], Chen, J. [1], сондай – ақ, Akimova L.M. және өзгелер [15] еңбектерінде есептік-аналитикалық ақпаратты қалыптастыру жұмыстарына арналған. Олардың қосқан үлесі макроэкономикада құрылыстағы бизнестің қауіпсіздігін басқарудың есепті құрамдас бөлігі ретінде біріктіруге негіз қалайды. Алайда, құрылыс бизнесінде қауіпсіздікті басқару тұрғысынан операцияларды есепке алу қарастырылуы керек.

Оңтайлы басқару шешімін қабылдау арқылы экономикалық қауіпсіздікті басқаруға қаржылық, әкімшілік және салықтық есепте бизнесте бақыланатын фактілі параметрінің өзгеруін көрсететін көрсеткіштер жүйесін дайындау қажет. Оған құрылыс бизнесінде тұрақты өсуі мен экономикалық өркендеу ықтималдығын едәуір арттырады [16]. Айта кету керек, құрылыс ұйымының тұрақтылығын және тұрақты жұмысын зерттеуге құрылыс бизнесінің экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз ететін көрсеткіштердің шекті мәндерін анықтау қажет [17]. Экономикалық қауіпсіздіктің ажырамас бөлігі құрылыс бизнесінде қаржылық тұрақтылығын анықтайтын көрсеткіштер жиынтығы болып табылады.

Зерттеу әдістері

Зерттеудің негізгі мақсаты – құрылыс бизнесінде экономикалық қауіпсіздік есептік-аналитикалық қамтамасыздандырудың негізгі құрамдас бөліктерін анықтау. Осы зерттеу ыңғайлы іріктеуге негізделген Астана қаласы таңдалды. Оны зерттеу үшін

іріктеу мөлшері алдын-ала анықталмаған, керісінше ол алынған жауаптар негізінде 73 бизнесті құрады, бірақ сауалнамадан 46 мәлімет қана жиналды. Зерттеуде бастапқы деректер қолданылып, сауалнама дайындалды және Астанада тұратын респонденттер арасында таратылып, он-лайн платформа арқылы таратылып, жинақталды. Сауалнама екі бөлікке бөлінген. Бірінші бөлімде респонденттер туралы демографиялық ақпаратқа қатысты және ол сауалнаманың қосымша бөлігі ретінде енгізілген. Сауалнаманың екінші бөлімі осы зерттеуді жүргізу үшін өте маңызды болды.

Құрылыс бизнесінде экономикалық қауіпсіздігін есептік-аналитикалық қамтамасыздандырудың негізгі құрамдас бөліктері туралы мәліметтерді жинау үшін 5 баллдық Лайкерт шкаласы қолданылды. Біріншіден, жиналған деректер SPSS нұсқасы және Кронбах Альфа (Cronbach Alpha) дұрыстығын тексеру бағдарламасының көмегімен жүргізілді [18]. Құрылыс бизнесінде экономикалық қауіпсіздігін есептік-аналитикалық қамтамасыздандырудың негізгі құрамдас бөліктерін жеке анықтау үшін сипаттамалық статистика қолданылды. Гипотезалардың корреляциялық талдауының нәтижесін анықтау үшін көрсеткіштер мен статистикалық дисперсиялық талдау жасалды.

Шетелдік нормалар жаппай социологиялық сауалнамаларда қолданылатын және нәтижелері бойынша маңызды шешімдер қабылданатын сынақтардың Кронбахтың $\alpha \geq 0,8$ -ден кем болмауын көздейді.

Егер респонденттің сауалнама жауабында кездейсоқ компонент басым болса, яғни сұрақтарға жауап беру кезінде кездейсоқ шашырау пайда болса, онда масштаб сенімсіз болып саналады. Онда жалпы шкаланың дисперсиясы жеке мәселелердің дисперсияларының қосындысына тең, содан кейін Кронбахтың α мәні нөлге жақын.

Іс жүзінде ішкі консистенция бойынша сенімділік келесідей критерийлер [18] бойынша бағаланады 1 кестеде көрсетілген.

Кесте 1. Шкаланың сенімділігін бағалау

$\alpha \geq 0,9$	масштаб өте жақсы;
$\alpha \geq 0,8$	шкала жақсы;
$\alpha \geq 0,7$	шкала қанағаттанарлық;
$\alpha \geq 0,6$	күмәнді шкала;
$\alpha < 0,5$	жарамсыз шкала;
Ескерту:сауалнамадан жиналған деректер	

Отандық нормалар үшін $\alpha \geq 0,7$ шкаласы сенімді болып саналады. Альфа-Кронбах 0-ден 1-ге дейінгі мәндерді қабылдайтын талдауда қолданылатын мәліметтердің сенімділігін тексеруге арналған танымал құрал. Зерттеуде сауалнамадан жиналған деректер негізінде құрылыс бизнесінде экономикалық қауіпсіздігінің есептік-аналитиканың статистикасы, 2 кестеде көрсетілген.

Кесте 2. Құрылыс бизнесінде экономикалық қауіпсіздігінің есептік-аналитиканың жалпы позицияларының статистикасы

№	Көрсеткіш	N	Мәні	Стандартты ауытқуы
1	Есептік жүйе	46	3,91	0,762
2	Бюджеттеуді басқару жүйесі		4,41	0,595
3	Қарыздың аналитикалық жүйесі		3,95	0,719
4	Шығындарды басқаруда бақылау жүйесі		4,01	0,767
5	Жарамды N (тізім бойынша)			

Ескерту: сауалнамадан жиналған деректер негізінде есептелді

Альфа кронбахтың 0,70 мәні одан әрі талдау үшін қолайлы болып саналады, бірақ Кронбахтың Альфа таңдаулы мәні 0,80 және одан жоғары. Мұндай зерттеуде Кронбах Альфа тесті сауалнама арқылы жиналған мәліметтердің дұрыстығын тексеруде пайдаланады [18]. Оған 0,962 мән береді, яғни, одан әрі талдауға сұрақтарымызға сенімді жауап беретінін көрсетеді.

Сипаттамалық статистиканы қолдана отырып, деректерді талдағаннан кейін оған құрылыс бизнесінде экономикалық қауіпсіздігін есептік-аналитикалық қамтамасыздандырудың негізгі құрамдас бөліктері пайдалы ақпарат көзі болып саналды, өйткені барлық мәндер төртке жақын немесе төрттен жоғарылау болды [18]. Сондай-ақ нөлдік гипотезамыз қабылданбады оның балама гипотезасы қабылданды. зерттеу гипотезасын тексеру үшін корреляциялық анализ қолданылды. Онда, құрылыс бизнесінде экономикалық қауіпсіздігін есептік-аналитикалық қамтамасыз етуде негізгі құрамдас бөліктері туралы мәлімет жинауда 5 баллдық Лайкерт шкала пайдаланды. Мұндағы 1 мәлімдемелер бизнестің экономикалық қауіпсіздігінде шешімдер қабылдау үшін мүлдем пайдалы емес екенін көрсетеді, ал 5 мәлімдемелер экономикалық қауіпсіздігінде шешімдер қабылдау кезінде ең пайдалы екенін 3 кесте көрсетеді.

Кесте 3. Құрылыс бизнесінде экономикалық қауіпсіздік есептік-аналитикалық корреляциондық анализ нәтижесі

Анализ		Негізделген басқару	Құрылыс бизнесі	Болашақ кірістерді	EPS болжау	Өтімділікті бағалау	Болашақ пайданы	Уақыт бойынша	Көрсеткіштерді басқа	Ұтымды шешім
Есептік жүйесі	Пирсон корреляциясы	0,725	0,603	0,907	0,907	0,612	0,819	0,897	0,758	0,664
	Sig. (екі жақты)	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	N	46	46	46	46	46	46	46	46	46

Бюджетте- уді басқару жүйесі	Пирсон корреляциясы	0,737	0,703	0,528	0,529	0,330	0,729	0,542	0,713	0,775
	Sig. (екі жақты)	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	N	46	46	46	46	46	46	46	46	46
Қарыздың аналитика- лық жүйесі	Пирсон корреляциясы	0,732	0,780	0,572	0,573	0,961	0,578	0,611	0,629	0,676
	Sig. (екі жақты)	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	N	46	46	46	46	46	46	46	46	46
Шығындар- ды басқару- да бақылау жүйесі	Пирсон корреляциясы	0,633	0,728	0,306	0,307	0,653	0,545	0,357	0,717	0,746
	Sig. (екі жақты)	0	0	0,08	0,09	0	0	0,02	0	0
	N	46	46	46	46	46	46	46	46	46

Ескерту: сауалнамадан жиналған деректер негізінде есептелді

Жоғарыда келтірілген кесте құрылыс бизнесінде экономикалық қауіпсіздігін есептік-аналитикалық қамтамасыздандырудың негізгі құрамдас бөліктері арасында оң корреляцияның жоғары дәрежесін (максималды жағдайларда) көрсетеді [19]. Корреляциялық талдаудың негізгі нәтижелері төменде келтірілген:

– Осы зерттеуде экономикалық қауіпсіздіктің бірінші құрамдас бөлігі есептік жүйесі болып табылады. Есептік жүйе шешім қабылдау критерийі оң корреляцияны көрсетті, және құрылыс бизнесінде экономикалық қауіпсіздік есептік-аналитика арқылы болжауға көп көмектеседі.

– Бюджеттеуді басқару жүйесі зерттеудегі екінші маңызды ақпарат көзі ретінде алынды. Бизнесіте оны жоғарыдағы кестедегі корреляция мәнімен көрсетілген маңызды ақпарат көзі ретінде қарастырады және шешімдер қабылдау, инвестицияларын бақылау, нәтижелерді басқа компаниялармен салыстыру және ұтымды бюджетті жоспарлауға пайдаланады.

– Қарыздың аналитикалық жүйесі корреляциялық анализ нәтижелері оның дебиторлық және кредиторлық қарызына әсер етуін және оң корреляцияны көрсетті.

– Шығындарды басқаруда бақылау жүйесі зерттеудегі төртінші ақпарат көзі ретінде алынды, онда корреляциялық анализ нәтижесі оның оң корреляциясы бар екенін көрсетті. Корреляциялық талдаудан кейін, негізгі нәтижелермен қатар, зерттеу нөлдік зерттеу гипотезасы қабылданбағанын және оның баламалы гипотезасы қабылданғанын көрсетеді. Құрамдас бөліктер шешім қабылдауға айтарлықтай көмектеседі [20].

Нәтижелер мен талқылау

Талдаудың барлық дерлік мәндері 50%-дан жоғары болды, оны экономикалық қауіпсіздік есептік-аналитиканы қамтамасыздандырудың негізгі құрамдас бөліктері арқылы берілген ақпарат бірнеше шешім қабылдауда пайдалы екенін 4 кесте көрсетті.

Кесте 4. Статистикалық дисперсиондық анализ нәтижесі

Ақпараттық мәліметтер	Квадрат қосындысы – SS	Еркіндік дәрежелерінің саны – d.f.	Орташа шаршы – MS	Мағынасын есептеу – F	Significance-маңыздылығы – Sig.
Бизнестер арасында		98,649	46	1,351	
Бизнестердің ішінде	Құрамдас бөліктер арасында	11,703	3	3,901	
	Қалдығы	50,297	219	0,230	
	Жиыны	62,0	222	0,279	
Барлығы		160,649	295	0,545	
Жалпы орташа мағынасы = 4,07					

Ескерту: сауалнамадан жиналған деректер негізінде есептелді

Дисперсиялық талдау сынағының нәтижесі «F» мәні 16,985 ал α «0,0» мәнінде екенін көрсетеді. Осы зерттеуде пайдаланылған деректердің жақсы сәйкестігін көрсетеді. Сонымен қатар, кестеде статистикалық дисперсиялық талдау тәуелсіз зерттеу айнымалыларының жалпы орташа мәні 4,07 көрсетті. Сонымен, зерттеу экономикалық қауіпсіздік есептік-аналитикалық қамтамасыз ету бойынша құрамдас бөліктері құрылыс бизнесіне пайдалы ақпарат бергенін көрсетеді. Сонымен, зерттеудің нөлдік гипотезасы қабылданбайды және баламалы гипотезасы қабылданды [18].

Қорытынды

Бухгалтерлік есеп пен аналитикалық қамтамасыз ету бизнестің экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз етуде маңызды рөл атқарады. Онда экономикалық субъектілердің қаржылық-экономикалық қызметін есепке алуға және талдауға мүмкіндік беретін құралдар мен бағдарламалық шешімдер жүйесі. Жүргізілген зерттеу бизнесте экономикалық қауіпсіздіктің таза ашық оңтайлы маңыздылығын анықтай алды [21]. Респонденттердің жауаптары сауалнама арқылы ыңғайлы іріктеу әдісін қолдана отырып жинақталды. Зерттеуде экономикалық қауіпсіздіктің құрамдас бөліктері құрылыс бизнесіне пайдалы ақпарат бергенін көрсетеді. Зерттеу респонденттердің саны небәрі 46 бизнесті құрайды (Астана қаласын қамтыды). Егер Қазақстанның үлкен аумағын қамтыса және сауалнамаға көбірек жауап берсе, ол сенімдірек болады.

Зерттеуде талдау мен зерделеу нәтижесі респонденттерден алынған жауаптарға негізделген. Ол жауаптарын логикалық және сенімді түрде ұсынған жағдайда ғана нақты сценарийді көрсетеді. Осылайша, бухгалтерлік және аналитикалық қамтамасыз ету бизнесті қаржылық басқару жүйесінің ажырамас бөлігі болып табылады және оның экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз етуде маңызды рөл атқарады. Ол ықтимал қаржылық тәуекелдерді анықтауға және алдын алуға, алаяқтық пен қателерді жинау

мүмкіндігін азайтуға көмектеседі және шешім қабылдау және жоспарлардың орындалуын бақылау үшін қажетті ақпаратты береді. Бизнесітегі экономикалық қауіпсіздікке ұсынылатын ақпараттың сапасын және ұйымда есептік аналитикада негізделген құрамдас бөліктерін ХҚЕС сәйкес орындалуын одан әрі келесі зерттеулерде қаралады.

Алғыс айту, мүдделер қақтығысы, осы зерттеудің авторлары мүдделер қақтығысына тап болмады.

Мақала жеке қаражат есебінен жазылды, авторларда мүдделер қайшылығы жоқ.

Авторлық жарналар

Концептуализация және теория: АА; зерттеу дизайны: АГ; деректерді жинау: СК; талдау және түсіндіру: АГ; жазу жобасын дайындау: АА; қадағалау: СК; мақаланы түзету: АА; мақаланы түзету және түпкілікті мақұлдау: АГ. Барлық авторлар пабты оқып, онымен келіскен – қолжазбаның жылтыр нұсқасы.

Әдебиеттер тізімі

1. Сатыбалдин А.А., Темирова Г.Қ., Жунисбекова Т.А. Продовольственная безопасность Казахстана: состояние и возможности // Economy: strategy and practice. -2020.-15(2) - С.11-20.
2. Barczyk J., Musiał W., and Žukovskis J. The barriers and opportunities to the development of small business in rural areas // Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development. -2019. -№ 41(1). -P.114-126. <https://doi.org/10.15544/mts.2019.11>
3. Булхаирова Ж., Примбетова Ч., Косымбаева Ш. Продовольственная безопасность Казахстана на современном этапе развития // Экономическая серия Вестника ЕНУ им. Л.Н. Гумилева. -2023. -(1). -С.82-95. DOI: <https://doi.org/10.32523/2789-4320-2023-1-82-95>
4. Margalit Y. Economic insecurity and causes of populism reviewed // Journal of Economic Perspectives. -2019. -33(4). -P.152-170
5. Rodchenko S., Govorukha K. Corruption as a threat to the economic security of the national economy // Taurian Scientific Bulletin. Series: Economy. -2020. -3.-P.36-42
6. Uddin I., Rahman K.U. Impact of corruption, unemployment and inflation on economic growth evidence from developing countries // Quality and Quantity. -2023. -57(3). -P. 2759-2779
7. Абильдаев С.Т, Искакова Г.К., Амалбекова Г.Е., Джунусова Д.А. Оценка экономической безопасности экспорта сельскохозяйственной продукции Казахстана // Экономика: стратегия и практика. -2023. -18(3). -С.157-173. DOI: <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2023-3-157-173>
8. Ferjencik M. Practical safety management for small or medium enterprises // Journal of Loss Prevention in the Process Industries. -2020. -68. -104281. <https://doi.org/10.1016/j.jlp.2020.104281>
9. Pan W.T, Zhuang M.E, Zhou Y.Y, Yang J.J. Research on sustainable development and efficiency of China's EAgriculture based on a data envelopment analysis-Malmquist model // Technological Forecasting and Social Change. -2021. -162. -120298. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2020.120298>
10. Nair T. Gender and economic security in southeast Asia // Asian Journal of Comparative Politics. -2022. - 7(1). -P. 29-44. DOI: <https://doi.org/10.1177/20578911211038284>
11. Amara T., Benelifa S. The impact of external and internal factors on the management accounting practices // International Journal of Finance and Accounting. -2017. -2. -P.46-58

12. Arsawan I. W. E., Koval V., Rajiani I., Rustiarini N. W., Supartha W. G., Suryantini N.P.S. Leveraging knowledge sharing and innovation culture into SMEs sustainable competitive advantage // International Journal of Productivity and Performance Management. -2020. -№2 (71). -P.405-428. DOI: <https://doi.org/10.1108/IJPPM-04-2020-0192>
13. Ingram K., Nitsenko V. Comparative analysis of public management models // Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu. -2021 -4. -P.122—127. DOI: <https://doi.org/10.33271/nvngu/2021-4/122>
14. Adu-Gyamfi J., Chipwere K.Y.W. The Impact of Management Accounting Practices on the Performance of Manufacturing Firms: An Empirical Evidence from Ghana // Research Journal of Finance and Accounting. -2020. – 20. –P.100- 113
15. Akimova, Liudmyla M. and Litvinova, Iryna F. and Ilchenko, Hanna O. and Pomaza-Ponomarenko, Alina L. and Yemets, Olha I., The Negative Impact of Corruption on the Economic Security of States // International Journal of Management. -2020. -11(5). –P.1058-1071. <https://ssrn.com/abstract=3632656>
16. Cuzdriorean D.D. The use of management accounting practices by Romanian small and medium-sized enterprises: A field study // Journal of Accounting and Management Information Systems. -2017. – 2. -P.291-312
17. Pham D.H., Dao T.H., & Bui T.D. The Impact of Contingency Factors on Management Accounting Practices in Vietnam // The Journal of Asian Finance, Economics, and Business. -2020. – 8. – P.77-85
18. Митина О.В. Альфа Кронбаха: когда и зачем ее считать // Современная психодиагностика России. Преодоление кризиса: сборник материалов III Всероссийской конференции: в 2 т. / редколлегия: Н.А. Батурин (отв. ред.) и др. – Челябинск: Издательский центр ЮУрГУ, 2015. Т.1. С. 232-240.
19. Chen J. Z. et al. Do firms that have a common signing auditor exhibit higher earnings comparability? // The Accounting Review. – 2020. – Т. 95. – №. 3. – С. 115-143.
20. McMullin, J. L., & Schonberger, B. (2020). Entropy-balanced accruals. Review of Accounting Studies, 25(1), 84–119.
21. Amanova G.D., Akimova B.Zh., Saparbaeva S.S. Problems and prospects in development of digital technologies in accounting and auditing at social enterprises of the Republic of Kazakhstan // Journal Rivista di studi sulla sostenibilita. 1 suppl. -2023. –P. 65-81. DOI: 10.3280/RISS2023-001-S1005

А.С. Алиев^{*1}, Г.Д. Аманова², К.Ж. Садуакасова³

^{1,3}Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Основные составляющие учетно-аналитического обеспечения экономической безопасности в строительном бизнесе

Аннотация. В данной статье исследуется авторский подход к бухгалтерскому сопровождению и основные составляющие учетно-аналитического обеспечения экономической безопасности строительного бизнеса. Цель статьи – осветить авторское видение, как бухгалтерская поддержка может помочь сделать строительный бизнес более финансово обеспеченным. Использование учетно-аналитического обеспечения определено как ключевой инструмент обеспечения

экономической безопасности бизнеса в строительстве. В статье рассмотрены основные составляющие учетно-аналитического обеспечения повышения уровня экономической безопасности бизнеса. Методология исследования использовала удобный подход отбора и была ориентирована на город Астана в Республике Казахстан. Был проведен опрос среди предпринимателей в сфере строительства, расположенных в Астане, чтобы выяснить полезность основных компонентов в обеспечении экономической безопасности при анализе отчетности. Только 46 строительных бизнеса выразили свое мнение через онлайн-платформу. Затем данные были проанализированы с использованием описательной статистики, корреляции и дисперсионного анализа. Отличительной особенностью исследования является акцент на ключевой роли вычислительной и аналитической поддержки в экономической безопасности различных бизнес-компонентов. Выводы, подчеркивают существенное влияние обеспечения экономической безопасности на принятие деловых решений, подчеркивая его важную роль в формировании стратегий управления. Сложная взаимосвязь между экономической безопасностью и ее различными компонентами в бизнес-контекстах является ключевым моментом исследования. Значения анализа были преимущественно выше 50%, что указывает на то, что информация, полученная из компонентов учетно-аналитического обеспечения экономической безопасности, оказалась полезной для предпринимателей в строительном секторе. Результаты исследования побуждают предпринимателей использовать информацию бухгалтерского учета и аналитической поддержки при принятии обоснованных управленческих решений. Следует отметить, что объем исследования был ограничен Республикой Казахстан, и был максимально определен сценарий реальной рентабельности расчета экономической безопасности и аналитического обеспечения бизнеса.

Ключевые слова: менеджмент, экономическая безопасность, учетно-аналитическое обеспечение, учет, контроль, бизнес в строительстве

A.S. Aliyev^{*1}, G.D. Amanova², K.Zh. Saduakasova³

1,3Eurasian National University named after L.N. Gumilyov, Astana, Kazakhstan

The main components of calculation and analytical support of economic security in construction business

Annotation. Economic security of a business is an important aspect of its successful functioning. Purpose of the article is to highlight the author's vision of accounting and the main components of accounting and analytical support for economic security of the construction business. Use of accounting and analytical support is an important tool for ensuring the economic security of business construction. Article discusses the main components of accounting and analytical support for improving the level of economic security of a business. Research methodology is based on a convenient sample and covers only city of Astana. Businessmen in construction living in Astana were provided with well-developed questionnaire regarding the usefulness main components for ensuring economic security in accounting and analysis. Only 46 construction businesses expressed their opinion through online platform. Data is then analyzed using descriptive statistics, correlation, and analysis variance. Originality of study found

that accounting and analytical support for economic security has a significant impact on several major components business. Main components of accounting and analytical support for economic security significantly help businessmen in making decisions regarding their investments. Study showed that process of economic security in business was closely related to main components of economic security. Almost all analysis values were above 50%, which indicated that information provided through main components of accounting and analytical support for economic security was useful to businessmen construction when making several decisions result study will encourage businessmen to use information contained accounting and analytical support to make an informed management decision. An attempt has been made to identify a real scenario usefulness accounting and analytical provision of economic security for business, as if study covered only a limited territory Republic of Kazakhstan.

Keywords: management, economic security, accounting and analytical support, accounting, control, business in construction

References

1. Satybaldin A.A., Temirova G.K., Zhunisbekova T.A. Prodovol'stvennaya bezopasnost' Kazakhstana: sostojanie i vozmozhnosti [Food security of Kazakhstan: state and opportunities]. // *Ehkonomika: strategiya i praktika* [Economy: strategy and practice], 15(2).11-20.(2020). [In Russian]
2. Barczyk J., Musiał W., and Žukovskis J. The barriers and opportunities to the development of small business in rural areas // *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*, № 41(1). 114-126 (2019). <https://doi.org/10.15544/mts.2019.11>
3. Bulkhairova Zh., Primbetova Ch., Kosymbaeva Sh. Prodovol'stvennaya bezopasnost' Kazakhstana na sovremennom ehtape razvitiya [Food security of Kazakhstan at the present stage of development] // *Ehkonomicheskaya seriya Vestnika ENU im. L.N. Gumileva* [The economic series of the Bulletin of the L.N. Gumilev ENU], (1). 82–95 (2023) DOI: <https://doi.org/10.32523/2789-4320-2023-1-82-95> [In Russian]
4. Margalit Y. Economic insecurity and causes of populism reviewed // *Journal of Economic Perspectives*, 33(4). 152-170 (2019)
5. Rodchenko S., Govorukha K. Corruption as a threat to the economic security of the national economy // *Taurian Scientific Bulletin. Series: Economy*, 3. 36-42(2020)
6. Uddin I. and Rahman K. U. Impact of corruption, unemployment and inflation on economic growth evidence from developing countries // *Quality and Quantity*, 57(3). 2759-2779 (2023)
7. Abil'daev S.T., Iskakova G.K., Amalbekova G.E., Dzhunusova D.A. Otsenka ehkonomicheskoi bezopasnosti ehksporta sel'skokhozyaistvennoi produktsii Kazakhstana [Assessment of economic security of agricultural exports of Kazakhstan] // *Ehkonomika: strategiya i praktika* [Economics: strategy and practice], 18(3). 157-173 (2023).) DOI: <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2023-3-157-173>[In Russian]
8. Ferjencik M. Practical safety management for small or medium enterprises // *Journal of Loss Prevention in the Process Industries*, 68. 104281 (2020).) DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jlp.2020.104281>
9. Pan W.T., Zhuang M.E., Zhou Y.Y., and Yang J.J. Research on sustainable development and efficiency of China's EAggriculture based on a data envelopment analysis-Malmquist model // *Technological Forecasting and Social Change*, 162. 120298 (2021).) DOI: <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2020.120298>

10. Nair T. Gender and economic security in southeast Asia // Asian Journal of Comparative Politics, 7(1). 29-44 (2020). DOI: <https://doi.org/10.1177/20578911211038284>
11. Amara T., Benelifa S. The impact of external and internal factors on the management accounting practices // International Journal of Finance and Accounting, 2. 46-58 (2017)
12. Arsawan I. W. E., Koval V., Rajiani I., Rustiarini N. W., Supartha W. G., Suryantini N.P.S. Leveraging knowledge sharing and innovation culture into SMEs sustainable competitive advantage // International Journal of Productivity and Performance Management, №2 (71). 405-428. (2020) <https://doi.org/10.1108/IJPPM-04-2020-0192>
13. Ingram K., Nitsenko V. Comparative analysis of public management models // Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu, 4. 122—127. (2021) <https://doi.org/10.33271/nvngu/2021-4/122>
14. Adu-Gyamfi J., Chipwere K.Y.W. The Impact of Management Accounting Practices on the Performance of Manufacturing Firms: An Empirical Evidence from Ghana // Research Journal of Finance and Accounting, 20. 100- 113 (2020)
15. Akimova L. M., Litvinova I. F., Ilchenko H.O., Pomaza-Ponomarenko A. L., Yemets O. I. The negative impact of corruption on the economic security of states // International Journal of Management, 11(5). (2020).
16. Cuzdriorean D.D. The use of management accounting practices by Romanian small and medium-sized enterprises: A field study // Journal of Accounting and Management Information Systems, 2. 291-312 (2017)
17. Pham D.H., Dao T.H., & Bui T.D. The Impact of Contingency Factors on Management Accounting Practices in Vietnam // The Journal of Asian Finance, Economics, and Business, 8. 77-85 (2020)
18. Mitina O.V. Kronbach's Alpha: when and why to count it // Modern psychodiagnostics of Russia. Overcoming the crisis: a collection of materials of the III All-Russian Conference: in 2 volumes / Editorial Board: N.A. Baturin (ed.) and others - Chelyabinsk: SUSU Publishing Center, 2015. Vol. 1. pp. 232-240. [in Russian]
19. Chen J. Z. et al. Do firms that have a common signing auditor exhibit higher earnings comparability? // The Accounting Review. – 2020. – T. 95. – №. 3. – С. 115-143.
20. McMullin, J. L., & Schonberger, B. (2020). Entropy-balanced accruals. Review of Accounting Studies, 25(1), 84–119.
21. Amanova G.D., Akimova B.Zh., Saparbaeva S.S. Problems and prospects in development of digital technologies in accounting and auditing at social enterprises of the Republic of Kazakhstan // Journal Rivista di studi sulla sostenibilita, 1 suppl. 65-81 (2023). DOI: 10.3280/RISS2023-001-S1005

Авторлар туралы мәліметтер:

Алиев А.С. – автор-корреспондент, PhD докторант кафедры учет и анализ ЕНУ им Л.Н.Гумилева, Сатбаев көш. 2, 01000, Астана, Казахстан.

Аманова Г.Д. – к.э.н., ассоц профессор заведующая кафедрой «Учет и анализ», ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Сатбаев көш. 2, 01000, Астана, Казахстан.

Садуакасова К.Ж. – к.э.н., и.о.доцент кафедры учет и анализ ЕНУ им Л.Н.Гумилева, Сатбаев көш. 2, 01000, Астана, Казахстан.

Алиев А.С. – хат-хабар авторы, есеп және талдау кафедрасының PhD докторанты, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, ул. Сәтбаева көш., 2, 01000 Астана, Қазақстан.

Аманова Г.Д. – есеп және талдау кафедрасының кафедра меңгерушісі, э.ғ.к., қауымдасқан профессор, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, ул. Сәтбаева көш., 2, 01000, Астана, Қазақстан.

Садуакасова К.Ж. – э.ғ.к., есеп және талдау кафедрасының доцент м.а. Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, ул. Сәтбаева көш., 2, 01000, Астана, Қазақстан.

Aliyev A.S. – The corresponding author, PhD doctoral of the Department of Accounting and analysis L.N.Gumilyov Eurasian National University, Satbaev street, 2, 01000, Astana, Kazakhstan.

Amanova G.D. – head of the Department of Accounting and analysis, candidate of Economic Sciences, Associate Professor L.N.Gumilyov Eurasian National University, Satbaev street, 2, 01000, Astana, Kazakhstan.

Saduakasova K.Zh. – candidate of Economic Sciences, acting associate professor of the Department of accounting and analysis L.N.Gumilyov Eurasian National University, Satbaev street, 2, 01000, Astana, Kazakhstan.

Copyright: © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

IRSTI 06.35.31

<https://doi.org/10.32523/2789-4320-2025-1-292-305>

Article type (research article)

Effectiveness evaluation of the implementation of state programs in state audit

A.K. Zhakhmetova*¹ , B.A. Alibekova¹

¹L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

(E-mail: ¹zhakhmetova@enu.kz. ²alibekova_ba@enu.kz)

Abstract. The main purpose of the article is to study the assessment of the implementation of state programs as one of the functions of its activities of external state audit bodies and to identify further directions for their development. State programs ensure the implementation of long-term plans mainly because of its availability of the state treasury, which is a means of state economic management. Therefore, the application of these special state programs requires effective evaluation.

One of the crucial elements in evaluating the efficiency of these state institutions is the comparison of indicators of efficiency and effectiveness of state programs, i.e. comparing actual and planned results, and defining macroeconomic and microeconomic social effects. Among them, there is a high need to assess the accomplishing of the state program for the future development of highly productive employment, and mass entrepreneurship "Employment". Currently, it is required to provide methodological documentation and improve its methodology. With the help of a constructively built rating of program documents, we can identify various factors of annoyance or alteration from the planned indicators, while carrying out systematic actions related to the need to adjust the planned indicators of the state program.

The development of new approaches to the state's budgetary and financial policy requires changes in the tools used to monitor the utilization of public funds. In this regard, the issues of development and implementation into the practice of state performance audits of long-term program documents are raised. Therefore, the article examines the current problems of using this tool and defines the main areas of study and solution.

Keywords: state program, budget, control, evaluation of efficiency, unemployment, productive employment, results of state audit.

Received 14.05.2024. Revised 12.02.2025. Accepted 14.03.2025. Available online 31.03.2025

Introduction

The appositeness of the topic is the improvement of the efficiency audit methodology for the implementation of the state program for the further development of effective employment and mass entrepreneurship "Employment". Mainly, with the help of constructive evaluation of this program documents, it is possible to identify various factors of non-implementation or various deviations from the planned indicators, while systematically conducting activities related with the need to correct the planned indicators of this state program. Consequently, it's remarkable that a component of performance audit is the evaluation. A performance audit can identify and correct all the existing weaknesses in a program.

The current system of allocating state funds and actual utilization of funds is not efficient, as it does not ensure the achievement of strategic goals.

In this regard, there is a real need to develop ways of auditing the effectiveness of the use of funds, taking into account the specifics of each individual situation.

The purpose of this study is to examine the efficiency audit of the implementation of the effective employment and mass entrepreneurship state program "Employment" by developing recommendations on the assessment methodology. Consequently, the study of theoretical and practical aspects of the use of data on the realization of state programs by state audit agencies is becoming particularly relevant today [1].

Literature review

The information base of this article was formed using a combination of normative legal acts of the Republic of Kazakhstan, reports by the Ministry of Labor and Social Protection of the Republic of Kazakhstan, also the High Audit Chamber, including periodicals data and educational materials.

The opinions of scientists on the subject are divided: some consider performance audit as a type of financial control, while others consider it as an instrument of state financial control [2]. Performance audit of public resources is a modern form of financial control [3]. It allows to review the validity and rationality of budget funds use. The problem of legislative consolidation of performance audit and its improvement is more relevant than ever for our country. State financial control is changing from the traditional verification of the correctness, targeting, appropriateness and legality of the distribution of public financial resources to control from the position of effective, efficient and economical use of public resources in the form of performance audit [4, 5].

The authors note that the key problem and a very complex procedure of performance audit is the selection of performance evaluation indicators, since they are the basis for the implementation of the audit objective to evaluate the performance of government agencies. The correct choice of indicators, how well they characterize the objects of government audit and whether they can be the basis for assessing the performance of government agencies largely depends on the quality of the performance audit results. This approach is enshrined in the Lima Declaration of Guiding Principles. It notes that in addition to financial audit (verification of the targeted use of funds and financial reporting), the importance of which is undeniable, there is also another type of control (its task is somewhat different) - to determine how effectively and economically public funds are spent [6].

The purpose of the article is to study the assessment of the implementation of state programs as one of the functions of the activities of external state audit bodies and to identify directions for their further development.

To achieve this goal, the following tasks are set and solved in the article:

- to study the main parameters and criteria of the state program for assessment by state audit agencies;
- to identify problematic aspects in the realization of the state program;
- to propose future directions for the development of the realization state programs.

Research methods

The purpose of the study is to examine the specifics of performance auditing and how comparison with its actual manifestations helps determine its effectiveness in practical application. In solving the tasks defined in the article, general and specific methods of logical and systematic analysis and synthesis, scientific abstraction, methods of inductive and deductive study, economic and statistical analysis are used.

The research methodology was based on the use of historical and comparative methods, as well as theoretical scientific methods, including analysis, abstraction, generalization, induction, deduction, analogy, and systemic and functional approaches.

Research Question: How effective is the performance audit methodology in evaluating the implementation of state programs, particularly the "Employment" program, in Kazakhstan, and what improvements can be made to enhance its effectiveness?

Hypothesis: The current performance audit methodology for evaluating state programs, including the "Employment" program in Kazakhstan, is insufficiently developed, leading to inefficiencies in budget allocation and policy implementation. Enhancing the methodology by incorporating improved performance indicators, systematic evaluation criteria, and international best practices will increase the accuracy of assessments and improve the overall efficiency of state program implementation.

In the context of research object, analysis and synthesis are used simultaneously since they are interconnected. The broad application of general scientific methods in theoretical and experimental research contributes to the development of new knowledge. The research process, formalization was also applied, which makes it possible to systematize, clarify, and methodologically elucidate the content of the theory and determine the nature of the interconnections between its provisions. With the help of formalization, it is possible to identify and formulate unresolved issues. The choice of a problem, direction, research topic, and the formulation of scientific questions is a critical task. As a rule, the most relevant research directions are reflected in state directive documents, as well as in the documents of sectoral ministries and departments. When formulating a scientific and technical problem in a specific field of knowledge or sector of the economy, it is necessary to conduct a thorough analysis of the tasks dictated by the needs of society and social demands. The main problems under study are presented in the form of targeted and comprehensive programs of national significance. Such an analysis allows the formulation of a working hypothesis, the determination of methods for solving the problem, and the identification of tasks and key research questions [7].

Findings and Discussion

In the Republic of Kazakhstan, the evaluation of the realization effectiveness of the state program still has a systematic errors in the present day. In many cases, the macroeconomic

indicators of the state program takes a place as a specially separated indicators, worth to remark that they get influenced by the inner and outer different factors that usually arouses by program documenting. The sponsoring of these indicators of the program documents also has a correction related with arising and declining the finances. In conclusion, these programs consist of the main purpose, assessments, and also a place to afford restart these programs [8].

Approaches to fighting against unemployment in Kazakhstan did not change from years to years. The problems of insufficient effectiveness of government is action to support employment arose with the adoption of the first programs.

In the primary programs' framework, the main target in supporting employment was not only providing financial assistance, but also evolving private entrepreneurship and creating new work places.

Another viewpoint suggests that the initial state initiatives aimed to secure employment were not comprehensive but rather fragmented, relying on a limited set of market mechanisms.

Since 2011, six employment programs have been developed in Kazakhstan:

- three state programs were projected to be completed by 2020, yet none reached fulfilment.
- The state program "Employment", initiated in 2021, and the state program "Job Security Map" were successfully executed.

As outlined in the state program's document, funding for its operations is solely sourced from budgetary funds, with the majority allocated from the republican budget (constituting 68,3% – 405,8 billion tenge).

The yearly expansion of the program with additional objectives, tasks, and initiatives for its execution has led to a more than twofold increase in public investments, escalating from 258.3 billion tenge – to 593.8 billion tenge, including from the National Fund of the Republic of Kazakhstan for 2019-2020 in the amount of 49,2 billion tenge and from the reserve of the Government of the Republic of Kazakhstan in the amount of 3 billion tenge due to the allocation of supplementary funds

It is evident that there is a noticeable disparity between the funding from "Reserves of the Government" and the "local budget" for the "Employment" program in Kazakhstan, expressed in thousands of tenge, compared to the figures from 2020 [9].

The utilization of local budget funds amounting to 55 billion tenge, which were not originally designated for inclusion in this state program for 2020-2021, resulted in an excess of allocated funds 181.1 billion tenge, increasing the approved amount over (135.7 billion tenge) by 33%.

In the process of realising that budget expenditures, taking into account the NLA (Normative Legal Act) on 'Official transfers of a general nature for 2020-2022', expenses on targeted transfers were also not transferred to the base of local budgets, taking into account that the presence in the expenditure structure of the republican budget of expenditures in the form of individual targeted transfers of SAI (Supreme Audit Institution).

As per the Ministry of Labor and Social Protection of the Population, a sum total of 549.8 billion tenge has been earmarked for allocation between 2017- 2020, and 535.8 billion tenge (or 97%) has been disbursed.

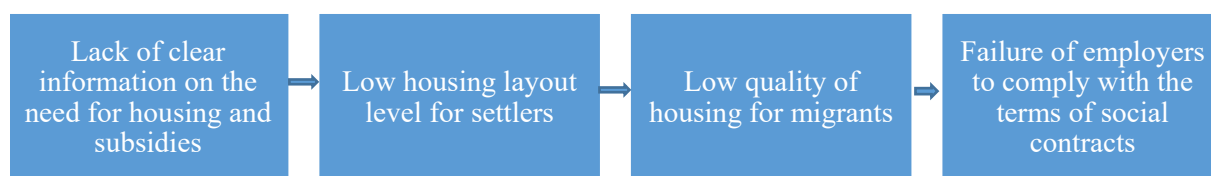
The dynamics of allocated and actually spent expenditures for the specified period also indicates a tendency to gradually increase its volume due to additional financing from the

Republican budget. If in the first 2017 year of implementation, the Republican and local budgets under this program gives the ratio of expenses to "1:1", then in 2019 this indicator increases to "3:1", and in 2020 the trend is maintained in the ratio "2,3:1".

In the reporting year, the state program "Employment" of the Republic of Kazakhstan successfully completed its implementation. The evaluation of its effectiveness was conducted, considering the outcomes of the audit of this state program concerning the provision of housing for settlers in the North Kazakhstan region from 2019 to 2021.

Including everything added together, the funds allocated and disbursed for voluntary migrants within the framework of the assessment of the state program "Employment" amounted to 4 155.7 million tenge.

In the North Kazakhstan region, a state audit of the the effectiveness of implementing the state program for the development of productive employment and mass entrepreneurship for 2017-2021 in terms of housing provision for migrants for 2019-2021 was carried out. According to its results, 99.1 million financial violations were calculated. Additionally, inefficient planning and utilization of budget funds totalling KZT 4.6 billion tenge were identified. During this audit, several other systemic shortcomings were identified.

Picture 1. The primary issues of the state program of the Republic of Kazakhstan "Employment", regarding the provision of housing for migrants, are outlined

Note: compiled from data [10]

Since the beginning of the implementation of this state program, the number of indicators, tasks and the amount of financing of new activities have undergone many changes, among which only the amount of financing increased from the initial amount of 258.3 billion tenge to 593.8 billion tenge or 2.29 times. (Table 1)

Table 1. Changes in the main parameters of the state program "Employment"

Initial editing Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan dated December 29, 2016 No. 919 (lost force)	Approved edition Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan dated November 13, 2018 No. 746	Current edition Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan dated November 13, 2018 No. 746 (including amendments and additions)
Number of outcome/activity indicators		
22 / 46	24 (+2) / 58 (+12)	35 (+11) / 71 (+13)
Financing		
258,3 billion tenge	500,3 billion tenge	593,8 billion tenge

Note: compiled from data [10]

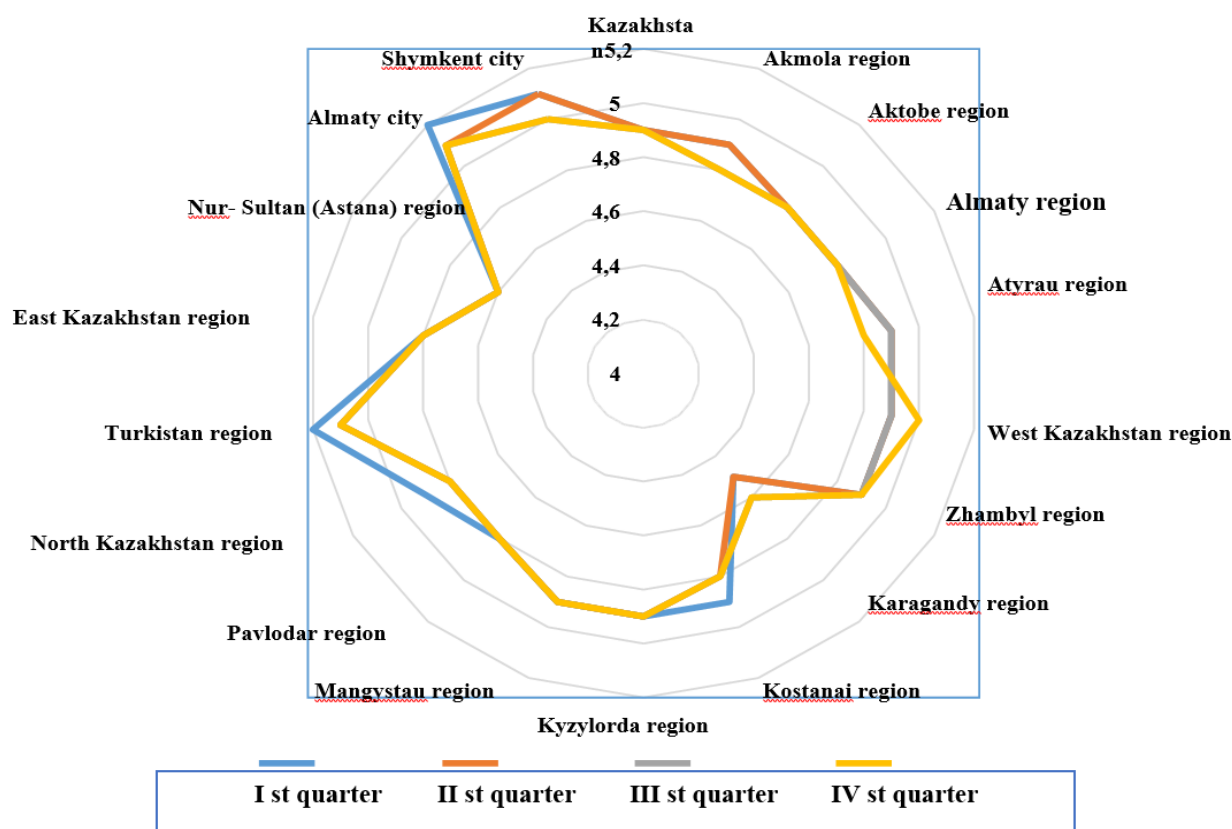
Initially, the volume of verified information regarding the demand for housing and subsidies was adjusted, (01.01.2019 to 31.05.2021), compared to the planned allocation (decreasing from 12,000 million tenge to 9000 million tenge), representing a decrease of 25 percent.

Low level of housing for settlers and low quality of housing that was purchased for settlers. Consequently, individuals are responsible for covering the costs associated with heating and house repairs [10].

One drawback is the failure of individual employers to adhere to the terms stipulated in social contracts. In inspected 30% cases, 19 million unjustifiably paid subsidies have been established.

Out of the 4 target indicators set by the state program "Employment" for the entire five-year implementation period, only one had its value adjusted: "the share of unproductive employment in other categories of the employed population." It increased from 10% to 10.2% in 2018 and decreased by 9% in 2019.

Monitoring the implementation of the remaining three indicators of the state program for 2017–2023 reveals a stable excess of planned values.

Picture 2. Unemployment rate among regions in 2023

Note: compiled from data [10]

The highest unemployment rates were recorded in the Turkistan region, West Kazakhstan region, the cities of Almaty and Shymkent - 5.1%, 5%, 5.1% and 5.0% respectively. These rates exceeded the rate recorded in the fourth quarter, which was 4.9%. (Figure - 2)

Here, the share of unemployed among urban residents exceeds the share of unemployed among rural residents (41%) (59%).

Based on data from the Unified Information System of the Social and Labor Sphere, known as the "labor market", employment centers have a distance between the number of people applying for work and the number of those employed.

Table 2. Statistical data on the state of the economy of the Republic of Kazakhstan for 2018-2023

years	GDP, billion USD	Unemployment (in percent)	GDP growth	Country's population
2017	172,11	5,0	12,6	17918214
2018	171,54	5,0	7,1	18157337
2019	181	5,0	6,5	18395567
2020	163,23	5,0	-11,2	18879552
2021	182,1	4,9	12,1	18879552
2022	206,23	4,9	14,3	19503159
2023	269,91	5,4	15,6	19766807
Note: compiled from data [11]				

The correlation matrix shows the relationship between the variables, which is presented in the Figure – 3.

	GDP (billion USD)	Unemployment Rate (%)	GDP Growth (%)	Population (millions)
GDP (billion USD)	1,000	0,778	0,638	0,811
Unemployment Rate (%)	0,778	1,000	0,201	0,411
GDP Growth (%)	0,638	0,201	1,000	0,474
Population (millions)	0,811	0,411	0,474	1,000

Figure 3. Matrix of correlation analysis results for 2017-2023

Note: Calculated based on data from [11]

This matrix provides an overview of the relationships between the variables. If additional insights or visualizations are required, feel free to ask!

The correlation analysis revealed the following:

1. GDP (in billion USD):

o Strong positive correlation with unemployment rate ($r=0.78$ $r = 0.78$ $r=0.78$) and population size ($r=0.81$ $r = 0.81$ $r=0.81$).

o Moderate correlation with GDP growth ($r=0.64$ $r = 0.64$ $r=0.64$).

2. Unemployment Rate (%):

o Moderately positively correlated with GDP ($r=0.78$ $r = 0.78$ $r=0.78$) and less so with population ($r=0.41$ $r = 0.41$ $r=0.41$).

o Weak correlation with GDP growth ($r=0.20$ $r = 0.20$ $r=0.20$).

3. GDP Growth (%):

o Moderate positive correlation with GDP ($r=0.64$ $r = 0.64$ $r=0.64$) and population ($r=0.47$ $r = 0.47$ $r=0.47$).

o Very weak correlation with unemployment rate ($r=0.20$ $r = 0.20$ $r=0.20$).

4. Population (in millions):

o Strong positive correlation with GDP ($r=0.81$ $r = 0.81$ $r=0.81$).

Observations from the Graphs:

- GDP and population size show synchronized growth.
- GDP growth rate is volatile, indicating fluctuations in economic expansion.
- Unemployment rate remains relatively stable, with a slight increase in 2023.

Assessment of Economic Management Efficiency (2016–2023)

To evaluate the efficiency of economic management in the given period, the following metrics are analyzed: GDP (in billion USD), unemployment rate (percentage), GDP growth (percentage), and population size.

Key Observations:

GDP Trends:

o From 2016 to 2023, GDP rose from \$153.44 billion to \$269.91 billion, a significant growth of approximately 75.9% over the period.

o Notable setbacks occurred in 2020, with a sharp decline to \$163.23 billion due to negative GDP growth (-11.2%). This likely reflects external shocks, such as global crises (e.g., COVID-19).

Unemployment Rate:

o The unemployment rate remained stable at 5.0% until 2021, slightly decreasing to 4.9% in 2021–2022 but increased to 5.4% in 2023.

o This slight increase in 2023 warrants further investigation, especially in light of strong GDP growth during the same period.

GDP Growth:

o After a contraction of -12.1% in 2016, GDP growth rebounded to 12.6% in 2017 and remained positive, except for 2020, which experienced a sharp decline (-11.2%).

o Strong recovery followed, with growth peaking at 15.6% in 2023. This indicates effective post-crisis recovery strategies.

Population Growth:

- o The population increased steadily from 17.67 million (2016) to 19.77 million (2023), a growth of approximately 11.8%. This suggests that economic policies were implemented alongside a growing labor force.

Efficiency Analysis:

- Strengths:

- o GDP Recovery: The economy demonstrates resilience, with robust GDP recovery following the downturn in 2020.

- o Controlled Unemployment: Despite economic fluctuations, unemployment remained largely stable and relatively low.

- o Economic Expansion: Positive GDP growth in most years, culminating in a high of 15.6% in 2023, suggests effective economic policies driving growth.

- Challenges:

- o The sharp contraction in 2020 highlights vulnerability to external shocks.

- o The slight uptick in unemployment in 2023, despite strong GDP growth, indicates potential inefficiencies in labor market policies.

Conclusion:

The management of the economy from 2016 to 2023 appears broadly effective, characterized by strong GDP recovery and stable unemployment. However, addressing vulnerabilities to global shocks and ensuring that GDP growth translates into lower unemployment will be crucial for sustainable economic development.

Conclusion

As the analysis and evaluation of effectiveness shows, compared with financial audit, it is characterized by in-depth analysis and result orientation. Overall, the report from the government of the Republic of Kazakhstan indicates positive trends throughout the program's implementation, particularly evident by the end of 2020. This assessment primarily stems from the expanded efforts to provide citizens with additional measures aimed at promoting employment.

Nonetheless, as highlighted by the findings of the state audit conducted by the Supreme Audit Institution (SAI), the effectiveness of the program was achieved through the overestimation of employment indicators by employment centers, as well as the inaccurate input of data on job placements into information systems, including instances of duplication and simultaneous accounting [12].

Moreover, the initiatives under the "Employment" program predominantly target segments of the population particularly vulnerable to unemployment, emphasizing temporary employment measures. However, despite the program's objectives, there's a lack of structural changes in the labor market over the long term.

The effectiveness of the implementation of the state program indicates the need for a separate analysis of systemic shortcomings that prevent the effective implementation of the results of the audit. Amendments aimed at reducing the target indicators of program documents with a simultaneous increase in individual financing have been identified.

Thus, each annual assessment of the effectiveness of state programs conducted by state bodies individually for each program, including the monetary side, the established results contribute to improving the efficiency of using budget funds and increase the results.

The amount of interprogram effectiveness depends on the number of positive interprogram connections between the activities of a particular program and the goals/objectives of other government programs.

Thus, the results of the annual assessment of the effectiveness of government programs, carried out by government bodies individually for each program, including its financial side, help improve the efficiency of using budget funds and increase results.

There is no conflict of interest.

Authors' contributions. The authors analyze and summarize data in the literature during the implementation of the study, search for data in the literature, summarize the results of the study; evaluate the conclusions, interpret the results of the study. The practical significance is connected with the generalization of theoretical and practical skills of auditing the effectiveness of the implementation of state programs. Concludingly, the main insights from the article were the results of the quality and quantity data in improving the efficiency auditing. On the process of evaluating the efficiency auditing methodic in Republic of Kazakhstan, there were used other abroad practical methodic, as well as in the state the use of a logical model in the construction of national projects.

Alibekova B.A. – theoretical substantiation, interpretation of results, **Zhakhmetova A.K.** – data collection and processing, goal setting, literature review.

References

1. Бейсенова Л.З., Карыбаев А.А.-К., Жахметова А.К. Аудит эффективности: учебное пособие. - Нур-Султан: ЕНУ имени Л.Н.Гумилева, 2020. - 291 с.
2. Саунин А.Н. Аудит эффективности использования государственных средств. М.: Изд-во Московского ун-та; 2015. 336 с.
3. Sutopo B., Wulandari T.R., Adiati A.K., Saputra D.A. E-government, audit opinion, and performance of local government administration in Indonesia. Australasian Accounting, Business and Finance Journal. 2017;11(4):6–22. DOI: <https://doi.org/10.14453/aabfj.v11i4.2>
4. Голикова Т.А. Переход от финансового аудита к государственному аудиту — качественно новый этап развития государственного финансового контроля в России. Вестник АКСОР. 2014;(4):4–6.
5. Терещенко Д.С. Аудит эффективности как особая форма государственного аудита. // Публично-правовые исследования. 2017; -№3: -С.34–63
6. Алибекова, Б., Жахметова, А. (2023). Использование информационных систем в государственном аудите. //Экономическая серия Вестника ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, 2023. №1. – С.339–347. DOI: <https://doi.org/10.32523/2789-4320-2023-1-339-347>
7. Пономарев, А.Б. Методология научных исследований: учебное пособие / А.Б. Пономарев, Э.А. Пикулева. – Пермь: Изд-во Перм. нац. исслед. политехн. ун-та, 2014. – 186 с.

8. Вечкинзова Е.А. Оценка реализации государственных программ развития в Республике Казахстан // Известия УрГЭУ. Региональная экономика. – 2008. – №1 (20). – С. 105-111.

9. Об утверждении Государственной программы развития продуктивной занятости и массового предпринимательства «Еңбек» на 2017-2021годы. Постановление Правительства РК от 13ноября 2018года №746 - [Electronic resource] – 2017. - URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1800000746/links> (accessed 20.11.2023)

10. Годовой отчет Государственной программы развития продуктивной занятости и массового предпринимательства на 2017-2021 годы «Еңбек» [Electronic resource] – 2022. - URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/enbek/press/article/details/77404?lang=ru> (accessed 24.11.2023)

11. Official website of the Bureau of National Statistics Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan [Electronic resource] – 2024. - URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/economy/stat-kon-obs/> (accessed 24.11.2024)

12. Заключение Счетного комитета по контролю за исполнением республиканского бюджета по оценке проекта Закона Республики Казахстан «О республиканском бюджете на 2022 – 2024 годы» - [Electronic resource] – 2022. - URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/esep/documents/details/213653?directionId=12032&lang=ru> (accessed 14.12.2023)

А.К. Жахметова*¹, Б.А. Алибекова¹

¹Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

Мемлекеттік аудиттегі мемлекеттік бағдарламалардың іске асыру тиімділігін бағалау

Аннотация. Қазіргі экономикадағы даму кезеңіндегі мемлекеттік басқару құралдарының бірі ұзақ мерзімді бағдарламалақ құжаттардың орындалуын қамтамасыз етудегі мемлекеттік бағдарламалар солардың бірі болып табылады. Жеке мемлекеттік бағдарламаларды іске асыру оларды уақытылы және тиімді бағалауды талап етеді. Олардың ішінде нәтижелі жұмыспен қамтуды және жаппай кәсіпкерлікті кезеңді (жоспарлы) дамытуды көздейтін «Еңбек» мемлекеттік бағдарламасының жүзеге асырылуын бағалау қажеттілігі жоғары. Осы мақаланың мақсаты – сыртқы мемлекеттік аудит органдарының функцияларының бірі ретінде мемлекеттік бағдарламалардың іске асырылуын бағалауды зерделеу және оны одан әрі жетілдіру бағыттарын айқындау мен анықтауға мүмкіндік береді.

Біздің өткізген зерттеулеріміз көрсеткендей, мемлекеттік бағдарламалардың тиімділігін бағалаудың маңызды элементтері мемлекеттік бағдарламалардың нәтижелігі мен тиімділігінің жеке көрсеткіштері, яғни нақты (есепті) және жоспарлы нәтижелерді салыстыру, макро-және микроэкономикалық әлеуметтік әсерлердің көлемін анықтау болып табылады. Осыған байланысты мемлекеттік бағдарламалар мен ұлттық жобаларды арнайы әдістемелік құжаттамамен қамтамасыз ету қазіргі қажеттілігі және бағалау әдістерін жетілдіру артады. Бағдарламалық құжаттарды конструктивті бағалауды пайдалана отырып, мемлекеттік бағдарламаның жоспарланған көрсеткіштерін түзету қажеттілігіне байланысты жүйелі іс-әрекеттерге мүмкіндік беретін жоспарлы көрсеткіштердің орындалмау немесе ауытқу факторларын жеке анықтауға мүмкіндігі болады.

Мемлекеттің салық-бюджет саясатының жаңа тәсілдерін қалыптастыру мемлекет қаражатын пайдалануды бақылау құралдарын өзгертуді талап етеді. Осыған байланысты ұзақ мерзімді бағдарламалық құжаттардың мемлекеттік тиімділік аудитін жетілдіру және тәжірибеге енгізу мәселелері көтеріледі, сондықтан мақалада осы құралды пайдаланудың өзекті мәселелері талқыланады және зерттеу мен оларды шешудің негізгі бағыттары айқындалады.

Түйін сөздер: мемлекеттік бағдарлама, бюджет, бақылау, тиімділігін бағалау, жұмыссыздық, нәтижелі жұмыспен қамту, мемлекеттік аудитінің нәтижелері.

А.К. Жахметова*¹, Б.А. Алибекова¹

¹Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Оценка эффективности реализации государственных программ в государственном аудите

Аннотация. На современном этапе развития экономики государства одним из инструментов государственного управления в экономике является обеспечение реализации долгосрочных программных документов, одними из которых являются государственные программы. Реализация отдельных государственных программ требует своевременной эффективной их оценки. Среди них высока необходимость оценки реализации государственной программы «Еңбек», предусматривающей поэтапное (планомерное) развитие эффективной занятости и массового предпринимательства в Республике Казахстан. Цель данной статьи - изучить оценку реализации государственных программ как одну из функций органов внешнего государственного аудита, что позволяет определить направления его дальнейшего совершенствования. Проведенные нами исследования показывают, что важными элементами оценки эффективности государственных программ являются отдельные показатели результативности и эффективности государственных программ, то есть сравнение фактических (отчетных) и плановых результатов, определение размеров макро- и микроэкономических социальных эффектов.

В контексте которых возрастает крайняя необходимость обеспечения специальной методической документацией и совершенствования методики оценки государственных программ и национальных проектов. С помощью конструктивной оценки программных документов возможно отдельно выявить факторы невыполнения или отклонения от плановых показателей, позволяющим проводить системные действия, связанные с необходимостью корректировки плановых показателей отдельной государственной программы.

Формирование новых подходов к бюджетно-финансовой политике государства требует изменения инструментов проведения контроля использования государственных средств. В связи с этим поднимаются вопросы развития и внедрения в практику государственного аудита эффективности долгосрочных программных документов, поэтому в статье рассмотрены актуальные на сегодняшний день проблемы использования данного инструмента и определены основные направления изучения и решения.

Ключевые слова: государственная программа, бюджет, контроль, оценка эффективности, безработица, эффективная занятость, результаты государственного аудита.

References

1. Bejsenova L.Z., Karybaev A.A.-K., Zhahmetova A.K. Audit jeffektivnosti: uchebnoe posobie. [Performance Audit: Study Guide] Nur-Sultan: ENU imeni L.N.Gumileva (Nur-Sultan. 2020. 291 p.) [in Russian]
2. Saunin A.N. Audit jeffektivnosti ispol'zovaniya gosudarstvennyh sredstv [Audit of the efficiency of using public funds] (Moskov. 2015. 336 p.) [in Russian]
3. Sutopo B., Wulandari T.R., Adiati A.K., Saputra D.A. E-government, audit opinion, and performance of local government administration in Indonesia. Australasian Accounting, Business and Finance Journal. 2017;11(4):6–22. DOI: <https://doi.org/10.14453/aabfj.v11i4.2>
4. Golikova T.A. Perehod ot finansovogo audita k gosudarstvennomu auditu — kachestvenno novyy jetap razvitija gosudarstvennogo finansovogo kontrolja v Rossii. [Transition from financial audit to state audit — a qualitatively new stage in the development of state financial control in Russia] Vestnik AKSOR. [AKSOR Bulletin] 4.4-6(2014) [in Russian]
5. Tereshhenko D.S. Audit jeffektivnosti kak osobaja forma gosudarstvennogo audita [Performance audit as a special form of public audit] //Publichno-pravovye issledovanija [Public and legal studies] 3.34–63(2017) [in Russian]
6. Alibekova, B., Zhahmetova, A. (2023). Ispol'zovanie informacionnyh sistem v gosudarstvennom audite [Use of information systems in public audit] //Jekonomicheskaja serija Vestnika ENU imeni L.N. Gumileva [Bulletin of the L.N. Gumilyov Eurasian National University. Economic series] 1.339–347(2023) DOI: <https://doi.org/10.32523/2789-4320-2023-1-339-347> [in Russian]
7. Ponomarev, A.B. Metodologija nauchnyh issledovanij: uchebnoe posobie [Methodology of scientific research: a tutorial] (Perm, 2014, 186 p.) [in Russian]
8. Vechkinzova E.A. Ocenka realizacii gosudarstvennyh programm razvitija v Respublike Kazahstan [Assessment of the implementation of state development programs in the Republic of Kazakhstan] // Izvestija UrGJeU. Regional'naja jekonomika [News of USUE. Regional Economy] 1(20).105-111(2008) [in Russian]
9. Ob utverzhdenii Gosudarstvennoj programmy razvitija produktivnoj zanjatosti i massovogo predprinimatel'stva «Eńbek» na 2017-2021gody. Postanovlenie Pravitel'stva RK ot 13nojabrja 2018goda №746 - [On approval of the State Program for the Development of Productive Employment and Mass Entrepreneurship "Enbek" for 2017-2021. Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated 13.11.2018 N746] Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1800000746/links> (accessed 20.11.2023) [in Russian]
10. Godovoj otchet Gosudarstvennoj programmy razvitija produktivnoj zanjatosti i massovogo predprinimatel'stva na 2017-2021 gody «Eńbek» [Annual Report of the State Program for the Development of Productive Employment and Mass Entrepreneurship for 2017–2021 "Enbek"] [Electronic resource] – 2022. - Available at: <https://www.gov.kz/memleket/entities/enbek/press/article/details/77404?lang=ru> (accessed 24.11.2023) [in Russian]
11. Official website of the Bureau of National Statistics Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan [Electronic resource] – 2024. - Available at: <https://stat.gov.kz/ru/industries/economy/stat-kon-obs/> (accessed 24.11.2024)
12. Zakljuchenie Schetnogo komiteta po kontrolju za ispolneniem respublikanskogo bjudzheta po ocenke proekta Zakona Respubliki Kazahstan «O respublikanskom bjudzhete na 2022 – 2024 gody» [Conclusion of the Accounts Committee for Control over the Execution of the Republican Budget on the Assessment of the Draft Law of the Republic of Kazakhstan "On the Republican Budget for 2022–2024"]-

[Electronic resource] – 2022. - Available at: <https://www.gov.kz/memleket/entities/esep/documents/details/213653?directionId=12032&lang=ru> (accessed 14.12.2023) [in Russian]

Авторлар туралы мәлімет:

Жахметова А.Қ. – хат-хабар авторы, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің «Мемлекеттік аудит» БББ докторанті, Қажымұқан көш, 11, 010010, Астана, Қазақстан.

Алибекова Б.А. – экономика ғылымдарының кандидаты, доцент, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің «Мемлекеттік аудит» кафедрасының профессоры, Қажымұқан көш., 11, 010010, Астана, Қазақстан.

Сведения об авторах:

Жахметова А.К. – автор для корреспонденции, докторант ОП «Государственный аудит», Евразийский национальный университет им. Л.Н.Гумилева, ул. Кажымуқан, 11, 010010, Астана, Казахстан.

Алибекова Б.А. – кандидат экономических наук, доцент, профессор кафедры «Государственный аудит», Евразийский национальный университет им. Л.Н.Гумилева, ул. Кажымуқан, 11, 010010, Астана, Казахстан.

Information about authors:

Zhakhmetova A.K. – corresponding author, doctoral student of the educational program “State audit”, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Kazhymukan str., 11, 010010, Astana, Kazakhstan.

Alibekova B.A. – Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Professor of the State Audit Department, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Kazhymukan str., 11, 010010, Astana, Kazakhstan.

Copyright: © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

ХҒТАР 06.77.59
Ғылыми мақала

<https://doi.org/10.32523/2789-4320-2025-1-306-321>

Қазақстан Республикасындағы кадрлық ресурстарды басқару тиімділігінің мемлекеттік аудитінің мәселелері мен болашағы

А.Р. Мукушева*¹ , М.А. Серикова¹ , С. Christauskas²

¹Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

²Кауна Коллегия жоғары оқу орны, Каунас, Литва

(E-mail: ¹suleimenova.ar@bk.ru, ²madinaserikova81@gmail.com, ³ceslovas.christauskas@gmail.com)

Аңдатпа. Кадрлық секторының жағдайын бағалауға және адами ресурстарын тиімді пайдалану үшін қолда бар резервтерді анықтауға мүмкіндік беретін кадрлық көрсеткіштерді талдаусыз мемлекеттік қызметшілердің тиімді қызметі мүмкін емес.

Кадрлық ресурстарының тиімділігіне мемлекеттік аудит жүргізудің маңызды міндеттерінің бірі еңбек және әлеуметтік-еңбек қатынастары саласындағы қызметті, еңбек қызметі мен еңбек қатынастарын оңтайландыру бойынша ұсыныстар әзірлеу мүмкіндігін бағалау болып табылады. Кадрлық ресурстарының тиімділігінің мемлекеттік аудиті кадрлық ресурстарының толық және тиімді пайдаланылуын қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Бұл мақалада Қазақстан Республикасындағы кадрлық ресурстарын басқару тиімділігінің мемлекеттік аудитінің мәселелері мен даму перспективалары қарастырылған. Мақаланың әдістемелік негізі сипаттау, талдау, салыстыру, абстракциялау және басқа зерттеу әдістерін қамтиды. Мақаланың ақпараттық негізі ғылыми жарияланымдар материалдарына, статистика органдарының деректеріне және оқу әдебиеттеріне негізделген. Мақалада Қазақстан Республикасындағы кадрлық ресурстарын басқару тиімділігінің мемлекеттік аудитін дамытуға байланысты негізгі проблемалар анықталған.

Қазақстан Республикасындағы кадрлық ресурстарын басқару тиімділігінің мемлекеттік аудитінің әдістемесін әзірлеуге назар аударылады. Сонымен қатар, кадрлық ресурстарын басқару тиімділігінің мемлекеттік аудитінің әртүрлі тәсілдері мен құралдарын есепке алатын жоғары сапалы әдістемелік қамтамасыз етуді қалыптастыруға назар аударылады. Мақаланың материалдары кадрлық ресурстарын басқару тиімділігінің мемлекеттік аудиті саласындағы одан әрі зерттеулер үшін, сондай-ақ тиісті пән бойынша осы тақырып бойынша дәріс материалдарын дайындау үшін пайдаланылуы мүмкін.

Түйін сөздер: кадрлық ресурстар, мемлекеттік аудит, мемлекеттік қызметшілер

Received 8.10.2024. Revised 12.03.2025. Accepted 07.02.2025. Available online 31.03.2025

Кіріспе

Қазақстан Республикасының кадрлық ресурстарын басқару тиімділігінің мемлекеттік аудиті қазіргі заманғы мемлекеттік басқару жүйесін дамытудың маңызды бағыты болып табылады. Бұл тақырыпты таңдау мемлекеттік органдарда адами капиталды бағалау мен басқарудың қолданыстағы әдістерін жетілдіру қажеттілігімен түсіндіріледі. Мемлекеттік қызметшілер жұмысының сапасына қойылатын талаптардың артуы және мемлекеттік сектор қызметінің тиімділігін арттыру жағдайында кадрлық ресурстарының аудитіне жаңа әдістемелік тәсілдерді әзірлеу өте өзекті болып отыр.

Бұрынғылардың тәжірибесі көрсеткендей, бүгінгі күнге дейін кадрлық ресурстарын тексеру мәселесі ғылыми әдебиеттерде жеткілікті түрде зерттелмеген, бұл персоналды тиімді басқару тетіктерін түсінуде елеулі олқылықтарды тудырады. Сонымен бірге мемлекеттік аудиттің халықаралық стандарттары мен тәжірибесінің болуы (мысалы, INTOSAI) Қазақстанда озық тәжірибені енгізудің жаңа перспективаларын ашады. Қазақстан жағдайында бұл тақырып бойынша жүйелі зерттеулердің жоқтығы тақырыпты таңдаудың өзектілігін растайды, ал ғылыми негізделген әдістемелік тәсілдерді әзірлеу мемлекеттік басқару сапасын арттыруға ықпал етеді.

Зерттеудің өзектілігі кадрлық ресурстарын басқаруды жетілдіру арқылы мемлекеттік басқарудың тиімділігін арттырудағы жалпы қызығушылықта. Қазақстанда мемлекеттік процестерді цифрландыру және мемлекеттік аудит жүйесін реформалау жүргізіліп жатқан кезде адами капиталды ұтымды пайдалану мәселелері өзекті бола түсуде. Тақырыптың практикалық маңыздылығын персоналдың мемлекеттік аудиті әдістемесін әзірлеу мемлекеттік органдардың ашықтығы мен жауапкершілігін арттыруға ықпал ететіндігімен расталады, бұл өз кезегінде ұлттық стратегиялық мақсаттарға қол жеткізуге ықпал етеді.

Зерттеу объектісі Қазақстан Республикасының мемлекеттік органдарындағы кадрлық ресурстарын мемлекеттік басқару жүйесіне шолу болып табылады. Зерттеу пәні мемлекеттік органдарда кадрлық ресурстарын пайдалану тиімділігін бағалауға бағытталған мемлекеттік аудиттің әдіснамалық аспектілері болып табылады.

Әдебиетке шолу

Қазақстан Республикасындағы кадрлық ресурстарын басқару тиімділігінің мемлекеттік аудиті мемлекеттік сектордағы ашықтық пен есептілікті қамтамасыз етудің негізгі құралы болып табылады. Қолданыстағы әдебиеттерді талдау осы тақырыпқа арналған зерттеудің бірнеше бағыттарын анықтауға мүмкіндік береді.

Америкалық және еуропалық ғалымдар, соның ішінде Р. Бен мен И. Кант, сондай-ақ К. Поллит пен Гирт Буккаэрт мемлекеттік басқару тиімділігі мәселелерін персонал аудиті арқылы зерттейді. Кадрлық ресурстарын басқару және оның аудиті мәселелері А.Смит, М.Вебер, Ф.Тейлор, П.Дракер, Э.Лоусон, К.Армстронг, В.С. сияқты классиктер мен қазіргі батыс зерттеушілерінің еңбектерінде терең зерттелген. Менеджмент теориясының негізін қалаған Деминг, Р.Каплан, М.Портер және т.б., еңбек ресурстарын пайдалану тиімділігін бағалау [1-6]. Д.Нортон, Р.Бредли, Т.Дэвенпорт және Дж.Стогдилл сияқты қазіргі зерттеушілер әртүрлі секторлардағы, соның ішінде мемлекеттік сектордағы

кадрлық ресурстарын басқару тиімділігін өлшеу және бағалау мәселелеріне назар аударады [7-8]. Жақын шетелдердің қазіргі экономистері Д.А. Панков, Е.Н. Синева, С.В. Степашин және басқалары сонымен қатар кадрлық ресурстарын пайдалану тиімділігін бағалау және мемлекеттік бағдарламалардың тиімділігін тексеру мәселелерін қарастырады. Олардың жұмысы мемлекеттік органдарға аудит жүргізудің әдістері мен тәсілдерін әзірлеуге және олардың қызметін, оның ішінде кадрлық саясаттың тиімділігін бағалауға бағытталған.

Бар зерттеулерге қарамастан, қазақстандық ғылыми әдебиетте кадрлық ресурстарын басқару тиімділігінің мемлекеттік аудитінің теориялық, әдіснамалық және әдістемелік негіздеріне арналған жұмыстардың өте шектеулі саны бар екенін атап өткен жөн. Кадрлық ресурстарын басқару және тиімділікті бағалау мәселелері белсенді түрде зерттеліп жатқанымен, мемлекеттік аудиттің дамымаған аспектісі болып қала береді. Қазіргі уақытта Қазақстанның экономикалық ғылымында мемлекеттік сектордағы кадрлық ресурстарын басқару тиімділігін тексерудің теориялық және әдістемелік негіздерін ашатын біртұтас және жалпы қабылданған тұжырымдама жоқ.

Л.З. Бейсенова, Нурхалиева Д.М., Сембиева Л.М. өз еңбектерінде Қазақстандағы мемлекеттік аудит пен қаржылық бақылаудың дамуын зерттеп, қазіргі үлгілерді талдап, оларды жетілдіру бағыттарын ұсынады [9].

Б.А. Алибекова мен Л.З. Бейсенова сияқты қазақстандық авторлардың еңбектерінде мемлекеттік қызметшілердің тиімділігін арттырудағы және ұлттық мақсаттарға жетудегі рөліне баса назар аудара отырып, аудиттің әдістемелік аспектілері көрсетілген. Зерттеулер кадрлық саясатының тиімділігін арттыру үшін халықаралық тәжірибені жергілікті жағдайларға бейімдеу қажеттілігін көрсетеді [10].

Е.А. Капогузов, Г.Қ. Сулейменова «Қазақстан Республикасындағы стратегиялық басқару және ұйымдық даму контекстінде мемлекеттік органдар қызметінің тиімділігін бағалау» жұмысында Қазақстандағы мемлекеттік органдар қызметінің тиімділігін бағалау жүйесін талдайды, оны жетілдіру бойынша ұсыныстар береді [11].

И.Н. Дауранов пен А.С. Кожумов «Мемлекеттік стратегиялық жоспарлаумен басқарудың тиімді моделін қалыптастыру әдістемесі» мақаласында кадрлық ресурстарын басқару аспектілерін қамтитын мемлекеттік жоспарлаудың тиімді моделін әзірлеу тәсілдерін талқылайды [12].

Бар зерттеулерге қарамастан, қазақстандық ғылыми әдебиетте кадрлық ресурстарын басқару тиімділігінің мемлекеттік аудитінің теориялық, әдіснамалық және әдістемелік негіздеріне арналған жұмыстардың өте шектеулі саны бар екенін атап өткен жөн. Кадрлық ресурстарын басқару және тиімділікті бағалау мәселелері белсенді түрде зерттеліп жатқанымен, мемлекеттік аудиттің дамымаған аспектісі болып қала береді. Қазіргі уақытта Қазақстанның экономикалық ғылымында мемлекеттік сектордағы кадрлық ресурстарын басқару тиімділігін тексерудің теориялық және әдістемелік негіздерін ашатын біртұтас және жалпы қабылданған тұжырымдама жоқ. Отандық әдебиеттерде осы саладағы мемлекеттік аудитке арналған кешенді зерттеулердің жетіспеуі байқалады, бұл Қазақстан Республикасындағы кадрлық ресурстарын басқару тиімділігін арттыру үшін жүйелі көзқарас пен әдістемелік базаны әзірлеу қажеттілігін растайды. Жүргізілген талдау кадрлық аудитте орын алған олқылықтарды, оның ішінде мемлекеттік қызметшілердің қызметін жеткіліксіз бағалауды анықтауға мүмкіндік берді.

Зерттеудің мақсаты

Қазақстан Республикасындағы кадрлық ресурстарын басқару тиімділігінің мемлекеттік аудитінің мәселелері мен болашағын қарастыру.

Зерттеу әдістері

Қазақстан Республикасындағы кадрлық ресурстарын басқарудың мемлекеттік аудитін тиімді жүзеге асыруға кедергі болатын, оның тиімділігін арттыруға және халықаралық стандарттарға бейімделуге ықпал ететін негізгі мәселелер мен кедергілер қандай?

Қазақстан Республикасында халықаралық стандарттарды енгізу, аудиторлық рәсімдерді цифрландыру және аудиторлардың құзыреттілігін арттыру арқылы адам ресурстарын басқару тиімділігінің мемлекеттік аудитінің әдіснамасын жетілдіру мемлекеттік басқарудың ашықтығы мен тиімділігін арттыруға, елдің әлеуметтік-экономикалық дамуының стратегиялық басымдықтарына сәйкес кадр саясатын қарастыруға мүмкіндік береді.

«Қазақстан Республикасындағы кадрлық ресурстарын басқару тиімділігінің мемлекеттік аудитінің мәселелері мен болашағы» тақырыбы бойынша терең және жүйелі зерттеу жүргізу үшін жалпы ғылыми және арнайы зерттеу әдістері қолданылды. Жалпы ғылыми әдістерге мәліметтерді талдау, синтездеу, индукция мен дедукция, зерттелетін материалды жалпылау және абстракциялау, әртүрлі құбылыстарды салыстыру жатады. Зерттеу барысында көптеген өзара байланысты аспектілерді қамтитын күрделі жүйе ретінде кадрлық ресурстарын басқаруды зерттеуді қамтитын жүйелік тәсіл қолданылды.

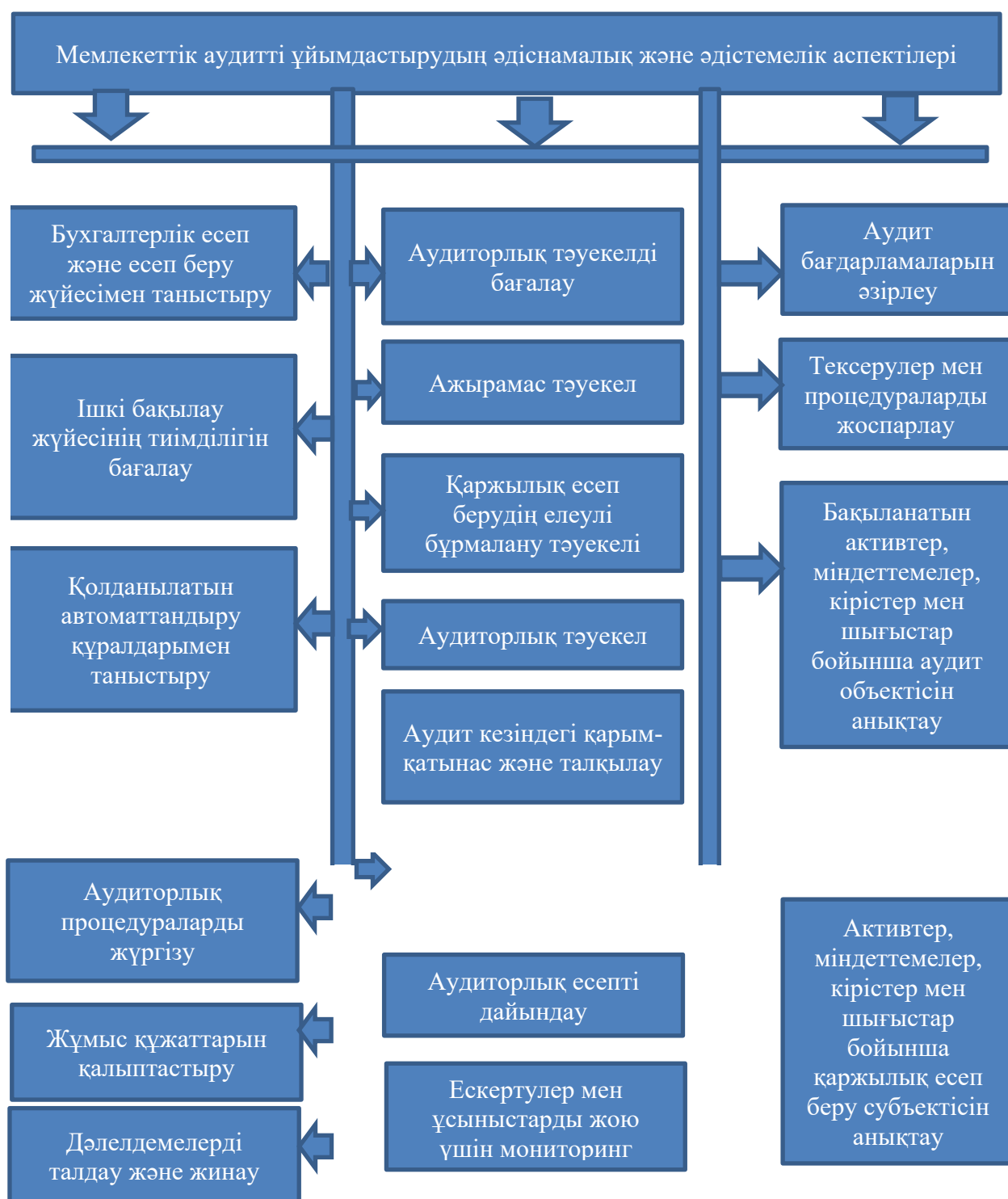
Арнайы зерттеу әдістеріне кадрлық ресурстарын басқаруды реттейтін нормативтік құқықтық актілердің мазмұнын талдау, кадр саясатының экономикалық және әкімшілік тиімділігін талдау, қазіргі жағдайды бағалау және кадрлық ресурстарын басқару динамикасын анықтау үшін статистикалық зерттеу әдістері кірді.

Ақпараттық базаға мемлекеттік ресурстарды басқару саласындағы ұлттық және шетелдік заңнамалар, мемлекеттік аудитінің халықаралық стандарттары (ISSAI), мемлекеттік аудитті реттейтін процедуралық стандарттар, Қазақстан Республикасының уәкілетті органдарының статистикалық деректері, Интернет-материалдар, сондай-ақ мемлекеттік басқару мәселелері бойынша ғылыми жарияланымдар және кадр саясаты. Мұндай әдістер кешенін қолдану кадрлық ресурстарын басқару тиімділігінің мемлекеттік аудитінің мәселелерін терең зерттеуге және оны жетілдірудің перспективалық бағыттарын тұжырымдауға мүмкіндік берді.

Зерттеу нәтижелерін талқылау

Мемлекеттің стратегиялық міндеттерін жүзеге асыруға кадрлық ресурстарының әсерін бағалауға ерекше көңіл бөлінеді. Осы аспектіде ұсынылған әдістемелік тәсілдер тек әкімшілік және процессуалдық құқық бұзушылықтарды анықтауға ғана емес, сонымен қатар кадрлық ресурстарын бөлу және дамытуға байланысты басқару шешімдерінің тиімділігін бағалауға бағытталған. Аудиттің негізгі элементі тәуекелдерді басқару жүйесін енгізу болып табылады, бұл персоналды басқаруда туындайтын мәселелердің ықтималдығын дәлірек бағалауға және түзету шараларын уақтылы қабылдауға

мүмкіндік береді. Кадрлық ресурстарды басқарудың мемлекеттік аудитінің әдістемесі кешенді бағалауды қамтамасыз ететін дәйекті және кешенді көзқарасқа негізделген (1 сурет).

Сурет 1. Мемлекеттік аудитті ұйымдастырудың әдістемелік аспектілері
Ескерту: авторлармен құрастырылған [9].

Бірінші кезеңде кадрлық саясаттың мемлекеттің стратегиялық басымдықтарына сәйкестігін талдауға, сондай-ақ кадрлардың біліктілік деңгейі мен кәсіби жарамдылығын бағалауға бағытталған аудиттің негізгі мақсаттары мен міндеттері тұжырымдалады.

Әдістеменің маңызды бөлігі персоналды басқарумен байланысты тәуекелдерді талдау болып табылады. Бұл талдау персоналдың тұрақтамауы, кәсіби құзыреттердің болмауы немесе негізгі функцияларды орындамау тәуекелдері сияқты факторларды анықтауға көмектеседі, бұл персонал жүйесінің өзгеретін талаптарға бейімделу және икемді болып қалу әлеуетін бағалауға мүмкіндік береді.

Бірінші кезеңде кадрлық ресурстарды, оларға жүктелген міндеттер мен мемлекеттік қызметке кіру мәселелеріне ерекше назар аударады. Аудит процесі ішкі және сыртқы дерекқорларды, есептер мен статистиканы қоса алғанда, әртүрлі көздерден деректерді жинайды және талдайды. Жалпы статистиканы талдау кадрлық ресурстарын басқару тиімділігінің мемлекеттік аудитінің маңызды құралы болып табылады. Ол аудиторларға ағымдағы жағдайды объективті бағалауға, проблемаларды анықтауға және кадрлық ресурстарын басқаруды оңтайландыру бойынша ұсыныстарды тұжырымдауға мүмкіндік береді. Талдауға мысал ретінде 1-кестеге сәйкес ресми статистиканы өңдеуді келтіруге болады.

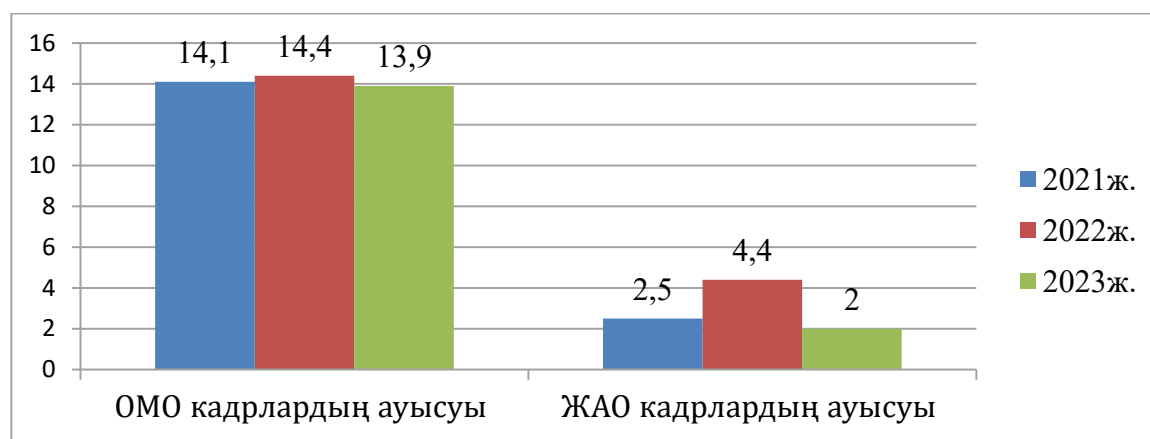
Кесте 1. 2021-2023 жылдарға арналған Қазақстан Республикасындағы кадрлық ресурстарын сипаттайтын негізгі көрсеткіштері

Көрсеткіштер	2021 ж.	2022 ж.	2023 ж.	Өзгеруі, 2023/2022 жж.	
				Абс.	%
Жұмыс күші (адамдар)	9 256 757	9 429 809	9 534 114	104305	1,1
Жұмыспен қамтылған халық (адам)	8 807 113	8 971 539	9 081 920	110381	1,2
– жалдамалы жұмысшылар (адамдар)	6 710 206	6 847 300	6 893 429	46129	0,7
– өзін-өзі жұмыспен қамтығандар (адамдар)	2 096 907	2 124 239	2 188 491	64252	3,0
Жұмыссыз халық (адам)	449 644	458 270	452 194	-6076	-1,3
Жұмыссыздық деңгейі (%)	4,9	4,9	4,7	-0,2	-4,1
Жастар арасындағы жұмыссыздық деңгейі (%)	5,2	5,1	3,5	-2	-31,4
Жұмыс күшіне кірмейтін адамдар (адамдар)	4 093 294	4 301 439	4393533	92 094	2,1

Ескертпе: [12] әдебиет негізінде авторлармен құрастырылған

1-кестеге сәйкес 2021-2023 жылдар аралығында жұмыс күшінің 277 357 адамға, ал жұмыспен қамтылған халық санының 274 807 адамға өсуі байқалады, бұл еңбек нарығындағы оң серпінді көрсетеді. Жұмыссыздық деңгейі 2021 жылғы 4,9%-дан 2023 жылы 4,7%-ға дейін төмендеді, бұл жұмыспен қамту жағдайының жақсарғанын көрсетеді.

Жастар арасындағы жұмыссыздық деңгейі 2021 жылғы 5,2%-дан 2023 жылы 3,5%-ға дейін төмендеді, бұл жастарды еңбек нарығына интеграциялау бойынша табысты күш-жігерді көрсетеді. Қарастырылып отырған кезеңде бұл санаттың саны 300 239 адамға өсті, бұл демографиялық өзгерістерге немесе басқа да әлеуметтік факторларға байланысты болуы мүмкін [12]. Ақпаратты талдағаннан кейін аудит кезінде тереңірек зерттеуді қажет ететін нақты мәселелер анықталады. Бұл жалдау тиімділігін арттыру, қызметкерлерді ұстап тұру және кәсіби дамыту сияқты мақсаттарды нақты тұжырымдауға көмектеседі. Содан кейін құзыретті бағалауды, жұмыс процестерін және жұмыс жағдайларын қоса алғанда, кадрлық ресурстарын басқарудың барлық негізгі аспектілерін қамтитын аудит жүйесі мен тәсілдер әзірленеді. Аудит тапсырмаларын тиімді орындау үшін қажетті уақыт шеңберлерін, ресурстарды және сапа критерийлерін белгілейді. Мемлекеттік аудитке заманауи көзқараста басты назар персоналды басқарудағы кемшіліктер мен ауытқуларды анықтауға ғана емес, сонымен қатар персоналды басқару жүйесін жетілдіру мақсатында осындай проблемалардың негізінде жатқан себептерді талдауға да аударылады. Кадрлық ресурстарды пайдалану тиімділігін бағалау мемлекеттік аудитте маңызды мәселе болып табылады. Егер кадрлық ресурстарын дамыту саласындағы мемлекеттік саясат бағаланатын болса, ол айналым көрсеткішіне әсер етуі мүмкін. Кадрлардың тұрақсыздығы мемлекеттік органдардың персоналды басқару саясатының тиімділігін көрсететін негізгі көрсеткіш болып табылады. Бағалау тәжірибесі кадрлардың тұрақсыздығы деңгейі мен мемлекеттік органдардағы персоналды басқару жүйесінің даму дәрежесі арасында тікелей байланысты көрсетті. Көрсеткіш мемлекеттік органдарды барынша кәсіби қызметкерлерді ұстап қалуға ынталандырады, кадрлардың тұрақсыздығы оңтайлы деңгейін қамтамасыз етеді. Кадрлардың жоғары тұрақсыздығы мемлекеттік орган қызметінің тиімділігіне үлкен қатер болып табылады және кетуге ниетті қызметкерлердің ғана емес, сонымен қатар жұмысын жалғастыратындардың да өнімділігіне әсер етеді (2 сурет).

Сурет 2. 2021-2023 жж. Қазақстан Республикасындағы ОМО мен ЖАО кадрлардың ауысу динамикасы

Ескертпе: [12] әдебиет негізінде авторлармен құрастырылған

Айналым тиімді жұмыс істейтін ұжымды құруға кедергі келтіреді, тұтастай алғанда корпоративтік мәдениетке теріс әсер етеді және ұйымдастырушылық, кадрлық, технологиялық және психологиялық қиындықтарды тудырады. Кадрлардың тұрақсыздығының елеулі салдары мемлекеттік органдардағы сабақтастықтың бұзылуы болып табылады.

Бағалау қорытындысы жергілікті атқарушы органдарда айналымның ең жоғары деңгейі тіркелгенін көрсетті. Мысалы, 2023 жылы орталық мемлекеттік органдар қызметкерлерінің тек 7,4%-ы ғана ауыстырылды. Жергілікті атқарушы органдарда айналым 13,9 пайызды құрады. Кейбір әкімдіктерде бұл көрсеткіш орташа штаттық деңгейдің 18-20%-ына жетті [13]. Көрсеткішті бағалау шеңберінде мыналар да ескеріледі: басқарушы кадрлардың тұрақтамау деңгейі, басқарушы емес кадрлардың тұрақтамауының деңгейі, барлық қызметкерлердің орташа еңбек өтілі, басқарушы емес кадрлардың үлесі, бірінші басшы ауысқаннан кейін жұмыстан босатылған қызметкерлер.

Персоналды басқарудың мемлекеттік аудитіндегі заманауи тәсілдер персоналды басқарудағы анықталған сәйкессіздіктерді тіркеуге ғана емес, сонымен қатар оларды жоюдың тиімді жолдарын әзірлеуге мүмкіндік беретін жүйелі үдерісті құруға бағытталған. Бұл аудиттің негізгі міндеттерінің бірі кадрлық процестерге жауапты құрылымдар мен бөлімдерді анықтау және талдау, әсіресе қызметкерлердің рөлдері мен міндеттерін анықтауда, сондай-ақ оларды таңдау және жоғарылату өлшемдерінде жеткіліксіз айқындық жағдайында. Аудиттің дәлдігі мен тиімділігін арттыру үшін персоналды басқару сапасын және олардың мемлекеттік мақсаттарға қол жеткізудегі үлесін объективті бағалауға мүмкіндік беретін кадрлық ресурстарын бағалау және есепке алу әдістерін жетілдіру қажет.

Мемлекеттік аудит әдістемесінің заманауи дамуы жағдайында басты назар тексерілетін объектілердің қызметіндегі ауытқулар мен бұзушылықтарды анықтауға ғана емес, сондай-ақ мұндай ауытқулардың себептерін неғұрлым тереңірек талдауға аударылады.

Кадрлық ресурстарын басқарудың мемлекеттік аудитіндегі заманауи тәсілдер персоналды басқарудағы проблемаларды анықтап қана қоймай, оларды тиімді шешу жолдарын әзірлейтін жүйелі процесті құруға бағытталған. Аудит әдістемесі анықталған кемшіліктердің себептерін талдауды және кадрлық ресурстарын пайдалануды жақсарту бойынша ұсыныстарды әзірлеуді қоса алғанда, өз мақсаттарын кеңейтеді. Аудит қазіргі уақытта қызметкерлерді оңтайлы бөлуге және олардың мемлекеттік мақсаттарға жетуге барынша үлес қосуына ықпал ететін кадрлық ресурстарын басқару тиімділігін арттырудың стратегиялық құралы ретінде қарастырылады. Заманауи көзқарас сонымен қатар, білікті қызметкерлердің ауысуы мен тапшылығына байланысты тәуекелдерді азайтуға және кадр саясатын жоспарлауды жетілдіруге бағытталған ұсыныстарды қалыптастыруға бағытталған.

Қазақстандағы кадрлық ресурстарын басқару тиімділігінің мемлекеттік аудиті оның тиімділігін төмендететін және адами капиталды басқару жүйесін жетілдіру мүмкіндігін шектейтін бірқатар мәселелерге тап болады. Негізгі проблемаларға мыналар жатады:

– кадрлық ресурстарын басқару тиімділігін тексерудің бірыңғай және тұтас тұжырымдамасының болмауы;

- кадрлық саясаттың тиімділігін бағалаудың нақты әзірленген критерийлерінің, көрсеткіштері мен әдістерінің болмауы;
 - персоналды басқарудың жергілікті жағдайлары мен ерекшеліктеріне халықаралық тәжірибенің нашар бейімделуі;
 - адам ресурстары туралы статистикалық мәліметтердің жеткіліксіз егжей-тегжейлілігі және өзектілігі;
 - кадрлардың тұрақсыздығына, біліктілігінің жеткіліксіздігіне, қызметкерлерді ынталандыру деңгейіне әсер ететін факторларды талдауға жеткіліксіз көңіл бөліну;
 - кадр жүйесінде тәуекелді болжау механизмдерінің жоқтығы;
 - кадрлық ресурстарының мемлекеттік аудиті саласында білімі мен тәжірибесі бар мамандардың тапшылығы;
 - персоналды басқаруға байланысты кешенді тексерулерді жүргізуге кадрларды дайындаудың төмен деңгейі;
 - мемлекеттік органдардағы кадр саясаты мен персоналды басқару процестерінің ашықтығының төмен деңгейі;
 - адами ресурстарды басқару тиімділігі туралы халық алдында тұрақты есеп берудің болмауы;
 - Қазақстанның әртүрлі салаларындағы кадрлық саясаттың тиімділігін бағалаудың бірыңғай тәсілінің болмауы;
 - деректерді жинау, өңдеу және талдау үшін заманауи цифрлық технологияларды жеткіліксіз пайдалану;
 - кадрлық саясатты бақылау мен бағалаудың автоматтандырылған жүйелерінің болмауы;
 - кадрлық ресурстарын басқаруда ұзақ мерзімді стратегиялық жоспарлау үшін аудит нәтижелерін нашар пайдалану;
 - мемлекеттік аудит органдары мен мемлекеттік басқарудың стратегиялық бөлімшелері арасындағы өзара іс-қимылдың төмен деңгейі;
 - сапалық аспектілерді (мотивация, кәсіби өсу) есепке алмай, сандық көрсеткіштерді (сандар, айналымдар) талдаудың басым болуы;
 - қызметкерлердің жұмысқа тартылуы немесе еңбек жағдайларына қанағаттануы сияқты аспектілерді өлшеудегі қиындықтар.
- Қазақстандағы кадрлық ресурстарын басқару тиімділігінің мемлекеттік аудитін шешу бойынша ұсыныстар келесіден көрінеді:
- халықаралық тәжірибені ескере отырып, кадрлық ресурстарын басқару тиімділігін тексерудің тұтас әдіснамалық негізін құру;
 - адам ресурстары туралы өзекті және сенімді ақпаратпен бірыңғай деректер қорын қалыптастыру;
 - аудиторларды оқыту бағдарламаларын әзірлеу, оның ішінде заманауи әдістер мен технологияларды оқыту;
 - кадрлық саясаттың мониторингі мен талдауының автоматтандырылған жүйелерін пайдалану;
 - әртүрлі аймақтардағы кадрлық ресурстарын басқару тәсілдерін сәйкестендіру;

- кадрлық саясат тиімділігінің сапалық көрсеткіштерін бағалау құралдарын әзірлеу;
- аудит нәтижелері туралы халыққа есеп берудің міндетті тәжірибесін енгізу.

Бұл шаралар мемлекеттік аудиттің сапасын арттыруға көмектеседі және кадрлық ресурстарын тиімді басқаруға мүмкіндік береді, бұл Қазақстандағы мемлекеттік басқарудың тұрақты дамуының негізі болады.

Кадрлық ресурстарын басқару тиімділігінің мемлекеттік аудитін жақсарту үшін әдістеме айқын ауытқуларды ғана емес, сонымен қатар персоналды басқару және қаражатты жұмсау сапасына әсер ететін жасырын факторларды анықтауға көмектесетін терең жүйелік тәсілге негізделуі керек. Міне, осындай әдістемені әзірлеуге арналған негізгі ұсыныстар:

Тәуекелді бағалау және басқару жүйесі. HR процестерінде тәуекелді бағалау жүйесін құру басқаруға икемді тәсілді енгізуге және ықтимал проблемаларды бастапқы кезеңде болдырмауға мүмкіндік береді. Тәуекелге негізделген кадрлық ресурстарын тексеру тәсілі персоналдың ауысуын болжау, қызметкерлердің біліктілігі мен дайындығын талдау, сондай-ақ олардың берілген тапсырмаларға сәйкестігі сияқты аспектілерді қамтиды. Алдын ала ескерту әдістерін пайдалану ықтимал дағдарыстық жағдайларға, мысалы, негізгі салалардағы кадр тапшылығына немесе персоналдың шамадан тыс шығындарына жедел ден қою арқылы кадрлық саясаттың тұрақтылығын қамтамасыз етуге көмектеседі.

Аудиторларды даярлау және олардың біліктілігін арттыру. Аудиторлардың кәсіби құзыреттілігін ұдайы жетілдіру персоналды басқарудың мемлекеттік аудиті әдістемесінің құрамдас бөлігі болып табылады. Оқыту бағдарламалары деректерді талдаудың заманауи тәсілдерін, автоматтандырылған жүйелерді пайдалануды және пәнаралық талдау дағдыларын қамтуы керек. Аудиторлардың HR бойынша білімін нығайту ғана емес, сонымен қатар олар HR шешімдерінің ұзақ мерзімді салдарын бағалай алатындай стратегиялық талдау дағдыларын дамыту маңызды.

Қаражаттарды жоспарлау және бөлу кезеңіндегі бақылау шаралары. Тиімді аудит қызметкерлердің қажеттіліктері үшін бюджеттік ресурстарды жоспарлау кезеңінде бақылаудан басталады. Бұл кезеңде аудиторлық бағалау кадрлық бағдарламаның мақсаттары мен міндеттерінің жоспарланған шығындарға қаншалықты сәйкес келетінін аша алады. Ол артық немесе аз шығынды болдырмауға, қаржылық тәуекелдерді азайтуға және қаражатты дәлірек бөлуге негіз жасауға мүмкіндік береді. Жоспарлау кезеңіндегі бақылаулар ықтимал ауытқулардың алдын алуға көмектеседі және мақсаттарға сәтті қол жеткізуге ықпал етеді.

Басқарудың автоматтандырылған жүйелерін біріктіру. Деректерді жинау және талдау үшін сандық платформаларды пайдалану адамдардың өнімділігін өлшеудегі ашықтық пен дәлдікті жақсартуға көмектеседі. Автоматтандырылған есеп беру аудиторларға нақты уақыттағы деректерге қол жеткізуге мүмкіндік береді, бұл аудитті жылдамдатады және қолмен жіберілетін қателердің ықтималдығын азайтады. Мысалы, мониторинг жүйелері кадрлардың тұрақсыздығы, оқыту мен біліктілігін арттыру шығындары, қызметкерлердің еңбек өнімділігінің деңгейі және персоналды басқару шығындарының тиімділігі сияқты көрсеткіштерді бақылауға мүмкіндік береді.

Кешенді талдау және пәнаралық көзқарас. Мемлекеттік сектордағы кадрлық ресурстарын басқару жан-жақты талдауды талап етеді, оның ішінде әртүрлі сала мамандарын: психология, экономика, әлеуметтану, персоналды басқару. Бұл аудиторларға кадрлық ресурстарын басқару тиімділігіне әсер ететін факторлардың кең ауқымын есепке алуға және кадрлық саясатты түзету бойынша негізделген ұсыныстар әзірлеуге мүмкіндік береді. Мысалы, қызметкерлердің қанағаттануын, жұмысқа қатысуын және уәждемесін талдау, персоналдың құны туралы деректермен біріктіріліп, HR бағдарламаларының тиімділігі туралы дәлірек суретті қамтамасыз ете алады.

Сонымен бәрge бірыңғай әлеуметтік инфрақұрылым құру, білікті кадрлармен және әлеуметтік үлгідегі мемлекеттің институционалдық ортасы үшін қажетті сенімді ақпаратпен қамтамасыз ету керек [14].

Кадрлық ресурстарын стратегиялық басқаруға назар аудару. Аудит әдістемесі сонымен қатар персоналды дамытуға және сақтауға бағытталған бағдарламалардың стратегиялық маңыздылығын талдауды қамтуы керек. Мысалы, егер мемлекеттік мекемеде жас мамандарды қолдау бағдарламасы болса, аудиторлар бұл бастаманың кадрлардың тұрақтамауын азайтуға және ұзақ мерзімді жұмыс күшінің әлеуетін нығайтуға қаншалықты көмектесетінін бағалай алады. Мұндай бағдарламалардың стратегиялық әсерін бағалау олардың ұйымның жалпы миссиясы мен мақсаттарына қосқан үлесін анықтауға мүмкіндік береді, бұл мемлекеттік сектордың тұрақты дамуы үшін ерекше маңызды.

Кері байланыс әдістерін қолдану және тәсілдерді бейімдеу. Қазіргі аудит икемділікті және кері байланыс пен алдыңғы аудиттердің нәтижелеріне негізделген әдістемені үнемі жаңартып отыруды талап етеді. Кадрлық бағдарламаларды іске асырудың сәтті және сәтсіз мысалдарын талдау тәсілдер мен әдістерді нақты қажеттіліктер мен қиындықтарға бейімдеуге мүмкіндік береді. Мысалы, егер қызметкерлерді оқыту және дамыту күтілетін нәтиже бермегені анықталса, оқыту бағдарламалары немесе олардың тиімділігін бағалау тәсілдері қайта қаралуы мүмкін.

Осы ұсынымдар сәйкестікті ғана емес, сонымен қатар адам ресурстарын басқаруды үздіксіз жақсарту үшін ортаны дамытатын тиімді мемлекеттік аудит әдіснамасын қалыптастыруға көмектеседі. Заманауи әдістер аудиторлық органдарға ауытқуларды есепке алуға ғана емес, сонымен қатар мемлекеттік секторды стратегиялық нығайтуға және ұсынылатын қызметтердің сапасын арттыруға ықпал ете отырып, кадрлық саясатты дамытуға жәрдемдесуге мүмкіндік береді.

Қорытынды

Қазақстан Республикасының кадрлық ресурстарын басқару тиімділігінің мемлекеттік аудиті персоналды басқаруды жетілдірудің маңызды құралына айналуға. Аудит барысында қызметкерлердің біліктілігі мен кәсіби деңгейіне талдау жүргізіледі, бұл құзыреттерді дамыту мен жетілдіруді талап ететін бағыттарды анықтауға мүмкіндік береді. Бұл үкіметтерге оқу ресурстарын тиімдірек бөлуге ғана емес, сонымен қатар маңызды дағдыларды дамытуға бағытталған бағдарламаларды әзірлеуге көмектеседі. Нәтижесінде аудит қызметкерлердің біліктілігін арттыруға және кәсіби әлеуетін нығайтуға көмектесетін құралға айналады.

Бұл ретте аудитте персоналды басқаруға бөлінген бюджет қаражатының қаншалықты тиімді жұмсалғанына назар аударылады. Заманауи әдістер ресурстардың мотивацияны сақтау, еңбек жағдайларын жақсарту және құзыреттіліктерді дамыту сияқты мақсаттарға жету үшін арнайы пайдаланылғанын тексеруге көмектеседі. Процесс барысында тиімсіз немесе қажетсіз шығындар анықталса, аудит оларды жою және бюджетті басқаруды оңтайландыру құралы ретінде қызмет етеді.

Заманауи аналитикалық әдістерді қолдану арқылы тұрақты аудитті енгізу де ықтимал тәуекелдерді болжауға көмектеседі. Осы тәсіл мемлекеттік органдарға ағымдағы проблемаларды анықтауға ғана емес, сонымен қатар білікті кадрлардың тапшылығы немесе жағдайлардың өзгеруіне байланысты жаңа дағдыларды алу қажеттілігі сияқты ықтимал қиындықтарды болжауға мүмкіндік береді. Осылайша, кадрлық аудит мемлекеттік қызметтің сыртқы өзгерістерге және ішкі қиындықтарға төзімділігін арттыратын стратегиялық жоспарлау процесінің маңызды бөлігіне айналады.

Қызметкерлердің уәждемелері мен қанағаттану деңгейін талдау жұмыс өнімділігін арттыру үшін де маңызды. Аудит мемлекеттік органдарға ұзақ мерзімді жұмыс пен кәсіби өсу үшін жағдай жасауға мүмкіндік беретін қызметкерлерді ұстап тұруға және ынталандыруға әсер ететін факторларды анықтауға көмектеседі. Бұл тәсіл жақсы нәтижелерге қол жеткізуге бағытталған қолайлы жұмыс ортасын қалыптастыруға ықпал етеді.

Кадрлық ресурстарына аудит жүргізудің заманауи әдістері кадрлық саясатты мемлекеттің стратегиялық мақсаттарына икемді түрде бейімдеуге мүмкіндік береді. Бұл цифрландыру, ашықтықты арттыру және мемлекеттік қызметтердің сапасын арттыру сияқты басымдықтарға келгенде өте маңызды болып келеді. Аудит ағымдағы кадрлық стратегияларының осы басымдықтармен қалай сәйкес келетінін бағалауға көмектеседі және қажет болған жағдайда олардың ұлттық мақсаттарға қол жеткізуге ықпал ететініне көз жеткізу үшін оларды түзетуге көмектеседі.

Ұсынылған тәсілдер Қазақстанның мемлекеттік басқару жүйесіне енгізу үшін жоғары әлеуетке ие. Заманауи талдамалық құралдарды пайдалана отырып, тұрақты мемлекеттік аудит кадрлық басқаруды тиімдірек пайдалануға мүмкіндік береді. Тәуекелдерді болжау жүйесін енгізу бар проблемаларды жоюға ғана емес, сонымен қатар болашақта болуы мүмкін қиындықтарды ескеруге мүмкіндік береді және кадрлық саясатты күшейтуге көмектеседі. Мемлекеттік аудиттің мұндай тәсілі мемлекеттік органдарға қысқа мерзімді мақсаттарға қол жеткізуге ғана емес, сонымен қатар тұрақты және өнімді мемлекеттік аппараттың негізін қалап, болашаққа жұмыс істеуге көмектеседі.

Алғыс айту, мүдделер қақтығысы.

Авторлар мүдделер қақтығысы жоқ деп мәлімдемейді

Бұл зерттеуді Қазақстан Республикасының Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым комитеті қаржыландырды (BR21882352 «Мемлекеттік аудитті дамытудың жаңа парадигмасы мен тұжырымдамасын, менеджмент сапасын бағалау жүйесін жетілдіру және ұлттық ресурстарды тиімді пайдалану бойынша ұсыныстарды әзірлеу»).

Авторлардың қосқан үлесі:

Мукушева Алия Рамазановна – теориялық негіздеу, нәтижелерді қорытындылау.

Серикова Мадиа Амангалиевна – мәліметтерді жинау және өңдеу, мақсат қою, әдебиеттерге шолу

Christauskas Ceslovas – материалды өңдеу, мәселені талдау

Әдебиеттер тізімі

- 1 Behn R.D. Rethinking Democratic Accountability. Washington, DC: Brookings Institution Press, 2020.-658p.
- 2 Pollitt C., Bouckaert G. Public Management Reform: A Comparative Analysis - Into the Age of Austerity. Oxford: Oxford University Press, 2021.-265p.
- 3 Kant I. Critique of Pure Reason / перевод: Guyer P. Cambridge: Cambridge University Press, 1998.-335p.
- 4 Funnell W., Cooper K. Public Sector Accounting and Accountability. Sydney: UNSW Press, 1998.-658p.
- 5 Hood C. A Public Management for All Seasons? // Public Administration. 1991. -№69.- № 1.- P. 3–19.
- 6 Osborne D., Gaebler T. Reinventing Government: How the Entrepreneurial Spirit is Transforming the Public Sector. Reading, MA: Addison-Wesley, 1992.-158p.
- 7 Деминг У.Э. Выход из кризиса: новая парадигма управления людьми, системами и процессами / Пер. с англ. М.: Альпина Паблишер, 2020. -400 с.
- 8 Каплан Р. С., Нортон Д. П. Сбалансированная система показателей: от стратегии к действию / Пер. с англ. М.: Олимп-Бизнес, 2020. 352 с.
- 9 Бейсенова Л.З., Нурхалиева Д.М., Сембиева Л.М. О системе государственного аудита и финансового контроля в Республике Казахстан // Вестник Карагандинского университета. Серия Экономика. – 2017. – № 1 (85). – С. 181–182. – [Электрон. ресурс] - URL: <https://rep.ksu.kz/handle/data/1613> (дата обращения: 25.11.2024)
- 10 Алибекова А.Б., Бейсенова Л.З. Методологические аспекты государственного аудита // Вестник ЕНУ имени Л.Н. Гумилева.-2020.-№ 1.- С.165-166. DOI: <https://doi.org/10.32523/2079-620X-2020-1-165-180>
- 11 Капогузов Е.А., Сулейменова Г.К. Оценка эффективности деятельности государственных органов в контексте стратегического менеджмента и организационного развития в Республике Казахстан // Экономика и управление. – 2021. – № 4 (98). – С. 45–54.
- 12 Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің Ұлттық статистиканың ресми бюросы – [Электрондық ресурс]-// URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/economy/national-accounts/> (кіру күні: 12.11.2024 ж.).
- 13 Идрисов А. Международный опыт совершенствования деятельности государственных органов и его адаптация в системе государственной службы Казахстана // Центрально-Азиатский экономический обзор. – 2024. –№ 1. – С. 56–63.
- 14 Баймбетова А.Б., Есенәлі А.Е., Кулбаева А.А. Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік органдар мен бизнес-құрылымдардың өзара әрекеттестігі // Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Хабаршысы. Экономика сериясы. – 2024. – № 4. – С. 112.

А.Р. Мукушева^{*1}, М.А. Серикова¹, С. Christauskas²

¹Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

²Высшее учебное заведение Кауно Коллегия, Каунас, Литва

(E-mail: ¹suleimenova.ar@bk.ru)

Проблемы и перспективы государственного аудита эффективности управления кадровыми ресурсами в Республике Казахстан

Аннотация. Эффективная деятельность государственных служащих невозможна без анализа показателей кадровых ресурсов, которые позволяют провести оценку состояния кадровой сферы, определить имеющиеся резервы для эффективного использования кадрового потенциала.

Одна из важных задач проведения государственного аудита эффективности кадровых ресурсов – это проведение оценки деятельности в области труда и социально-трудовых отношений, возможность разработки предложений по оптимизации трудовой деятельности и трудовых отношений. Государственный аудит эффективности кадровых ресурсов позволяет убедиться в том, что кадровый потенциал используется в полной мере и эффективно.

В данной статье рассматриваются проблемы и перспективы развития государственного аудита эффективности управления кадровыми ресурсами Республики Казахстан. Методологическая основа статьи включает описание, анализ, сравнение, абстрагирование и другие методы исследования. Информационная основа статьи основывается из материалов научных публикаций, данных органов статистики, учебной литературы. В статье выявлены основные проблемы, связанные с развитием государственного аудита эффективности управления кадровыми ресурсами в Республике Казахстан. Уделяется внимание развитию методологии государственного аудита эффективности управления кадровыми ресурсами в Республике Казахстан. Дополнительно уделяется внимание формированию качественного методологического обеспечения, которое будет учитывать различные подходы и инструменты государственного аудита эффективности управления кадровыми ресурсами. Материалы статьи могут быть использованы для дальнейших исследований в области государственного аудита эффективности управления кадровыми ресурсами, а также при подготовке лекционных материалов по предмету по соответствующей дисциплине.

Ключевые слова: кадровые ресурсы, государственный аудит, государственные служащие

A.R. Mukusheva^{*1}, M.A. Serikova¹, C. Christauskas²

¹L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

²Kaunas Collegium Higher Education Institution, Kaunas, Lithuania

(E-mail: ¹suleimenova.ar@bk.ru)

Problems and prospects of audit of the efficiency of state policy in the field of development of small and medium entrepreneurship in the Republic of Kazakhstan

Abstract. This article discusses the problems and prospects for the development of state audit of the effectiveness of human resources management in the Republic of Kazakhstan. The methodological

basis of the article includes description, analysis, comparison, abstraction and other research methods. The information basis of the article is based on the materials of scientific publications, data from statistical agencies, educational literature. The article identifies the main problems associated with the development of state audit of the effectiveness of human resources management in the Republic of Kazakhstan. Attention is paid to the development of the methodology of state audit of the effectiveness of human resources management in the Republic of Kazakhstan. In addition, attention is paid to the formation of high-quality methodological support, which will take into account various approaches and tools of state audit of the effectiveness of human resource management. The materials of the article can be used for further research in the field of state audit of the effectiveness of human resource management, as well as in the preparation of lecture materials on the subject of the relevant discipline.

Keywords: state audit, civil servants, state bodies

References

- 1 Behn R. D. Rethinking Democratic Accountability. Washington, DC: Brookings Institution Press, 2020.-658p. [in English].
- 2 Pollitt C., Bouckaert G. Public Management Reform: A Comparative Analysis - Into the Age of Austerity. Oxford: Oxford University Press, 2021.-265p. [in English].
- 3 Kant I. Critique of Pure Reason / perevod: Guyer P. Cambridge: Cambridge University Press, 1998.-335p. [in English].
- 4 Funnell W., Cooper K. Public Sector Accounting and Accountability. Sydney: UNSW Press, 1998.-658p. [in English].
- 5 Hood C. A Public Management for All Seasons? // Public Administration. 1991. -№69.- № 1.- P. 3-19. [in English].
- 6 Osborne D., Gaebler T. Reinventing Government: How the Entrepreneurial Spirit is Transforming the Public Sector. Reading, MA: Addison-Wesley, 1992.-158p. [in English].
- 7 Deming U. E. Way out of the crisis: a new paradigm for managing people, systems and processes / Per. s angl. M.: Al'pina Publisher, 2020. -400 p. [in Russian].
- 8 Kaplan R. S., Norton D. P. Balanced Scorecard: From Strategy to Action / Per. s angl. M.: Olimp-Biznes, 2020. 352 p. [in Russian].
- 9 Bejsenova L.Z., Nurhalieva D.M., Sembieva L.M. O sisteme gosudarstvennogo audita i finansovogo kontrolja v Respublike Kazahstan [About the system of state audit and financial control in the Republic of Kazakhstan] Vestnik Karagandinskogo universiteta. Seriya Ekonomika. [E.A. Buketov Karaganda University Repository. Economy Series]. 1 (85). 181-182(2017). Available at: <https://rep.ksu.kz/handle/data/1613> (accessed 25.11.2024). [in Russian].
- 10 Alibekova A.B., Bejsenova L.Z. Methodological aspects of state audit [Metodologicheskie aspekty gosudarstvennogo audita] Vestnik ENU im. L.N. Gumileva. [BULLETIN of the L.N. Gumilyov Eurasian National University. Economy Series. 3 (137). 21-29(2020), DOI: <https://doi.org/10.32523/2079-620X-2020-1-165-180>. [in Russian].
- 11 Kapoguzov E.A., Sulejmenova G.K. Ocenka jeffektivnosti dejatel'nosti gosudarstvennyh organov v kontekste strategicheskogo upravlenija i organizacionnogo razvitija v Respublike Kazahstan [Evaluation of the effectiveness of government agencies in the context of strategic management and organizational development in the Republic of Kazakhstan] Ekonomika i upravlenie. – 2021. – № 4 (98). – P. 45-54. [in Russian].

12 Qazaqstan Respūblıkasy Strategıalyq josparlaw jäne reformalar agenttiginiñ Ūlttyq statistikanyñ resmi byurosy [Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan]. – Available at: <https://stat.gov.kz/ru/industries/economy/national-accounts/> (accessed 12.11.2024). [in Kazakh].

13 Idrisov A. Mezhdunarodnyj opyt sovershenstvovaniya dejatel'nosti gosudarstvennyh organov i ego adaptacija v sisteme gosudarstvennoj sluzhby Kazahstana [International experience in improving the activities of government agencies and its adaptation in the civil service system of Kazakhstan] Central'no-Aziatskij ekonomicheskij obzor. – 2024. – № 1. – P. 56–63. [in Russian].

14 Bajmbetova A.B., Eseneli A.E., Kulbaeva A.A. Qazaqstan Respūblıkasyndaǵy memlekettik organdar men biznes-qūrylymdardyñ ōzara ārekettestiǵi [Interaction between State Bodies and Business Structures in the Republic of Kazakhstan] // L.N. Gumilev atyndaǵy Eurazıa ūlttyq universitetiniñ Habarshysy. Jekonomika serıjasy [Bulletin of L.N. Gumilyov Eurasian National University. Economy Series]. – 2024. – № 4. – P. 112. [in Kazakh].

Авторлар туралы мәліметтер:

Мукушева А.Р. – хат-хабар үшін автор, PhD докторанты, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Сәтбаев көш., 2, 010008, Астана, Қазақстан.

Серикова М.А. – PhD, қауымдастырылған профессор, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Сәтбаев көш., 2, 010008, Астана, Қазақстан.

Christauskas Ceslovas – э.ғ.д., профессор, Кауна Коллегия жоғары оқу орны, Pramonės көш., 20, LT-15168, Каунас, Литва.

Мукушева А.Р. – автор для корреспонденции, докторант PhD Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, ул. Сатпаева, 2, 010008, Астана, Казахстан.

Серикова М.А. – PhD, ассоциированный профессор Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, ул. Сатпаева, 2, 010008, Астана, Казахстан.

Christauskas Ceslovas – д.э.н., профессор, высшее учебное заведение Кауна Коллегия, ул. Pramonės 20, LT-15168, Каунас, Литва. ORCID 0000-0002-9668-785X

Mukusheva A.R. – corresponding author, student, L.N.Gumilyov Eurasian National University, 2 Satpayev str., 010008, Astana, Kazakhstan. ORCID 0009-0005-0287-7513

Serikova M.A. – PhD, Associate Professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 2 Satpayev str., 010008, Astana, Kazakhstan. ORCID 0000-0002-9832-8885

Christauskas Ceslovas – Doctor of Economics, Professor, Kaunas Collegium Higher Education Institution, Pramonės Street 20, LT-15168, Kaunas, Lithuania. ORCID 0000-0002-9668-785X

Copyright: © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

ХҒТАР 06.71.59
Ғылыми мақала

<https://doi.org/10.32523/2789-4320-2025-1-322-339>

Қазақстан Республикасының аграрлық секторында су ресурстарын мемлекеттік басқару

А.Б. Тулаганов¹, А.А. Адамов², Р.Ә. Есберген³

¹Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

²Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, Қарағанды, Қазақстан

³ҚР Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару Академиясының Ақтөбе облысы бойынша филиалы, Ақтөбе, Қазақстан

(E-mail: ¹Tulaganov22@mail.ru, ²askar.adamov@bk.ru, ³rau01021980@mail.ru)

Аңдатпа. Мақалада Қазақстан Республикасының маңызды салаларының бірі ауыл шаруашылығында су ресурстарын мемлекеттік басқарудың қазіргі таңдағы жай-күйі мен өзекті мәселелеріне талдау жасалынған. Сонымен бірге талдау негізінде анықталған проблемаларды шешуге бағытталған маңызды іс-шаралар кешені қарастырылған. Ғылыми жұмыста ресми статистикалық ақпарат көздеріне негізделген, экономика салаларын, ауыл шаруашылығын сумен қамту және суды пайдалануды сипаттайтын 1990, 2012, 2015, 2020, 2023 жылдардағы көрсеткіштер динамикасы кестелік сипатта көрініс тапқан. Қазақстан Республикасының аграрлық сектордағы су шаруашылығының мемлекеттік басқарудағы сызбасы өңделді және аграрлық сектордың сумен қамтудағы мемлекеттік басқару жүйесіне SWOT-талдауы жасалды. Талдау нәтижесі негізінде аграрлық секторды сумен қамту және ондағы суды пайдалану бойынша негізгі мәселелер мен Қазақстан Республикасының аграрлық секторын сумен қамтамасыз етудің негізгі стратегиялық бағыттары айқындалды.

Бұл ғылыми мақаланың мақсаты ғаламдық су тапшылығы жағдайында Қазақстан Республикасының аграрлық секторында су ресурстарын мемлекеттік басқару мәселесін зерттеу, сонымен қатар ғылыми зерттеулер негізінде практикалық ұсыныстар мен шешімдер ұсыну болып табылады. Нәтижелері – халық шаруашылығының аграрлық секторында суды пайдалану жөніндегі отандық және шетелдік ғалымдар мен экономистердің ғылыми еңбектерінде осы тақырыптың даму дәрежесі зерттелді. Қорытындыларда авторлар тақырып аясындағы өзекті сұрақтарды оңтайлы шешу үшін суды тиімді пайдалануда мемлекеттік-жеке меншік әріптестікті дамыту, ауыл шаруашылығы саласында суды үнемді пайдалану, сол саладағы жаңа білімді, заманауи инновациялық жобаларды жүзеге асыруға қабілетті жоғары білікті кадрларды даярлауды күшейту қажет деп санайды.

Түйінді сөздер: ауыл шаруашылығы, тұрақты даму, су ресурстары, суды пайдалану, суармалы егіншілік, мемлекеттік басқару, суды үнемдеу

Received 17.10.2024. Revised 08.03.2025. Accepted 07.02.2025. Available online 31.03.2025

Кіріспе

Су ресурстары елді азық-түлікпен қамтамасыз ету қауіпсіздігіне және тұрақты дамуы шеңберінде мемлекеттік басқаруда маңызды рөл атқаратын ауыл шаруашылығының негізгі элементтерінің бірі болып табылады. Алайда, әлем бойынша климаттың өзгеруі мен халық санының өсуі жағдайында су ресурстарын тиімді пайдалану және суару жүйелерін оңтайландыру маңызды міндеттерге айналып отыр. Біріккен Ұлттар Ұйымының азық-түлік және ауыл шаруашылық ұйымының болжамы бойынша, 2050 жылға қарай жаһандық ауқымда ауыл шаруашылығы мақсаттары үшін суға деген қажеттілік халықтың қарқынды дамып келе жатқан қажеттіліктерінің артуына байланысты 50%-ға артады [1].

Бұл су жүйесінің мемлекеттік басқарудағы маңыздылығын мемлекет басшысы су ресурстарының тапшылығы ұлттық қауіпсіздік мәселесінің деңгейінде екенін атап, 2023 жылы 1 қыркүйектен бастап Су ресурстары мен ирригация жаңа министрліктің ашылуы бекер емес. Мұндай жаңа министрлік осы саладағы мемлекеттік басқару ауыл шаруашылығы үшін тұрақты сумен қамтамасыз етуге бағытталған саясатты қалыптастыруда және іске асыруда шешуші рөл атқарады. Ауыл шаруашылығында су ресурстары мен суару жүйелерін пайдаланудың тиімділігін арттыру аграрлық сектордағы өнімдердің сапасын арттыруға, шығындарды қысқартуға және қоршаған ортаға жағымсыз әсерін төмендетуге мүмкіндік береді. Бұл мақсаттарға соңғы жаңа технологияларды қолдану негізінде, суды басқарудың тиімді стратегияларын әзірлеу және суару жүйелерін жақсарту арқылы қол жеткізуге болады.

Ауыл шаруашылығындағы суару жүйесін мемлекеттік басқару үшін орнықты даму мен тиімді пайдалануды қамтамасыз етуде маңызды рөл атқарады. Ол әртүрлі аспектілерді қамтиды, соның ішінде суды пайдалануды жоспарлау, судың сапасын бақылау, суды ауылшаруашылық мақсатта ұтымды пайдалану және су жүйелерін басқару және т.б.

Ауыл шаруашылығында суды пайдалануды жоспарлауда суарудың қажеттіліктерін анықтау, су үнемдеу шараларын енгізу және ауылшаруашылық мақсаттары үшін су ресурстарын анықтау процесі климаттық шарттарды, су ресурстарының қолжетімділігін және егін шаруашылығының даму кезеңдері бойынша су қажеттіліктерін ескереді [2].

Әдебиетке шолу

Ғылыми мақаланы жазу барысында Біріккен Ұлттар Ұйымының әлемдегі су ресурстарын игеру туралы 2023 жылғы баяндамасы, Қазақстан Республикасының су шаруашылығын дамыту жөніндегі 2024-2030 жылдарға арналған тұжырымдамасы басшылыққа алынды. Каратаев М. еңбегінде Орталық Азия елдері үшін су, энергия және азық-түлік арасындағы өтпелі экономикамен өзара байланыс тәсілінің маңыздылығы Қазақстан мысалында көрсетіледі [2]. Есполов Т.И., Тиреуов К.М., Керимова У. секілді отандық авторлардың зерттеуінше Қазақстанда су шаруашылығы салаларын мемлекеттік қолдаудың тиімді механизмдерін әзірлеу керектігі қарастырылады [15]. Кабенова М. [5] аналитикасында, Шакенова М. [12] ғылыми мақаласында Қазақстан

аймақтарының қуаңшылығы жағдайында агроөнеркәсіптік кешенде су ресурстарын тиімді басқару сұрақтары зерделенеді.

Сонымен қатар Halyk Finance зерттеулеріне сүйенсек мемлекет тарапынан көрсетіліп жатқан қаржылық көмектерге қарамастан аграрлық сектордың ескірген ирригациялық инфрақұрылымдары мен су ресурстарын тиімсіз қолдану мәселелері бүгінгі таңда өзекті екенін көрсетеді [13].

Дегенмен Қазақстанның ауыл шаруашылығын сумен қамту және пайдалану тиімділігі мәселелері өз деңгейінде шешімін таппаған. Осыған байланысты осы тақырыпты одан әрі зерделеу, мемлекеттік басқаруды жетілдіру тәжірибесін зерделеу қажеттілігі туындады. Зерттелген еңбектер ауыл шаруашылығы секторында суды пайдалануды тиімді басқару туралы қолда бар білімді жүйелеуге және осы саладағы перспективалы бағыттар мен одан әрі зерттеу бағыттарын анықтауға мүмкіндік береді.

Зерттеу әдістері.

Зерттеулер Қазақстан Республикасында ауыл шаруашылығы саласында су ресурстарын мемлекеттік басқару негізінде тиімді пайдалану бойынша практикалық ұсынымдар әзірлеуге бағытталған. Зерттеудің теориялық негізі отандық және шетелдік ғалымдардың су ресурстарын дамыту, оларды пайдалануды ұйымдастыру және бағалау саласындағы жетекші мамандардың ғылыми еңбектері мен іргелі және қолданбалы зерттеулерінің нәтижелері болып табылды. Атап айтқанда, Қазақстан Республикасының ауыл шаруашылығында су ресурстарын пайдаланудың ағымдағы жай-күйін талдауға және осы процесті оңтайландырудың негізгі проблемалары мен перспективаларын анықтауға бірқатар қазақстандық ғалымдардың еңбектері басшылыққа алынды [10,15]. Қазақстандық жас зерттеушілердің еңбектерінде су ресурстарының жай-күйі, оларды ауыл шаруашылығын дамыту және Қазақстанның су стратегиясын дамыту факторы ретінде пайдалану мүмкіндіктері қарастырылған [11].

Соңғы жылдардағы Қазақстан Республикасының халық шаруашылығында, оның ішінде ауыл шаруашылығында өзекті мәселе сумен қамту болып келеді. Зерттеу гипотезасы Қазақстан Республикасының ауыл шаруашылығы саласында су ресурстарын мемлекеттік басқаруды жетілдіру озық шетелдік тәжірибелерді ескере отырып, суды үнемді пайдалану, тиімді тариф саясаты, заманауи технологияларды пайдалану, т.б. жүйелі шаралардың есебінен қамтамасыз етіледі деп жасалады.

Ресейлік ғалымдардың монографиясында Орталық және Солтүстік Қазақстанның агроөнеркәсіптік кешеніндегі су шаруашылығы инфрақұрылымын қалыптастыру мен дамыту әдіснамалық негіздері, су ресурстарын тиімді пайдалану, сумен қамтамасыз ету тариф саясатын реформалаудың халықаралық тәжірибесі, су шаруашылығын басқару моделі мен суды үнемдеу бағыттары зерттелген [7].

Ғылыми зерттеудің талдау әдісі – ұлттық экономиканың су ресурстарын тұтынуы, оның ішінде оны ауыл шаруашылығында мемлекеттік басқару тәжірибесі, Қазақстан Республикасының ауыл шаруашылығындағы су ресурстарын мемлекеттік басқару жүйесінің күшті және әлсіз жақтары, мүмкіндіктері мен қауіп-қатерлері анықталды. Синтез

әдісінде тиімді мемлекеттік басқару тәжірибесін Қазақстанның ауыл шаруашылығын су ресурстарымен қамтамасыз ету және пайдалануда қолдану қарастырылады.

Нәтижелер

Ғаламдық және аймақтық деңгейде су ресурстарының шектеулі болуы және олардың өңірлерде біркелкі бөлінбеуі жағдайында су ресурстарының тапшылығы проблемаларын тудырады. Бүгінгі таңда климаттық жағдайлардың су ресурстарының қорларын қалыптастыруға әсері және оның экономика салаларына әсері мәселелері аса маңызды мәнге ие болып отыр.

Су ресурстарын тиімді мемлекеттік басқару елдің тұрақты әлеуметтік-экономикалық дамуын, сонымен қатар барлық су пайдаланушылар мен су тұтынушылардың су қажеттілігін қанағаттандыру үшін су балансын сақтау арқылы су, азық-түлік және энергетикалық қауіпсіздіктерді қамтамасыз етудің негізгі факторы болып табылады. Қазіргі заманғы су ресурстарын тұтыну және пайдалану көбінесе тұрақсыз және ұтымсыз болып табылады, бұл олардың артық пайдаланылуына, ластануына және сарқылуына әкеледі [3].

Дамыған елдерде су ресурстарын тиімді басқару бойынша суармалы жерлерді тиімді пайдалануға және оларды ауыл шаруашылығынан алуға жол бермеуге көп көңіл бөлінеді. Төмендегі кестеде ауыл шаруашылығында су ресурстарын тиімді пайдалану тәжірибесін көрсетіп отырған Түркия, Қытай және Израиль елдерінің тәжірибесіне сипаттама берілген.

Кесте 1. Ауыл шаруашылығында су ресурстарын басқарудың шетелдік тәжірибесі [5]2

Ел	Басқару органы	Ерекшеліктері
Түркия	Ауыл шаруашылық егістік жерлерін жоспарлау, жобалау, құрылыс салу, елді-мекендерге су жеткізу Мемлекеттік су әкімшілігімен жүргізіледі	152 су қоймасы бар, су ресурстарын басқарудың жалпы мемлекеттік шығындарының 40% гидроэнергетикалық ресурстарды сату есебінен жабылады
Қытай	Қытай Су ресурстары министрлігі суды пайдалануда кең құқыққа ие, суды пайдалануды бақылайтын дербес су ресурстарын қорғау жүйесі әрекет етеді	5000-нан астам су қондырғылары бар, суармалы шаруашылықтың 75% мемлекет бюджетінен қаржыландырылады
Израиль	Ұлттық деңгейде барлық су ресурстарын Израильдің су ресурстары жөніндегі Мемлекеттік кеңес құрамына кіретін Су комитеті басқарады.	Суды тұтынуды бақылау жүйесі өте қатал, нормадан тыс пайдалану 10 есе қымбатқа түседі

Ескерту: [5] мәліметтер негізінде дайындалды

Судың сапасын бақылау ауыл шаруашылығында суды тиімді пайдалануды қамтамасыз етуде үлкен маңызға ие. Бұл жерде судың агрохимиялық заттармен, тұздармен, ауыр

металдармен және топырақтың сапасы мен өсімдік тіршілігіне теріс әсер етуі мүмкін басқа да ластаушы заттармен ластануын бақылау кіреді. Су көздерінде және суару жүйелерінде суды үнемі сынау арқылы бақылау оның сапасына қатысты мәселелерді уақтылы анықтауға және тазалау мен жақсарту шараларын қабылдауға мүмкіндік береді.

Су жүйелерін басқаруда суару желілерінің, су қоймаларының, сорғы станцияларының, сонымен қатар егістіктерге су беру және су ағындарын басқаруға арналған инфрақұрылымды жоспарлау, әзірлеу, пайдалану және техникалық қызмет көрсету үрдістері қамтылады. Су жүйелерін тиімді басқарудың мақсаты су мен энергия шығынын азайту, суарудың біркелкілігін арттыру және ауылшаруашылық қажеттіліктер үшін су ресурстарына қол жетімділікті қамтамасыз ету [4].

Мемлекеттік деңгейде су ресурстарын қорғау ауыл шаруашылығында суды тұрақты пайдалану, су экожүйелерін қорғау мен қалпына келтіру, рұқсатсыз пайдалануға тыйым салу, су бассейндерін ластанудан қорғау және тұщы су көздерін қалпына келтіру шараларын қабылдауды білдіреді.

Кесте 2. Қазақстан Республикасының су шаруашылығын мемлекеттік басқару сызбасы [6]

Су ресурстарын басқару бойынша құзыретті орган – су саясатын әзірлеу – су ресурстарына төлем ставкасын анықтау; – су балансы мен бассейндердің су пайдалану лимиттерін жинақтау, т.б.		СУ ШАРУАШЫЛЫҒЫ ОБЪЕКТІЛЕРІ МЕН ҚОНДЫРҒЫЛАРЫ	Облыс әкімдері – су қорғау аумақтары мен белдіктерін бекіту; – суды пайдалану және қорғауды бақылау; – коммуналдық меншіктегі су шаруашылығы объектілерін басқару	
БАСҚАРУ				
Бассейндік су шаруашылық басқармалары	Мемлекеттік мекемелер	Республикалық меншік	Коммуналдық меншік	Жеке меншік

Ескерту: [6] мәліметтер негізінде дайындалды

Қазақстан Республикасындағы Су қорын пайдалану және қорғау саласындағы мемлекеттік басқарудың негізгі мақсаты экономика секторларының сумен қамтылуын талдау мен бағалау, кемшіліктерді анықтау және оларды жою шараларын анықтау; су ресурстарының қолжетімді көлемін, олардың сапасын және пайдалану құқықтарының бар-жоғын анықтау; су тұтыну, су бұру және су қорғау технологияларын жетілдірудің басты бағыттарын әзірлеу болып табылады.

Бұл ретте ауыл шаруашылығы ұзақ мерзімді орнықты даму, экономикалық әртараптандыру және Қазақстандағы халықтың өмір сүру деңгейін арттыру үшін өсудің маңызды көздерінің бірі болып табылады. Еліміздің үлкен территориясы және көптеген

маңызды ресурстардың болуына байланысты аграрлық сектордың жоғары әлеуеті бар. Үкімет бірнеше жылдар бойы әртүрлі даму бағдарламалары аясында экономиканың осы секторын дамытуға көп көңіл бөліп, тиісті қомақты қаражаттар жұмсады. Дегенмен ауыл шаруашылығына күшті мемлекеттік қолдаудың болуына қарамастан, аграрлық сектор баяу өсуде және әлі де тиімсіз және бәсекеге қабілетсіз болып отыр.

Соған орай елімізде су ресурстарын, соның ішінде аграрлық сектордың тиімділігін арттыру шеңберінде «2024-2030 жылдарға арналған Қазақстан Республикасы су ресурстарын басқару жүйесін дамыту тұжырымдамасы» қабылданған болатын. Бұл тұжырымдамада су үнемдеу технологиялары арқылы суармалы жерлердің ауданын ұлғайтуға, суару инфрақұрылымын жаңғырту арқылы су шығындарын азайтуға, су қоймаларын салу және жөндеу арқылы су тапшылығы мәселесін шешуге және маңызды мәселе ауыл шаруашылығы өндірушілерді оқыту арқылы су ресурстарын басқарудың заманауи тәсілдері мен су үнемдеу технологияларын енгізуге мүмкіндік беретін алғы-шарттар мен нақты қадамдар қарастырылған [7].

Қазақстан Республикасы ауыл шаруашылығындағы су ресурстарын мемлекеттік басқару жүйесіне SWOT талдау жүргізетін болсақ, келесідей жағдайды 3 кестеден байқауға болады:

Кесте 3. Қазақстан Республикасы ауыл шаруашылығындағы су ресурстарын мемлекеттік басқару жүйесіне SWOT-талдау

(S) Басым тұстары: – Республикада арнайы Су ресурстары мен ирригация министрлігінің болуы; – Шаруа қожалықтарына суды үнемдеу бойынша заманауи суару құрылғылары мен инфрақұрылымды қамтамасыз ету шығындарын 80 пайызға дейін субсидиялануы; – Қазақстан Республикасының су ресурстарын басқару жүйесін дамытудың 2024-2030 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекітілуі.	W) Әлсіз жақтары: – Су жүйелерінің физикалық және моральдік тозуы; – Өзендердің сырт елдерден келуі, яғни басқа елдерге тәуелділік; – Су ресурстары бойынша мамандардың тапшылығы; – Су ресурстары бойынша мамандықтарға жастардың қызығушылығының болмауы; – Шаруа қожалықтарының суды үнемдеу құрылғыларын орнату аса қызығушылық танытпауы; – Отандық суды үнемдеу құрылғыларының жоқтығы; – Ауыл шаруашылығындағы су жеткізудің тиімсіз инфрақұрылымы; – Ауыл шаруашылығындағы су жүйесіндегі автоматтандыру мен цифрландырудың төмен деңгейі байқалуда; – Су ресурстарының тиімділігін арттыруда ғылыми сүйемелдеудің әлсіздігі.
(O) Мүмкіндіктер: – Жан басына шаққанда егістік жерлердің кеңдігі; – Ауыл шаруашылығына мемлекет тарапынан көптеген мемлекеттік бағдарламалар мен қаржылық жеңілдіктердің болуы;	(T) Қауіп-қатерлер: – Өзендердің арнасының тарылуына байланысты ауыл шаруашылығын сумен қамтудың қиындығы; – Өзендердің су арнасының көлемі бойынша еліміздің көрші елдерге тәуелділігі; – Су жүйесінің инфрақұрылымдарының тозуына байланысты (дамбы, су қоймалары) істен

– Еліміздің ауыл шаруашылығындағы су ресурстарының инфрақұрылымдарына әртүрлі шетелдік қаржылық институттардың инвестиция құюға қызығушылық танытуы	шығуы немесе су тасқыны болу қаупі; – Су ресурстарына бөлінген қаржының жымқырылуы.

Ескерту: [14] мәліметтер негізінде дайындалды

Ауыл шаруашылығында суды оңтайлы пайдалану суару жүйелерінің тиімділігін арттыруда, олардың су қажеттіліктерін ескере отырып, дұрыс дақылдарды таңдау мен суды үнемдеу әдістерін қолдануды игеру (мысалы, булануды азайту үшін топырақты мульчирование) және ауылшаруашылық кәсіпорындары деңгейінде суды ұтымды басқаруды қамтиды [8]. Суды пайдалануды тиімді басқару климаттық тәуекелдерді мониторингтеу және бағалау құралдарына негізделеді, жерді қалпына келтіру, су қоймаларын, су қорын жинақтау инфрақұрылымын басқару бойынша жұмыстарға сүйенеді.

Қазақстанның аграрлық секторының басты ерекшеліктерінің бірі – оның кең ауылшаруашылық жерлері және тығыздығы төмен аумағының болуы. Қазақстанның ауыл шаруашылығының жалпы аумағы шамамен 217 миллион гектарды құрайды, оның ішінде егістік жерлер 35 миллион гектар (әлем бойынша 10-орында және жан басына шаққанда егістік жерлер бойынша 2-орында), және тыңайған жерлер 13 миллион гектар. Ауыл шаруашылығы жерлерінің теңсіз бөлінуіне байланысты әр өңірде ауыл шаруашылығының айтарлықтай ерекшеліктері бар. Өсімдік шаруашылығы негізінен Қазақстанның солтүстік аумақтарында (Ақмола, Қостанай, Солтүстік Қазақстан облыстары), шығыс аймақтарда (Павлодар облысы) және оңтүстікте (Түркістан облысы) шоғырланған, ал орталықта экстенсивті мал шаруашылығы, ал оңтүстік-шығыста (Алматы, Шығыс Қазақстан облыстары) аралас ауыл шаруашылығы дамыған.

Қазақстан жер ресурстарымен мол қамтамасыз етілген, бірақ сумен жеткілікті деңгейде қамтылмаған және Еуразия континентіндегі су ресурстары тапшылығының ең жоғары елдерінің бірі болып табылады. Қазақстан Республикасының аумағының тек 2,8% ғана сумен жабдықталған, ал үштен екісі судан тапшылық көріп отырған құрғақ аймақтарды қамтиды.

Қазақстанның су ресурстарының азаюы туралы мәселелер өзектілігін жоғалтпайды. Біріккен Ұлттар Ұйымының болжауына сәйкес, 2040 жылға қарай елдегі су сұранысының жартысын қамтамасыз етуге қабілеттілік жоғалуы мүмкін. Жылдық жауын-шашын мөлшері 250 мм-ден аспайды, бұл көрсеткіш суармалы ауыл шаруашылығына тәуелді мемлекеттермен салыстырғанда төмен деңгейді көрсетеді. Сонымен қатар, жауын-шашынның біркелкі болмауы суармалы емес агроөндіріс саласына тікелей қауіп төндіреді.

Шаруашылық-ауыз су мақсаттары, өнеркәсіптік және ауыл шаруашылығы объектілерінің суға қажеттілігінің ұдайы артуы, жер үсті және жер асты суларының ластану қарқыны, жер асты суларын іріктеудің қоршаған ортаға әсері жалпы табиғи ресурстарды, оның ішінде су ресурстарын қорғау проблемасын аса өзектендіре түседі.

Қазақстанда қазіргі жағдайдағы негізгі су тұтынушылар өнеркәсіптің, қалалық және ауылдық коммуналдық шаруашылықтың, суармалы егіншіліктің қажеттіліктері болып табылады (Кесте 4)[9].

Кесте 4. Экономика салаларының су тұтыну көлемі

Көрсеткіштер	Жылдар бойынша су жинау көлемі, млн м ³				
	1990	2012	2015	2020	2023
Барлық су жинау	35573,66	17465,45	20188,62	210004,66	22140,27
Коммуналдық шаруашылық	1416,66	843,58	866,63	932,95	1059,26
Өнеркәсіп	7110,7	4230,16	4482,23	4696,66	4968,30
Ауыл шаруашылығы	26622,63	12255,03	14642,59	15114,81	15785,97
Жер қабатының қысымын ұстап тұру	0,00	38,99	40,94	44,95	49,28
Балық шаруашылығы	417,74	94,95	118,64	168,67	213,10
Рекреациялық сала және басқа қажеттіліктер	5,92	2,76	37,59	46,63	64,36

Ескерту: [8] мәліметтер негізінде дайындалды

Жоғарыдағы кесте мәліметтеріне сәйкес, Қазақстанның аграрлық секторы бүгінгі таңда еліміздегі су ресурстарының ең ірі тұтынушы саласы болып табылады. Республикада суды пайдаланудың негізгі үлесі ауыл шаруашылығы өндірісіне келеді. Ауыл шаруашылығы суын тұтыну үлесінде ең көп салмағы тұрақты суармалы егіншілікке тиесілі, мұнда су жем-шөп өндіру, жайылымдарды суландыру және ауыл халқы мен малды сумен қамтамасыз ету үшін жайылмалы суаруға жұмсалады. Тұрақты суару негізінен жер үсті көздерінің ағынынан қамтамасыз етіледі және республиканың оңтүстік және оңтүстік-шығысында – Сырдария, Іле, Шу, Талас, Ертіс өзендерінің бассейндерінде неғұрлым дамыған. Лиманды суару негізінен Қазақстанның батысы мен солтүстігінде, Жайық, Торғай, Тобыл және басқа да өзендердің көктемгі ағынының негізінде дамыды.

Ауыл шаруашылығында судың шамамен 66% бөлігі егістіктерді суару үшін пайдаланылады, ал қолданылатын судың 11-15% аралығы тасымалдау желілерінің сапасыздығына байланысты жоғалып келеді. Бұл мәселе негізінен ескірген суару жүйелері мен инфрақұрылымды жаңартуға арналған инвестициялардың жеткіліксіздігінен туындайды, бұл өнімділікті арттыру үшін маңызды фактор болып табылады [10].

Қазақстан аумағында 4 млн га-ға жуық ауылшаруашылық жерлерін суаруға жеткілікті су ресурстары бар. Дегенмен, қолданыстағы суармалы жер көлемі 1,8 млн га шамасында ғана, яғни агроөндіріс қажеттіліктерінің тек жартысы қана өтеледі. Континенттік климат ерекшеліктері мен су ресурстарының тапшылығы ылғалдылықты қамтамасыз етуді шектеп, ауылшаруашылық өнімділігіне тікелей әсер ететін негізгі шарттардың біріне айналады.

Су тасқыны топырақтың батпақтануының тағы бір факторына айналып және ауылшаруашылық кешеніндегі жағдайды қиындатып отыр. Жыл сайынғы су тасқыны тұрғындар мен бюджетке зиян келтіреді. Су тасқынына дайындық мемлекеттік органдардың мұқият назарын талап етеді: маңызды міндеттер қар жинау, ағынды суларды орнату, таяздануға бейім су қоймаларына су ағызу, суды сақтауға арналған резервуарлар құру болып табылады. Аталған шаралар суды пайдаланудағы халықаралық үрдістердің бір бөлігі болып табылады [11].

Осылайша, суды пайдалану тиімділігін арттыру ауыл шаруашылығының тұрақты дамуымен, азық-түлік өндірісінің динамикасымен, экономикалық өсумен, инфрақұрылым және индустрияландырумен, қалалар мен елді-мекендердің дамуымен, сонымен қатар азық-түлікті тұтынумен тығыз байланысты. Ауыл шаруашылығында су ресурстарын пайдалану тиімділігін арттыру суды үнемдеудің заманауи әдістері мен сызбаларын кеңінен және дұрыс қолданумен және суару нормаларын реттеумен тығыз байланысты.

Қазіргі уақытта Қазақстанда ауыл шаруашылығы су ресурстарын ең көп пайдаланатын саланың бірі, сонымен қатар елдегі жалпы су тұтынуының 65%-дан астамын өзіне алады. Дегенмен, суармалы егіншілікте су ресурстарын тиімсіз пайдалану процесі байқалады. Бұл мәселенің негізгі себептеріне: заманауи агротехнологиялардың жеткіліксіз қолданылуы; суландыру және су бөлу инфрақұрылымдарының нашар техникалық жағдайы; техникалық құралдардың ескіруі; су үнемдеу технологиялары мен мониторингі жүйелерінің жоқтығы сияқты факторлар жатады. Бұл жағдай су объектілерінің сапасының төмендеуіне, суармалы аумақтардағы тұздану процестерінің күшеюіне және шөлдену құбылыстарының жедел таралуына әкеліп соқтыру қаупі бар [12].

Су ресурстарының шектеулілігі мен климаттық өзгерістер ауыл шаруашылығының дамуына кері әсерін тигізуде. Су тапшылығы жағдайында жерді тиімді пайдалану және су үнемдеу технологияларын енгізу қажеттілігі күннен күнге артуда [13].

Аталған жағдайды реттеу үшін суды үнемдеудің озық технологияларын енгізуді жеделдету қажет. Суармалы егін шаруашылығы дамыған елдердің озық тәжірибесін, оларды кеңінен және тиімді ілгерілету мемлекеттің белсенді қатысуымен ғана мүмкін екендігін көрсетіп отыр. Атап айтқанда, Қытайда суды үнемдейтін технологияларды енгізу мемлекеттің 75% қаржылық және жеке капиталдың 25% қатысуымен жүзеге асырылады. Ресейде су үнемдеуді пайдалана отырып, суару жүйелерін салуға және қайта құруға кеткен шығындардың 70% дейін мемлекет өтейді. Өзбекстанда тамшылатып суару және басқа да суды үнемдейтін суару технологияларын енгізуді ынталандыруға бағытталған бірқатар мемлекеттік бағдарламалар қабылданды.

Мәселені шешу үшін Үкімет тамшылатып және жаңбырлатып суару жабдықтарын сатып алуға субсидиялар ұсынады, бұл шамамен 2,1 текше шақырым суды үнемдеуге және сонымен бірге ауыл шаруашылығы өнімінің өнімділігін 1,5-2 есе арттыруға мүмкіндік береді.

Барлық ұсынылған шаралар жыл сайын 10 текше шақырымға дейін су жинауға және үнемдеуге, суармалы жерлердің жаңа алқаптарын айналымға тартуға, оны 2,5 млн гектарға дейін жеткізуге көмектесуі тиіс.

Қазақстан Республикасында су ресурстарын пайдаланудың агроөнеркәсіптік кешесінде мемлекеттік басқару негізінде келесідей мүмкіндіктерді қарастыру қажет:

- суару жүйесін жаңғырту;
- мелиорация жүргізу және топырақ сапасын жақсарту;
- тамшылатып суару жүйесіне көшу;
- су тасқынын басқарудағы орталық мемлекеттік және жергілікті атқарушы органдарға және олардың басшыларына дербес жауапкершіліктерін күшейту;
- барынша құрғақшылыққа төзімді дәнді дақылдарды өсіруді қолға алу.

Осы мәселелерді шешу мақсатында екі маңызды бағытты нығайту ұсынылады. Су ресурстарын тиімді пайдалануды мемлекеттік-жекешелік әріптестікті нығайту. Бүгінгі таңда халықаралық тәжірибеде суарудың инновациялық технологияларына көшу мақсатында мемлекеттік-жеке меншік бағдарламаларын қолдау әдістері кеңінен қолданысқа ие. Бұған заманауи суару технологияларын лизингке беру, техникаларға қызмет көрсету және жөндеу, дақылдардың жаңа түрлеріне тұқым беру, фермерлерді оқытуды қамтамасыз ету, сонымен қатар кеңес беру-консультациялық қызметтері кіреді.

Су ресурстары бойынша білім беру саласын және кадрлық әлеуетті күшейту. Су саласы үшін мамандар даярлау кезінде оқу орындарында оқыту стандарттарын қайта қарау қажет. Қолданбалы инженерлік және гидротехникалық пәндерге қажеттіліктің артуы, өндірісте оқу сағаттары мен практика санының артуы, гранттар санының артуы байқалады. «Болашақ» бағдарламасы бойынша басым мамандықтар тізбесіне кіретін мамандықтар бойынша азаматтарды әлемнің озық оқу орындарына оқуға жіберу қарастырылып жатыр.

Мұндай шаралардың мемлекет тарапынан қолға алынуы ауыл шаруашылығы өндірісінің тиімділігін арттыруға, суармалы жерлерді кеңейтуге, заманауи агротехнологияларды енгізуге мүмкіндік береді. Оның нәтижесінде Қазақстанда ауыл шаруашылығының дамуына, инвестициялық климаттың жақсаруына және инновациялық технологиялардың енгізілуінде маңызды рөл атқарады. Су ресурстарын мемлекет тарапынан тиімді басқару мен ауыл шаруашылығы саласының тұрақтылығын қамтамасыз ету экономикалық өсімді ынталандыратын басты элементтердің бірі болып табылады [14].

Жыл сайын ұлттық ақпараттық есеп жарияланатын болады, оған сәйкес өткен күнтізбелік жылдағы елдегі судың жай-күйі, қорғалуы және пайдаланылуы туралы деректер болады. Қазақстанның жаңа Су кодексінің жекелеген ережесі елдің су саласына инвестициялар тартуды ынталандыруды көздейді. Су ресурстарын қорғау және пайдалану саласындағы ғылыми-зерттеу және ғылыми-техникалық жұмыстарды мемлекеттік қолдау жоспарлануда [15].

Қазақстанның аграрлық секторын сумен қамтамасыз етуге арналған стратегиясы елдің ауыл шаруашылығы саласының тұрақты дамуына бағытталғанын және еліміздің көп бөлігі құрғақ аймақ болып табылатынын ескерсек, сумен қамтамасыз етуге ерекше назар аудару қажет екенін байқаймыз. Соған сәйкес мұндай стратегия ауыл шаруашылығында су ресурстарын тиімді пайдалануды және оларды басқаруды жетілдірудің қажеттілігі туындайды. Бұл стратегияны біз негізгі бағыттармен келесі кестеде ұсынамыз:

Кесте 5. Қазақстан Республикасының аграрлық секторын сумен қамтамасыз ету стратегиясы

Бағыттар	Негізгі іс-шаралар	Мақсаты	Ар-тықшылығы	Кемшілігі
Су ресурстарын ұтымды пайдалану	Суды үнемдейтін технологияларды қолдану, заманауи суару әдістерін енгізу, шығындарды азайту	Су ресурстарын тиімді пайдалану	Су шығынын азайту, өнімділікті арттыру	Жаңа технологияларға жоғары бастапқы шығындар
Сумен жабдықтау инфрақұрылымын дамыту	Суқоймаларды, су тарту нысандарын, ирригациялық арналарды салу және жаңғырту, басқару жүйелерін жетілдіру	Сумен қамтамасыз ету инфрақұрылымын жетілдіру	Инфрақұрылымның қолжетімділігі мен тиімділігін арттыру	Инфрақұрылым құрылысында ұзақ мерзім және жоғары шығын
Су ресурстарын басқару	Суды мониторингін жүргізу, су ресурстарын тұрақты және әділ бөлу, болжамдық модельдердің сценарийлерін әзірлеу	Су ресурстарын басқарудың орнықтылығын қамтамасыз ету	Ресурстарды тиімді бөлу, суды үнемдеу	Мониторинг жүйелерін енгізудің күрделілігі мен шығындары
Климаттың өзгеруіне бейімделу	Құрғақшылыққа бейім әдістерді енгізу, құрғақшылыққа төзімді дақылдар мен технологияларды әзірлеу	Климаттық өзгерістерге бейімделу	Климаттық өзгерістерге бейімделу, құрғақшылық тәуекелдерін азайту	Заманауи әдістерді енгізуге фермерлердің дайын еместігі
Экожүйелерді қорғау және тиімді су ресурстарын басқару	Су экожүйелерін қорғау, сапаны күшейту, экологиялық білімді дамыту	Экожүйелерді сақтау және қайта қалпына келтіру	Экожүйелердің балансын сақтау, табиғи ресурстарды қорғау	Экожүйелерді қорғауға қаржының жетіспеушілігі
Халықаралық ынтымақтастық	Трансшекаралық серіктестік, халықаралық келісімдер мен жобаларға қатысу	Су ресурстарын тиімді басқару бойынша халықаралық серіктестік	Халықаралық тәжірибе алмасу, су мәселелерін шешу	Көршілес елдермен ынтымақтастықта саяси және құқықтық шектеулер мен мәселелер
Инновациялар мен оқытуға инвестиция салу	Заманауи технологияларды енгізу, фермерлерді оқыту	Агроөнеркәсіп саласының білімін және инновацияларын дамыту	Білім мен технологияларды дамыту, фермерлерді қолдау	Технологияларды енгізу үшін жоғары инвестициялық қажеттілік

Ескерту: [16] мәліметтер негізінде авторлармен дайындалды

Бұл шаралар Қазақстанның аграрлық секторының тұрақты дамуына жағдай жасап, климаттық өзгерістердің әсерін төмендетуге және су ресурстарын тиімді пайдалануға ықпал етеді. Су ресурстарын тиімді басқару азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуде шешуші рөл атқарады [16].

Қазақстанның экономикалық және әлеуметтік дамуы негізінен су секторының орнықтылығымен айқындалады. Қазақстан географиялық тұрғыдан барлық ірі трансшекаралық су ағындарының соңғы бөлігінде орналасқан. Қазақстан аумағының сумен қамтамасыз етілуі негізінен өзендердің ағысы бойынша жоғары орналасқан көршілес елдердің су саясаты мен суды бөлу қағидаттарына негізделген, сондықтан өңірдің орнықты экономикалық дамуы тиімді бірлескен коммуникациялық мемлекетаралық ынтымақтастыққа байланысты. Су пайдаланушы су ресурстарын тиімді қолдануға, суды үнемдеу технологиялары мен суды қайта қолдану жүйелері жөнінде шаралар қарастыру міндетті.

Қазақстандағы су ресурстарын тиімді басқарудың мүмкіндіктерінің алғышарттарына суды үнемдеу технологияларын енгізу, ғылыми-зерттеу жұмыстарына басымдық беру және су саясатын халықаралық стандарттарға сәйкестендіру арқылы қол жеткізуге болады.

Су ресурстары бойынша 2024 жылдың 1 жарты жылдығының есебіне сәйкес жоғарыдағы аталған кейбір мәселелер біртіндеп қолға алынып жатқанын байқауға болады. Атап айтсақ, су үнемдеу бағытында Алматы, Жамбыл, Қызылорда және Түркістан облыстарында 3,5 мың шақырым суару желілері цифрландырылды, Қызылорда облысында 2,6 мың шақырым ирригациялық канал автоматтандырылды. Бұл шаралар су шығынын азайтуға және суармалы егіншіліктің тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді. Еліміз көршілес елдермен су ресурстарын бірлесіп пайдалану бойынша келісімдер жасады: «Достық» каналы арқылы 922 миллион м³ су алу, сондай-ақ Шу және Талас өзендері бойынша Қырғызстаннан қосымша су алу туралы уағдаластықтар су ресурстарының тұрақты пайдаланылуын қамтамасыз етеді. Су үнемдеу технологияларын енгізу, инфрақұрылымды жаңарту және халықаралық ынтымақтастықты нығайту елдің экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз етіп, экологиялық мәселелердің алдын алуға жағдай жасайды [17].

Қорытынды

Ауыл шаруашылығы мақсатында мемлекеттік басқарудың су ресурстарын тиімділігі және ұтымды пайдалануды арттыру үшін ауыл шаруашылығы тауар өндірушілерінде суды үнемдеу бойынша ынталандыру жасау үшін су шаруашылығы ирригациялық жүйелерінің инфрақұрылымын қалпына келтіру және егжей-тегжейлі дамыту үшін тарифтер әзірлеу арқылы тарифтік саясатты жетілдіру ұсынылады. Өсімдік шаруашылығында суарудың су үнемдейтін технологияларын енгізуді субсидиялау тетіктерін қайта қарау, су саласы бойынша білікті мамандар әзірлеу, суды есепке алу, бақылау және үнемдеу жобаларын енгізуде мемлекеттік-жеке меншік әріптестікті дамыту маңызды.

Қазақстанда су ресурстарын басқару жүйесінде қалыптасқан жағдайды бағалауда, су қорының есебін жүргізуде және пайдалануда заманауи цифрлық технологиялар енгізу маңызды. Сонымен қатар осы тақырыптағы зерттеу докторанттың ғылыми еңбегінде көрініс табады.

Алғыс айту, мүдделер қақтығысы. Мақала жеке қаражат есебінен жазылды, авторларда мүдделер қайшылығы жоқ.

Авторлардың үлесі:

Тулаганов Анвар Балтабаевич: тұжырымдамалау, әдіснаманы әзірлеу, зерттеу тәлімгерлігі, зерттеуді үйлестіру; **Адамов Аскар Амангельдинович:** жазу, визуализация, зерттеу нәтижелерін растау, редакциялау; **Есберген Раушан Әкімгерейқызы:** деректерді талдау және жинау, жазу, зерттеу нәтижелерін түсіндіру.

Әдебиеттер тізімі

1. The United Nations World Water Development Report 2023 - [Электронды ресурс] - URL: <http://isi.irtces.org/isi/uploadfile/2023/03/27/20230327143346571.pdf> (қаралған күні: 05.09.2024)
2. Karatayev M. Water availability for bioenergy in Kazakhstan: Review, preliminary results, and key points // Central Asian Journal of Sustainability and Climate Research. – 2023. – Vol. 2, No. 1. – P. 46-61. – DOI: <https://doi.org/10.29258/CAJSCR/2023-R1.v2-1/46-61.en>.
3. Radelyuk I., Klemeš J.J. & Tussupova K. Sustainable Water Use in Industry—Reasons, Challenges, Response of Kazakhstan // Circ.Econ.Sust. - 2023. - Vol. 3. – P. 2267–2283. DOI: <https://doi.org/10.1007/s43615-023-00269-y>
4. Isaeva S.D., Dedova E.B. Specifics of the Availability of Water Resources for Agricultural Water Supply under Changing Climate Conditions in the Ural River Basin // Water Resour. – 2024. – Volume 51. – P. 618–629. DOI: <https://doi.org/10.1134/S0097807824700970>
5. Шохужаева З.С. Зарубежный опыт в сельском хозяйстве по использованию водных ресурсов // Economics. – 2020. – № 1(44). – С. 19-22. – DOI 10.24411/2410-289X-2020-10105
6. Кабенова М. Эффективное управление водными ресурсами АПК в условиях засушливости региона, 28.12.2023 – [Электронды ресурс] – URL: <https://kisi.kz/ru/effektivnoe-upravlenie-vodnymi-resursami-v-apk-v-usloviyah-zasushlivosti-regiona/> (қаралған күні: 13.09.2024)
7. «Қазақстан Республикасы су ресурстарын басқару жүйесін дамытудың 2024–2030 жылдарға арналған тұжырымдамасы». [Электрон. ресурс] – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P24000000066> (қаралған күні: 10.20.2024).
8. Стукач В.Ф. Водохозяйственная инфраструктура агропромышленного комплекса. – Омск: Общество с ограниченной ответственностью "СФЕРА", 2009. – 172 с. – ISBN 978-5-9658-0068-1
9. Қоршаған ортаны бақылау мен бағалаудың экологиялық индикаторлары. Су ресурстары, 29.01.2024 [Электрондық ресурс]. - URL: https://stat.gov.kz/ecologic-indicators/28454/water_consumption (қаралған күні – 19.10.2024)
10. Шохужаева З.С. Зарубежный опыт в сельском хозяйстве по использованию водных ресурсов // Economics. – 2020. – № 1(44). – С. 19-22. – DOI: <https://doi.org/10.24411/2410-289X-2020-10105>

11. Несипбеков Е.Н., Аппакова А.Н., Сейтбекова С.Т. Оптимизация использования водных ресурсов в сельском хозяйстве Казахстана: проблемы и перспективы // Устойчивое развитие общества: новые научные подходы и исследования: Сборник научных трудов по материалам VI Международной научно-практической конференции. – Москва, 2024. – С. 190-194.
12. Сапарова Д. А., Сагинова С.А. Водные ресурсы Казахстана как фактор роста объемов агропромышленного производства в условиях перехода к "зеленой" экономике // Проблемы агрорынка. – 2022. – №4. – С.86-93. – DOI: <https://doi.org/10.46666/2022-4.2708-9991.09>
13. Шакенова М. Б. Эффективность управления водными ресурсами в орошаемом земледелии Республики Казахстан // Вестник университета Туран. – 2019. – № 1(81). – С. 201-204.
14. Halyk Finance (2023). Развитие сельского хозяйства в Казахстане: аналитический отчет. Halyk Finance, Казахстан, 2023 – [Электрон. ресурс] – URL: https://halykfinance.kz/download/files/analytics/AC_agriculture_development.pdf (қаралған күні: 11.12.2024).
15. Әбілдаев С.Т., Ерсеитова А.У., Амалбекова Г.Е. Қазақстанның Жамбыл облысы мысалында аграрлық сектордағы жерді ұтымды пайдалану // Аграрлық нарық проблемалары. – 2024. – №4. – 197-207 б. DOI: <https://doi.org/10.46666/2024-4.2708-9991.18>
16. Есполов Т.И., Тиреуов К.М., Керимова У.К. Водные ресурсы в сельском хозяйстве Республики Казахстан: взгляд ученых на рациональное использование, перспективы и управление // Проблемы агрорынка. – 2022. – № 3. – С. 155-163. – DOI: <https://doi.org/10.46666/2022-3.2708-9991.17>
17. Итоги полугодия: модернизация водохозяйственной инфраструктуры, водосберегающие технологии и цифровизация. 18.07.2024 - [Электрон. ресурс] – URL: <https://primeminister.kz/ru/news/reviews/itogi-polugodiya-modernizatsiya-vodokhozyaystvennoy-infrastruktury-vodosberegayushchie-tekhnologii-i-tsifrovizatsiya-28795> (қаралған күні: 15.12.2024).

А.Б. Тулаганов¹, А.А. Адамов^{*2}, Р.А.Есберген³

¹Евразийский Национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

²Карагандинский Университет Казпотребсоюза, Караганда, Казахстан

³Филиал Академии государственного управления при Президенте РК по Актыбинской области, Актобе, Казахстан

Государственное управление водными ресурсами в аграрном секторе Республики Казахстан

Аннотация. В статье проведен анализ современного состояния и актуальных вопросов государственного управления водными ресурсами в сельском хозяйстве, одной из важнейших отраслей Республики Казахстан. Вместе с тем, на основе анализа предусмотрен комплекс важных мероприятий, направленных на решение выявленных проблем. Динамика показателей за 1990, 2012, 2015, 2020, 2023 годы, основанная на официальных статистических источниках информации, характеризующих систему водоснабжения и водопользования в сельском хозяйстве, носит табличный характер. Разработана современная схема государственного управления водным хозяйством Республики Казахстан и проведен SWOT-анализ системы государственного

управления водоснабжением сельского хозяйства. В результате анализа определены основные вопросы по водоснабжению и водопользованию сельскохозяйственного сектора и основные стратегические направления водоснабжения аграрного сектора Республики Казахстан.

Целью данной научной статьи является изучение проблемы государственного управления водными ресурсами в аграрном секторе Республики Казахстан в условиях глобального дефицита воды, а также предоставление практических рекомендаций и решений на основе научных исследований. Результаты - исследована степень развития данной темы в научных трудах отечественных и зарубежных ученых и экономистов по водопользованию в аграрном секторе народного хозяйства. В заключении авторы считают, что для оптимального решения актуальных вопросов темы необходимо развитие государственно-частного партнерства в эффективном водопользовании, экономное водопользование в сфере сельского хозяйства, усиление подготовки высококвалифицированных кадров, способных реализовать новые знания в этой области, современные инновационные проекты.

Ключевые слова: сельское хозяйство, устойчивое развитие, водные ресурсы, водопользование, орошаемое земледелие, государственное управление, водосбережение

A.B. Tulaganov¹, A.A. Adamov*², R.A. Yesbergen³

¹ L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

² Karaganda University of Kazpotrebsoyuz, Karaganda, Kazakhstan

³ Branch of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan in Aktobe region, Aktobe, Kazakhstan

State management of water resources in the agricultural sector of the Republic of Kazakhstan

Annotation. The article analyzes the current state and current issues of state water resources management in agriculture, one of the most important sectors of the Republic of Kazakhstan. At the same time, based on the analysis, a set of important measures aimed at solving the identified problems is envisaged. The dynamics of indicators for 1990, 2012, 2015, 2020, 2023, based on official statistical sources of information characterizing the water supply and water use in agriculture, is tabular. A modern scheme of state water management in the Republic of Kazakhstan has been developed and a SWOT analysis of the state water supply management system for agriculture has been carried out. As a result of the analysis, the main issues of water supply and water use in the agricultural sector and the main strategic directions of water supply in the agricultural sector of the Republic of Kazakhstan have been identified.

The purpose of this scientific article is to study the problem of state water resources management in the agricultural sector of the Republic of Kazakhstan in the context of global water scarcity, as well as to provide practical recommendations and solutions based on scientific research. Results - the degree of development of this topic in the scientific works of domestic and foreign scientists and economists on water use in the agricultural sector of the national economy is investigated. In conclusion, the authors believe that in order to optimally address the current issues of the topic, it is necessary to develop public-private partnerships in efficient water use, economical water use in agriculture, strengthen the

training of highly qualified personnel capable of implementing new knowledge in this field, and modern innovative projects.

Keywords: agriculture, sustainable development, water resources, water use, irrigated agriculture, public administration, water conservation

References

1. The United Nations World Water Development Report (2023). Available at: <http://isi.irtces.org/isi/uploadfile/2023/03/27/20230327143346571.pdf> (accessed:05.09.2024)
2. Karatayev M. Water availability for bioenergy in Kazakhstan: Review, preliminary results, and key points // Central Asian Journal of Sustainability and Climate Research. 2,(1).46-61(2023) – DOI: <https://doi.org/10.29258/CAJSCR/2023-R1.v2-1/46-61.en>.
3. Radelyuk I., Klemeš J.J. & Tussupova K. Sustainable Water Use in Industry—Reasons, Challenges, Response of Kazakhstan // Circ.Econ.Sust. 3. 2267–2283(2023). DOI: <https://doi.org/10.1007/s43615-023-00269-y>
4. Isaeva S.D., Dedova E.B. Specifics of the Availability of Water Resources for Agricultural Water Supply under Changing Climate Conditions in the Ural River Basin // Water Resour. 51.618–629(2024). DOI: <https://doi.org/10.1134/S0097807824700970>
5. Shohuzhaeva Z.S. Zarubezhnyj opyt v sel'skom hozjajstve po ispol'zovaniju vodnyh resursov [Foreign experience in agriculture on the use of water resources] // Economics. – 2020. – № 1(44). – S. 19-22. – DOI 10.24411/2410-289X-2020-10105 [in Russian]
6. Kabenova M. Jeffektivnoe upravlenie vodnymi resursami APK v usloviyah zasushlivosti regiona [Effective management of water resources of the agro-industrial complex in the conditions of aridity of the region]. Available at: <https://kisi.kz/ru/effektivnoe-upravlenie-vodnymi-resursami-v-apk-v-usloviyah-zasushlivosti-regiona/> (accessed: 13.09.2024) [in Russian]
7. «Kazakstan Respublikasy su resurstaryn baskaru zhy.esin damytudyn 2024–2030 zhyldarga arnalgan ty.zhyrymdamasy» [Concept for the development of the water resources management system of the Republic of Kazakhstan for 2024-2030]. Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2400000066> (accessed: 10.20.2024) [in Kazakh]
8. Stukach V.F. Vodohozjajstvennaja infrastruktura agropromyshlennogo kompleksa [Water management infrastructure of the agro-industrial complex]. – Omsk, 2009, 172 p.) ISBN 978-5-9658-0068-1 [in Russian]
9. Environmental indicators for environmental monitoring and assessment. Water resources. (29.01.2024) Available at: https://stat.gov.kz/ecologic-indicators/28454/water_consumption (accessed: 19.10.2024) [in Kazakh]
10. Shohuzhaeva Z.S. Zarubezhnyj opyt v sel'skom hozjajstve po ispol'zovaniju vodnyh resursov [Foreign experience in agriculture on the use of water resources] // Economics. 1(44).19-22(2020). DOI: <https://doi.org/10.24411/2410-289X-2020-10105> [in Russian]
11. Nesipbekov E.N., Appakova A.N., Sejtbekova S.T. Optimizacija ispol'zovanija vodnyh resursov v sel'skom hozjajstve Kazahstana: problemy i perspektivy [Optimization of water resources use in agriculture in Kazakhstan: problems and prospects] // Ustojchivoe razvitie obshhestva: novye nauchnye podhody i issledovanija: Sbornik nauchnyh trudov po materialam VI Mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy konferencii. – (Moskva, 2024.190-194) [in Russian]

12. Saparova D.A., Saginova S.A. Vodnye resursy Kazakhstana kak faktor rosta ob#emov agropromyshlennogo proizvodstva v usloviyah perehoda k "zelenoj" jekonomike [Kazakhstan's water resources as a factor in the growth of agro-industrial production in the context of the transition to a "green" economy] Problemy agrorynka [Problems of the agrimarket]. 4.86-93(2022). – DOI: <https://doi.org/10.46666/2022-4.2708-9991.09> [in Russian]
13. Shakenova M.B. Jefferktivnost' upravlenija vodnymi resursami v oroshaemom zemledelii Respubliki Kazahstan [Efficiency of water resources management in irrigated agriculture of the Republic of Kazakhstan] Vestnik universiteta Turan [Bulletin of the University of Turan], 1(81).201-204(2019). [in Russian]
14. Halyk Finance (2023). Razvitie sel'skogo hozyajstva v Kazahstane: analiticheskij otchet [Agricultural development in Kazakhstan: an analytical report]. Halyk Finance, Kazakhstan, (2023). Available at: https://halykfinance.kz/download/files/analytics/AC_agriculture_development.pdf (accessed: 11.12.2024) [in Russian]
15. Abildaev S.T., Erseitova A.U., Amalbekova G.E. Kazakstannyn ZHambyl oblysy mysalynda agrarlyk sektordagy zherdi ytymdy pajdalanu[Rational use of land in the agricultural sector on the example of Zhambyl region of Kazakhstan] // Agrarlyk naryk problemalary [Problems of the agrimarket]. 4.197-207(2024) DOI: <https://doi.org/10.46666/2024-4.2708-9991.18> [in Kazakh]
16. Espolov T.I., Tireuov K.M., Kerimova U.K. Vodnye resursy v sel'skom hozyajstve Respubliki Kazahstan: vzgljad uchenyh na racional'noe ispol'zovanie, perspektivy i upravlenie [Water Resources in the agriculture of the Republic of Kazakhstan: scientists' view on rational use, prospects, and management] // Problemy agrorynka [Problems of the agrimarket] 3.155-163(2022). DOI: <https://doi.org/10.46666/2022-3.2708-9991.17> [in Russian]
17. Itogi polugodiya: modernizaciya vodohozyajstvennoj infrastruktury, vodosberegayushchie tekhnologii i cifrovizaciya [Half-year results: modernization of water infrastructure, water-saving technologies and digitalization]. (18.07.2024) Available at: <https://primeminister.kz/ru/news/reviews/itogi-polugodiya-modernizatsiya-vodokhozyaystvennoy-infrastruktury-vodosberegayushchie-tekhnologii-i-tsifrovizatsiya-28795> (accessed: 15.12.2024). [in Russian]

Информация об авторах:

Тулаганов А.Б. – доктор по профилю «Государственное и местное управление», доцент кафедры Менеджмент Евразийского Национального университета им. Л.Н.Гумилева. Z01C0T6 Казахстан г. Астана, ул. Кажымукана 11.

Адамов А.А. – автор для корреспонденций, докторант специальности «Государственное и местное управление», Карагандинский Университет Казпотребсоюза, Караганда, Казахстан.

Есберген Р.Ә. – кандидат экономических наук; ассоциированный профессор; профессор Филиала Академии государственного управления при Президенте РК по Актыбинской области; 030006 ул.Тлеу батыра, 10, г.Актобе, Казахстан.

Тулаганов А.Б. – мемлекеттік және жергілікті басқару бейіні докторы, менеджмент кафедрасының доценті, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті. Z01C0T6 Қазақстан, Астана, көш. Қажымұқан көш., 11.

Адамов А.А. – хат-хабар авторы, «Мемлекеттік және жергілікті басқару» мамандығының докторанты, Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, Қарағанды, Қазақстан.

Есберген Р.Ә. – экономика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор; ҚР Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару Академиясының Ақтөбе облысы бойынша филиалы; 030006 Тілеу батыр көш., 10, Ақтөбе қ., Қазақстан.

Tulaganov A.B. – Doctor of Science, Associate Professor of the Management Department of the Eurasian National University by name L.N.Gumilyov. Z01C0T6 Kazakhstan Astana, Kazymukan St. 11.

Adamov A.A. – Corresponding author, Doctoral student of the specialty State and local administration Karaganda University of Kazpotrebsoyuz, Karaganda, Kazakhstan.

Yesbergen R.A. – Candidate of Economic Sciences, Associate Professor; Associate Professor of Branch of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan in Aktobe region; 030006 Tleu batyr str., 10, Aktobe, Kazakhstan.

Copyright: © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

IRSTI 06.71.09

<https://doi.org/10.32523/2789-4320-2025-1-340-349>

Type of article (scientific article)

Enhancing State Audit Mechanisms for Quality Assessment and Governance of Natural Resources: Insights from the European Union Experience

José María Cordero Aparicio

Public Sector Committee of the Registry of Economist Auditors, Madrid, Spain

(E-mail: dr.josecordero@gmail.com)

Abstract. The effective management of natural resources is a crucial aspect of state regulation, particularly in the face of increasing environmental challenges. State audit mechanisms play a key role in ensuring transparency, legality, and efficiency in resource utilization. This study examines the experience of the European Union (EU) in auditing natural resource governance and evaluates its applicability to Kazakhstan. The main objective is to analyze the effectiveness of EU auditing strategies, including monitoring under the Common Agricultural Policy (CAP) and strategic planning mechanisms. The research employs both qualitative and quantitative methods, including comparative analysis of international practices and evaluation of regulatory mechanisms. The findings highlight key principles that can be adapted for Kazakhstan, such as integrating environmental indicators into audits, establishing a dual-level strategic reporting system, enhancing public-private cooperation mechanisms, and introducing financial incentives for sustainable resource management. The practical significance of this study lies in the development of recommendations to improve Kazakhstan's state audit framework, ultimately leading to enhanced environmental policy effectiveness, improved resource governance, and long-term economic sustainability.

Keywords: State audit, quality assessment, natural resource governance, international experience, sustainability, environmental management, accountability.

Received 12.03.2024. Revised 12.03.2025. Accepted 25.03.2025. Available online 31.03.2025

Introduction

The management of natural resources plays a crucial role in ensuring economic stability, environmental sustainability, and long-term national development. Ineffective governance in this area often leads to significant economic and ecological consequences, requiring robust oversight mechanisms. The Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) estimates that global inefficiencies in natural resource management result in financial losses exceeding \$240 billion annually, underlining the necessity for stronger regulatory control and monitoring. State audit institutions (SAIs) are essential in evaluating how effectively governments allocate and utilize natural resources. However, many countries lack a structured audit framework tailored to resource governance, resulting in inefficiencies, mismanagement, and environmental damage. The European Union (EU) has established a sophisticated system for auditing natural resource use, integrating performance indicators, sustainability assessments, and compliance mechanisms into its policies. The Common Agricultural Policy (CAP), with an allocated budget of €387 billion for the 2021-2027 period, serves as a primary example of how state audit mechanisms can be embedded in large-scale governance frameworks to promote sustainable resource use and economic resilience.

This research focuses on examining the effectiveness of state audit mechanisms in assessing the quality and governance of natural resources, drawing insights from the European Union's institutional framework. A central aspect of the study involves analyzing the role of the European Court of Auditors (ECA) and other Supreme Audit Institutions (SAIs) in ensuring compliance with environmental policies and regulatory commitments. Particular attention is given to CAP's structured monitoring approach, which mandates annual performance reports and biannual strategic plan evaluations for all EU member states, allowing for systematic assessment and policy adjustments. Additionally, CAP policies require at least 40% of the program's budget to be dedicated to climate-related initiatives, reinforcing the link between financial support and sustainable practices. This study employs a comparative analysis of audit methodologies, incorporating both qualitative and quantitative evaluations of EU resource governance. The hypothesis underlying this research suggests that adopting EU-style performance auditing techniques in other countries can lead to significant improvements in natural resource management, enhancing transparency, accountability, and overall sustainability outcomes. The findings will contribute to advancing audit frameworks globally, ensuring better alignment between economic policies and environmental responsibilities.

Kazakhstan faces challenges in sustainably managing its natural resources, with oil, gas, and mining contributing 30% of GDP and 60% of exports. Strengthening state audit mechanisms is crucial. Adopting EU practices, Kazakhstan could integrate environmental indicators, implement biannual strategic evaluations, and allocate 25% of resource budgets to eco-schemes. Enhancing stakeholder engagement would improve transparency. These measures can boost regulatory effectiveness, sustainability, and economic stability.

Literature review

Rauschmayer F. analyzes natural energy resource management in the European Union, emphasizing state audit mechanisms in assessing consumption patterns and production

efficiency. The study highlights inconsistencies in national policies across EU member states and underscores regulatory oversight as a key factor in sustainable energy governance [2]. Giljum S. et al. explore scenarios for sustainable resource use, focusing on extraction and consumption trends [3]. The necessity of robust auditing frameworks to ensure compliance with sustainability targets and potential adjustments in resource management policies is a central theme. Christmann P. examines mineral resource governance, identifying governmental instruments regulating resource exploitation, including international audit frameworks and compliance mechanisms [4]. Strengthening state audit methodologies is presented as a means to enhance accountability and promote sustainable resource utilization.

Bringezu S. investigates sustainable resource management strategies, advocating for an integrated audit model incorporating material flow assessments and energy supply evaluation. Resource taxation and strategically designed audit policies are suggested to improve regulatory efficiency [5]. Ahmadov A.K., Van Der Borg C. assess the impact of resource availability on renewable energy production, applying a mixed-methods approach to evaluate policy implementation [6]. Akimova L. M. et al. examine socio-economic development planning in EU regions, emphasizing energy optimization and conservation policies [7]. Goldthau A. evaluates geopolitical aspects of natural gas development, considering the influence of energy security policies on audit and governance frameworks. Heaton E. A. et al. provide an extensive assessment of renewable energy production, particularly bioenergy policies and implications for state audit processes [8]. Rauschmayer F., Paavola J., Wittmer H. focus on European natural resource governance, highlighting multi-level participation in audit mechanisms and its role in reinforcing public accountability. Well-structured audit frameworks emerge as essential for improving governance efficiency and advancing long-term sustainability in resource management.

Methodology

The study uses comparative analysis of EU audit mechanisms and Kazakhstan's resource governance, combining qualitative and quantitative methods. The research question explores how Kazakhstan can enhance state audits by adopting EU best practices. The hypothesis suggests that integrating performance-based auditing, environmental indicators, and digital monitoring will improve transparency and efficiency. The study follows three stages: (1) Data Collection – analyzing EU and Kazakhstan's audit frameworks; (2) Comparative Analysis – identifying gaps and applicable reforms; (3) Recommendations – proposing policy adaptations. Methods include audit report analysis, case studies, and statistical assessments. The study's novelty lies in adapting EU audit strategies to Kazakhstan's governance system, improving resource management and accountability.

Findings and Discussion

European countries have established comprehensive and structured governance systems for managing natural resources, integrating economic sustainability, regulatory oversight, and environmental conservation. The European Green Deal, adopted in 2019, commits the EU to climate neutrality by 2050, setting ambitious targets for resource efficiency, emissions reduction, and sustainable development. A key component of this initiative is the Common Agricultural Policy (CAP), which allocates €387 billion for 2021-2027, with 40% of funds

dedicated to climate and biodiversity goals. CAP mandates annual performance reports and biannual strategic reviews, ensuring transparency and accountability in natural resource management. The EU Water Framework Directive requires member states to achieve good ecological status for all water bodies, with strict regulations on water extraction, pollution control, and conservation measures. The EU Forest Strategy 2030 promotes sustainable forestry, targeting 30% reforestation of degraded lands, while the EU Biodiversity Strategy aims to restore 3 billion trees and 25,000 km of free-flowing rivers by 2030.

Energy and mineral resource governance also play a crucial role in European policies. Norway, a leading energy producer, has developed a sovereign wealth fund worth \$1.4 trillion by reinvesting oil and gas revenues into long-term sustainable assets. The UK and Denmark have significantly reduced fossil fuel dependence by investing in offshore wind energy, with Denmark generating more than 50% of its electricity from wind power. Germany has successfully transitioned towards renewable energy, with over 50% of its electricity sourced from wind, solar, and hydropower, facilitated by state subsidies and carbon pricing mechanisms. Sweden's carbon tax policy, introduced in 1991, has been highly effective, reducing CO₂ emissions by 27% while maintaining steady economic growth. In France, nuclear energy remains a dominant factor in the energy mix, supplying over 70% of electricity with minimal carbon emissions, ensuring energy security while reducing reliance on fossil fuels.

The efficient management of natural resources significantly influences Gross Domestic Product (GDP), economic stability, and long-term sustainability. In the European Union, resource governance policies such as the Common Agricultural Policy (CAP) and the EU Emissions Trading System (ETS) contribute to economic resilience, ensuring efficient allocation of funds, regulatory compliance, and environmental sustainability. The EU's GDP growth projection for 2024 is 0.9%, expected to rise to 1.5% in 2025 and 1.8% in 2026, supported by stronger domestic demand, investment recovery, and resource-efficient policies. In countries with robust state audit mechanisms, such as Germany and Sweden, renewable energy investments and green taxation have led to higher economic efficiency and long-term GDP growth (Fig.1).

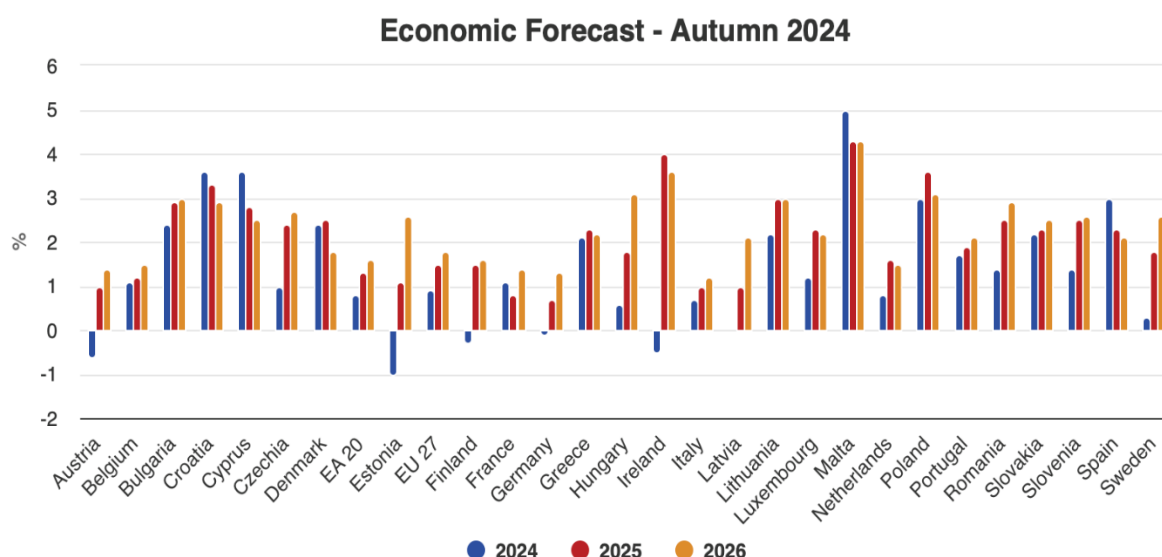

Figure 1 Economic Growth Forecast for EU Countries (2024–2026)

Source: <https://economy-finance.ec.europa.eu/e>

Kazakhstan's natural resource-dependent economy, where oil, gas, and mining contribute 30% of GDP and over 60% of exports, faces structural vulnerabilities due to global commodity price fluctuations and inefficiencies in resource governance. Strengthening state audit mechanisms – by integrating environmental performance indicators, conducting biannual strategic evaluations, and enforcing transparent budget allocations – can enhance economic resilience and GDP growth. Implementing EU-style performance-based audits and digital monitoring tools can reduce financial mismanagement, increase revenue efficiency, and promote green investments, supporting Kazakhstan's transition to a diversified and sustainable economy while maintaining stable GDP growth in the long term.

The European Court of Auditors (ECA) plays a central role in auditing and monitoring resource governance, ensuring compliance with EU-wide sustainability goals and financial efficiency. In 2022, ECA audits covered €53.7 billion in expenditures, identifying material errors in six out of 13 disbursements, highlighting the need for continuous oversight. The EU Emissions Trading System (ETS) is another key instrument, regulating carbon emissions by placing a cap on industrial pollution and implementing a market-based approach to emission reduction. Countries such as Finland and the Netherlands have incorporated circular economy principles, minimizing resource waste by promoting recycling, sustainable production, and efficient material use.

Table 1 Natural Resource Management Initiatives in European Countries

Country	Initiative	Description
European Union	European Green Deal	Aims for climate neutrality by 2050 with strict sustainability regulations and resource efficiency policies.
Norway	Sovereign Wealth Fund for Oil Revenues	Manages oil and gas revenues through a \$1.4 trillion fund for long-term economic and environmental sustainability.
Germany	Energiewende (Energy Transition)	Transition from fossil fuels to renewables, with over 50% of electricity from wind, solar, and hydro.
Sweden	Carbon Tax Policy	Introduced in 1991, reducing CO ₂ emissions by 27% while maintaining economic growth.
France	Nuclear Energy Strategy	Over 70% of electricity generated from nuclear power, reducing carbon emissions and ensuring energy security.
Denmark	Offshore Wind Expansion	Leads in offshore wind energy, with over 50% of electricity supplied from wind farms.
Netherlands	Circular Economy Strategy	Focus on waste reduction, recycling, and efficient resource use to promote sustainability.
Finland	Sustainable Forestry Management	Forest management policies ensuring reforestation, biodiversity conservation, and sustainable timber production.
United Kingdom	Net Zero Strategy	Legally binding goal to reach net-zero emissions by 2050, with strong regulatory frameworks.

Spain	Water Conservation and Drought Management	Water conservation policies to mitigate drought risks, including sustainable irrigation and desalination projects.
Note: compiled by the author		

These governance models serve as valuable benchmarks for Kazakhstan, which relies heavily on oil, gas, and mining industries, contributing 30% of GDP and 60% of exports. By integrating EU-style environmental audit mechanisms, performance-based monitoring, and stricter sustainability regulations, Kazakhstan can improve resource efficiency, reduce environmental degradation, and enhance public accountability in state audit processes. Implementing green budgeting strategies, eco-schemes, and carbon pricing mechanisms, as seen in Europe, can significantly strengthen Kazakhstan’s resource governance and long-term economic stability.

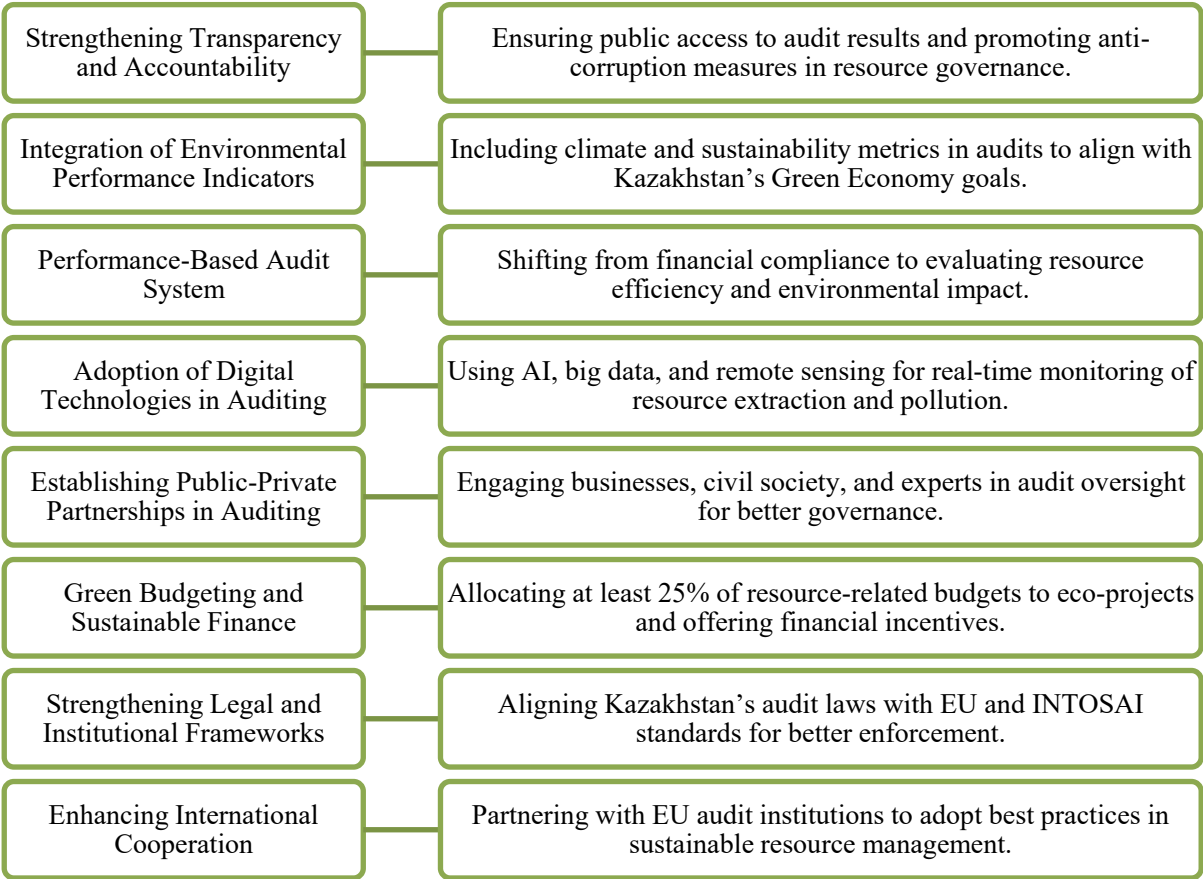

Figure 3 Enhancing State Audit for Natural Resource Governance: EU Insights for Kazakhstan
Note: compiled on the basis of data from [11]

Kazakhstan, as a resource-rich country, faces challenges in ensuring the sustainable and transparent management of its natural resources, particularly in the oil, gas, and mining sectors, which account for approximately 30% of GDP and over 60% of total exports. Despite the

presence of state audit institutions, such as the Accounts Committee for Control over Execution of the Republican Budget, there is a need for a more structured and performance-oriented audit mechanism. Drawing on the EU experience, Kazakhstan could integrate environmental performance indicators into its state audit framework, ensuring that budget allocations for resource extraction and environmental protection align with sustainability objectives. Additionally, the implementation of a biannual strategic evaluation model, similar to the CAP framework, could enhance policy adjustments and accountability. Another critical adaptation would be the introduction of eco-schemes, where at least 25% of resource-related budget allocations are directed toward sustainability initiatives, such as green energy transition and land restoration. Finally, Kazakhstan could strengthen its stakeholder engagement mechanisms in audit processes, ensuring broader participation of civil society and independent experts in resource governance assessments. By incorporating these EU-inspired audit mechanisms, Kazakhstan can significantly improve its regulatory effectiveness, enhance compliance with environmental commitments, and foster long-term economic stability.

Conclusion

Enhancing state audit mechanisms for natural resource governance is essential for ensuring transparency, efficiency, and sustainability, particularly in resource-rich economies like Kazakhstan. The European Union's experience demonstrates the effectiveness of performance-based auditing, environmental indicators, and strategic evaluations in improving governance structures. The integration of biannual audit reviews, eco-schemes allocating at least 25% of resource-related budgets to sustainability projects, and digital monitoring tools such as AI and remote sensing has significantly strengthened the EU's resource management framework.

For Kazakhstan, adapting these EU best practices can lead to better regulatory oversight, reduced financial mismanagement, and increased compliance with environmental sustainability goals. Strengthening stakeholder engagement, aligning with international audit standards (INTOSAI, EU regulations), and implementing green budgeting strategies will enhance long-term economic resilience and environmental accountability. By modernizing its state audit mechanisms, Kazakhstan can improve resource efficiency, attract sustainable investments, and ensure a more balanced economic structure, fostering sustainable growth and global competitiveness.

There is no conflict of interest.

References

1. Grzelak A., Staniszewski J. Relative return on assets in farms and its economic and environmental drivers. Perspective of the European Union and the Wielkopolska region (Poland) //Journal of Cleaner Production. – 2025. – C. 144901.

2. Rauschmayer F. et al. Examining processes or/and outcomes? Evaluation concepts in European governance of natural resources //Environmental Policy and Governance. – 2009. – Т. 19. – №. 3. – С. 159-173.
3. Giljum S. et al. Modelling scenarios towards a sustainable use of natural resources in Europe // Environmental Science & Policy. – 2008. – Т. 11. – №. 3. – С. 204-216.
4. Christmann P. Mineral resource governance in the 21st century and a sustainable European Union //Mineral Economics. – 2021. – Т. 34. – С. 187-208.
5. Bringezu S. Towards sustainable resource management in the European Union. – Wuppertal Institut für Klima, Umwelt, Energie, 2002. – Т. 121
6. Ahmadov A. K., Van Der Borg C. Do natural resources impede renewable energy production in the EU? A mixed-methods analysis //Energy policy. – 2019. – Т. 126. – С. 361-369.
7. Akimova L. M. et al. Planning of socio-economic development of the territories (experience of European Union) //International Journal of Management. – 2020. – Т. 11. – №. 4.
8. Goldthau A. The politics of natural gas development in the European Union //The Geopolitics of Natural Gas. – 2013. – С. 1-43.
9. Heaton E. A. et al. Miscanthus for renewable energy generation: European Union experience and projections for Illinois //Mitigation and Adaptation Strategies for Global Change. – 2004. – Т. 9. – №. 4. – С. 433-451.
10. Rauschmayer F., Paavola J., Wittmer H. European governance of natural resources and participation in a multi-level context: An editorial //Environmental policy and governance. – 2009. – Т. 19. – №. 3. – С. 141-147.
11. Căpraru B., Pappas A., Sprincean N. Fiscal rules in the European Union: Less is more //JCMS: Journal of Common Market Studies. – 2025. – Т. 63. – №. 1. – С. 320-334.
12. Grzelak A., Staniszewski J. Relative return on assets in farms and its economic and environmental drivers. Perspective of the European Union and the Wielkopolska region (Poland) //Journal of Cleaner Production. – 2025. – С. 144901.
13. Doran N. M., Badareu G., Puiu S. Automation Systems Implications on Economic Performance of Industrial Sectors in Selected European Union Countries //Systems. – 2025. – Т. 13. – №. 1. – С. 26.

José María Cordero Aparicio

Экономист-аудиторлар тізілімінің мемлекеттік сектор комитеті, Мадрид, Испания

**Табиғи ресурстарды басқару және сапасын бағалауға арналған мемлекеттік аудит
механизмдерін жетілдіру: Еуропалық Одақ тәжірибесі**

Аннотация. Табиғи ресурстарды тиімді басқару – мемлекеттік реттеудің маңызды бағыттарының бірі, әсіресе экологиялық қауіптердің артуы жағдайында. Мемлекеттік аудит механизмдері табиғи ресурстарды пайдаланудың ашықтығы мен заңдылығын қамтамасыз етуде шешуші рөл атқарады. Бұл зерттеуде Еуропалық Одақтың (ЕО) табиғи ресурстарды басқару саласындағы мемлекеттік аудит тәжірибесі қарастырылып, оның Қазақстанда қолдану

мүмкіндіктері бағаланады. Зерттеудің басты мақсаты – ЕО-ның аудиттік стратегияларының тиімділігін талдау, соның ішінде Ортақ ауыл шаруашылығы саясаты (САР) шеңберіндегі мониторинг пен стратегиялық жоспарлау тетіктерін қарастыру. Зерттеу барысында сапалық және сандық әдістер қолданылды, соның ішінде халықаралық тәжірибелерді салыстырмалы талдау және реттеу тетіктерін бағалау әдістері пайдаланылды. Нәтижесінде Қазақстанға бейімдеуге болатын негізгі қағидалар анықталды: экологиялық көрсеткіштерді аудитке енгізу, екі деңгейлі стратегиялық есеп беру жүйесі, мемлекет пен жеке сектордың өзара іс-қимылын дамыту, сондай-ақ табиғи ресурстарды тұрақты басқаруға арналған қаржылық ынталандыру шараларын енгізу. Зерттеу нәтижелері Қазақстандағы мемлекеттік аудит жүйесін жетілдіруге, табиғатты қорғау саясатының тиімділігін арттыруға және елдің экономикалық тұрақтылығын қамтамасыз етуге бағытталған ұсыныстарды әзірлеуге негіз болады.

Түйін сөздер: мемлекеттік аудит, сапаны бағалау, табиғи ресурстарды басқару, халықаралық тәжірибе, тұрақтылық, экологиялық басқару, есептілік.

José María Cordero Aparicio

Комитет государственного сектора Реестра экономистов-аудиторов, Мадрид, Испания

Совершенствование механизмов государственного аудита для оценки качества и управления природными ресурсами: опыт Европейского Союза

Аннотация. Эффективное управление природными ресурсами является важнейшей задачей государственного регулирования, особенно в условиях нарастающих экологических вызовов. Государственные аудиторские механизмы играют ключевую роль в обеспечении прозрачности, законности и эффективности использования природных ресурсов. В данном исследовании рассматривается опыт Европейского Союза (ЕС) в области государственного аудита управления природными ресурсами и его возможное применение в Казахстане. Основной целью работы является анализ эффективности аудиторских стратегий ЕС, таких как мониторинг в рамках Общей сельскохозяйственной политики (САР) и механизмы стратегического планирования. Исследование сочетает качественные и количественные методы, включая сравнительный анализ международных практик и оценку регулирующих механизмов. В результате выявлены ключевые принципы, которые могут быть адаптированы для Казахстана: интеграция экологических показателей в аудит, двухуровневая система стратегической отчетности, развитие механизмов государственно-частного взаимодействия и внедрение финансовых стимулов для устойчивого управления ресурсами. Практическое значение исследования заключается в разработке рекомендаций по совершенствованию государственного аудита в Казахстане, что позволит повысить эффективность природоохранной политики, улучшить управление ресурсами и обеспечить долгосрочную экономическую устойчивость страны.

Ключевые слова: государственный аудит, оценка качества, управление природными ресурсами, международный опыт, устойчивость, экологическое управление, подотчетность.

Авторлар туралы мәлімет:

José María Cordero Aparicio – PhD докторы , Экономист-аудиторлар тізілімінің мемлекеттік сектор комитетінің мүшесі (REAR EDGE, Испания экономистерінің бас кеңесі), Мадрид, 28001, Испания.

Сведения об авторах:

José María Cordero Aparicio – доктор PhD, член Комитета государственного сектора Реестра экономистов-аудиторов (REAR EDGE, Генеральный совет экономистов Испании), Мадрид, 28001, Испания.

Information about authors:

José María Cordero Aparicio – PhD in Economics, Member of the Public Sector Committee of the Registry of Economist Auditors (REAR EDGE, General Council of Economists of Spain), Madrid, 28001, Spain.

Copyright: © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

Бас редактор: Б.Т. Аймурзина
Компьютерде беттеген: Д. Нурушева

Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ хабаршысының
экономика сериясы
– 2025. – №1. – Астана: ЕҰУ. – 350 б.
Шартты б.т. – 43,6. Басуға 31.03.2025 қол қойылды
Ашық қолданыстағы электронды нұсқа: <http://bulecon.enu.kz>
Авторларға арналған нұсқаулықтар, жарияланым этикасы журнал сайтында берілген:
<http://bulecon.enu.kz/>

Мәтін мазмұнына типография жауап бермейді.

Редакция мекенжайы: 010008, Қазақстан Республикасы,
Астана қаласы, Қ. Сәтбаев көшесі, 2.
Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
Тел.: +7(7172) 709-500 (ішкі 32-600)

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің
баспасында басылды